

C. IVLII
CÆSARIS
quæ extant
Ex emendatione
IOS. SCALIGERI

Imperium Oceano

Famam qui terminet astris.

AMSTELODAMI,
Ex officina Elzeviriana. *Ano* 1661.

T

IO

Oriens.

NVS HA:
IATICI
PARS.

Ancona

Illuſtri Domino

JACOBO SKYTTE,

Baroni Duderhovæ, Domino Stromſrumi, &c.

PRINCEPS *omnium ſcriptorum Romanorum, illuſtris Domine, cujus nomen urbi æternæ, & toti terrarum orbi fatale fuit, quod tot inſequuti Imperatores amplexi, & tot populis metuendum, in publicum jam prodit. Qui ea tantum ſcripto commendavit, quæ geſſit, & ea geſſit quorum memoria extingui non debebat, & alterius, quam ejus qui geſſit, ingenio non poterat conſervari. In utroque autem ſupra cæteros admirandus fuit, dum quantam majeſtatem gerendis, tantam ſimplicitatem ſcribendis rebus ſuis commodavit. Illa opus cum tot immanes feroceſque gentes debellaret, hac, quia res ipſæ pro ſe ſatis loquebantur. Nec enim argumento à verbis, ſed his ab illo ſplendorem conciliavit. Quanta tamen puritas,*

& quam stupenda simplicitas dictionis? ut dubites meliusne gesserit sua, quam scripserit, maximus Imperator. Multum autem interesse existimamus scribere, quæ ipse patraveris, quam ea mandare memoriæ posteritatis, quæ accepta tantum ex aliorum fama rerum fide destituuntur. Caussa autem non una, Illustris Domine, cur nobilissimo nomini tuo hoc opus iverimus inscriptum. Nam & magnus tuus in nos, quamvis non merentes & typographiam nostram affectus, quem quotidie magis magisque exploramus. Nos certè in talibus veterum autorum scriptis excudendis nihil præter animum benè de Republ. literariæ merendi volumus æstimari; & quanta fieri potest diligentia in id præcipue incumbimus, ut magnos auctores & injuria temporum & ignorantia sciolorum quorundam admodum depravatos, à mendis vindicari curemus. Sed & ardor tuus atque amor singularis in hæc studia bonarum literarum hujus qualiscunque officii necessitatem nobis imponit. Probasti illum habitis tot præclaris orationibus coram Magno Rege vestro, & in celeberrimis Academiis Europæ. Atque hoc prolixè expertus, sub cujus institutione profecisti, vir incomparabilis GERARDUS JOANNES VOSSIUS. *Proximè profectò sequeris summi parentis tui virtutes, de quibus* SUECIA

omnis

omnis & tot Reges Principesque apud quos legationibus est defunctus, possunt testari. Sed nec illud silentio involvendum, quod hunc ipsum Cæsarem publice, magno juventutis concursu in Academia Dorpatensi, cujus primus Rector eras, fueris interpretatus, idque eâ ætate, quæ tantum bonæ mentis rudimenta aliis solet suppeditare. Proinde Cæsar hic tibi debebatur, quem, ut eo quo offerimus animo amplecti velis, unicè rogamus. Vale, Illustris Domine, & nos quemadmodum cœpisti, amare perge.

Generoso nomini tuo

devoti

B. & A. ELZEVIRII.

Romani Imperii, Galliæ Veteris, & Hispaniæ typi, æneis tabulis expressi.

Pons, quem supra Rhenum, primum Menapiis contra Sicambros, deinde in finibus Trevirorum fecit.

Avarici urbis Biturigum muri, machinæ, quibus obsessa, vallum, plutei, cervi.

Alexia oppidum Mandubiorum: tum machinæ, & fossa, quibus obsessum.

Uxellodunum, cum machinis quibus obsessum, ac defensum.

Massiliæ mœnia & turres: machinæ item quibus oppugnatum.

C. Julii Cæsaris, de bello à se in Gallia gesto libri septem.

Belli à Cæsare in Gallia gesti Continuatio: seu, Commentariorum De bello Gallico, liber octavus, scriptore Hirtio.

C. Julii Cæsaris De bello à se contra Pompeium & ipsius legatos gesto, libri tres.

De bellis, Alexandrino, Africano & Hispaniensi, libri singulares: quos Hirtio quidam, alii Oppio tribuunt. forte duos Hirtius, unum Oppius scripserit: aut contra.

Librorum Cæsaris, qui non exstant, Fragmenta, multo quam ante auctiora.

Nomenclator Geographicus.

Index copiosissimus.

PRO BIBLIOPEGO.

*Observet Librorum compactor, quod hæ Tabulæ æneæ, velut Hispania, Gallia, Germania, intra * & ** inserantur.*

CERTISSIMA VERÆ VIRTUTIS EFFIGIES,

D. JULIUS CÆSAR DICTATOR.

Imperium, *binis fuerat ſolenne quod olim*
Conſulibus, Cæſar Julius obtinuit.
Sed breve jus regni, ſola trieteride geſtum,
Perculit armatæ factio ſæva togæ.

CHRI-

CHRISTOPHORO PLANTINO S.P.

HAbes Cæsaris Commentarium duplicem, mi Plantine, de Gallico & Civili bello: eumque ita aptum & ornatum, ut, me arbitro, velim ceteros scriptores. Quæ enim à viris eruditis varie & sparsim annotata fuerunt, sive ab ingenio, sive à libris; ea delectu quodam adhibito pleraque in contextum ipsum admisimus, quædam sprevimus ut mala aut incerta. idque ea æquitate & modestia, ut sperem, hanc operam æquis, modestisque, gratam esse posse; apud ipsos contentiosos extra culpam. Quæ enim finis alioqui tot Observātionum, tot Notarum? quousque paginas omnes obsidebunt variæ & vanæ sæpe lectiones? quousque Criticorum agmina limen librorum & post-limen? Excutiuntur profecto scriptores ipsi è manibus, dum avida juventus ad hæc diverticula abit, & πάρεργα ista curat velut ἔργα. Quam multi jam, qui libros tantum legunt ut emendent? ut illos meliores faciant, non ut sese? Itaque toti in voculis aut syllabis aliquot examinandis sunt: & segetem illam uberem rerum sententiarumque subter habent, paleis modo lectis. Quid ergo? tu negas, inquiunt, utilem hanc Criticen? Non nego. imo necessariam fuisse confiteor, elegantiore hac

doctrina renascente. Sed renascente. nunc cum adulta firmaque ea sit, cur togam hanc ei invidemus puram, ut sic dixerim, & virilem? cur lectionem fluctuare ultra patimur, & agitari ambitiosis istis correctorum ventis? At enim loci etiam plures corrupti. Esto. relinque tamen aliquid lectorum industriæ & judicio: quos malo equidem quædam non penitus intellegere, quam ad singula trepidos hærere. Dies nonnulla ex istis deteget: & quis scit, si ex antro aliquo liber? tu tantum tempera: & vide, ne quod studium antea fuit, morbus nunc sit. Ego quidem exemplum in hoc scriptore præibo: in quo quæ à variis correctoribus (in primis, Hotomanno, Faërno, Fulvio, clarissimis viris) observata sunt, ea cum cura legimus & selegimus, & ad formam eam faciemque dedimus, qua censemus fuisse olim. Non tamen ut omnia germana & vera prorsus sint, (scio id non posse, & multis locis Julii Celsi vibices etiam agnosco & flagella) sed ut proxima germanis & veris. Tu quidem, optime & accuratissime Plantine, judicii nostri hoc specimen habe in Principe Romani Imperii & sermonis. quod si placere iis intellegam, quibus me velim & mea: nihil recuso quin idem, sed accuratius, à me exspectes in cetera Historicorum classe. Vale.

TYPO-

TYPOGR. LECTORI S.

QUod Avo Parentique p. m. nostris in voto semper fuit, ut Commentarios Cæsaris quam emendatissimos haberemus; quodque eo usque effecerunt, ut nullæ correctiores editiones hactenus prodierint, quam quas illi ex viri docti, cujus præcessit epistola, recensione ediderunt; id ipsum jam tandem feliciter perfectum, nobiscum benevole Lector gaude. Ita eosce Commentarios jam emaculatos vulgamus, ut qui deinceps, sine insignis alicujus codicis auxilio, in iis quid ab ingenio aut à judicio immutare volet, eum aut anxie gnarulum, aut sane divinum esse oporteat. Quid multa? Viri illius beneficio perpolitum hunc textum debemus, à quo Cæsariana scripta recensita non solum libentes gloriamur, sed & gloriaretur ipse Cæsar. Nomen ejus adscribere non permittit ipsius generositas. qui tamen hanc cum prioribus editionem contulerit, facile non nisi illustrem manum agnoscet. Adde quod idem Nomenclatorem Geographicum ita refinxerit, ut quin solus id præstare potuerit, nemo ex ingenue literatis ignoraturus sit. Fragmentorum autem quam vides luculentam accessionem, ea quidem non ab eodem est: ab erudito nihilo minus & diligenti viro concinnatam illico animadvertes. Breviaria librorum omisimus, item ad oram notas, tum alia omnia, quæ ignavorum desidiæ famulantia, pulcram faciem, ut scabies, dehonestant. Vale.

G
B
B
E
D
D
S
S
A
A
A
S
S
A

JOANNES JUCUNDUS

VERONENSIS.

Libro quarto.

Pontem, eadem forma & ratione, bis fecit Cæsar supra Rhenum flumen latissimum, rapidissimum, & altissimum. Primum Menapiis contra Sicambros. Deinde paululum supra eum locum in finibus Trevirorum, ex quo transitus erat ad Ubios Cæsaris amicos.

A *Tigna bina sesquipedalia paulum ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, &c.*

B *Trabes bipedales immissæ super utraque tigna, quæ binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur.*

C *Fibulæ quæ disclusæ distinent bipedales trabes.*

D *Ubi fibulæ disclusæ in contrariam partem revinciuntur.*

E *Materia directa, quæ injecta supra bipedales trabes totum opus contexebat.*

S *Sublicæ obliquæ ad inferiorem partem fluminis adactæ, quæ pro ariete subjectæ, & cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exciperent.*

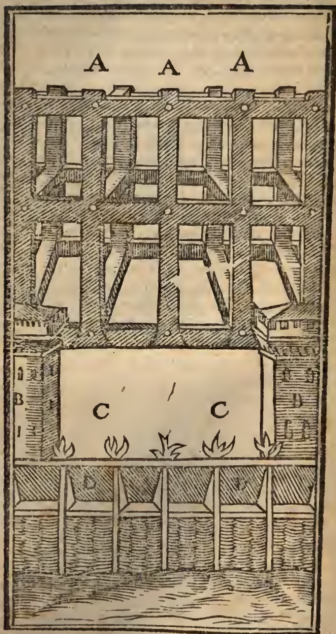
G *Fistuca, qua adigebantur tigna in flumine.*

Hæc utraque insuper bipedalibus trabibus immissis. Hunc locum sic corrigendum puto. Hæc utraque insuper, bipedales trabes immissæ. hac ratione, ut insuper sit præpositio, & hæc utraque sit accusandi casus. Quod si duriusculum hoc quisquam existimarit, sciat Cæsarem ipsum simili usum constructione in secundo de bello civili in expugnatione Massiliæ, his verbis: Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac vinearum passum est, laterculo astruxerunt. Sciat & Vitruvium in quinto, ubi agit de portubus & structuris in aqua faciendis, similem fecisse constructionem: Tunc proclinatio ea impleatur arena, & exaquetur cum

cum margine & planitia pulvini, deinde insuper eam exaquationem, pila quam magna constituta fuerit, ibi struatur. Quare si sic, ut puto, perseverat corruptus librariorum vitio locus, neque sensus constabit, neque constructio, nisi implexa & litigiosa grammaticis. Sed ut utraque constent, sensus scilicet, & constructio, tam ingeniosis, quam grammaticis, & operi verba sint conformia, & opus verbis, animadvertendum est, quod postquam Cæsar descripsit modum figendi & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnam stabilitatem & firmitatem assecuta sunt, vertit se ad bipedales trabes, quæ transversam totius pontis latitudinem perficiebant. & qua ratione possint, & quo modo sustinerentur, docet dicens: Quod super hæc utraque, id est, super bina tigna quæ & in parte superiori, & ea quæ in parte inferiori posita erant, bipedales trabes immissæ quantum eorum tignorum junctura distabat, binis utrinque fibulis, ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis & in contrariam partem revinctis, &c. In hanc eandem sententiam mecum venire videtur Leo Baptista Albertus, vir & ingenio & literis clarus, in suo de architectura, cui ejusdem Cæsariani pontis descriptionem repetenti, non aliter visum fuit potuisse sibi ipsi satisfacere, nisi his verbis: Hujusmodi autem immissæ trabes binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, &c. Quid autem sit fibula, & quomodo discludatur & revinciatur, non omnibus pervia est notitia, quamvis ejus sit quotidianus usus. Utuntur autem ea viri ac mulieres ad capita cingulorum, quibus circum se fluentes contineant vestes, trajecto per annulum altero cinguli capite, fibulaque revincto, ut quanto plus trahitur, tanto fortius firmetur. Ejusmodi autem sunt & sellæ, multis Italiæ urbibus communes, quæ clausæ servantur, & ad sedendi usum, cum discluduntur, & in contrariam partem revinciuntur, eo fortius compressæ firmantur. Hoc etiam ita esse ex Vitruvio clarissime apparet in decimo, his verbis: Tigna tria ad onerum magnitudinem ratione expediuntur, & à

capite

capite à fibula conjuncta, & in imo devaricata eriguntur. Et infra: Sin autem majoribus oneribus erunt machinæ comparandæ, amplioribus tignorum longitudinibus, & crassitudinibus erit utendum, & eadem ratione in summo fibulationibus, in imo sucularum versationibus expediundum. Et libro primo, ubi de mœnibus disserit: Crassitudinem autem muri ita faciendam censeo, ut armati homines supra obviam venientes alius alium sine impeditione præterire possint, dum in crassitudine perpetuæ taleæ oleaginæ ustulatæ quam creberrimæ instruantur, uti utraque muri frontes inter se (quemadmodum fibulis) his taleis colligatæ, æternam habeant firmitatem. Hujusmodi autem fibulis, quibus tunc, & in colligandis muris, & in munitionum vallis utebantur, hodie quoque & nos utimur transversis in latum longuriis fibulatim dispositis, ut ictibus glandium non uno loco tantum, sed tota valli mole resistamus, juvantibus fibulis continenter in contrariam partem revinctis. Ex dictis satis constare poterit, & sensus & constructio verborum Cæsaris, & pontis forma secundum figuram à nobis traditam.

A A A
B
C C
D

JOANNES JUCUNDUS

VERONENSIS.

Libro ſeptimo.

Avaricum urbs Biturigum munitiſſima, quæ propè ex omnibus partibus flumine & palude circumdata, unum tantum & peranguſtum habebat aditum. quod Avaricum à Cæſare turribus & aggeribus excitatis ita obſeſſum eſt, ut ipſo potiretur.

A *Avarici urbis Biturigum muri, quorum forma fere communis erat in Gallia, qui & ita deſcribuntur à Cæſare, ut à mediocri quoque ingenio intelligi poſſit. nos duntaxat texturam trabium effinximus, fracturis dimiſſis, ut ea intellecta, quæ præcipua in hoc opere videntur, reliqua ex Cæſaris lectione percipiantur.*

B *Turres duæ, quæ ſatis ad anguſtiam loci, & aggeris, viſæ fuere.*

C *Vallum.*

D *Plutei.*

E *Cervi.*

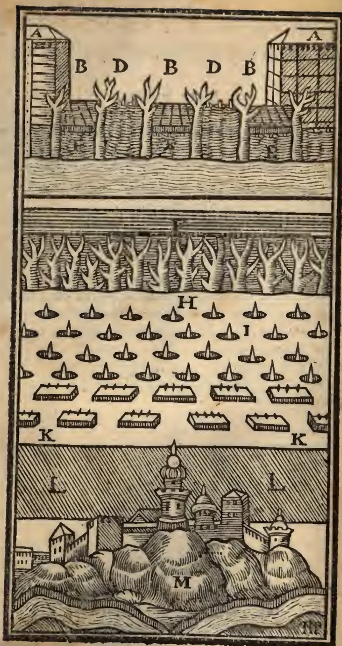

JOANNES JUCUNDUS

VERONENSIS.

Libro eodem.

Alexia oppidum Mandubiorum in ſummo colle poſitum edito loco, quod niſi obſidione expugnari non poſſe videbatur. Hujus collis radices ſubluebantur duobus fluminibus, duabus ex partibus. Cætera ex deſcriptione Cæſaris, & ex oppoſita figura patent.

A
A
B
D
B
D
B
H
I
K
K
L
L
M

A *Turres conjuncta aggeri, & vallo, quæ inter se distabant pedes* LXXX.

B *Plutei qui tegebant intervallum, quod erat inter pinnas.*

C *Pinnæ, quæ interstructa erant inter pluteos.*

D *Cervi grandes positi inter pinnas aggeris ad commissuras pluteorum, & aggeris ipsius, in quibus erant suspensi plutei, sub quibus tecti milites ascensum hostium, & conatum omnem repellebant.*

E *Vallum cum lorica. lorica enim ex cratibus vel storeis apponebatur vallo & aggeri, ne facile harpagonibus vel aliis instrumentis demoliri posset ab hostibus.*

F *Fossa pedum quindecim lata & profunda, in qua, per campestria loca & demissa, aqua ex flumine derivabatur.*

G *Fossa alia, item pedum quindecim lata & profunda, sicca & sine aquis.*

H *Stipites ex truncis arborum, non admodum firmis ramis, præacutis cacuminibus, in perpetuam fossam demissi, & ab infimo revincti ne revelli possent, ab ramis eminebant; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant. hos cippos appellabant.*

I *Stipites teretes feminis crassitudine, ab summo præacuti & prausti, demissique in scrobibus oblique in quincuncem dispositis. hos, ex similitudine floris, lilium appellabant.*

K *Taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixæ, in terramque infossæ mediocribus spatiis intermissis, omnibus locis disserebantur. hos hamos stimulos appellabant.*

L *Fossa pedum* XX *lata & profunda, directis ad perpendiculum lateribus, è qua reliquæ munitiones distabant pedes quadringentos.*

M *Alexia oppidum, superius descriptum.*

B
C
F
G

JOANNES JUCUNDUS
VERONENSIS.

Libro octavo.

A *Uxellodunum oppidum egregie loci natura munitum, in finibus Cadurcorum inter Celtas, non longe à provincia Romanorum.*

B *Fons, quem Cæsar cuniculis actis, & venis ejus intercisis, avertit.*

C *Cupæ, sevo, pice, scandulisque completæ & ardentes, ad comburenda Cæsariana opera ab oppidanis demissæ.*

D *Vallum.*

E *Plutei.*

F *Flumen quod infimam vallem dividebat, & pene totum montem cingebat, atque ita imis radicibus ejus ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis derivari posset.*

G *Turris decem tabulatorum, quæ fontis fastigium superabat, ex qua cum tela tormentis jacerentur, ab aquatione oppidanos prohibebat.*

F
A
A
D
A
E
I
I
K
K
G
H
G
H

JOANNES JUCUNDUS

VERONENSIS

Libro ſecundo de Bello Civili.

Maſſiliæ deſcriptio, quæ ex tribus fere oppidi partibus mari alluitur.

A *Maſſiliæ mœnia & turres.*

B *Turris ex opere lateritio tabulatorum ſex, ab legionariis extructa contra Maſſilienſium eruptiones.*

C *Storiæ ex funibus anchorariis contextæ, præpendentes contra hoſtium tela atque tormenta, quibus tecti milites turrim conſtruebant.*

D *Summa contabulatio, laterculis, & luto, & centonibus tecta, ne quid ignis hoſtium nocere poſſet.*

E *Muſculus ab ipſo Cæſare deſcriptus, à turri lateritia uſque ad mœnia productus, ad ſuffodiendum & dujiciendum hoſtium turrem & murum.*

F *Mare.*

G *Vallum.*

H *Plutei.*

I *Cervi.*

K *Pinnæ.*

NOMINA URBIUM QUARUNDAM ET LOCORUM HISPANIÆ,

Hiſpanicis vocabulis expoſita.

ANas fl. *Guadiana.*
Aſtures, *Aſturia.*
Bætica, *El reyno de Granata.*
Bætis fl. *Guadalchibir.*
Baleares, *major*, & *minor.*
Barcinon, *Barcelona.*
Cæſarea auguſta, *Saragoça.*
Caſtilon, *Caſtiglia.*
Calpe, *Gibralterra.*
Cinga fl. *Ringa.*
Cartheia, *Tariffa.*
Corduba, *Cordoua.*
Carpetani montes, *I monti de Segovia.*
Calleci, *Gallecia.*
Derthoſa, *Tortoſa.*
Durias fl. *El Duero.*
Emporiæ, *Empurias.*
Ebuſus, *Eviza.*
Gerunda, *Girona.*
Hiberus fl. *Hibero.*
Hiſpalis, *Sibillia.*
Ilerda, *Lerida.*
Malaca, *Malaca.*
Numantia, *Sora.*
Nerium promontorium. *S. Maria de finibus terræ.*
Oſcenſes, *Oſca.*
Oliſippo, *Lisbona.*
Ophiuſa, *Frumentera.*
Pompeiopolis, *Pampaluna en Navarra.*
Rhoda, *Roſes.*
Saguntum, *Morviedro.*
Sicoris fl. *El Segrò.*
Setabum, *Sativa.*
Sacrum promontorium, *Capo S. Vincentio.*
Tarraco, *Aragon.*
Tagus fl. *El Tago.*
Turdetani, *Andaluſia.*
Valentia, *Valenza.*

C. Ju-

C. JULII CÆSARIS COMMENTARIORUM DE BELLO GALLICO

LIBER I.

GALLIA est omnis divisa in partes tres. quarum unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona, & Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quod à cultu atque humanitate provinciæ longissime absunt, minimeque ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important. proximi sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. qua de caussa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quod fere quotidianis præliis cum Germanis contendunt, quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano: continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam à Sequanis & Helvetiis flumen Rhenum: vergit ad Septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni:

ni: ſpectant in Septentriones, & orientem ſolem. Aquitania à Garumna flumine ad Pyrenæos montes, & eam partem Oceani, quæ ad Hiſpaniam pertinet, ſpectat inter occaſum Solis & Septentriones. Apud Helvetios longe nobiliſſimus & ditiſſimus fuit Orgetorix. Is M. Meſſala & M. Piſone Coss. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; & civitati perſuaſit, ut de finibus ſuis cum omnibus copiis exirent. perfacile eſſe, quum virtute omnibus præſtarent, totius Galliæ imperio potiri. id quod facilius eis perſuaſit, quod undique loci natura Helvetii continentur; una ex parte, flumine Rheno latiſſimo atque altiſſimo, qui agrum Helvetium à Germanis dividit; altera ex parte, monte Jura altiſſimo; quæ eſt inter Sequanos & Helvetios; tertia, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui provinciam noſtram ab Helvetiis dividit. his rebus fiebat, ut & minus late vagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre poſſent. qua de cauſſa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. pro multitudine autem hominum, & pro gloria belli atque fortitudinis, anguſtos ſe fines habere arbitrabantur: qui in longitudine millia paſſuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, conſtituerunt ea, quæ ad proficiſcendum pertinerent, comparare, jumentorum, & carrorum quammaximum numerum coëmere, ſementes quammaximas facere, ut in itinere copia frumenti ſuppeteret, cum proximis civitatibus pacem & amicitiam confirmare. ad eas res conficiendas biennium ſibi ſatis eſſe duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. is ſibi legationem ad civitates ſuſcepit. in eo itinere perſuadet Caſtico Catamantaledis filio, Sequano, cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & à S. P. Q. R. amicus appellatus erat, ut regnum in civitate ſua occuparet.

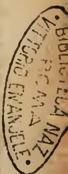
cuparet, quod pater ante habuerat: itemque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate sua obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eique filiam suam in matrimonium dat. perfacile factu esse illis probat, conata perficere; propterea quod ipse suæ civitatis imperium obtenturus esset. non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Helvetii possent. se suis copiis, suoque exercitu, illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem & jusjurandum dant, &, regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos, totius Galliæ sese potiri posse sperant. Ea res, ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis caussam dicere coëgerunt. damnatum pœnam sequi oportebat, ut igni cremaretur. die constituta caussæ dictionis, Orgetorix ad judicium omnem suam familiam, ad hominum millia decem, undique coëgit; & omnes clientes, obæratosq; suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne caussam diceret, se eripuit. Quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent; Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit. Post ejus mortem nihilo minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur, ut è finibus suis exeant. ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, opida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata ædificia incendunt. frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburunt, ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo afferre jubent. persuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio, opidis suis vi-

cisque

ciſque exuſtis, una cum iis proficiſcantur: Boioſque, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum tranſierant, Noricamque oppugnarant, receptos ad ſe ſocios ſibi adſciſcunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire poſſent: unum per Sequanos, anguſtum, & difficile, inter montem Juram, & flumen Rhodanum, quo vix ſinguli carri ducerentur; mons autem altiſſimus impendebat, ut facile perpauci prohibere poſſent: alterum per provinciam noſtram, multo facilius, atque expeditius; propterea quod Helvetiorum inter fines, & Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit, iſque nonnullis locis vado tranſitur. extremum opidum Allobrogum eſt, proximumque Helvetiorum finibus Geneva ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus ſeſe vel perſuaſuros, quod nondum bono animo in populum R. viderentur, exiſtimabant, vel vi coacturos, ut per ſuos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. is dies erat a. d. v. kal. Apr. L. Piſone, A. Gabinio, Coss. Cæſari quum id nunciatum eſſet, eos per provinciam noſtram iter facere conari, maturat ab urbe proficiſci, & quammaximis itineribus poteſt, in Galliam ulteriorem contendit, & ad Genevam pervenit. provinciæ toti quammaximum militum numerum imperat. erat omnino in Gallia ulteriore legio una. pontem, qui erat ad Genevam, jubet reſcindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti ſunt, legatos ad eum mittunt nobiliſſimos civitatis; cujus legationis Numeius & Verodoctius principem locum obtinebant; qui dicerent, ſibi eſſe in animo, ſine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate id ſibi facere liceat. Cæſar, quod memoria tenebat, L. Caſſium Conſulem occiſum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulſum &

ſub

ſub jugum miſſum, concedendum non putabat. neque homines inimico animo, data facultate per provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuria & maleficio exiſtimabat. tamen, ut ſpatium intercedere poſſet, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis reſpondit, diem ſe ad deliberandum ſumpturum; ſi quid vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur. Interea ea legione, quam ſecum habebat, militibuſque, qui ex provincia convenerant, à lacu Lemano, quem flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia paſſuum decem novem, murum, in altitudinem pedum ſexdecim, foſſamque perducit. eo opere perfecto, præſidia diſponit, caſtella communit; quo facilius, ſi ſe invito tranſire conarentur, prohiberi poſſent. Ubi ea dies, quam conſtituerat cum legatis, venit, & legati ad eum reverterunt; negat ſe more & exemplo populi Rom. poſſe iter ulli per provinciam dare. &, ſi vim facere conentur, prohibiturum oſtendit. Helvetii ea ſpe dejecti, navibus junctis, ratibuſque compluribus factis alii; alii, vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat; nonnunquam interdiu, ſæpius noctu, ſi perrumpere poſſent, conati, operis munitione, & militum concurſu & telis repulſi, hoc conatu deſtiterunt. Relinquebatur una per Sequanos via, qua, Sequanis invitis, propter anguſtias ire non poterant. iis quum ſua ſponte perſuadere non poſſent, legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia & largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; & cupiditate regni adductus novis rebus ſtudebat, & quamplurimas civitates ſuo ſibi beneficio habere obſtrictas volebat. itaque rem ſuſcipit; & à Sequanis impetrat, ut per fines ſuos Helvetios ire patiantur; obſideſque uti inter ſeſe dent,

dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio & injuria transeant. Cæsari nunciatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum & Æduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe à Tolosatium finibus absunt. quæ civitas est in provincia. id si fieret, intelligebat magno cum provinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, populi R. inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. ob eas caussas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit: duasque ibi legiones conscribit; & tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit; &, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. ibi Centrones, & Garoceli, & Catuiiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. compluribus his præliis pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris provinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciæ die septimo pervenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit. hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi. Helvetii jam per angustias & fines Sequanorum suas copias transduxerant, & in Æduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Ædui quum se suaque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium. ita se omni tempore de populo R. meritos esse, ut, pene in conspectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, opida expugnari non debuerint. Eodem tempore, quo Ædui, Ambarri quoque necessarii & consanguinei Æduorum, Cæsarem certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab opidis vim hostium prohibere. item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant sibi, præter agri

solum,

ſolum, nihil eſſe reliqui. Quibus rebus adductus Cæſar non exſpectandum ſibi ſtatuit, dum omnibus fortunis ſociorum conſumptis, in Santones Helvetii pervenirent. Flumen eſt Arar, quod per fines Æduorum & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non poſſit. id Helvetii ratibus ac lintribus junctis tranſibant. Ubi per exploratores Cæſar certior factus eſt, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen traduxiſſe, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam eſſe; de tertia vigilia cum legionibus tribus è caſtris profectus ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen tranſierat. eos impeditos, & inopinantes aggreſſus, magnam partem eorum concidit: reliqui ſeſe fugæ mandarunt, atque in proximas ſilvas abdiderunt. is pagus appellabatur Tigurinus. nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos diviſa eſt. hic pagus unus, quum domo exiſſet, patrum noſtrorum memoria L. Caſſium Conſulem interfecerat, & ejus exercitum ſub jugum miſerat. ita, ſive caſu, ſive conſilio deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ inſignem calamitatem pop. R. intulerat, ea princeps pœnas perſolvit. qua in re Cæſar non ſolum publicas, ſed etiam privatas injurias ultus eſt, quod ejus ſoceri L. Piſonis avum, L. Piſonem Legatum, Tigurini eodem prælio, quo Caſſium, interfecerant. Hoc prælio facto, reliquas copias Helvetiorum ut conſequi poſſet, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum tranſducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti, quum id, quod ipſi diebus xx ægerrime confecerant, ut flumen tranſirent, illum uno die feciſſe intelligerent, legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico Princeps fuit, qui bello Caſſiano dux Helvetiorum fuerat. is ita cum Cæſare egit: ſi pacem populus R. cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios, ubi Cæſar conſtituiſſet, atque

eſſe

esse voluisset. sin bello persequi perseveraret; reminisceretur & veteris incommodi populi R. & pristinæ virtutis Helvetiorum. quod improviso unum pagum adortus esset, quum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent; ne, ob eam rem, aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret. se ita à patribus majoribusque suis didicisse, ut magis virtute, quam dolo, contenderent, aut insidiis niterentur. quare, ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate pop. R. & internecione exercitus nomen caperet, ac memoriam proderet. His Cæsar ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoria teneret: atque eo gravius ferre, quo minus merito pop. R. accidisset. qui si alicujus injuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere. sed eo deceptum, quod neque commissum à se intelligeret, quare timeret: neque sine caussa timendum putaret. quod si veteris contumeliæ oblivisci vellet; num etiam recentium injuriarum, quod, eo invito, iter per provinciam per vim tentassent, quod Æduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexassent, memoriam deponere posset? quod sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodque tam diu se impune tulisse injurias admirarentur, eodem pertinere. Consuesse enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita sint, tamen si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat; & si Æduis de injuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint; item si Allobrogibus, satisfaciant; sese cum iis pacem esse facturum. Divico respondit: Ita Helvetios à majoribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare, consueverint: ejus rei

pop.

pop. R. esse testem. Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco movent. idem Cæsar facit; equitatumque omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni provincia, & Æduis, atque eorum sociis coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes hostes iter faciant. qui cupidius novissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Helvetiorum prælium committunt; & pauci de nostris cadunt. quo prælio sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnunquam ex novissimo agmine prælio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos à prælio continebat; ac satis habebat in præsentia hostem rapinis, pabulationibus, populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen, & nostrum primum, non amplius quinis aut senis millibus interesset. Interim quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. nam propter frigora, quod Gallia sub Septemtrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant; à quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui, conferri, comportari, adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit, & diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret; convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco, & Lisco, qui summo magistratu præerat, (quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, & vitæ necisque in suos habet potestatem) graviter eos accusat; quod, quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur; præ-

ſertim quum magna ex parte eorum precibus adductus bellum ſuſceperit : multo etiam gravius, quod ſit deſtitutus, queritur. Tum demum Liſcus oratione Cæſaris adductus, quod antea tacuerat, proponit : eſſe nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat : qui privati plus poſſint, quam ipſi magiſtratus : hos ſeditioſa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant ; quod præſtare dicant, ſi jam principatum Galliæ obtinere non poſſint, Gallorum, quam Romanorum, imperia perferre : neque dubitare debeant, quin, ſi Helvetios ſuperaverint Romani, una cum reliqua Gallia Æduis libertatem ſint erepturi. ab iiſdem noſtra conſilia, quæque in caſtris gerantur, hoſtibus enuntiari : hos à ſe coërceri non poſſe. quin etiam, quod neceſſario rem Cæſari enuntiarit, intelligere ſeſe, quanto id cum periculo fecerit ; & ob eam cauſſam, quam diu potuerit, tacuiſſe. Cæſar hac oratione Liſci Dumnorigem Divitiaci fratrem deſignari ſentiebat : ſed, quod pluribus præſentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit ; Liſcum retinet. quærit ex ſolo ea, quæ in conventu dixerat. dicit liberius, atque audacius. eadem ſecreto ab aliis reperit eſſe vera. ipſum eſſe Dumnorigem : ſumma audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum, complures annos portoria, reliquaque omnia Æduorum vectigalia parvo pretio redempta habere : propterea quod illo licente, contra liceri audeat nemo. his rebus & ſuam rem familiarem auxiſſe, & facultates ad largiendum magnas comparaſſe : magnum numerum equitatus ſuo ſumptu ſemper alere, & circum ſe habere. neque ſolum domi, ſed etiam apud finitimas civitates largiter poſſe. atque hujus potentiæ cauſſa, matrem in Biturigibus, homini illic nobiliſſimo ac potentiſſimo collocaſſe : ipſum ex

Hel-

Helvetiis uxorem habere: sororem ex matre & propinquas suas nuptum in alias civitates collocasse. favere & cupere Helvetiis, propter eam affinitatem: odisse etiam suo nomine Cæsarem, & Romanos, quod eorum adventu potentia ejus diminuta, & Divitiacus frater in antiquum locum gratiæ atque honoris sit restitutus. si quid accidat Romanis, summam in spem regni per Helvetios obtinendi venire: imperio populi R. non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare. Reperiebat etiam Cæsar inquirendo, quod prælium equestre adversum paucis ante diebus esset factum; initium ejus fugæ à Dumnorige, atque ejus equitibus factum esse: (nam equitatu, quem auxilio Cæsari Ædui miserant, Dumnorix præerat) eorumque fuga reliquum esse equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, quum ad has suspiciones certissimæ res accederent: quod per fines Sequanorum Helvetios traduxisset: quod obsides inter eos dandos curasset: quod ea omnia non modo injussu suo & civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset: quod à magistratu Æduorum accusaretur: satis esse caussæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum R. studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat. nam, ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. itaque, prius quam quidquam conaretur, Divitiacum ad se vocari jubet, &, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliæ provinciæ, familiarem suum, cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: simul commonefacit, quæ ipso præsente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit. petit, atque hortatur, ut sine ejus offensione animi, vel

ipſe de eo, cauſſa cognita, ſtatuat, vel civitatem ſtatuere jubeat. Divitiacus multis cum lacrimis Cæſarem complexus obſecrare cœpit, ne quid gravius in fratrem ſtatueret: ſcire ſe illa eſſe vera: nec quenquam ex eo plus, quam ſe, doloris capere: propterea quod, quum ipſe gratia plurimum domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adoleſcentiam poſſet, per ſe creviſſet. quibus opibus ac nervis, non ſolum ad minuendam gratiam, ſed pene ad perniciem ſuam uteretur: ſeſe tamen & amore fraterno, & exiſtimatione vulgi commoveri. quod ſi quid ei à Cæſare gravius accidiſſet, cum ipſe eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem exiſtimaturum non ſua voluntate factum; qua ex re futurum, uti totius Galliæ animi à ſe averterentur. Hæc quum pluribus verbis flens à Cæſare peteret, Cæſar ejus dexteram prehendit. conſolatus rogat finem orandi faciat: tanti ejus apud ſe gratiam eſſe oſtendit, uti & Reip. injuriam, & ſuum dolorem ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad ſe vocat, fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, oſtendit; quæ ipſe intelligat, quæ civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes ſuſpiciones vitet. præterita ſe Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi cuſtodes ponit: ut, quæ agat, quibuſcum loquatur, ſcire poſſet. Eodem die ab exploratoribus certior factus hoſtes ſub montem conſediſſe, millia paſſuum ab ipſius caſtris octo; qualis eſſet natura montis, & qualis in circuitu adſcenſus, qui cognoſcerent, miſit. renunciatum eſt, facilem eſſe. de tertia vigilia T. Labienum legatum pro Prætore cum duabus legionibus, & iiſdem ducibus, qui iter cognoverant, ſummum jugum montis adſcendere jubet: quid ſui conſilii ſit, oſtendit. ipſe de quarta vigilia eodem itinere, quo hoſtes ierant, ad eos contendit; equitatumque omnem ante mittit. P. Conſidius, qui rei militaris peritiſſimus habe-

habebatur, & in exercitu L. Syllæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. prima luce, quum summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille & quingentis passibus abesset; neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus, aut Labieni cognitus esset; Considius, equo admisso, ad eum accurrit: dicit, montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se à Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit; aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum à Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret; monte occupato, nostros exspectabat, prælioque abstinebat. Multo denique die per exploratores cognovit, & montem à suis teneri, & hostes castra movisse, & Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renuntiasse. eo die, quo consuerat intervallo, hostes sequitur, & millia passuum tria ab eorum castris castra ponit. Postridie ejus diei, quod omnino biduum supererat, quum exercitu frumentum metiri oporteret, & quod à Bibracte opido Æduorum longe maximo ac copiosissimo non amplius millibus passuum XVIII aberat, rei frumentariæ prospiciendum existimavit; & iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. ea res per fugitivos L. Æmilii, Decurionis equitum Gallorum, hostibus nuntiatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, prælium non commisissent, sive quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere converso, nostros à novissimo agmine insequi ac lacessere cœperunt. Postquam id animadvertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit; equitatumque, qui sustineret hostium im-

impetum, misit. ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum, ita, uti supra se in summo jugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, & omnia auxilia, collocaret, ac totum montem hominibus compleret. interea sarcinas in unum locum conferri, & eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt. ipsi confertissima acie, rejecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt. Cæsar, primum suo, deinde omnium [è conspectu] remotis equis, ut, æquato periculo, spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prælium commisit. milites, è loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt. ea disjecta, gladiis districtis, in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis & colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistra impedita, satis commode pugnare poterant; multi ut, diu jactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare. tandem, vulneribus defessi, & pedem referre, &, quod mons suberat circiter ∞ passuum, eo se recipere cœperunt. capto monte, & succedentibus nostris, Boii, & Tulingi, qui hominum millibus circiter XV agmen hostium claudebant, & novissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumvenire, & id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare, & prælium redintegrare cœperunt. Romani conversa signa tripartito intulerunt: prima, ac secunda acies, ut victis, ac submotis, resisteret; tertia, ut venientes exciperet. ita, ancipiti prælio, diu atque acriter pugnatum est. Diutius quum nostrorum impetum sustinere non possent; alteri se, ut cœperant, in montem receperunt,

alteri

alteri ad impedimenta & carros suos se contulerunt: nam hoc toto prælio, quum ab hora septima, ad vesperam, pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est: propterea quod pro vallo carros objecerant, & è loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, & nonnulli inter carros, rotasque, mataras ac tragulas subjiciebant, nostrosque vulnerabant. Diu quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. ibi Orgetorigis filia, atque unus è filiis captus est. ex eo prælio circiter millia hominum CXXX superfuerunt: eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die IV pervenerunt, quum & propter vulnera militum, & propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingones litteras, nunciosque misit, ne eos frumento, neve alia re, juvarent: qui si juvissent, se eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum. ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cœpit. Helvetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. qui quum eum in itinere convenissent; seque ad pedes projecissent; suppliciterque locuti, flentes pacem petissent; atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum exspectare jussisset; paruerunt. eo postquam Cæsar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermissa circiter hominum millia VI ejus pagi, qui Verbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur, sive spe salutis inducti, quod, in tanta multitudine dediticiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent; prima noctis vigilia, ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum, contenderunt. quod ubi Cæsar rescivit, quorum per fines ierant,

his, uti conquirerent, & reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit: reductos in hostium numero habuit. reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reverti jussit; &, quod omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut his frumenti copiam facerent: ipsos opida vicosque quos incenderant restituere jussit. id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, è suis finibus in Helvetiorum fines transirent, & finitimi Galliæ provinciæ, Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Æduis, quod egregia virtute erant, ut in finibus suis collocarent, concessit. quibus illi agros dederunt; quosque postea in parem juris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt. In castris Helvetiorum tabulæ repertæ sunt literis Græcis confectæ, & ad Cæsarem perlatæ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, & item separatim pueri, senes, mulieresque. quarum omnium rerum summa erat capitum Helvetiorum millia CCLXIII. Tulingorum millia XXXVI. Latobrigorum XIV. Rauracorum XXII. Boiorum XXXII. ex his, qui arma ferre possent, ad millia XCII. Summa omnium fuerant ad millia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, repertus est numerus millium C & X. Bello Helvetiorum confecto, totius fere Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæsarem gratulatum convenerunt: intelligere sese, tametsi, pro veteribus Helvetiorum injuriis, populus R. ab iis pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terræ Galliæ, quam populi R. accidisse: propterea quod eo consilio, florentissimis rebus, domos

mos suas Helvetii reliquissent, ut toti Galliæ bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum, ac fructuosissimum judicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent. petierunt, uti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idque Cæsaris voluntate facere, liceret: sese habere quasdam res, quas è communi consensu ab eo petere vellent. Ea re permissa, diem concilio constituerunt, & jurejurando, ne quis enuntiaret, nisi, quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui ante [fuerant,] ad Cæsarem reverterunt: petieruntque, uti sibi secreto de sua omniumque salute cum eo agere liceret. ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes projecerunt: non minus se id contendere, & laborare, ne ea, quæ dixissent, enuntiarentur, quam, uti ea, quæ vellent, impetrarent: propterea quod, si enuntiatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Divitiacus Æduus: Galliæ totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Arvernos. Hi quum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernis, Sequanisque Germani mercede accerserentur. horum primo circiter millia x v Rhenum transisse: posteaquam agros & cultum, & copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad c & x x millium numerum: cum his Æduos, eorumque clientes semel, atque iterum armis contendisse. magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem Senatum, omnem equitatum amisisse. quibus præliis calamitatibusque fractos, qui & sua virtute, & populi R. hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, &

jurejurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros, neque auxilium à populo R. imploraturos, neque recusaturos, quo minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. unum se esse, ex omni civitate Æduorum, qui adduci non potuerit, ut juraret, aut suos liberos obsides daret. ob eam rem se ex civitate profugisse, & Romam ad Senatum venisse, auxilium postulatum; quod solus neque jurejurando, neque obsidibus teneretur. sed pejus victoribus Sequanis, quam Æduis victis, accidisse, propterea quod Ariovistus rex Germanorum in eorum finibus consedisset, tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupavisset, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere juberet; propterea quod, paucis mensibus ante, Harudum milia hominum XXIV ad eum venissent; quibus locus ac sedes pararentur. futurum esse paucis annis, uti omnes è Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias prælio vicerit, quod prælium factum sit Amagetobriæ, superbe, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque liberos poscere, & in eos omnia exempla cruciatus edere, si qua res non ad nutum, aut ad voluntatem ejus facta sit. hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse ejus imperia diutius sustineri: nisi quid in Cæsare populoque R. sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerunt, ut domo emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remotas à Germanis, petant; fortunamque, quæcunque accidat, experiantur. hæc si enuntiata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat: Cæsarem vel auctoritate sua atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine

populi

populi R. deterrere posse, ne major multitudo Germanorum Rhenum transducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti injuria posse defendere. Hac oratione à Divitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæsare petere cœperunt. animadvertit Cæsar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes, capite demisso, terram intueri. ejus rei quæ caussa esset, miratus, ex ipsis quæsivit. nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. quum ab iis sæpius quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere posset; idem Divitiacus Æduus respondit; hoc esse miseriorem, gravioremque fortunam Sequanorum, quam reliquorum, quod soli nec in occulto quidem queri, nec auxilium implorare, auderent; absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent: propterea quod reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis vero, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum opida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmavit: pollicitusque est sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem, & beneficio suo, & auctoritate adductum Ariovistum, finem injuriis facturum. Hac oratione habita, concilium dimisit. & secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam & suscipiendam putaret: imprimis, quod Æduos, fratres consanguineosque sæpenumero ab senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri; eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi & Reipubl. esse arbitrabatur. paullatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat: neque sibi

homines feros ac barbaros temperaturos exiſtimabat, quin, quum omnem Galliam occupaſſent, ut ante Cimbri Teutonique feciſſent, in provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent: præſertim quum Sequanos à provincia noſtra Rhodanus divideret. quibus rebus quammaturrime occurrendum putabat. ipſe autem Arioviſtus tantos ſibi ſpiritus, tantam arrogantiam ſumpſerat, ut ferendus non videretur. Quamobrem placuit ei ut ad Arioviſtum legatos mitteret, qui ab eo poſtularent ut aliquem locum medium utriuſque colloquio deligeret: velle ſeſe de Rep. & ſummis utriuſque rebus cum eo agere. Ei legationi Arioviſtus reſpondit: Si quid ipſi à Cæſare opus eſſet, ſeſe ad eum venturum fuiſſe: ſi quid ille ſe velit, illum ad ſe venire oportere. præterea ſe neq; ſine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæſar poſſideret, neque exercitum ſine magno commeatu atque emolumento in unum locum contrahere poſſe: ſibi autem mirum videri, quid in ſua Gallia, quam bello viciſſet, aut Cæſari, aut omnino populo R. negotii eſſet. His reſponſis ad Cæſarem relatis, iterum ad eum Cæſar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto ſuo populique R. beneficio affectus, quum in conſulatu ſuo rex, atque amicus à ſenatu appellatus eſſet; hanc ſibi populoque R. gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum ſibi & cognoſcendum putaret? hæc eſſe, quæ ab eo poſtularet: primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam tranſduceret: deinde obſides, quos haberet ab Æduis, redderet: Sequaniſque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret: neve Æduos injuria laceſſeret: neve his ſociiſve eorum bellum inferret: ſi id feciſſet, ſibi populoque R. perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: ſi non impetraret, quoniam M. Meſſala, M. Piſone Coſs. Senatus cenſuiſſet,

ſuiſſet, uti, quicunque Galliam provinciam obtineret, quod commodo Reip. facere poſſet, Æduos ceteroſque amicos populi R. defenderet, ſe Æduorum injurias non neglecturum. Ad hæc Arioviſtus reſpondit: Jus eſſe belli, ut, qui viciſſent, iis, quos viciſſent, quemadmodum vellent, imperarent: itidem populum R. victis non ad alterius præſcriptum, ſed ad ſuum arbitrium imperare conſueſſe. ſi ipſe populo R. non præſcriberet quemadmodum ſuo jure uteretur, non oportere ſe à populo R. in ſuo jure impediri. Æduos ſibi, quoniam belli fortunam tentaſſent, & armis congreſſi, ac ſuperati eſſent, ſtipendiarios eſſe factos. magnam Cæſarem injuriam facere, qui ſuo adventu vectigalia ſibi deteriora faceret. Æduis ſe obſides redditurum non eſſe; neque iis, neque eorum ſociis injuria bellum illaturum, ſi in eo manerent, quod conveniſſet, ſtipendiumque quotannis penderent: ſi id non feciſſent, longe ab his fraternum nomen populi R. abfuturum. quod ſibi Cæſar denuntiaret, ſe Æduorum injurias non neglecturum; neminem ſecum ſine ſua pernicie contendiſſe. quum vellet, congrederetur: intellecturum, quid invicti Germani, exercitatiſſimi in armis, qui intra annos XIV tectum non ſubiſſent, virtute poſſent. Hæc eodem tempore Cæſari mandata referebantur; & legati ab Æduis & Treviris veniebant. Ædui, queſtum, quod Harudes, qui nuper in Galliam tranſportati eſſent, fines eorum popularentur. ſeſe ne obſidibus quidem datis pacem Arioviſti redimere potuiſſe. Treviri autem, pagos centum Suevorum ad ripam Rheni conſediſſe; qui Rhenum tranſire conarentur: iis præeſſe Naſuam & Cimberium fratres. Quibus rebus Cæſar vehementer commotus, maturandum ſibi exiſtimavit, ne ſi nova manus Suevorum cum veteribus copiis Arioviſti ſeſe conjunxiſſet, minus facile reſiſti poſſet. itaque, re frumentaria, quam celerrime potuit, com-

parata, magnis itineribus ad Arioviſtum contendit. quum tridui viam proceſſiſſet, nunciatum eſt ei, Arioviſtum cum ſuis omnibus copiis ad occupandum Veſontionem, quod eſt opidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam à ſuis finibus proceſſiſſe. id ne accideret, magnopere præcavendum ſibi Cæſar exiſtimabat. namque omnium rerum, quæ ad bellum uſui erant, ſumma erat in eo opido facultas: idque natura loci ſic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quod flumen Adduaſdubis, ut circino circumductum, pene totum opidum cingit: reliquum ſpatium, quod non eſt amplius pedum DC, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices ejus montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum opido conjungit. huc Cæſar magnis diurnis nocturniſque itineribus contendit; occupatoque opido, ibi præſidium collocat. Dum paucos dies ad Veſontionem, rei frumentariæ, commeatuſque cauſſa, moratur, ex percunctatione noſtrorum vocibuſque Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute, atque exercitatione in armis eſſe prædicabant, ſæpenumero ſeſe cum iis congreſſos ne vultum quidem, atque aciem oculorum ferre potuiſſe; tantus ſubito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animoſque perturbaret. hic primum ortus eſt à tribunis militum, ac præfectis, reliquiſque, qui, ex urbe, amicitiæ cauſſa, Cæſarem ſecuti, magnum periculum miſerabantur, quod non magnum in re militari uſum habebant: quorum alius, alia cauſſa illata, quam ſibi ad proficiſcendum neceſſariam eſſe duceret, petebat, ut ejus voluntate diſcedere liceret, nonnulli, pudore adducti, ut timoris ſuſpicionem vitarent, remanebant. hi neque vultum

fingere, neque interdum lacrimas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut ſuum fatum querebantur, aut cum familiaribus ſuis commune periculum miſerabantur. vulgo totis caſtris teſtamenta obſignabantur. horum vocibus ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in caſtris uſum habebant, milites, centurioneſque, quique equitatui præerant, perturbabantur. qui ſe ex his minus timidos exiſtimari volebant, non ſe hoſtem vereri, ſed anguſtias itineris, & magnitudinem ſilvarum, quæ inter eos atque Arioviſtum intercederent, aut rem frumentariam, ut ſatis commode ſupportari poſſet, timere dicebant. nonnulli etiam Cæſari renuntiabant, cum caſtra moveri, ac ſigna ferri juſſiſſet, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem ſigna laturos. Hæc quum animadvertiſſet Cæſar, convocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incuſavit: primum, quod aut quam in partem, aut quo conſilio ducerentur, ſibi quærendum aut cogitandum putarent. Arioviſtum, ſe conſule, cupidiſſime populi R. amicitiam appetiſſe. cur hunc tam temere quiſquam ab officio diſceſſurum judicaret? ſibi quidem perſuaderi, cognitis ſuis poſtulatis, atque æquitate conditionum perſpecta, eum neque ſuam, neque populi R. gratiam repudiaturum. quod ſi furore atque amentia impulſus bellum intuliſſet, quid tandem vererentur? aut cur de ſua virtute, aut de ipſius diligentia deſperarent? factum ejus hoſtis periculum patrum noſtrorum memoria, quum, Cimbris & Teutonis à C. Mario pulſis, non minorem laudem exercitus, quam ipſe imperator, meritus videbatur. factum etiam nuper in Italia, ſervili tumultu; quos tamen aliquis uſus ac diſciplina, quam à nobis accepiſſent, ſublevaret. ex quo judicari poſſet, quantum haberet in ſe boni conſtantia: propterea quod, quos aliquandiu inermes ſine cauſſa timuiſ-

timuissent, hos postea armatos, ac victores superassent: denique hos esse Germanos, quibuscum sæpenumero Helvetii congressi non solum in suis, sed etiam in illorum finibus plerumque superassent, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. si quos adversum prælium, & fuga Gallorum commoveret, hos, si quærerent, reperire posse diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris ac paludibus se continuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes jam de pugna, & dispersos subito adortum, magis ratione ac consilio, quam virtute, vicisse. cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset; hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasque itinerum conferrent, facere arroganter; quum aut de officio Imperatoris desperare, aut ei præscribere viderentur. hæc sibi esse curæ; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare: jamque esse in agris frumenta matura: de itinere ipsos brevi tempore judicaturos. quod non fore dicto audientes, neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoveri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit; aut, male re gesta, fortunam defuisse; aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse convictam: suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, repræsentaturum, & proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quamprimum intelligere posset, utrum apud eos pudor atque officium, an timor, plus valeret. quod si præterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibique eam Prætoriam cohortem futuram. Huic legioni Cæsar & indulserat præcipue, & propter virtutem confidebat maxime. Hac oratione habita, mirum in

modum conversæ sunt omnium mentes, summaque alacritas & cupiditas belli gerendi innata est: princepsque decima legio per tribunos mil. ei gratias egit, quod de se optimum judicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit; inde reliquæ legiones per tribunos mil. & primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent: se neque umquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum judicium, sed Imperatoris esse, existimavisse. Eorum satisfactione accepta, & itinere exquisito per Divitiacum, quod ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat, ut millium amplius quadraginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, uti dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est Ariovisti copias à nostris millibus passuum IV & XX abesse. Cognito Cæsaris adventu Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset, seque id sine periculo facere posse existimaret. Non respuit conditionem Cæsar: jamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnamque in spem veniebat, pro suis tantis, popu'ique R. in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, uti pertinacia desisteret. dies colloquio dictus est ex eo die quintus. Interim, quum sæpe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: alia ratione se non esse venturum. Cæsar, quod nec colloquium, interposita caussa, tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat; commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eo milites legionis decimæ, cui quammaxime confidebat,
impo-

imponere; ut præsidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. quod quum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimæ legionis dixit; Plus, quam pollicitus esset, Cæsarem facere: pollicitum in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum, ad equum rescribere. Planities erat magna, & in ea tumulus terreus satis grandis. hic locus æquo fere spatio ab castris utrisque aberat. eo, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis devexerat, passibus cc ab eo tumulo constituit: item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ut ex equis colloquerentur, & præter se, denos, ut ad colloquium adducerent, postulavit. ubi eo ventum est, Cæsar initio orationis sua Senatusque in eum beneficia commemoravit; quod rex appellatus esset à Senatu, quod amicus, quod munera amplissima missa; quam rem & paucis contigisse, & à Romanis pro maximis hominum officiis consuevisse tribui docebat: illum, quum neque aditum, neque caussam postulandi justam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac Senatus, ea præmia consecutum. docebat etiam, quam veteres, quamque justæ caussæ necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent: quæ Senatusconsulta, quoties, quamque honorifica in eos facta essent: ut omni tempore totius Galliæ principatum Ædui tenuissent, prius etiam, quam nostram amicitiam appetissent. populi R. hanc esse consuetudinem, ut socios, atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctos velit esse. quod vero ad amicitiam populi R. attulissent, id iis eripi, quis pati posset? postulavit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Æduis, aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset; at ne quos amplius Rhenum transire pateretur. Ariovistus ad postulata Cæsaris pauca respondit; de suis

vir-

virtutibus multa prædicavit; transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum, & accersitum à Gallis; non sine magna spe, magnisque præmiis, domum propinquosque reliquisse: sedes habere in Gallia ab ipsis concessas: obsides ipsorum voluntate datos: stipendium capere jure belli, quod victores victis imponere consueverint. non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliæ civitates ad se oppugnandum venisse: ac contra se castra habuisse: eas omnes copias uno abs se prælio fusas ac superatas esse. si iterum experiri velint, paratum se decertare. sin pace uti malint, iniquum esse de stipendio recusare; quod sua voluntate ad id tempus pependerint. amicitiam populi R. sibi ornamento, & præsidio, non detrimento, esse oportere: idque se ea spe petisse, si per populum R. stipendium remittatur, & dediticii subtrahantur; non minus libenter sese recusaturum populi R. amicitiam, quam appetierit. quod multitudinem Germanorum in Galliam transducat, id se sui muniendi, non Galliæ impugnandæ, caussa facere; ejus rei testimonium esse, quod, nisi rogatus, non venerit, & quod bellum non intulerit, sed defenderit. se prius in Galliam venisse, quam populum R. nunquam ante hoc tempus exercitum populi R. Galliæ provinciæ fines egressum. quid sibi vellet? cur in suas possessiones veniret? provinciam suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram. ut sibi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret; sic iterum, nos esse iniquos, quod in suo jure se interpellaremus. quod ex SC. Æduos appellatos amicos diceret; non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo, Æduos Romanis auxilium tulisse; neque ipsos in his contentionibus, quas Ædui secum, & cum Sequanis habuissent, auxilio populi R. usos esse. debere se suspicari, simulata Cæsarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui

op-

opprimendi caussa habere. quod nisi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus; sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum: quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibusque populi Romani gratum esse facturum. id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere; quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere posset. quod si discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliæ tradidisset, magno se illum præmio remuneraturum, & quæcunque bella geri vellet, sine ullo ejus labore & periculo confecturum. multa à Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, & neque suam, neque populi R. consuetudinem pati, ut optime meritos socios desereret; neque se judicare Galliam potius esse Ariovisti, quam populi R. Bello superatos esse Arvernos & Rutenos à Q. Fabio Maximo, quibus populus R. ignovisset, neque in provinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Rom. justissimum esse in Gallia imperium. si judicium Senatus servari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nunciatum est, equites Ariovisti propius tumulum accedere, & nostros adequitare; lapides telaque in nostros conjicere. Cæsar loquendi finem fecit; seque ad suos recepit; suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent. nam, etsi sine ullo periculo legionis delectæ cum equitatu prælium fore videbat: tamen committendum non putabat, ut, pulsis hostibus, dici posset, eos à se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset; impetumque in nostros ejus equites fecissent; eaque res colloquium diremisset; multo major alacritas studium-

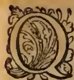
diumque pugnandi majus exercitui injectum est. Biduo post Ariovistus legatos ad Cæsarem mittit, velle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo: uti aut iterum colloquio diem constitueret; aut, si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Cæsari caussa visa non est, & eo magis, quod pridie ejus diei Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela conjicerent. legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris objecturum existimabat. commodissimum visum est, C. Valerium Procillum C. Valerii Caburi filium, summa virtute & humanitate adolescentem, (cujus pater à C. Valerio Flacco civitate donatus erat) & propter fidem, & propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa jam Ariovistus, longinqua consuetudine, utebatur, &, quod in eo peccandi Germanis caussa non esset, ad eum mittere, & M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat. his mandavit, ut, quæ diceret Ariovistus, cognoscerent, & ad se referrent. quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo præsente, clamavit: Quid ad se venirent? an speculandi caussa? conantes dicere prohibuit, & in catenas conjecit. Eodem die castra promovit, & millibus passuum VI à Cæsaris castris sub monte consedit. postridie ejus diei præter castra Cæsaris suas copias transduxit, & millibus passuum II ultra eum castra fecit; eo consilio, uti frumento, commeatuque, qui ex Sequanis & Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. ex eo die dies continuos V Cæsar pro castris suas copias produxit, & aciem instructam habuit; ut, si vellet Ariovistus prælio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit. equestri prælio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant VI, totidem numero pedi-

pedites velocissimi, ac fortissimi; quos ex omni copia singuli singulos, suæ salutis caussâ delegerant. cum his in præliis versabantur: ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant, circumsistebant: si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut jubis equorum sublevati cursum adæquarent. Ubi eum castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus DC ab his castris idoneum locum delegit; acieque triplici instructa, ad eum locum venit. primam, & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire jussit. hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. eo circiter hominum numerum XVI millia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit; quæ copiæ nostros perterrerent, & munitione prohiberent. nihilo secius Cæsar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere jussit. munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quatuor reliquas in castra majora reduxit. proximo die, instituto suo Cæsar ex castris utrisque copias suas eduxit: paullulumque à majoribus progressus aciem instruxit; hostibusque pugnandi potestatem fecit. ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. acriter utrimque, usque ad vesperum, pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis & illatis, & acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captivis quæreret Cæsar, quamobrem Ariovistus prælio non decertaret, hanc reperiebat caussam: Quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matresfamilias eorum sortibus & vaticinationibus declararent, utrum

præ-

prælium committi ex uſu eſſet, nec ne: eas ita dicere, Non eſſe fas Germanos ſuperare, ſi ante novam Lunam prælio contendiſſent. Poſtridie ejus diei Cæſar præſidio utriſque caſtris, quod ſatis eſſe viſum eſt, relicto, omnes alarios in conſpectu hoſtium pro caſtris minoribus conſtituit; quod minus multitudine militum legionariorum, pro hoſtium numero, valebat, ut ad ſpeciem alariis uteretur. ipſe triplici inſtructa acie uſque ad caſtra hoſtium acceſſit. tum demum neceſſario Germani ſuas copias è caſtris eduxerunt, generatimque conſtituerunt, paribuſque intervallis Harudes, Marcomanos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Seduſios, Suevos: omnemque aciem ſuam rhedis & carris circumdederunt, ne qua ſpes in fuga relinqueretur. eo mulieres impoſuerunt, quæ in prælium proficiſcentes, milites paſſis crinibus flentes implorabant, ne ſe in ſervitutem Romanis traderent. Cæſar ſingulis legionibus ſingulos legatos, & quæſtorem præfecit; uti eos teſtes ſuæ quiſque virtutis haberet. ipſe à dextro cornu, quod eam partem minime firmam hoſtium eſſe animadverterat, prælium commiſit. ita noſtri acriter in hoſtes, ſigno dato, impetum fecerunt. itaque hoſtes repente celeriterque procurrerunt; ut ſpatium pila in hoſtes conjiciendi non daretur. rejectis pilis, cominus gladiis pugnatum eſt. at Germani celeriter, ex conſuetudine ſua, phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. reperti ſunt complures noſtri milites, qui in phalanges inſilirent, & ſcuta manibus revellerent. & deſuper vulnerarent. Quum hoſtium acies à ſiniſtro cornu pulſa, atque in fugam converſa eſſet, à dextro cornu vehementer multitudine ſuorum noſtram aciem premebant. id quum animadvertiſſet P. Craſſus adoleſcens, qui equitatu præerat, quod expeditior erat, quam hi, qui inter aciem verſabantur, tertiam aciem laborantibus noſtris ſubſidio miſit. ita prælium reſtitutum eſt, atque omnes hoſtes

ſtes terga verterunt, neque prius fugere deſtiterunt, quam ad flumen Rhenum millia paſſuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. ibi perpauci, aut viribus confiſi tranſnatare contenderunt; aut lintribus inventis, ſalutem ſibi petierunt. in his fuit Arioviſtus, qui naviculam deligatam ad ripam nactus ea profugit: reliquos omnes equites conſecuti noſtri interfecerunt. duæ fuerunt Arioviſti uxores, una Sueva natione, quam domo ſecum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis ſoror, quam in Gallia duxerat, à fratre miſſam. utraque in ea fuga periit. duæ filiæ harum, altera occiſa, altera capta eſt. C. Valerius Procillus, quum à cuſtodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipſum Cæſarem hoſtium equitatum perſequentem incidit. quæ quidem res Cæſari non minorem, quam ipſa victoria, voluptatem attulit: quod hominem honeſtiſſimum provinciæ Galliæ, ſuum familiarem, & hoſpitem, ereptum è manibus hoſtium, ſibi reſtitutum videbat; neque ejus calamitate de tanta voluptate & gratulatione quidquam fortuna deminuerat. is, ſe præſente, de ſe ter ſortibus conſultum dicebat, utrum igni ſtatim necaretur, an in aliud tempus reſervaretur. ſortium beneficio ſe eſſe incolumem. item M. Mettius repertus, & ad eum reductus eſt. Hoc prælio trans Rhenum nunciato, Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt; quos Ubii, qui proxime Rhenum incolunt, perterritos inſecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæſar una æſtate, duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni poſtulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum præpoſuit: ipſe in citeriorem Galliam ad conventus agendos profectus eſt.

Uum esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum R. conjurare, obsidesque inter se dare. conjurandi has esse caussas: primum, quod vererentur, ne, omni pacata Gallia ad eos exercitus noster adduceretur: deinde quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui Germanos diutius in Gallia versari nollent, ita populi Rom. exercitum hiemare atque inveterascere in Gallia moleste ferebant, partim qui mobilitate & levitate animi novis imperiis studebant: ab nonnullis etiam, quod in Gallia à potentioribus, atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur: qui minus facile eam rem imperio nostro consequi poterant. Iis nuntiis litterisque commotus Cæsar duas legiones in citeriore Gallia novas conscripsit, & inita æstate in interiorem Galliam, qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. ipse, quum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant: seque de his rebus certiorem faciant. hi constanter omnes nuntiaverunt manus cogi, exercitum in unum locum conduci. tum vero dubitandum non existimavit, quin ad eos duodecimo die proficisceretur. re frumentaria provisa, castra movet, diebusque circiter xv ad fines Belgarum pervenit. eo quum de improviso, celeriusque omnium opinione venisset, Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium & Antebrogium primos civitatis suæ miserunt: qui dicerent, se suaque omnia in fidem atque potestatem populi R.

permittere, neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum Rom. omnino conjurasse; paratosque esse & obsides dare, & imperata facere, & opidis recipere, & frumento, ceterisque rebus juvare. reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui cis Rhenum incolunt, sese cum his conjunxisse; tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Suessones quidem fratres consanguineosque suos, qui eodem jure, iisdem legibus utantur, unum imperium, unumq; magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent. Quum ab his quæreret, quæ civitates, quantæque in armis essent, & quid in bello possent; sic reperiebat, plerosque Belgas esse ortos à Germanis, Rhenumque antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse; Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse; solosque esse qui patrum nostrorum memoria omni Gallia vexata, Teutonos, Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint. qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem, magnosque spiritus in re militari sumerent. de numero eorum omnia se habere explorata Rhemi dicebant, propterea quod propinquitatibus affinitatibusque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. plurimum inter eos Bellovacos & virtute, & auctoritate, & hominum numero valere: hos posse conficere armata millia centum; pollicitos ex eo numero lecta millia LX; totiusque belli imperium sibi postulare. Suessones suos esse finitimos; latissimos, feracissimosque agros possidere. apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Divitiacum totius Galliæ potentissimum: qui quum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ, imperium obtinuerit; nunc esse regem Galbam: ad hunc propter justitiam, prudentiamque, summam totius belli omnium voluntate deferri: opida habe-

re

re numero XII: polliceri millia armata quinquaginta: totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimeque absint: XV millia Atrebates: Ambianos X millia: Morinos XXV millia: Menapios IX millia: Caletes X millia: Velocasses & Veromanduos totidem: Aduaticos XXIX millia: Condrusos, Eburones, Cæræsos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL millia. Cæsar Rhemos cohortatus, liberaliterque oratione prosecutus, omnem senatum ad se convenire, principumque liberos obsides ad se adduci jussit. quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. ipse Divitiacum Æduum magnopere cohortatus, docet quantopere Reip. communisque salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. id fieri posse, si suas copias Ædui in fines Bellovacorum introduxerint, & eorum agros populari cœperint. his mandatis, eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire, neque jam longe abesse, ab his quos miserat, exploratoribus,& ab Rhemis cognovit; flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum transducere maturavit, atque ibi castra posuit. quæ res & latus unum castrorum ripis fluminis muniebat, &, post ea quæ erant, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Rhemis, reliquisque civitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. in eo flumine pons erat. ibi præsidium ponit. & in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum VI cohortibus reliquit. castra in altitudinem pedum XII vallo fossaque duodeviginti pedum munire jubet. Ab ipsis castris opidum Rhemorum nomine Bibrax aberat millia passuum VIII. id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. ægre eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio est. hi, ubi circumjecta multitudine homi-

minum totis mœnibus, undique in murum lapides jaci cœpti ſunt, muruſque defenſoribus nudatus eſt; teſtudine facta, portis ſuccedunt, murumque ſubruunt. quod tum facile fiebat. nam tanta multitudo lapides ac tela conjiciebant, ut in muro conſiſtendi poteſtas eſſet nulli. quum finem oppugnandi nox feciſſet, Iccius Rhemus, ſumma nobilitate & gratia inter ſuos, qui tum opido præerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Cæſarem venerant, nuntios ad eum mittit, Niſi ſubſidium ſibi mittatur, ſe diutius ſuſtinere non poſſe. eo de media nocte Cæſar, iiſdem ducibus uſus, qui nuntii ab Iccio venerant, Numidas, & Cretas ſagittarios, & funditores Baleares ſubſidio opidanis mittit. quorum adventu, & Rhemis cum ſpe defenſionis ſtudium propugnandi acceſſit, & hoſtibus eadem de cauſſa ſpes potiundi opidi diſceſſit. Itaque pauliſper apud opidum morati, agroſque Rhemorum depopulati, omnibus vicis, ædificiiſque, quo adire poterant, incenſis, ad caſtra Cæſaris omnibus copiis contenderunt: & à millibus paſſuum minus II caſtra poſuerunt. quæ caſtra, ut fumo atque ignibus ſignificabatur, amplius millibus paſſuum VIII in latitudinem patebant. Cæſar primo, & propter multitudinem hoſtium, & propter eximiam opinionem virtutis, prælio ſuperſedere ſtatuit. quotidie tamen equeſtribus præliis, quid hoſtis virtute poſſet, & quid noſtri auderent, periclitabatur. ubi noſtros non eſſe inferiores intellexit, loco pro caſtris ad aciem inſtruendam natura opportuno atque idoneo, quod is collis, ubi caſtra poſita erant, paullulum ex planitie editus tantum adverſus in latitudinem patebat, quantum loci acies inſtructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris dejectus habebat, & in fronte leviter faſtigiatus paullatim ad planitiem redibat, ab utroque latere ejus collis tranſverſam foſſam obduxit circiter paſſuum CD: & ad extremas foſſas caſtella conſti-

tuit, ibique tormenta collocavit; ne, quum aciem instruxisset, hostes (quod tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes circumvenire possent. hoc facto, duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si quid opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant. palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. hanc si nostri transirent, hostes exspectabant. nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. interim prælio equestri inter duas acies contendebant. ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum nostrorum prælio, Cæsar suos in castra reduxit. hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt: eo consilio, si possent, castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interscinderent: sin minus, agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatusque nostros sustinebant. Cæsar certior factus à Titurio omnem equitatum, & levis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosque pontem transducit, atque ad eos contendit. acriter in eo loco pugnatum est. hostes impeditos nostri in flumine aggressi magnum eorum numerum occiderunt. per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes, multitudine telorum repulerunt. primos, qui transierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes, ubi & de expugnando opido, & de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi caussa viderunt, atque eos res frumentaria deficere cœpit; consilio convocato, constituerunt optimum esse domum suam quemque reverti; &

quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenire; ut potius in suis, quam alienis finibus decertarent, & domesticis copiis rei frumentariæ uterentur. ad eam sententiam, cum reliquis caussis, hæc quoque ratio eos deduxit: quod Divitiacum atque Æduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant. his persuaderi, ut diutius morarentur, ne suis auxilium ferrent, non poterat. Ea re constituta, secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neque imperio, quum sibi quisque primum itineris locum peteret, & domum pervenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugæ profectio videretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias veritus, quod, qua de caussa discederent, nondum perspexerat; exercitum, equitatumque castris continuit. prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, præmisit, eique Q. Pedium, & L. Aurunculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi jussit. Hi novissimos adorti, & multa millia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, quum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, consisterent, fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent. Priores, quod abesse à periculo viderentur, neque ulla necessitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi subsidium posuerunt. ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium: sub occasumque Solis sequi destiterunt; seque in castra, uti erat imperatum, receperunt. Postridie ejus diei Cæsar, prius quam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessonum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit; & magno itinere confecto ad opidum Noviodunum con-

tendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis vineas agere, quæque ad oppugnandum usui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fuga Suessonum multitudo in opidum proxima nocte convenit. celeriter vineis ad opidum actis, aggere jacto, turribusque constitutis, magnitudine operum, quæ neque viderant ante Galli, neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt; &, petentibus Rhemis, ut conservarentur, impetrant. Cæsar, obsidibus acceptis, primis civitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filiis, armisque omnibus ex opido transditis, in deditionem Suessones accepit; exercitumque in Bellovacos duxit. qui quum se, suaque omnia in opidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo opido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum v abesset, omnes majores natu ex opido egressi, manus ad Cæsarem tendere, & voce significare cœperunt, sese in ejus fidem ac potestatem venire, neque contra populum R. armis contendere: item quum ad opidum accessisset, castraque ibi poneret; pueri mulieresque ex muro passis manibus, suo more, pacem à Romanis petierunt. pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Æduorum copiis, ad eum reverterat) facit verba. Bellovacos omni tempore in fide atque amicitia civitatis Æduæ fuisse. impulsos à suis principibus, qui dicerent Æduos à Cæsare in servitutem redactos omnes indignitates contumeliasque perferre, & ab Æduis defecisse, & populo R. bellum intulisse. Qui hujus consilii principes fuissent, quod intelligerent, quantam calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum Bellovacos, sed etiam pro his Æduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. quod si

fecerit, Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum: quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueverint. Cæsar honoris Divitiaci atque Æduorum caussa, sese eos in fidem recepturum, & conservaturum, dixit: &, quod erat civitas magna, & inter Belgas auctoritate ac hominum multitudine præstabat, DC obsides poposcit. his traditis, omnibusque armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui se, suaque omnia, sine mora, dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant: quorum de natura moribusque Cæsar quum quæreret, sic reperiebat: Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium, inferri: quod, his rebus relanguescere animos, eorumque remitti virtutem existimarent. esse homines feros, magnæque virtutis. increpitare, atque incusare reliquos Belgas, qui se populo R. dedidissent, & patriam virtutem projecissent: confirmare se neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos. quum per eorum fines triduo iter fecisset, inveniebat ex captivis, Sabin flumen ab castris suis non amplius millia passuum x abesse. trans id flumen omnes Nervios consedisse, adventumque ibi Romanorum exspectare una cum Atrebatibus, & Veromanduis, finitimis suis. nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur. expectari etiam ab his Atuaticorum copias, atque esse in itinere. mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset. Cæsar, his rebus cognitis, exploratores, centurionesque præmittit, qui locum castris idoneum deligant. quumque ex dediticiis Belgis, reliquisque Gallis complures Cæsarem secuti una iter facerent: quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, no-

ctæ ad Nervios pervenerunt, atque his demonstrarunt, inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quidquam negotii, cum prima legio in castra venisset, reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri. qua pulsa, impedimentisque direptis, futurum, ut reliquæ contra consistere non auderent. adjuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus, quum equitatu nihil possent (neque enim ad hoc tempus ei rei student), sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis, quo facilius finitimorum equitatum, si prædandi caussa ad eos venisset, impedirent, teneris arboribus incisis, atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis [enatis] & rubis sentibusque interjectis effecerant, ut, instar muri, hæ sepes munimenta præberent: quo non modo non intrari, sed ne perspici quidem posset. iis rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt. loci natura erat hæc, quem nostri castris delegerant: Collis ab summo æqualiter declivis ad flumen Sabin, quod supra nominavimus, vergebat. ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur adversus huic, & contrarius, passus circiter CC, infimus apertus, ab superiore parte silvestris, ut non facile introrsus perspici posset. intra eas silvas hostes in occulto sese continebant. in aperto loco, secundum flumen, paucæ stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum III. Cæsar, equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copiis: sed ratio, ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. nam, quod hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæsar VI legiones expeditas ducebat. post eas totius exercitus impedimenta collocabat. inde duæ legiones, quæ proxime conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidioque impedimentis erant. equites nostri cum fundito-

ditoribus ſagittariiſque flumen trangreſſi cum hoſtium equitatu prælium committunt. quum ſe illi identidem in ſilvas ad ſuos reciperent, ac rurſus è ſilva in noſtros impetum facerent, neque noſtri longius, quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes inſequi auderent; interim legiones ſex, quæ primæ venerant, opere dimenſo, caſtra munire cœperunt. Ubi prima impedimenta noſtri exercitus ab iis, qui in ſilvis abditi latebant, viſa ſunt, quod tempus inter eos committendi prælii convenerat, ita ut intra ſilvam aciem ordineſque conſtituerant, atque ipſi ſeſe confirmaverant; ſubito omnibus copiis provolaverunt, impetumque in noſtros equites fecerunt. His facile pulſis, ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt; ut pene uno tempore & ad ſilvas, & in flumine, & jam in manibus noſtris hoſtes viderentur. Eadem autem celeritate adverſo colle ad noſtra caſtra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt. Cæſari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat inſigne, quum ad arma concurri oporteret: ſignum tuba dandum, ab opere revocandi milites: qui paullo longius, aggeris petendi cauſſa, proceſſerant, accerſendi: acies inſtruenda: milites cohortandi: ſignum dandum. quarum rerum magnam partem temporis brevitas, & ſucceſſus & incurſus hoſtium impediebat. Iis difficultatibus duæ res erant ſubſidio; ſcientia atque uſus militum, quod ſuperioribus præliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipſi ſibi præſcribere quam ab aliis doceri, poterant; & quod ab opere ſinguliſque legionibus ſingulos legatos Cæſar diſcedere, niſi munitis caſtris, vetuerat. Hi, propter celeritatem, & propinquitatem hoſtium, nihil jam Cæſaris imperium ſpectabant; ſed per ſe, quæ videbantur, adminiſtrabant. Cæſar, neceſſariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem

ſors obtulit, decucurrit: & ad legionem decimam devenit. milites non longiore oratione eſt cohortatus, quam uti ſuæ priſtinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hoſtiumque impetum fortiter ſuſtinerent. &,quod non longius hoſtes aberant, quam quo telum adjici poſſet, prælii committendi ſignum dedit. atque item in alteram partem cohortandi cauſſa profectus, pugnantibus occurrit. temporis tanta fuit exiguitas, hoſtiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut, non modo ad inſignia accommodanda, ſed etiam ad galeas induendas, ſcutiſquè tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quiſque in partem ab opere caſu devenit, quæque prima ſigna conſpexit, ad hæc conſtitit: ne, in quærendo ſuos, pugnandi tempus dimitteret: inſtructo exercitu, magis ut loci natura, dejectuſque collis, & neceſſitas temporis, quam ut rei militaris ratio atque ordo poſtulabat. quum diverſis locis legiones aliæ alia in parte hoſtibus reſiſterent, ſepibuſque denſiſſimis, ut ante demonſtravimus, interjectis, proſpectus impediretur; neque certa ſubſidia collocari, neque quid in quaque parte opus eſſet, provideri, neque ab uno omnia imperia adminiſtrari poterant. itaque, in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoque eventus varii ſequebantur. Legionis nonæ & decimæ milites, ut in ſiniſtra parte aciei conſtiterant, pilis emiſſis, curſu ac laſſitudine exanimatos, vulneribuſque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco ſuperiore in flumen compulerunt: & tranſire conantes, inſecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. ipſi tranſire flumen non dubitaverunt: & in locum iniquum progreſſi,rurſus regreſſos ac reſiſtentes hoſtes, redintegrato prælio, in fugam dederunt. Item alia in parte diverſæ duæ legiones, undecima, & octava, profligatis Veromanduis, quibuſcum erant congreſſi, ex loco ſuperiore in ipſis

fluminis ripis prœliabantur. Ac totis fere à fronte & à sinistra parte nudatis castris, quum in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea intervallo septima constitisset; omnes Nervii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt. quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum locum castrorum petere cœpit. Eodem tempore equites nostri, levisque armaturæ pedites, qui cum his una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, quum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant. & calones, qui Decumana porta, à summo jugo collis nostros victores flumen transire conspexerant prædandi caussa egressi, quum respexissent, & hostes in nostris castris versari vidissent, præcipites sese fugæ mandabant. simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur: aliique aliam in partem perterriti ferebantur. quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui, auxilii caussa à civitate missi, ad Cæsarem venerant, quum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, & pene circumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas, diversos dissipatosque in omnes partes, fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt. Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos, civitati renuntiaverunt. Cæsar, ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri, signisque in unum locum collatis duodecimæ legionis milites confertos sibi ipsis ad pugnam esse impedimento, quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occisis, in his, Primopilo P. Sextio

Ba-

Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset; reliquos esse tardiores, & nonnullos à novissimis desertos prælio excedere, ac tela vitare; hostes neque à fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere,& ab utroque latere instare, & rem esse in angusto vidit; neque ullum esse subsidium, quod submitti posset; scuto ab novissimis uni militi detracto (quod ipse eo sine scuto venerat), in primam aciem processit; centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites signa inferre, & manipulos laxare jussit,quo facilius gladiis uti possent. hujus adventu spe illata militibus, ac redintegrato animo, quum pro se quisque in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam navare cuperet, paullum hostium impetus tardatus est. Cæsar quum septimam legionem, quæ juxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, Trib. mil. monuit, ut paullatim sese legiones conjungerent, & conversa signa in hostes inferrent. quo facto, quum aliis alii subsidium ferrent, neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere, ac fortius pugnare cœperunt. interim milites legionum duarum, quæ in novissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. & T. Labienus, castris hostium potitus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. qui, quum ex equitum & calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo & castra, & legiones, & Imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. horum adventu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, prælium redintegrarent; tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerent. equi-

tes vero, ut turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quo se legionariis militibus præferrent. at hostes, etiam in extrema spe salutis tantam virtutem præstiterunt, ut, quum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent; his dejectis, & coacervatis cadaveribus, qui superessent ut ex tumulo tela in nostros conjicerent, pilaque intercepta remitterent: ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, adscendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat. hoc prælio facto, & prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto, majores natu, quos una cum pueris, mulieribusque in æstuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nuntiata, quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui supererant, consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seque ei dediderunt, & in commemoranda civitatis calamitate, ex DC ad III senatores, ex hominum millibus LX vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. quos Cæsar, ut in miseros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit; suisque finibus atque opidis uti jussit; & finitimis imperavit, ut ab injuria & maleficio se suosque prohiberent. Atuatici, de quibus supra scripsimus, quum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent, hac pugna nuntiata, ex itinere domum reverterunt: cunctis opidis castellisque desertis, sua omnia in unum opidum egregie natura munitum contulerunt. quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius CC pedum relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant. tum magni ponderis saxa, & præacutas trabes in muro collocarant. ipsi erant

ex

ex Cimbris Teutonisque prognati; qui, quum iter in provinciam nostram atque Italiam facerent, his impedimentis, quæ secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiæ ex suis ac præsidio VI millia hominum una reliquerunt. hi, post eorum obitum, multos annos à finitimis exagitati, quum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent; consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt. ac, primo adventu exercitus nostri, crebras ex opido excursiones faciebant, parvulisque præliis cum nostris contendebant. postea, vallo pedum XII in circuitu XV millium, crebrisque castellis circummuniti, opido sese continebant. ubi, vineis actis, aggere exstructo, turrim constitui procul viderunt, primum irridere ex muro, atque increpitare vocibus, quo tanta machinatio ab tanto spatio institueretur? quibusnam manibus, aut quibus viribus, præsertim homines tantulæ staturæ, (nam plerisque hominibus Gallis, pro magnitudine corporum suorum, brevitas nostra contemtui est.) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent? ubi vero moveri, & appropinquare mœnibus viderunt, nova atque inusitata specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt, qui ad hunc modum locuti: Non se existimare, Romanos sine ope deorum bellum gerere; qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promovere, & ex propinquitate pugnare possent. se, suaque omnia eorum potestati permittere dixerunt. unum petere, ac deprecari; si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audissent, statuisset, Atuaticos esse conservandos, ne se armis despoliaret. sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac suæ virtuti invidere; à quibus se defendere, traditis armis, non possent. sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam à populo R. pati, quam ab

his per cruciatum interfici; inter quos dominari consuessent. Ad hæc Cæsar respondit, Se magis consuetudine sua, quam merito eorum, civitatem conservaturum, si prius, quam aries murum attigisset, se dedidissent; sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se id, quod in Nervios fecisset, facturum; finitimisque imperaturum, ne quam dediticiis populi R. injuriam inferrent. Re nunciata ad suos, illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quæ erat ante opidum, jacta, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adæquarent: & tamen circiter parte tertia (ut postea perspectum est) celata, atque in opido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt usi. sub vesperum Cæsar portas claudi, militesque ex opido exire jussit, ne quam noctu opidani à militibus injuriam acciperent. illi, ante inito (ut intellectum est) consilio, quod, deditione facta, nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentius servaturos crediderant, partim cum his, quæ retinuerant & celaverant, armis, partim scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subito (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant, tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repente ex opido eruptionem fecerunt. celeriter, ut ante Cæsar imperaverat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursum est; pugnatumque ab hostibus ita acriter, ut à viris fortibus in extrema spe salutis, iniquo loco contra eos, qui ex vallo turribusque tela jacerent, pugnari debuit, quum una in virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus IV, reliqui in opidum rejecti sunt. postridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem ejus opidi universam Cæsar vendidit. ab his,

his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII. Eodem tempore à P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Unellos, Osismios, Curiosolitas, Sesuvios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ civitates, Oceanumque attingunt, certior factus est, omnes eas civitates in ditionem potestatemque populi R. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta hujus belli ad Barbaros opinio perlata est, ut ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata facturas, pollicerentur. quas legationes Cæsar, quod in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima æstate ad se reverti jussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turones, quæ civitates propinquæ his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est. ob eas res, ex litteris Cæsaris, dies XV supplicatio decreta est. quod ante id tempus acciderat nulli.

LIBER III.

Uum in Italiam proficisceretur Cæsar, Ser. Galbam cum legione duodecima & parte equitatus, in Nantuates, Veragros, Sedunosque misit, qui à finibus Allobrogum & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. caussa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo, magnisque portoriis mercatores ire consueverant, patefieri volebat. huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in iis locis legionem, hiemandi caussa, collocaret. Galba, secundis aliquot præliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, & pace facta, constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare, ipse cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum,

rum, qui appellatur Octodurus, hiemare. qui vicus positus in valle, non magna adjecta planicie, altissimis montibus undique continetur. quum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis concessit; alteram vacuam ab illis relictam cohortibus ad hiemandum attribuit. eum locum vallo fossaque munivit. quum dies hibernorum complures transissent, frumentumque eo comportari jussisset; subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque, qui impenderent, à maxima multitudine Sedunorum & Veragrorum teneri. id aliquot de caussis acciderat, ut subito Galli belli renovandi, legionisque opprimendæ consilium caperent. primum, quod legionem, neque eam plenissimam, detractis cohortibus duabus, & compluribus sigillatim, qui, commeatus petendi caussa, missi erant, absentibus, propter paucitatem despiciebant; tum etiam, quod, propter iniquitatem loci, quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, & tela conjicerent, ne primum quidem posse impetum sustineri existimabant. accedebat, quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant; & Romanos, non solum itinerum caussa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ provinciæ adjungere, sibi persuasum habebant. His nuntiis acceptis, Galba; quum neque opus hibernorum, munitionesque plene essent perfectæ, neque de frumento, reliquoque commeatu satis esset provisum; quod deditione facta, obsidibusque acceptis, nihil de bello timendum existimaverat; concilio celeriter convocato sententias exquirere cœpit. quo in concilio quum tantum repentini periculi præter opinionem accidisset, ac jam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri, neque commeatus supportari, intercluterclu-

terclusis itineribus, possent; prope jam desperata salute, nonnullæ hujusmodi sententiæ dicebantur, ut, impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eo pervenissent, ad salutem contenderent. majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri, & castra defendere. Brevi spatio interjecto, vix ut his rebus, quas constituissent, collocandis, atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere; lapides, gæsaque in vallum conjicere. nostri, primo integris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere: ut quæque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere, & auxilium ferre. sed hoc superari, quod diuturnitate pugnæ hostes defessi prælio excedebant, alii integris viribus succedebant: quarum rerum à nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem ejus loci, ubi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur. quum jam amplius horis VI continenter pugnaretur, ac non solum vires, sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes acrius instarent, languidioribusque nostris, vallum scindere, & fossas complere cœpissent, resque esset jam ad extremum deducta casum, P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico prælio compluribus confectum vulneribus diximus, & item C. Volusenus tribunus mil. vir & consilii magni & virtutis, ad Galbam occurrunt, atque unam esse spem salutis docent; si, eruptione facta extremum auxilium experirentur. itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent prælium, ac tantummodo tela missa exciperent, seque ex labore reficerent. post, signo dato, è castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent. quod jussi sunt, faciunt: ac subito omnibus

bus portis eruptione facta, neque cognoscendi quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. ita commutata fortuna, eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, undique circumventos, interficiunt, & ex hominum millibus amplius xxx, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conjiciunt, ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. sic omnibus hostium copiis fusis, armisque exsutis, se in castra munitionesque suas recipiunt. quo prælio facto, quod sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus videbat, maxime frumenti commeatusque inopia permotus, postero die omnibus ejus vici ædificiis incensis, in provinciam reverti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobrogas, perduxit, ibique hiemavit. His rebus gestis, quum omnibus de caussis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire, & regiones cognoscere volebat; subitum bellum in Gallia coortum est. ejus belli hæc fuit caussa. P. Crassus adolescens cum legione VII proximus mare Oceanum Andibus hiemabat. is, quod in his locis inopia frumenti erat, præfectos, tribunosque mil. complures in finitimas civitates, frumenti commeatusque petendi caussa, dimisit. quo in numero erat T. Terrasidius missus in Eusubios; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos. hujus civitatis est longe amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod & naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consueverunt, & scientia atque usu nauticarum rerum cæte-

ros

ros antecedunt, & in magno impetu maris, atque aperto, paucis portibus interjectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eodem mari uti consueverunt, habent vectigales. ab iis fuit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. horum auctoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subitá & repentina consilia) eadem de caussa Trebium, Terrasidiumque retinent: & celeriter missis legatis, per suos principes inter se conjurant, nihil, nisi communi consilio, acturos, eundemque omnis fortunæ exitum esse laturos; reliquasque civitates solicitant, ut in ea libertate, quam à majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitutem perferre, mallent. omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt, si velit suos recipere, obsides sibi remittat. quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus; quod ipse aberat longius; naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit Oceanum, remiges ex provincià institui, nautas gubernatoresque comparari jubet. his rebus celeriter administratis, ipse, quam-primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti reliquæque item civitates, cognito Cæsaris adventu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant, legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos abs se,& in vincula conjectos: pro magnitudine periculi bellum parare, & maxime ea, quæ ad usum navium pertinerent, providere instituunt, hoc majore spe, quod multum natura loci confidebant: pedestria esse itinera concisa æstuariis, navigationem impeditam propter inscientiam locorum paucitatemque portuum sciebant. neque,nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse confidebant. ac jam ut omnia contra opinio-

nem

nem acciderent, tamen se plurimum navibus posse: Romanos neque ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulasque novisse: ac longe aliam esse navigationem in concluso mari, atque in vastissimo atque apertissimo Oceano perspiciebant. his initis consiliis, opida muniunt, frumenta ex agris in opida comportant. naves in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum constabat, quamplurimas possunt, cogunt. socios sibi ad id bellum Osismios, Lexobios, Nannetes, Ambialites, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt. auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones posita est, accersunt. erant hæ difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus. sed tamen multa Cæsarem ad id bellum incitabant: injuriæ retentorum equitum Romanorum; rebellio facta post deditionem: defectio datis obsidibus: tot civitatum conjuratio: in primis, ne, hac parte neglecta, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur. Itaque quum intelligeret omnes fere Gallos novis rebus studere, & ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere, & conditionem servitutis odisse: prius quam plures civitates conspirarent, partiendum sibi, ac latius distribuendum exercitum putavit. itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. huic mandat: Rhemos, reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat: Germanosque, qui auxilio à Belgis accersiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionariis XII, & magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci jubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III in Unellos, Curiosolitas, Lexobiosque mittit, qui eam manum distinendam curet.

D. Bru-

D. Brutum adolescentem classi, Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus, & Santonis, reliquisque pacatis regionibus convenire jusserat, præfecit & quum primum posset, in Venetos proficisci jubet. ipse eo pedestribus copiis contendit. erant ejusmodi fere situs opidorum, ut posita in extremis linguis promontoriisque neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se æstus incitavisset, quod bis semper accidit horarum XII spatio; neque navibus, quod, rursus minuente æstu, naves in vadis afflictarentur. ita utraque re opidorum oppugnatio impediebatur: ac, si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere ac molibus, atque his ferme mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant; magno numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua omnia deportabant, seque in proxima opida recipiebant. ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. hæc eo facilius magnam partem æstatis faciebant, quod nostræ naves tempestatibus detinebantur; summaque erat vasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris ac prope nullis portibus, difficultas navigandi. namque ipsorum naves ad hunc modum factæ, armatæque erant. carinæ aliquanto planiores, quam nostrarum navium, quo facilius vada, ac decessum æstus excipere possent: proræ admodum erectæ, atque item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatæ. naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim & contumeliam perferendam. transtra ex pedalibus in latitudinem trabibus confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine. anchoræ, pro funibus, ferreis catenis revinctæ. pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ, sive propter lini inopiam, atque ejus usus inscientiam; sive, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani, tantosque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis non satis commode arbitrabantur.

tur. Cum his navibus nostræ classi ejusmodi congressus erat; ut una celeritate & pulsu remorum præstarent; reliqua, pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora & accommodatiora. neque enim his nostræ rostro nocere poterant: tanta in his erat firmitudo: neque, propter altitudinem, facile telum adjiciebatur: & eadem de caussa minus incommode scopulis continebantur. accedebat, ut, quum sævire ventus cœpisset, & se vento dedissent, & tempestatem ferrent facilius, & in vadis consisterent tutius, & ab æstu derelictæ nihil saxa & cautes timerent. quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi. Compluribus expugnatis opidis, Cæsar, ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis opidis reprimi, neque his noceri posse, statuit exspectandam classem. quæ ubi convenit, ac primum ab hostibus visa est; circiter CCXX naves eorum paratissimæ atque omni genere armorum ornatissimæ è portu profectæ nostris adversæ constiterunt. neque satis Bruto, qui classi præerat, neque tribunis mil. centurionibusque, quibus singulæ naves erant attributæ, constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ insisterent. rostro enim noceri non posse cognoverant. turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat; ut neque ex inferiore loco satis commode tela adjici possent, & missa à Gallis gravius acciderent. una erat magno usui res præparata à nostris, falces præacutæ, insertæ affixæque longuriis, non absimili forma muralium falcium. his quum funes, qui antennas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio remis incitato prærumpebantur. quibus abscisis, antennæ necessario concidebant; ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur. reliquum erat certamen positum in virtute;

quæ

quæ nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Cæsaris, atque omnis exercitus res gerebatur; ut nullum paullo fortius factum latere posset. omnes enim colles, & loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. disjectis, ut diximus, antennis, quum singulas binæ, aut ternæ naves circumsisterent, milites summa vi descendere in hostium naves contendebant. quod postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis compluribus navibus, quum ei rei nullum reperiretur auxilium: fuga salutem petere contenderunt. ac, jam conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se loco movere non possent. quæ quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna. nam singulas nostri consectati expugnaverunt; ut perpaucæ ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint, quum ab hora fere IV, usque ad Solis occasum, pugnaretur. quo prælio bellum Venetorum totiusque oræ maritimæ confectum est. Nam quum omnis juventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant: tum navium quod ubique fuerat, unum in locum coëgerant. quibus amissis, reliqui neque quo se reciperent, neque quemadmodum opida defenderent, habebant. itaque se, suaque omnia Cæsari dediderunt. in quos eo gravius Cæsar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus à barbaris jus legatorum conservaretur. itaque, omni senatu necato, reliquos sub corona vendidit. Dum hæc in Venetis geruntur: Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas à Cæsare acceperat, in fines Unellorum pervenit. his præerat Viridovix, ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant, ex quibus exercitum, magnasque copias coëgerat. atque his paucis diebus Aulerci, Eburovices, Lexoviique, senatu suo in-

terfecto, quod auctores belli esse nolebant, portas clauserunt, seque cum Viridovice conjunxerunt; magnaque præterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumq; convenerat, quos spes prædandi, studiumque bellandi ab agricultura, & quotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat; quum Viridovix contra eum duum millium spatio consedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut jam non solum hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur: tantamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. id ea caussa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, præsertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem & callidum delegit Gallum, ex iis quos auxilii caussa secum habebat. huic magnis præmiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat: quid fieri velit, edocet. qui ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit; quibus angustiis ipse Cæsar à Venetis prematur, docet: neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem, auxilii ferendi caussa, proficiscatur. quod ubi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse. ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat provisum; spes Venetici belli; & quod ferè libenter homines, id quod volunt, credunt. iis rebus adducti non prius Viridovicem, reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant, & ad ca-

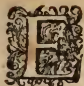
castra contendant. qua re concessa, læti, velut explorata victoria, sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt. locus erat castrorum editus, & paullatim ab imo acclivis; & circiter passus cIↄ. huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur; exanimatique pervenerunt. Sabinus suos hortatus cupientibus signum dat. impeditis hostibus, propter ea, quæ ferebant, onera, subito duabus portis eruptionem fieri jubet. factum est opportunitate loci, hostium inscitia ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent. quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt; reliquos, equites consectati, paucos qui ex fuga evaserant, reliquerunt. sic, uno tempore, & de navali pugna Sabinus, & de Sabini victoria Cæsar certior factus est: civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus; sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. Eodem fere tempore P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset, quæ pars, ut ante dictum est, & regionum latitudine, & multitudine hominum, ex tertia parte Galliæ est æstimanda, quum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque unde L. Manilius Procos. impedimentis amissis, profugisset; non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. itaque, re frumentaria provisa, auxiliis, equitatuque comparato, multis præterea viris fortibus Tolosa, Carcasone & Narbone, quæ sunt civitates Galliæ provinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim evocatis, in Sotiatium fines exercitum

introduxit. cujus adventu cognito Sotiates, magnis copiis coactis equitatuque quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti primum equestre prælium commiserunt: deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. hi, nostros disjectos adorti, prælium renovaverunt. pugnatum est diu, atque acriter; quum Sotiates superioribus victoriis freti in sua virtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent; nostri autem, quid sine Imperatore, & sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici cuperent: tandem tamen confecti vulneribus hostes terga vertere. quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere opidum Sotiatium oppugnare cœpit. quibus fortiter resistentibus, vineas turresque egit. illi, alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis, cujus rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos ærariæ structuræ sunt: ubi, diligentia nostrorum, nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt; seque in deditionem ut recipiat, petunt. qua re impetrata, arma tradere jussi, faciunt. atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte opidi Adcantuannus, qui summam imperii tenebat, cum DC devotis, quos illi Soldurios appellant; quorum hæc est conditio, ut omnibus in vita commodis una cum his fruantur, quorum se amicitiæ dediderint: si quid iis per vim accidat, aut eundem casum una ferant, aut sibi mortem consciscant. neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui eo interfecto, cujus se amicitiæ devovisset, mori recusaret. cum iis Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, quum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in opidum est: uti tamen etiam deditionis conditione

tione uteretur, à Crasso impetravit. Armis obsidibusque acceptis, Crassus in fines Vocatium, & Tarusatium profectus est. tum vero barbari commoti, quod opidum & natura loci, & manu munitum, paucis diebus quibus eo ventum erat, expugnatum cognoverant, legatos quoquoversus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia, ducesque accersuntur. quorum adventu magna cum auctoritate, & magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. ii consuetudine populi R. loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem & vagari, & vias obsidere, & castris satis præsidii relinquere; ob eam caussam minus commode frumentum, commeatumque sibi supportari; in dies hostium numerum augeri: non cunctandum existimavit, quin pugna decertaret. hac re ad concilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ constituit. prima luce productis omnibus copiis, duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem conjectis; quid hostes consilii caperent, exspectabat. illi, etsi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tuto dimicaturos existimabant: tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoria potiri: & si propter inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos agmine & sub sarcinis inferiores animo adoriri cogitabant. hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. hac re perspecta, Crassus, quum sua cun-

ctatione, atque opinione, timidiores hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset, atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur; cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit. ibi, quum alii fossas complerent; alii, multis telis conjectis, defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem atque opinionem pugnantium præberent; quum item ab hostibus constanter, ac non timide, pugnaretur, telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent, equites, circuitis hostium castris, Crasso renuntiaverunt, non eadem esse diligentia ab Decumana porta castra munita, facilemque aditum habere. Crassus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ præsidio castris relictæ, integræ ab labore erant, & longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis celeriter ad eas quas diximus, munitiones pervenerunt; atque his prorutis, prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. tum vero, clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriæ accidere consuevit, acrius impugnare cœperunt. hostes undique circumveniri, desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere, & fuga salutem petere contenderunt. quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex millium L numero, quæ ex Aquitania Cantabrisque venisse constabat, vix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recipit. hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit,
obsi-

obsidesque ultro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Sibutzates, Cocosatesque. paucæ ultimæ nationes, anni tempore confisæ, quod hiems suberat, id facere neglexerunt. Eodem fere tempore Cæsar, etsi prope exacta jam æstas erat, tamen, quod, omni Gallia pacata, Morini, Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum umquam legatos de pace misissent; arbitratus, id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit; qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum gerere instituerunt. nam, quod intelligebant, maximas nationes, quæ prælio contendissent, pulsas, superatasque esse; continentesque silvas ac paludes habebant; eo se, suaque omnia contulerunt. ad quarum initium silvarum quum pervenisset Cæsar, castraque munire instituisset, neque hostis interim visus esset; dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus silvæ evolaverunt, & in nostros impetum fecerunt. nostri celeriter arma ceperunt, eosque in silvas repulerunt, &, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt. reliquis deinceps diebus Cæsar silvas cædere instituit: &, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conversam ad hostem collocabat, & pro vallo ad utrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, quum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent; ejusmodi tempestates sunt consecutæ, uti opus necessario intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius sub pellibus milites contineri non possent. itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis ædificiisque incensis, Cæsar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quæ proxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

A, quæ secuta est, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso, Coss. Usipetes Germani & item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum, flumen Rhenum transierunt, non longe à mari, quo Rhenus influit. caussa transeundi fuit, quod ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohibebantur. Suevorum gens est longe maxima & bellicosissima Germanorum omnium. ii centum pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi caussa, suis ex finibus educunt. reliqui domi manent: pro se atque illis colunt. hi rursus invicem anno post in armis sunt; illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio, neque usus belli intermittitur: sed privati, ac separati agri apud eos nihil est: neque longius anno remanere uno in loco, incolendi caussa, licet: neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt, multumque sunt in venationibus. quæ res & cibi genere, & quotidiana exercitatione, & libertate vitæ (quod à pueris nullo officio, aut disciplina assuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant) & vires alit, & immani corporum magnitudine efficit. atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitus, præter pelles, habeant quidquam, quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta; & laventur in fluminibus. mercatoribus est ad eos aditus, eo magis ut quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant; quam quo ullam rem ad se importari desiderent. quin etiam jumentis, quibus maxime Gallia delectatur, quæque impenso parat pretio, Germani importatis non utuntur; sed, quæ sunt apud eos nata prava atque deformia, hæc, quotidiana exercitatione, summi ut sint labo-

laboris, efficiunt. equeſtribus prœliis ſæpe ex equis deſiliunt, ac pedibus prœliantur; equoſque eodem remanere veſtigio aſſuefaciunt, ad quos ſe celeriter, quum uſus poſcit, recipiunt. neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quam ephippiis uti. itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum quamvis pauci adire audent. vinum ad ſe omnino importari non ſinunt, quod ea re ad laborem ferendum remolleſcere homines, atque effeminari arbitrantur. publice maximam putant eſſe laudem, quam latiſſime à ſuis finibus vacare agros: hac re ſignificari, magnum numerum civitatium ſuam vim ſuſtinere non potuiſſe. itaque una ex parte à Suevis circiter millia paſſuum DC agri vacare dicuntur. Ad alteram partem ſuccedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla atque florens, ut eſt captus Germanorum, & paullo, qui ſunt ejuſdem generis, etiam ceteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt, multique ad eos mercatores ventitant, & ipſi propter propinquitatem Gallicis ſunt moribus aſſuefacti. hos quum Suevi, multis ſæpe bellis experti, propter amplitudinem, gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuiſſent, tamen vectigales ſibi fecerunt, ac multo humiliores, infirmioreſque reddiderunt. In eadem cauſſa fuerunt Uſipetes, & Tenchtheri, quos ſupra diximus; qui complures annos Suevorum vim ſuſtinuerunt. ad extremum tamen agris expulſi, & multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant, & ad utramque ripam fluminis agros, ædificia, vicoſque habebant. ſed tantæ multitudinis adventu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt: & cis Rhenum diſpoſitis præſidiis Germanos tranſire prohibebant. illi, omnia experti, quum neque vi contendere, propter inopiam navium, neque clam tranſire, propter cuſtodias Menapiorum poſſent; reverti

verti se in suas sedes regionesque simulaverunt. & tridui viam progressi rursus reverterunt: atque omni hoc itinere una nocte, equitatu confecto, inscios inopinantesque Menapios oppresserunt; qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. his interfectis, navibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt; atque omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt. His de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles, & novis plerumque rebus student, nihil his committendum existimavit. est autem hoc Gallicæ consuetudinis; ut, & viatores etiam invitos consistere cogant: &, quod quisque eorum de quaque re audierit, aut cognoverit, quærant, & mercatores in oppidis vulgus circumsistat; quibus ex regionibus veniant, quasque res ibi cognoverint, pronuntiare cogant. his rumoribus atque auditionibus permoti de summis sæpe rebus consilia ineunt: quorum eos è vestigio pœnitere necesse est, quum incertis rumoribus serviant, & plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant. Qua consuetudine cognita Cæsar, ne graviori bello occurreret, maturius, quam consueverat, ad exercitum proficiscitur. eo quum venisset, ea, quæ fieri suspicatus erat, facta cognovit: missas legationes à nonnullis civitatibus ad Germanos; invitatosque eos, uti ab Rheno discederent; omniaque, quæ postulassent, ab se fore parata. qua spe adducti Germani latius jam vagabantur, & in fines Eburonum, & Condrusorum, qui sunt Trevirorum clientes, pervenerant. principibus Galliæ evocatis, Cæsar, ea, quæ cognoverat, dissimulanda sibi existimavit: eorumque animis permulsis & confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis

manis gerere constituit. re frumentaria comparata, equitibusque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos esse audiebat. à quibus quum paucorum dierum iter abesset, legati ab iis venerunt. quorum hæc fuit oratio: Germanos neque priores populo R. bellum inferre; neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant: quod Germanorum consuetudo hæc sit à majoribus tradita, quicumque bellum inferant resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere, venisse invitos, ejectos domo. si suam gratiam Romani velint, posse eis utiles esse amicos: vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis possederint: sese unis Suevis concedere; quibus ne dii quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint. Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit. sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent. neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudini sine injuria possint. sed licere, si velint, in Ubiorum finibus considere, quorum sint legati apud se, & de Suevorum injuriis querantur, & à se auxilium petant. hoc se ab Ubiis impetraturum. Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt; &, re deliberata, post diem tertium ad Cæsarem reversuros: interea, ne propius se castra moveret, petierunt. ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit. cognoverat enim magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante prædandi, frumentandique caussa ad Ambivaritos trans Mosam missam. hos expectari equites, atque ejus rei caussa moram interponi arbitrabatur. Mosa profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum & parte quadam Rheni recepta, quæ appellatur Walis, insulam efficit Batavorum, neque longius ab eo millibus passuum LXXX in

Oceanum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, & longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum, Trevirorum citatus fertur: &, ubi Oceano appropinquavit, in plures diffluit partes, multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna à feris, barbarisque nationibus incolitur: ex quibus sunt, qui piscibus, atque ovis avium vivere existimantur: multisque capitibus in Oceanum influit. Cæsar, quum ab hoste non amplius passuum XII millibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur. qui in itinere congressi, magnopere, ne longius progrederetur, orabant. quum id non impetrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, præmitterent, eosque pugna prohiberet; sibique uti potestatem faceret in Ubios legatos mittendi. quorum si principes ac senatus sibi jurejurando fidem fecissent, ea conditione, quæ à Cæsare ferretur, se usuros ostendebant. ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. hæc omnia Cæsar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut, tridui mora interposita, equites eorum, qui abessent, reverterentur: tamen sese non longius millibus passuum IV aquationis caussa processurum eo die dixit: huc postero die quam frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nuntiarent, ne hostes prælio lacesserent; &, si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat V millium numerus, quum ipsi non amplius DCCC equites haberent, quod ii, qui frumentandi caussa ierant trans Mosam, nondum redierant; nihil nostris timentibus, quod legati eorum paullo ante à Cæsare discesserant, atque is dies induciis erat ab iis petitus, impetu facto, celeriter nostros perturbave-

runt;

runt; rursus, resistentibus nostris, consuetudine sua, ad pedes desilierunt, suffossisque equis, compluribusque nostris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo prælio ex equitibus nostris interficiuntur IV & LXX. in his vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. hic, quum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum periculo eripuit; ipse, equo vulnerato dejectus, quoad potuit, fortissime restitit. quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset; atque id frater, qui jam prælio excesserat, procul animadvertisset, incitato equo, sese hostibus obtulit, atque interfectus est. Hoc facto prælio, Cæsar neque jam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui, per dolum atque insidias, petita pace, ultro bellum intulissent. expectare vero dum hostium copiæ augerentur, equitatusque reverteretur, summæ dementiæ esse judicabat: & cognita Gallorum infirmitate, quantum jam apud eos hostes uno prælio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. his constitutis rebus, & consilio cum legatis & quæstore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret; opportunissima res accidit, quod postridie ejus diei mane eadem & perfidia & simulatione usi [Germani] frequentes, omnibus principibus, majoribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul, ut dicebatur, sui purgandi caussa, quod contra atque esset dictum, & ipsi petissent, prælium pridie commisissent; simul, ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. quos sibi Cæsar oblatos gavisus retineri jussit: ipse omnes copias castris eduxit; equitatum, quod recenti prælio perterri-

tum esse existimabat, agmen subsequi jussit. acie triplici instituta, & celeriter VIII millium itinere confecto, prius ad hostium castra pervenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent. qui, omnibus rebus subito perterriti, & celeritate adventus nostri, & discessu suorum, neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato, perturbantur, copiasne adversus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, præstaret. quorum timor quum fremitu & concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt, quorum qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris restiterunt, atque inter carros impedimentaque prælium commiserunt. at reliqua multitudo puerorum, mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant) passim fugere cœpit: ad quos consectandos Cæsar equitatum misit. Germani post tergum clamore audito, quum suos interfici viderent, armis abjectis, signisque militaribus relictis, se ex castris ejecerunt; & quum ad confluentem Mosæ & Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitaverunt; atque ibi, timore, lassitudine, & vi fluminis oppressi, perierunt. nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum CCCCXXX millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt. iis Cæsar libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis de caussis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit justissima, quod quum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, quum intelligerent, & posse, & audere populi R. exercitum

tum Rhenum transire. Accessit etiam quod illa pars equitatus Usipetum, & Tenchtherorum, quam supra commemoravi prædandi, frumentandique caussa Mosam transisse, neque prælio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sicambrorum receperat, seque cum iis conjunxerat. ad quos quum Cæsar nuncios misisset, qui postularent, eos, qui sibi, Galliæque bellum intulissent, uti sibi dederent, responderunt: populi R. imperium Rhenum finire: si, se invito, Germanos in Galliam transire non æquum existimaret; cur sui quidquam esse imperii, aut potestatis trans Rhenum postularet? Ubii autem, qui uni ex transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis premerentur; vel, si id facere occupationibus Reip. prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium, spemque reliqui temporis satis futurum. tantum esse nomen apud eos, atque opinionem exercitus Romani, Ariovisto pulso, & hoc novissimo prælio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione, & amicitia populi R. tuti esse possint. navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. Cæsar his de caussis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat: sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ, neque populi R. dignitatis esse statuebat. itaque etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum existimabat. Rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia paullum ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se jungebat. hæc cum machinationibus demissa in flumen defixerat, fistucisque adegerat, non sublicæ

mo-

modo directa ad perpendiculum, ſed prona, ac faſtigiata, ut ſecundum naturam fluminis procumberent. his item contraria duo ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenum ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis converſa ſtatuebat: hæc utraque bipedalibus trabibus immiſſis, quantum eorum tignorum junctura diſtabat, binis utrimque fibulis ab extrema parte diſtinebantur. quibus diſcluſis, atque in contrariam partem revinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quo major vis aquæ ſe incitaviſſet, hoc arctius illigata tenerentur. hæc directa materia injecta contexebantur, ac longuriis cratibuſque conſternebantur. ac nihilo ſecius ſublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur; quæ, pro pariete ſubjectæ, & cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exciperent: & alia item ſupra pontem mediocri ſpatio: ut, ſi arborum trunci, ſive naves, dejiciendi operis cauſſà, eſſent à barbaris miſſæ, his defenſoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus x, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus tranſducitur. Cæſar, ad utramque partem pontis firmo præſidio relicto, in fines Sicambrorum contendit. interim à compluribus civitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem, atque amicitiam petentibus, liberaliter reſpondit, obſideſque ad ſe adduci jubet. Sicambri ex eo tempore, quo pons inſtitui cœptus eſt, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Uſipetibus apud ſe habebant, finibus ſuis exceſſerant, ſuaque omnia exportaverant, ſeque in ſolitudinem ac ſilvas abdiderant. Cæſar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis, ædificiiſque incenſis, frumentiſque ſuccifis, ſe in fines Ubiorum recepit, atque his auxilium ſuum pollicitus, ſi à Suevis premerentur, hæc ab iis cognovit: Suevos, poſtquam per exploratores pontem fieri com-

comperissent, more suo consilio habito, nuncios in omnes partes dimisisse, uti de opidis demigrarent, liberos, uxores, suaque omnia in silvas deponerent, atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suevi obtinerent: ibi Romanorum adventum expectare, atque ibi decertare constituisse. quod ubi Cæsar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum caussa exercitum transducere constituerat, ut Germanis metum injiceret, ut Sicambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret: diebus omnino XVIII trans Rhenum consumptis, satis & ad laudem, & ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit. exigua parte æstatis reliqua, Cæsar, etsi in his locis, quod omnis Gallia ad Septentrionem vergit, maturæ sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat: &, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset, genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset. quæ omnia fere Gallis erant incognita. neque enim temere præter mercatores illo adit quisquam: neque iis ipsis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Galliam, notum est. itaque, convocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulæ magnitudo, neque quæ, aut quantæ nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat. ad hæc cognoscenda, prius quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum navi longa præmittit. huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad se quam primum revertatur. ipse, cum omnibus copiis, in

in Morinos proficiſcitur: quod inde erat breviſſimus in Britanniam tranſjectus. huc naves undique ex finitimis regionibus, &, quam ſuperiore æſtate ad Veneticum bellum fecerat claſſem, jubet convenire. interim, conſilio ejus cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, à compluribus ejus inſulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur, obſides dare, atque imperio populi R. obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatuſque ut in ea ſententia permanerent, eos domum remiſit. & cum his una Comium, quem ipſe, Atrebatibus ſuperatis, regem ibi conſtituerat, cujus & virtutem, & conſilium probabat, & quem ſibi fidelem arbitrabatur, cujuſque auctoritas in his regionibus magna habebatur, mittit. huic imperat, quas poſſit, adeat civitates, horteturque, ut populi R. fidem ſequantur, ſeque celeriter eo venturum nunciet. Voluſenus, perſpectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi, ac ſe barbaris committere non auderet, v die ad Cæſarem revertitur: quæque ibi perſpexiſſet, renunciat. Dum in his locis Cæſar navium parandarum cauſſa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui ſe de ſuperioris temporis conſilio excuſarent, quod homines barbari, & noſtræ conſuetudinis imperiti, bellum populo R. feciſſent, ſeque ea, quæ imperaſſet, facturos pollicerentur. hoc ſibi ſatis opportune Cæſar accidiſſe arbitratus, quod neque poſt tergum hoſtem relinquere volebat, neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat, neque has tantularum rerum occupationes ſibi Britanniæ anteponendas judicabat: magnum his numerum obſidum imperat. quibus adductis, eos in fidem recepit, navibus circiter LXXX onerariis coactis, contractiſque, quod ſatis eſſe ad duas legiones tranſportandas exiſtimabat: quidquid præterea navium longarum habebat, quæſtori, legatis, præfectiſque

ctisque distribuit. huc accedebant XVIII onerariæ naves, quæ ex eo loco millibus passuum VIII vento tenebantur, quo minus in eundem portum pervenire possent. has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottæ, legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpitium Rufum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere jussit. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertia fere vigilia solvit, equitesque in ulteriorem portum progredi, & naves conscendere, ac se sequi, jussit: ab quibus quum paullo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei IV cum primis navibus Britanniam attigit: atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias firmatas conspexit. cujus loci hæc erat natura: adeo montibus angustis mare continebatur, ut ex locis superioribus in litus telum adjici posset. hunc ad egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naves eo convenirent, ad horam IX in anchoris exspectavit. interim legatis, tribunisque mil. convocatis, & quæ ex Voluseno cognovisset, & quæ fieri vellet, ostendit; monuitque, ut rei militaris ratio maxime ut res maritimæ postularent, (ut quæ celerem, atque instabilem motum haberent,) ad nutum & ad tempus omnes res ab iis administrarentur. his dimissis, & ventum, & æstum uno tempore nactus secundum, dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia passuum VIII ab eo loco progressus, aperto ac plano litore naves constituit. at barbari, consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu, & essedariis, quo plerumque genere in præliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant. erat ob has caussas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem, nisi in alto, constitui

non

non poterant. militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno & gravi onere armorum pressis, simul & navibus desiliendum, & fluctibus consistendum, & cum hostibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis, audacter tela conjicerent, & equos insuefactos incitarent. quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugnæ imperiti, non omnes eadem alacritate, ac studio quo in pedestribus uti præliis consueverant, utebantur. quod ubi Cæsar animadvertit, naves longas, quarum & species erat barbaris inusitatior, & motus ad usum expeditior, paullulum removeri ab onerariis navibus, & remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli, ac submoveri jussit: quæ res magno usui nostris fuit. nam & navium figura, & remorum motu, & inusitato genere tormentorum permoti barbari, constiterunt, ac paullum modo pedem retulerunt. at, nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui x legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret: Desilite, inquit, milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere. ego certe meum Reip. atque Imperatori officium præstitero. hoc quum magna voce dixisset, se ex navi projecit, atque in hostes aquilam ferre cœpit. tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desilierunt. hos item alii ex proximis navibus quum conspexissent, subsecuti hostibus appropinquarunt. pugnatum est ab utrisque acriter. nostri tamen, quod neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat; magnopere perturbabantur. hostes vero, notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex navi egre-

egredientes conſpexerant, incitatis equis, impeditos adoriebantur. plures paucos circumſiſtebant; alii ab latere aperto in univerſos tela conjiciebant. quod quum animadvertiſſet Cæſar, ſcaphas longarum navium, item ſpeculatoria navigia militibus compleri juſſit: &, quos laborantes conſpexerat, iis ſubſidia ſummittebat. noſtri, ſimul atque in arido conſtiterunt, ſuis omnibus conſecutis, in hoſtes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt; neque longius proſequi potuerunt, quod equites curſum tenere, atque inſulam capere non potuerant. hoc unum ad priſtinam fortunam Cæſari defuit. hoſtes prælio ſuperati, ſimul atque ſe ex fuga receperunt, ſtatim ad Cæſarem legatos de pace miſerunt: obſides daturos, quæque imperaſſet, ſeſe facturos, polliciti ſunt. una cum his legatis Comius Atrebas venit, quem ſupra demonſtraveram à Cæſare in Britanniam præmiſſum. hunc illi è navi egreſſum, quum ad eos Imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant. tunc, facto prælio, remiſerunt: & in petenda pace ejus rei culpam in multitudinem contulerunt, & propter imprudentiam, ut ignoſceretur, petiverunt. Cæſar queſtus, quod, quum ultro in continentem legatis miſſis pacem à ſe petiſſent, bellum ſine cauſſà intuliſſent, ignoſcere imprudentiæ dixit: obſideſque imperavit: quorum illi partem ſtatim dederunt; partem ex longinquioribus locis accerſitam paucis diebus ſeſe daturos dixerunt. interea ſuos remigrare in agros juſſerunt: principeſque undique convenere, & ſe, civitateſque ſuas Cæſari commendarunt. his rebus pace firmata, poſt diem IV, quam eſt in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus ſupra demonſtratum eſt, quæ equites ſuſtulerant, ex ſuperiore portu leni vento ſolverunt quæ quum appropinquarent Britanniæ, & ex caſtris viderentur, tanta tempeſtas ſubito coorta eſt, ut nulla earum

cur-

curſum tenere poſſet: ſed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur, aliæ ad inferiorem partem inſulæ, quæ eſt propius Solis occaſum, magno ſui cum periculo dejicerentur. quæ tamen, anchoris jactis, cum fluctibus complerentur, neceſſario adverſa nocte in altum provectæ, continentem petiverunt. Eadem nocte accidit, ut eſſet Luna plena, quæ dies maritimos æſtus maximos in Oceano efficere conſuevit: noſtriſque id erat incognitum. in uno tempore & longas naves, quibus Cæſar exercitum tranſportandum curaverat, quaſque in aridum ſubduxerat, æſtus complebat: & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempeſtas afflictabat. neque ulla noſtris facultas aut adminiſtrandi, aut auxiliandi dabatur. compluribus navibus fractis, reliquæ quum eſſent, funibus, anchoris, reliquiſque armamentis amiſſis, ad navigandum inutiles, magna, id quod neceſſe erat accidere, totius exercitus perturbatio facta eſt: neque enim naves erant aliæ, quibus reportari poſſent; & omnia deerant, quæ ad reficiendas eas uſui ſunt; &, quod omnibus conſtabat hiemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem proviſum non erat. Quibus rebus cognitis, principes Britanniæ, qui poſt prælium ad ea, quæ juſſerat Cæſar, facienda convenerant, inter ſe collocuti, quum equites, & naves, & frumentum Romanis deeſſe intelligerent; & paucitatem militum ex caſtrorum exiguitate cognoſcerent; quæ hoc erant etiam anguſtiora quod ſine impedimentis Cæſar legiones tranſportaverat: optimum factu eſſe duxerunt, rebellione facta, frumento, commeatuque noſtros prohibere, & rem in hiemem producere, quod, his ſuperatis aut reditu intercluſis, neminem poſtea belli inferendi cauſſa in Britanniam tranſiturum confidebant. itaque, rurſus conjuratione facta, paulatim ex caſtris diſcedere, ac ſuos clam ex agris deducere cœperunt. At Cæſar, etſi nondum eorum con-

consilia cognoverat, tamen & ex eventu navium suarum, & ex eo quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. itaque ad omnes casus subsidia comparabat. nam & frumentum ex agris in castra quotidie conferebat; &, quæ gravissime afflictæ erant naves, earum materia atque ære ad reliquas reficiendas utebatur; &, quæ ad eas res erant usui, ex continenti comportari jubebat. itaque, quum id summo studio à militibus administraretur, XII navibus amissis, reliquis ut navigari commode posset, effecit. Dum ea geruntur, legione, ex consuetudine, una frumentatum missa, quæ appellabatur VII, neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renunciaverunt, pulverem majorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat, suspicatus, aliquid novi à barbaris initum consilii, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas in stationem succedere, reliquas armari, & confestim se subsequi, jussit. quum paullo longius à castris processisset; suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, & conferta legione ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat reliqua; suspicati hostes huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant. tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: simul equitatu, atque essedis circumdederant. genus hoc est ex essedis pugnæ: primo per omnes partes perequitant, & tela conjiciunt, atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum, ordines plerumque perturbant; & quum se inter equitum turmas insinuavere, ex essedis desiliunt, & pedibus præliantur.
au-

aurigæ interim paullum è prælio excedunt, atque ita ſe collocant, ut ſi illi à multitudine hoſtium premantur, expeditum ad ſuos receptum habeant. ita mobilitatem equitum, ſtabilitatem peditum in præliis præſtant; ac tantum uſu quotidiano, & exercitatione efficiunt, ut in declivi, ac præcipiti loco incitatos equos ſuſtinere, & brevi moderari, ac flectere, & per temonem percurrere, & in jugo inſiſtere, & inde ſe in currus citiſſime recipere conſueverint. quibus rebus, perturbatis noſtris novitate pugnæ, tempore opportuniſſimo Cæſar auxilium tulit. namque ejus adventu hoſtes conſtiterunt, noſtri ex timore ſe receperunt. quo facto, ad laceſſendum hoſtem, & committendum prælium, alienum eſſe tempus arbitratus, ſuo ſe loco continuit; &, brevi tempore intermiſſo, in caſtra legiones reduxit. dum hæc geruntur noſtris omnibus occupatis, qui erant in agris, reliqui diſceſſerunt. ſecutæ ſunt continuos dies complures tempeſtates: quæ & noſtros in caſtris continerent, & hoſtem à pugna prohiberent. interim barbari nuntios in omnes partes dimiſerunt; paucitatemque noſtrorum militum ſuis prædicaverunt; &, quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum ſui liberandi facultas daretur, ſi Romanos caſtris expuliſſent, demonſtraverunt. his rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatuſque coacta, ad caſtra venerunt. Cæſar etſi idem, quod ſuperioribus diebus acciderat, fore videbat, ut, ſi eſſent hoſtes pulſi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas, de quo ante dictum eſt, ſecum tranſportaverat, legiones in acie pro caſtris conſtituit. commiſſo prælio, diutius noſtrorum militum impetum hoſtes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto ſpatio ſecuti, quantum curſu & viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde omnibus longe lateque ædificiis incenſis, ſe in caſtra rece-

pe-

pereunt. Eodem die legati ab hostibus missi ad Cæsarem de pace venerunt. his Cæsar numerum obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit; eosque in continentem adduci jussit, quod, propinqua die æquinoctii, infirmis navibus hiemi navigationem subjiciendam non existimabat. ipse idoneam tempestatem nactus, paullo post mediam noctem naves solvit. quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt. ex his onerariæ II eosdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt, sed paullo infra delatæ sunt. quibus ex navibus, quum essent expositi milites circiter ccc, atque in castra contenderent; Morini, quos Cæsar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt; ac, si sese interfici nollent, arma ponere jusserunt. quum illi, orbe facto, sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia VI convenerunt. qua re nunciata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt; atque amplius horis fortissime IV pugnaverunt, & paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. postea vero quam equitatus noster in conspectum venit; hostes, abjectis armis, terga verterunt; magnusque eorum numerus est occisus. Cæsar, postero die, T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. qui quum propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes fere in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius, & L. Cotta, legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiisque incensis; quod Menapii omnes se in densissimas silvas abdiderant, ad Cæsarem se receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. eo duæ omni-

no civitates ex Britannia obſides miſerunt: reliquæ neglexerunt. His rebus geſtis, ex litteris Cæſaris dierum xx ſupplicatio à ſenatu decreta eſt.

LIBER V.

Lucio Domitio, Ap. Claudio, Coss. diſcedens ab hibernis Cæſar in Italiam, ut quotannis facere inſtituerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti quamplurimas poſſent, hieme naves ædificandas, vetereſque reficiendas curarent. earum modum formamque demonſtrat. ad celeritatem onerandi, ſubductioneſque, paullo facit humiliores, quam quibus noſtro mari uti conſuevimus; atque id eo magis, quod, propter crebras commutationes æſtuum, minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat: ad onera, & ad multitudinem jumentorum tranſportandam paullo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. has omnes actuarias imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adjuvat. ea, quæ ſunt uſui ad armandas naves, ex Hiſpania apportari jubet. ipſe, conventibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiſcitur, quòd à Piruſtis finitimam partem provinciæ incurſionibus vaſtari audiebat. eo quum veniſſet, civitatibus milites imperat: certumque in locum convenire jubet. qua re nunciata, Piruſtæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum conſilio: ſeſeque paratos eſſe demonſtrant, omnibus rationibus de injuriis ſatiſfacere. accepta oratione eorum, Cæſar obſides imperat, eoſque ad certam diem adduci jubet. niſi ita fecerint, ſeſe bello civitatem perſecuturum demonſtrat. iis ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem æſtiment, pœnamque conſtituant. His confectis rebus, conventibuſque peractis, in citeriorem Galliam revertitur, atque inde

de ad exercitum proficiſcitur. Eo quum veniſſet, circuitis omnibus hibernis, ſingulari militum ſtudio, in ſumma rerum omnium inopia, circiter DC ejus generis, cujus ſupra demonſtravimus, naves, & longas XXIIX invenit conſtructas, neque multum abeſſe [ab eo] quin paucis diebus deduci poſſent. collaudatis militibus, atque iis, qui negotio præfuerant, quid fieri velit, oſtendit: atque omnes ad portum Itium convenire jubet: quo ex portu commodiſſimum in Britanniam transjectum eſſe cognoverat, circiter millium paſſuum XXX à continenti. huic rei quod ſatis eſſe viſum eſt militum, relinquit. ipſe cum legionibus expeditis IV, & equitibus DCCC in fines Trevirorum proficiſcitur: quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanoſque tranſrhenanos ſollicitare dicebantur. hæc civitas longe plurimum totius Galliæ equitatu valet, magnaſque habet copias peditum, Rhenumque, ut ſupra demonſtravimus, tangit. in ea civitate duo de principatu inter ſe contendebant, Indutiomarus, & Cingetorix: ex quibus alter, ſimul atque de Cæſaris legionumque adventu cognitum eſt, ad eum venit; ſe ſuoſque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi R. defecturos, confirmavit: quæque in Treviris gererentur, oſtendit. at Indutiomarus equitatum peditatumque cogere: iiſque qui per ætatem in armis eſſe non poterant, in ſilvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum à flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet, bellum parare inſtituit. ſed poſtea quam nonnulli principes ex ea civitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & adventu noſtri exercitus perterriti ad Cæſarem venerunt, & de ſuis privatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam civitati conſulere non poſſent; veritus ne ab omnibus deſereretur [Indutiomarus], legatos ad Cæſarem mittit, ſeſe idcirco à ſuis diſcedere, at-

que ad eum venire noluisse, quo facilius civitatem in officio contineret, ne, omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur: itaque civitatem in sua potestate esse: seque, si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum, & suas, civitatisque fortunas ejus fidei permissurum. Cæsar, etsi intelligebat, qua de caussa ea dicerentur, quæque eum res ab instituto consilio deterreret, tamen, ne æstatem in Treviris consumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Indutiomarum ad se cum CC obsidibus venire jussit. his adductis, & in iis filio, propinquisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Indutiomarum, hortatusque est, uti in officio permaneret: nihilo tamen secius principibus Trevirorum ad se convocatis, eos sigillatim Cingetorigi conciliavit. quod quum merito ejus à se fieri intelligebat; tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perspexisset. id factum graviter tulit Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui: &, qui jam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit. Iis rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus pervenit. ibi cognoscit XL naves, quæ in Meldis factæ erant, tempestate rejectas, tenere cursum non potuisse, atque eodem, unde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem equitatus totius Galliæ convenit, numero millium IV, principesque ex omnibus civitatibus; ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreverat: quod, quum ipse abesset, motum Galliæ verebatur. erat una cum ceteris Dumnorix Æduus, de quo à nobis antea dictum est. hunc secum ducere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii,

ma-

magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quod jam in consilio Æduorum Dumnorix dixerat, Sibi à Cæsare regnum civitatis deferri: quod dictum Ædui graviter ferebant: neque recusandi, neque deprecandi caussa legatos ad Cæsarem mittere audebant. id factum ex suis hospitibus Cæsar cognoverat. ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur: partim, quod insuetus navigandi mare timeret; partim quod religionibus sese diceret impediri. postea quam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliæ sollicitare, sevocare singulos, hortarique cœpit, ut in continenti remanerent, metu territare, non sine caussa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Cæsaris, ut, quos in conspectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret: fidem reliquis interponere; jusjurandum poscere; ut, quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferebantur. qua re cognita, Cæsar, quod tantum civitati Æduæ dignitatis tribuebat, coërcendum, atque deterrendum quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quod longius ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi ac Reip. nocere posset. itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, quod Corus ventus navigationem impediebat; qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit; dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen secius omnia ejus consilia cognosceret: tandem idoneam tempestatem nactus, milites equitesque conscendere naves jubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum à castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. qua re nuntiata, Cæsar, intermissa profectione atque omnibus rebus postpositis, magnam

partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat: si vim faciat, neque pareat, interfici jubet. nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. ille enim revocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit, sæpe clamitans, Liberum se, liberæque civitatis esse. illi, ut erat imperatum, circumsistunt, hominemque interficiunt. at Ædui equites ad Cæsarem omnes revertuntur. His rebus gestis, Labieno in continente cum III legionibus, & equitum millibus II relicto, ut portus tueretur, & rei frumentariæ provideret, quæque in Gallia gererentur, cognosceret, & consilium pro tempore & pro re caperet; ipse cum legionibus V, & pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad Solis occasum naves solvit; & leni Africo profectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; & longius delatus æstu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. tum rursus æstus commutationem secutus remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum superiore æstate cognoverat. qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquaverunt. accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore. neque in eo loco hostis est visus. sed, ut postea Cæsar ex captivis comperit, quum magnæ manus eo convenissent, multitudine navium perterritæ, quæ cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi caussa fecerat, amplius DCCC una erant visæ, timore à litore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant. Cæsar, exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiæ consedissent, cohortibus X ad mare relictis, & equitibus CCC, qui præsidio navibus essent, de III vigilia ad ho-

hostes contendit, eo minus veritus navibus, quod in litore molli atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat. & præsidio navibus Q. Atrium præfecit. ipse noctu progressus millia passuum circiter XII hostium copias conspicatus est. illi equitatu atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, & prælium committere cœperunt. repulsi ab equitatu se in silvas abdiderunt, locum nacti, egregie & natura & opere munitum; quem, domestici belli, ut videbatur, caussa, jam ante præparaverant. nam crebris arboribus succisis omnes introitus erant præclusi. ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. at milites legionis VII, testudine facta, & aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt, eosque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. sed eos fugientes longius Cæsar persequi vetuit, & quod loci naturam ignorabat, & quod, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat. Postridie ejus diei, mane, tripartito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. iis aliquantum itineris progressis, quum jam extremi essent in prospectu, equites à Q. Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nunciarent, superiori nocte maxima coorta tempestate, prope omnes naves afflictas, atque in litore ejectas esse; quod neque anchoræ funesque subsisterent, neque nautæ gubernatoresque vim tempestatis pati possent. itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæsar legiones equitatumque revocari atque itinere desistere jubet: ipse ad naves revertitur: eadem fere, quæ ex nuntiis litterisque cognoverat, coram perspicit, sic, ut, amissis circiter XL navibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continenti alios accersiri jubet; Labieno scri-

ſcribit, ut, quam plurimas poſſet, iis legionibus, quæ ſunt apud eum, naves inſtituat. ipſe, etſi res erat multæ operæ ac laboris, tamen commodiſſimum eſſe ſtatuit, omnes naves ſubduci, & cum caſtris una munitione conjungi. in his rebus circiter dies x conſumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermiſſis. ſubductis navibus, caſtriſque egregie munitis, eaſdem copias, quas ante, præſidio navibus relinquit. ipſe eodem, unde redierat, proficiſcitur. eo quum veniſſet, majoreſque undique in eum locum copiæ Britannorum convenerant, ſumma imperii bellique adminiſtrandi, communi conſilio, permiſſa eſt Caſſivellauno, cujus fines à maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tameſis, à mari circiter millia paſſuum LXXX. Huic ſuperiori tempore cum reliquis civitatibus continentia bella interceſſerant, ſed, noſtro adventu permoti Britanni, hunc toti bello imperioque præfecerant. Britanniæ pars interior ab iis incolitur, quos natos in inſula ipſa memoria proditum dicunt. maritima pars ab iis, qui, prædæ ac belli inferendi cauſſa, ex Belgio tranſierant: qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt, & bello illato ibi remanſerunt, atque agros colere cœperunt. hominum eſt infinita multitudo, creberrimaque ædificia, fere Gallicis conſimilia: pecoris magnus numerus. utuntur aut æreo, aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis, pro nummo. naſcitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum: ſed ejus exigua eſt copia. ære utuntur importato. materia cujuſque generis, ut in Gallia eſt, præter fagum atque abietem. Leporem & gallinam, & anſerem guſtare, fas non putant. hæc tamen alunt, animi voluptatiſque cauſſa. loca ſunt temperatiora, quam in Gallia, remiſſioribus frigoribus. inſula natura triquetra, cujus unum latus eſt contra Galliam:

hu-

hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere ex Gallia naves appelluntur, ad orientem Solem; inferior, ad Meridiem spectat. hoc latus tenet circiter millia passuum D. alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem Solem. qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia: sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia est in Britanniam. in hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona. complures præterea minores objectæ insulæ existimantur: de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos XXX sub bruma esse noctem. nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi, certis ex aqua mensuris, breviores esse noctes, quam in continente, videbamus. hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC millium passuum. tertium est contra Septemtrionem. cui parti nulla est objecta terra: sed ejus angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. huic millia passuum DCCC in longitudinem esse existimatur. ita omnis insula est in circuitu vicies centena millia passuum. ex his omnibus longe sunt humanissimi qui Cantium incolunt: quæ regio est maritima omnis, neque multum à Gallica differunt consuetudine. interiores plerique frumenta non serunt: sed lacte & carne vivunt: pellibusque sunt vestiti: omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod cæruleum efficit colorem. atque hoc horribiliore sunt in pugna adspectu: capilloque sunt promisso; atque omni parte corporis rasa, præter caput, & labrum superius. uxores habent deni duodenique inter se communes, & maxime fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, à quibus primum virgines quæque ductæ sunt. Equites hostium essedariique acriter prælio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt; ita tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in silvas collesque compulerint. sed, compluri-

bus interfectis, cupidius infecuti, nonnullos ex fuis amiferunt. at illi, intermiffo fpatio, imprudentibus noftris atque occupatis in munitione caftrorum, fubito fe ex filvis ejecerunt; impetuque in eos facto, qui erant in ftatione pro caftris collocati, acriter pugnaverunt; duabufque miffis fubfidio cohortibus à Cæfare, atque his primis legionum duarum, quum hæ, intermiffo perexiguo loci fpatio, inter fe conftitiffent, novo genere pugnæ perterritis noftris, per medios audaciffime proruperunt, feque inde incolumes receperunt. eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. illi, pluribus fubmiffis cohortibus, repelluntur. toto hoc in genere pugnæ quum fub oculis omnium ac pro caftris dimicaretur, intellectum eft, noftros propter gravitatem armorum, quod neque infequi cedentes poffent, neque āb fignis difcedere auderent, minus aptos effe ad hujus generis hoftem; equites autem magno cum periculo dimicare, propterea quod illi etiam confulto plerumque cederent, & quum paullulum ab legionibus noftros removiffent, ex effedis defilirent, & pedibus difpari prælio contenderent. equeftris autem prælii ratio, & cedentibus & infequentibus, par atque idem periculum inferebat. accedebat huc, ut numquam conferti, fed rari, magnifque intervallis præliarentur, ftationefque difpofitas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique & recentes defatigatis fuccederent. Poftero die procul à caftris hoftes in collibus conftiterunt, rarique fe oftendere, & lentius quam pridie, noftros equites prælio laceffere cœperunt. fed meridie, quum Cæfar pabulandi cauffa III legiones atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato mififfet, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, fic uti ab fignis, legionibufque non abfifterent. noftri acriter in eos impetu facto repulerunt: neque finem infequendi fecerunt, quoad fubfidio confifi

equi-

equites, quum post se legiones viderent, præcipites hostes egerunt: magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. ex hac fuga protinus, quæ undique convenerant, auxilia discesserunt; neque post id tempus umquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flumen Tamesim, in fines Cassivellauni exercitum duxit. quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre, transiri potest. eo quum venisset, animadvertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita: ejusdemque generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. iis rebus cognitis à captivis perfugisque, Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi jussit. sed ea celeritate atque impetu milites ierunt, quum capite solo ex aqua exstarent, ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent, ac se fugæ mandarent. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni spe deposita contentionis, dimissis amplioribus copiis, millibus circiter IV essedariorum retentis, itinera nostra servabat; paullulumque ex via excedebat, locisque impeditis atque silvestribus sese occultabat: atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in silvas compellebat: &, quum equitatus noster liberius, vastandi prædandique caussa, se in agros effunderet, omnibus viis notis semitisque essedarios ex silvis emittebat; &, magno cum periculo nostrorum equitum, cum iis confligebat; atque hoc metu latius vagari prohibebat. relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur, & tantum in agris vastandis incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant. Interim Trinobantes, pro-

pe firmiſſima earum regionum civitas, ex qua Mandubratius adoleſcens, Cæſaris fidem ſecutus, ad eum in continentem [Galliam] venerat, cujus pater Imanuentius in ea civitate regnum obtinuerat, interfectuſque erat à Caſſivellauno, ipſe fuga mortem vitaverat, legatos ad Cæſarem mittunt: pollicenturque ſeſe ei dedituros, & imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab injuria Caſſivellauni defendat; atque in civitatem mittat qui præſit, imperiumque obtineat. his Cæſar imperat obſides XL, frumentumque exercitui; Mandubratiumque ad eos mittit. illi imperata celeriter fecerunt: obſides ad numerum, frumentumque miſerunt. Trinobantibus defenſis, atque ab omni militum injuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Caſſi, legationibus miſſis ſeſe Cæſari dediderunt. ab his cognoſcit, non longe ex loco opidum Caſſivellauni abeſſe, ſilvis paludibuſque munitum, quo ſatis magnus hominum pecoriſque numerus convenerit. opidum autem Britanni vocant, quum ſilvas impeditas vallo atque foſſa munierunt, quo, incurſionis hoſtium vitandæ cauſſa, convenire conſueverunt. eo proficiſcitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hoſtes paulliſper morati, militum noſtrorum impetum non tulerunt; ſeſeque ex alia parte opidi ejecerunt. magnus ibi numerus pecoris repertus: multique in fuga ſunt comprehenſi atque interfecti. Dum hæc in his locis geruntur, Caſſivellaunus ad Cantium, quod eſſe ad mare ſupra demonſtravimus, quibus regionibus IV reges præerant, Cingetorix, Carnilius, Taximagulus, Segonax, nuntios mittit: atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, caſtra navalia de improviſo adoriantur, atque oppugnent. hi quum ad caſtra veniſſent, noſtri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige, ſuos incolu-

columes reduxerunt. Caſſivellaunus, hoc prælio nuntiato, tot detrimentis acceptis, vaſtatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæſarem mittit. Cæſar, quum ſtatuiſſet hiemem in continente propter repentinos Galliæ motus agere, neque multum æſtatis ſupereſſet, atque id facile extrahi poſſe intelligeret, obſides imperat: &, quid in annos ſingulos vectigalis populo R. Britannia penderet, conſtituit. interdicit atque imperat Caſſivellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. Obſidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas. his deductis, quod & captivorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempeſtate deperierant naves, duobus commeatibus exercitum reportare conſtituit. ac ſic accidit, ut, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc, neque ſuperiore anno ulla omnino navis, quæ milites portaret, deſideraretur; at ex iis quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris commeatus expoſitis militibus, & quas poſtea Labienus faciendas curaverat numero LX, perpaucæ locum caperent, reliquæ fere omnes rejicerentur. quas quum aliquamdiu Cæſar fruſtra expectaſſet, ne anni tempore navigatione excluderetur, quod æquinoctium ſuberat, neceſſario anguſtius milites collocavit: ac ſummam tranquillitatem conſecutus, ſecunda inita quum ſolviſſet vigilia, prima luce terram attigit, omneſque incolumes naves perduxit. ſubductis navibus, concilio Gallorum Samarobrivæ peracto, quod eo anno frumentum in Gallia, propter ſiccitates, anguſtius provenerat; coactus eſt, aliter ac ſuperioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legioneſque in plures civitates diſtribuere; ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit, alteram in Nervios, Q. Ciceroni, tertiam in Eſſuos L. Roſcio, quartam in Rhemis cum T.

Labieno in confinio Trevirorum, hiemare jussit. tres in Belgio collocavit. his M. Crassum quæstorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præfecit. unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, & cohortes v in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam & Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis & Cativulci erant, misit. his militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Aurunculeium Cottam legatos præesse jussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimavit. atque harum tamen omnium legionum hiberna (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam & quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum c continebantur. ipse interea, quoad legiones collocasset, munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cujus majores in sua civitate regnum obtinuerant. huic Cæsar, pro ejus virtute, atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari ejus opera fuerat usus, majorum locum restituerat. tertium jam hunc annum regnantem inimici palam, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecerunt. defertur ea res ad Cæsarem. ille veritus, quod ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet, ibique hiemare; quorumque opera cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. interim ab omnibus legatis, quæstoribusque, quibus legiones transdiderat, certior factus est, in hiberna perventum, locumque hibernis esse munitum. Diebus circiter xv, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige & Cativulco: qui, quum ad fines regni sui Sabino Cottæque præsto fuissent, frumentumque in hiberna comportavissent, Indutiomari Treviri nun-

tiis

tiis impulsi, suos concitaverunt; subitoque oppressis lignatoribus, magna manu castra oppugnatum venerunt. quum celeriter nostri arma cepissent, vallumque adscendissent, atque, una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prælio superiores fuissent; desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. tum suo more conclamaverunt, ut aliqui ex nostris ad colloquium prodirent; habere sese quæ de re communi dicere vellent, quibus controversias minui posse sperarent. mittitur ad eos colloquendi caussa C. Arpinus eques Romanus familiaris Q. Titurii, Q. Junius ex Hispania quidam, qui jam ante missu Cæsaris ad Ambiorigem ventitare consueverat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est. Sese pro Cæsaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod ejus opera stipendio liberatus esset, quod Atuaticis finitimis suis pendere consuesset; quodque ei & filius, & fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Atuatici obsidum numero missos apud se in servitute & catenis tenuissent. neque id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut judicio aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis: suaque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet in se juris multitudo, quam ipse in multitudinem. civitati porro hanc fuisse belli caussam, quod repentinæ Gallorum conjurationi resistere non potuerit. id se facile ex humilitate sua probare posse, quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum R. se superare posse confidat. sed esse Galliæ commune consilium; omnibus hibernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio venire posset. non facile Gallos Gallis negare potuisse; præsertim quum de recuperanda communi libertate consilium initum videretur. quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officii: pro beneficiis Cæsarem monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ ac mi-

militum ſaluti conſulat. magnam manum Germanorum conductam Rhenum tranſiſſe; hanc affore biduo: ipſorum eſſe conſilium, velint-ne prius, quam finitimi ſentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere, quorum alter millia paſſuum circiter L, alter paullo amplius abſit. illud ſe polliceri, & jurejurando confirmare, tutum ſe iter per fines ſuos daturum. quod quum faciat, & civitati ſeſe conſulere, quod hibernis levetur, & Cæſari pro ejus meritis gratiam referre. Hac oratione habita diſcedit Ambiorix. C. Arpinius, & Junius, quæ audierant, ad legatos deferunt. illi repentina re perturbati; etſi ab hoſte ea dicebantur, non tamen negligenda exiſtimabant: maximeque hac re permovebantur, quod civitatem ignobilem atque humilem Eburonum ſua ſponte populo R. bellum facere auſam vix erat credendum. itaque ad concilium rem deferunt. magnaque inter eos exiſtit controverſia. L. Aurunculeius, compluresque tribuni mil. & primorum ordinum centuriones, nihil temere agendum, neque ex hibernis injuſſu Cæſaris diſcedendum exiſtimabant. quantaſvis magnas copias etiam Germanorum ſuſtineri poſſe, munitis hibernis, docebant. rem eſſe teſtimonio, quod primum hoſtium impetum, multis ultro vulneribus illatis, fortiſſime ſuſtinuerint. re frumentaria non premi. interea & ex proximis hibernis, & à Cæſare conventura ſubſidia. poſtremo quid eſſe levius aut turpius, quam auctore hoſte de ſummis rebus capere conſilium? Contra ea Titurius ſero facturos clamitabat, quum majores manus hoſtium, adjunctis Germanis, convenirent, aut quum aliquid calamitatis in proximis hibernis eſſet acceptum. brevem conſulendi eſſe occaſionem. Cæſarem arbitrari profectum in Italiam: nec aliter Carnutes interficiendi Taſgetii conſilium fuiſſe capturos: neque Eburones, ſi ille adeſſet, tanta cum contemptione

noſtri

nostri ad castra venturos esse. non hostem auctorem, sed rem, spectare. subesse Rhenum. magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem, & superiores nostras victorias. ardere Galliam tot contumeliis acceptis sub populi R. imperium redactam, superiore gloria rei militaris extincta. postremo quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse? suam sententiam in utramque partem esse tutam; si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem perventuros: si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum, qui dissentirent, consilium quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum, at certe longa obsidione fames esset pertimescenda. Hac in utramque partem habita disputatione, quum à Cotta primisque ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus, & id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: neque is sum, inquit, qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient, &, si gravius quid acciderit, abs te rationem reposcent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis conjuncti, communem cum reliquis casum sustineant: nec rejecti, & relegati longe ab ceteris, aut ferro, aut fame intereant. Consurgitur ex consilio. Comprehendunt utrumque, & orant, ne sua dissensione & pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant, ac probent: contra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. tandem dat Cotta permotus manus. superat sententia Sabini. pronunciatur, prima luce ituros. consumitur vigiliis reliqua pars noctis, quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur,

tur, quare nec ſine periculo maneatur, & languore militum & vigiliis periculum augeatur. prima luce ſic ex caſtris proficiſcuntur, ut quibus eſſet perſuaſum, non ab hoſte ſed ab homine amiciſſimo Ambiorige conſilium datum, longiſſimo agmine, magniſque impedimentis. At hoſtes, poſtea quam ex nocturno fremitu vigiliiſque de profectione eorum ſenſerunt, collocatis inſidiis bipartito in ſilvis, opportuno atque occulto loco, à millibus paſſuum circiter II Romanorum adventum exſpectabant: &, quum ſe major pars agminis in magnam convallem demiſiſſet, ex utraque parte ejus vallis ſubito ſeſe oſtenderunt; noviſſimoſque premere, & primos prohibere adſcenſu atque iniquiſſimo noſtris loco prælium committere cœperunt. tum demum Titurius, uti qui nihil ante providiſſet, trepidare & concurſare, cohorteſque diſponere: hæc tamen ipſa timide, atque ut eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere conſuevit, qui in ipſo negotio conſilium capere coguntur. at Cotta, qui cogitaſſet hæc poſſe in itinere accidere, atque ob eam cauſſam profectionis auctor non fuiſſet, nulla in re communi ſaluti deerat, &, in appellandis cohortandiſque militibus, imperatoris, & in pugna, militis officia præſtabat. quumque propter longitudinem agminis minus facile per ſe omnia obire, & quid quoque loco faciendum eſſet, providere poſſent; juſſerunt pronunciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem conſiſterent: quod conſilium etſi in ejuſmodi caſu reprehendendum non eſt, tamen incommode accidit. nam & noſtris militibus ſpem minuit, & hoſtes ad pugnandum alacriores effecit; quod non ſine ſummo timore & deſperatione id factum videbatur. præterea accidit, quod fieri neceſſe erat, ut vulgo milites ab ſignis diſcederent; quæque quiſque eorum cariſſima haberet, ab impedimentis petere, atque arripere properaret, &

clamore

clamore ac fletu omnia complerentur. At barbaris consilium non defuit. nam duces eorum tota acie pronuntiari jusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atque illis reservari quæcumque Romani reliquissent. proinde omnia in victoria posita existimarent. erant & virtute & numero pugnando pares nostri. tametsi à duce, & à fortuna deserebantur: tamen omnem spem salutis in virtute ponebant; &, quoties quæque cohors procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. qua re animadversa, Ambiorix pronunciari jubet, ut procul tela conjiciant, neu propius accedant: &, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: levitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur. quo præcepto ab iis diligentissime observato, quum quæpiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. interim ea parte nudari necesse erat; & ab latere aperto tela recipi. rursus, quum in eum locum, unde erant egressi, reverti cœperant, & ab iis, qui cesserant, & ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur: sin autem locum tenere vellent, neque virtuti locus relinquebatur, neque à tanta multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. tamen tam multis incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant; & magna parte diei consumpta, quum à prima luce, ad horam IIX, pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. tum T. Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti, & magnæ auctoritatis, utrumque femur tragula transjicitur. Q. Lucanius ejusdem ordinis fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes ordinesque adhortans in adversum os funda vulneratur. his rebus permotus Q. Titurius, quum procul Ambiorigem suos

cohortantem conspexisset, interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, ut sibi militibusque parcat. ille appellatus, respondit: si velit secum colloqui, licere; sperare à multitudine impetrari posse quod ad militum salutem pertineat: ipsi vero nihil nocitum iri; inque eam rem se suam fidem interponere. ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, pugnâ ut excedant, & cum Ambiorige una colloquantur. sperare se ab eo de sua ac militum salute impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo perseverat. Sabinus, quos in præsentia tribunos mil. circum se habebat, & primorum ordinum centuriones, se sequi jubet: & quum propius Ambiorigem accessisset, jussus arma abjicere, imperatum facit: suisque, ut idem faciant, imperat. interim, dum de conditionibus inter se agunt, longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paullatim circumventus interficitur. tum vero, suo more, victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; impetuque in nostros facto, ordines perturbant. ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. reliqui se in castra recipiunt, unde erant egressi. ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit. ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. alii ægre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unum omnes, desperata salute, se ipsi interficiunt. pauci ex prælio elapsi incertis itineribus per silvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt, atque eum de rebus gestis certiorem faciunt. Hac victoria sublatus Ambiorix, statim cum equitatu in Atuaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur: neque diem, neque noctem intermittit; peditatumque se subsequi jubet. re demonstrata, Atuaticisque concitatis, postero die in Nervios pervenit: hortaturque, ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi

Romanos, pro iis, quas acceperint, injuriis, occasionem dimittant. interfectos esse legatos duos, magnamque partem exercitus interiisse demonstrat: nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici: se ad eam rem profitetur adjutorem. facile hac oratione Nerviis persuadet. itaque, confestim dimissis nuntiis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleumosios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt, cogunt; & de improviso ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque caussa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. his circumventis, magna manu Eburones, Atuatici, Nervii, atque horum omnium socii & clientes legionem oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma concurrunt; vallum conscendunt. ægre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore victores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone litteræ, magnis propositis præmiis, si pertulissent. obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. noctu ex ea materia, quam munitionis caussa comportaverant, turres cxx excitantur incredibili celeritate. quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. hostes postero die multo majoribus copiis coactis castra oppugnant, fossam complent. à nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non vulneratis facultas quietis datur. quæcumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur. multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur; pinnæ, loricæque ex cratibus attexuntur. ipse Cicero, quum tenuis-

tenuiſſima valetudine eſſet, ne nocturnum quidem ſibi tempus ad quietem relinquebat; ut ultro, militum concurſu ac vocibus, ſibi parcere cogeretur. Tunc duces principeſque Nerviorum, qui aliquem ſermonis aditum, cauſſamque amicitiæ cum Cicerone habebant, colloqui ſeſe velle dicunt. facta poteſtate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: omnem eſſe in armis Galliam: Germanos Rhenum tranſiſſe: Cæſaris, reliquorumque hiberna oppugnari. addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem oſtentant, fidei faciundæ cauſſa. errare eos dicunt, ſi quidquam ab iis præſidii ſperent, qui ſuis rebus diffidant: ſeſe tamen hoc eſſe in Ciceronem populumque R. animo, ut nihil, niſi hiberna, recuſent, atque hanc inveteraſcere conſuetudinem nolint: licere illis incolumibus per ſe ex hibernis diſcedere, & in quaſcumque partes velint, ſine metu proficiſci. Cicero ad hæc unum modo reſpondit: Non eſſe conſuetudinem populi R. ullam accipere ab hoſte armato conditionem. ſi ab armis diſcedere velint, ſe adjutore utantur, legatoſque ad Cæſarem mittant; ſperare ſe, pro ejus juſtitia, quæ petierint, impetraturos. Ab hac ſpe repulſi Nervii, vallo pedum XI, & foſſa pedum XV hiberna cingunt. hæc ſuperiorum annorum conſuetudine à noſtris cognoverant; & quoſdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. Sed nulla his ferramentorum copia, quæ eſſet ad hunc uſum idonea; gladiis ceſpitem circumcidere, manibus ſaguliſque terram exhaurire cogebantur. qua quidem ex re hominum multitudo cognoſci potuit. nam minus horis tribus, millium paſſuum XV in circuitu munitionem perfecerunt: reliquiſque diebus turres ad altitudinem valli, falces, teſtudineſque, quas iidem capti docuerant, parare ac facere cœperunt. ſeptimo oppugnationis die, maximo coorto vento, ferventes fuſili ex argilla glandes fundis, & fervefacta jacula, in caſas,

quæ

quæ more Gallico ſtramentis erant tectæ, jacere cœperunt. hæ celeriter ignem comprehenderunt, &, venti magnitudine, in omnem caſtrorum locum diſtulerunt. hoſtes, maximo clamore inſecuti, quaſi parta jam atque explorata victoria, turres, teſtudineſque agere, & ſcalis vallum adſcendere cœperunt. at tanta militum virtus, atque ea præſentia animi fuit, ut, quum undique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, ſuaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent: non modo demigrandi cauſſa de vallo decederet nemo, ſed pene ne reſpiceret quidem quiſquam, ac tum omnes acerrime fortiſſimeque pugnarent. hic dies noſtris longe graviſſimus fuit: ſed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hoſtium vulneraretur, atque interficeretur, ut ſe ſub ipſo vallo conſtipaverant, receſſumque primis ultimi non dabant. Paullum quidem intermiſſà flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente vallum, tertiæ cohortis centuriones ex eo, quo ſtabant, loco receſſerunt, ſuoſque omnes removerunt: nutu vocibuſque hoſtes, ſi introire vellent, vocare cœperunt: quorum progredi auſus eſt nemo. tum ex omni parte lapidibus conjectis deturbati, turriſque ſuccenſa eſt. Erant in ea legione fortiſſimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio, & L. Varenus. ii perpetuas controverſias inter ſe habebant, uter alteri anteferretur, omnibuſque annis de loco ſummis ſimultatibus contendebant. ex iis Pulfio, quum acerrime ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ exſpectas? hic dies, hic dies, de noſtris controverſiis judicabit. Hæc quum dixiſſet, procedit extra munitiones, &, quà pars hoſtium confertiſſima viſa eſt, in eam irrumpit. ne Varenus quidem tum vallo ſeſe continet, ſed, omnium veritus exiſtimationem,

tionem, ſubſequitur, mediocri ſpatio relicto. Pulfio pilum in hoſtes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit. quo percuſſo, & exanimato, hunc ſcutis protegunt hoſtes, & in illum univerſi tela conjiciunt: neque dant regrediendi facultatem. transfigitur ſcutum Pulfioni, & verutum in balteo defigitur. avertit hic caſus vaginam, & gladium educere conantis dextram moratur manum, impeditumque hoſtes circumſiſtunt. ſuccurrit inimicus illi Varenus, & laboranti ſubvenit. ad hunc ſe confeſtim à Pulfione omnis multitudo convertit. illum veruto transfixum arbitrantur. Illic vero occurſat ocius gladio, cominuſque rem gerit Varenus: atque uno interfecto reliquos paullum propellit. dum cupidius inſtat, in locum inferiorem dejectus concidit. huic rurſus circumvento fert ſubſidium Pulfio; atque ambo incolumes, compluribus interfectis, ſumma cum laude ſeſe intra munitiones recipiunt. ſic fortuna in contentione, & certamen utrumque verſavit, ut alter alteri inimicus auxilio ſalutique eſſet; neque dijudicari poſſet, uter utri virtute anteferendus videretur. Quanto erat in dies gravior atque aſperior oppugnatio, & maxime quod, magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defenſorum pervenerat; tanto crebriores litteræ nuntiique ad Cæſarem mittebantur: quorum pars deprehenſa in conſpectu noſtrorum [militum] cum cruciatu necabatur. erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honeſto, qui à prima obſidione ad Ciceronem profugerat, ſuamque ei fidem præſtiterat. hic ſervo, ſpe libertatis, magniſque perſuadet præmiis, ut litteras ad Cæſarem deferat. has ille in jaculo illigatas affert; & Gallus inter Gallos ſine ulla ſuſpicione verſatus, ad Cæſarem pervenit. ab eo de periculo Ciceronis legioniſque cognoſcit. Cæſar, acceptis litteris circiter hora XI diei, ſtatim nuntium in Bellovacos ad M. Craſ-

Crassum quæstorem mittit, cujus hiberna aberant ab eo mille passuum xxv. jubet media nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire. exiit cum nuntio Crassus. alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. scribit Labieno, si Reip. commodo facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putat expectandam: equites circiter CD ex proximis hibernis cogit. hora circiter III ab antecursoribus de Crassi adventu certior est factus: eo die millia passuum XX progreditur. Crassum Samarobrivæ præficit, legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides civitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eo tolerandæ hiemis caussa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & cæde cohortium cognita, quum omnes ad eum Trevirorum copiæ venissent, veritus, si ex hibernis fugæ similem profectionem fecisset, ut hostium impetum sustinere non posset, præsertim quos recenti victoria efferri sciret, litteras Cæsari dimittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet, omnes peditatus, equitatusque copias Trevirorum III millia passuum longe ab suis castris consedisse. Cæsar, consilio ejus probato, etsi, opinione III legionum dejectus, ad II redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. venit magnis itineribus in Nerviorum fines. ibi ex captivis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res sit. tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. hanc Græcis conscriptam litteris mittit; ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cogno-

ſcantur: ſi adire non poſſit, monet, ut tragulam, cum epiſtola ad amentum deligata, intra munitiones caſtrorum abjiciat: in litteris ſcribit, ſe cum legionibus profectum celeriter affore: hortatur, ut priſtinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. hæc caſu ad turrim adhæſit; neque ab noſtris biduo animadverſa, tertio die à quodam milite conſpicitur, dempta ad Ciceronem defertur. ille perlectam in conventu militum recitat, maximaque omnes lætitia afficit. tum fumi incendiorum procul videbantur. quæ res omnem dubitationem adventus legionum expulit. Galli, re cognita per exploratores, obſidionem relinquunt, ad Cæſarem omnibus copiis contendunt. eæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Veticone, quem ſupra demonſtravimus, repetit, qui litteras ad Cæſarem deferat; hunc admonet, iter caute diligenterque faciat. perſcribit in litteris, hoſtes ab ſe diſceſſiſſe, omnemque ad eum multitudinem convertiſſe. quibus literis circiter media nocte, Cæſar, allatis, ſuos facit certiores, eoſque ad dimicandum animo confirmat. poſtero die luce prima movet caſtra; & circiter millia paſſuum IV progreſſus trans vallem magnam, & rivum, hoſtium multitudinem conſpicatur. erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare: tamen quoniam liberatum obſidione Ciceronem ſciebat, eoque omnino remittendum de celeritate exiſtimabat, conſedit, &, quam æquiſſimo loco poteſt, caſtra communit: atque hæc, etſi erant exigua per ſe, vix hominum millium VII, præſertim nullis cum impedimentis, tamen anguſtiis viarum, quam maxime poteſt, contrahit, eo conſilio, ut in ſummam contemtionem hoſtibus veniat. interim ſpeculatoribus in omnes partes dimiſſis, explorat, quo commodiſſime itinere vallem tranſire poſſet. eo die parvulis equeſtribus prœliis ad aquam

aquam factis, utrique ſeſe ſuo loco continent; Galli, quod ampliores copias, quæ nondum convenerant, exſpectabant; Cæſar, ſi forte timoris ſimulatione hoſtes in ſuum locum elicere poſſet citra vallem, ut pro caſtris prœlio contenderet; ſi id efficere non poſſet, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivumque tranſiret. prima luce hoſtium equitatus ad caſtra accedit, prœliumque cum noſtris equitibus committit. Cæſar conſulto equites cedere, ſeque in caſtra recipere jubet; ſimul, ex omnibus partibus caſtra altiore vallo muniri; portaſque obſtrui, atque in iis adminiſtrandis rebus quam maxime concurſari, & cum ſimulatione agi timoris jubet. quibus omnibus rebus hoſtes invitati, copias tranſducunt, aciemque iniquo loco conſtituunt: noſtris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt:& tela intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt; præconibuſque circummiſſis, pronuntiari jubent, ſeu quis Gallus, ſeu Romanus velit ante horam tertiam ad ſe tranſire, ſine periculo licere: poſt id tempus non fore poteſtatem. ac ſic noſtros contempſerunt, ut, obſtructis in ſpeciem portis ſingulis ordinibus ceſpitum, quod ea non poſſe introrumpere videbantur, alii vallum manu ſcandere, alii foſſas complere, inciperent. tunc Cæſar, omnibus portis eruptione facta, equitatuque emiſſo, celeriter hoſtes dat in fugam. ſic, ut omnino pugnandi cauſſa reſiſteret nemo: magnumque ex his numerum occidit, atque omnes armis exuit. longius proſequi veritus, quod ſilvæ, paludeſque intercedebant; neque etiam parvulo detrimento illorum, locum relinqui videbat; omnibus ſuis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. inſtitutas turres, teſtudines, munitioneſque hoſtium admiratur. legione producta, cognoſcit non decimum quemque eſſe relictum militem ſine vulnere. ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo, & quanta virtute, ſint

rus administratæ: Ciceronem pro ejus merito, legionemque collaudat: centuriones sigillatim tribunosque mil. appellat, quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognoverat. de casu Sabini, & Cottæ, certius ex captivis cognovit. postero die, concione habita, rem gestam proponit: milites consolatur, & confirmat: quod detrimentum culpa & temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet, quod beneficio deorum immortalium & virtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina lætatio, neque ipsis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos incredibili celeritate de victoria Cæsaris fama perfertur; ut, quum ab hibernis Ciceronis millia passuum L abesset, eoque post horam IX diei Cæsar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur; quo clamore significatio victoriæ, gratulatioque ab Rhemis Labieno fieret. Hac fama ad Treviros perlata, Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiasque omnes in Treviros reducit. Cæsar Fabium cum legione in sua remittit hiberna. ipse cum III legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit; &, quod tanti motus Galliæ exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ civitates de bello consultabant, nuntios legationesque in omnes partes dimittebant; &, quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaque in locis desertis concilia habebant; neque ullum totius hiemis tempus intercessit sine sollicitudine Cæsaris, quin aliquem de conciliis & motu Gallorum nuntium acciperet. in his ab L. Roscio legato, quem legioni XIII præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnan-

pugnan-

pugnandi sui caussa convenisse. neque longius millia passuum VIII ab hibernis suis absuisse: sed, nuntio allato de victoria Cæsaris, discessisse, adeo ut fugæ similis discessus videretur. At Cæsar, principibus cujusque civitatis ad se vocatis, alias territando, quum se scire, quæ fierent, denuntiaret; alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit: tamen Senones, quæ est civitas in primis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cujus frater Moritasgus, adventu in Galliam Cæsaris, cujusque majores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille præsensisset, ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno, domoque expulerunt; &, missis ad Cæsarem satisfaciundi caussa legatis, quum is omnem ad se senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt. tantum apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamque omnium voluntatis commutationem attulit; ut præter Æduos, & Rhemos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum R. fide, alteros, pro recentibus belli Gallici officiis, nulla fere fuerit civitas non suspecta nobis. idque adeo haud scio mirandumne sit; quum compluribus aliis de caussis, tum maxime, quod, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut populi R. imperia perferrent, gravissime dolebant. Treviri vero atque Indutiomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt; quin trans Rhenum legatos mitterent; civitates sollicitarent; pecunias pollicerentur; magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, quum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello, & Tenchtherorum transitu; non esse fortunam amplius

plius tentaturos. Hac ſpe lapſus Indutiomarus nihilo minus copias cogere, exigere à finitimis, equos parare, exules damnatoſque Gallia magnis præmiis ad ſe allicere cœpit; ac tantam ſibi jam iis rebus in Gallia auctoritatem comparaverat, ut undiq;ad eum legationes concurrerent; gratiam, atque amicitiam publice privatimque peterent. ubi intellexit ultro ad ſe veniri; altera ex parte Senones, Carnuteſque conſcientia facinoris inſtigari; altera Nervios, Atuaticoſque bellum Romanis parare: neque ſibi voluntariorum copias defore, ſi ex finibus ſuis progredi cœpiſſet; armatum concilium indicit. hoc, more Gallorum eſt initium belli, quo, lege communi, omnes puberes armati convenire coguntur; &,qui ex iis noviſſimus venit, in conſpectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. in eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum ſuum, quem ſupra demonſtravimus Cæſaris ſecutum fidem ab eo non diſceſſiſſe, hoſtem judicandum curat, bonaque ejus publicat. his rebus confectis, in concilio pronuntiat, accerſitum ſe à Senonibus, & Carnutibus, aliiſque compluribus Galliæ civitatibus: huc iter facturum per fines Rhemorum; eorumque agros populaturum; ac prius, quam id faciat, caſtra Labieni oppugnaturum: quæque fieri velit, præcipit. Labienus, quum & loci natura, & manu munitiſſimis caſtris ſeſe contineret, de ſuo ac legionis periculo nihil timebat;ſed ne quam occaſionem rei bene gerendæ dimitteret,cogitabat. itaque à Cingetorige, atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas civitates, equiteſque undique convocat. iis certam diem conveniendi dicit. interim prope quotidie cum omni equitatu Indutiomarus ſub caſtris ejus vagabatur, alias ut ſitum caſtrorum cognoſceret, alias colloquendi, aut territandi cauſſa. equites plerumque omnes tela intra val-

vallum conjiciebant. Labienus ſuos intra munitiones continebat: timoriſque opinionem, quibuſcumque poterat rebus, augebat. quum majore in dies contemptione Indutiomarus ad caſtra accederet, nocte una intromiſſis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos accerſendos curaverat, tanta diligentia omnes ſuos cuſtodiis intra caſtra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari, aut ad Treviros perferri poſſet. Interim, ex conſuetudine quotidiana, Indutiomarus ad caſtra accedit; atque ibi magnam partem diei conſumit; equites tela conjiciunt, & magna contumelia verborum noſtros ad pugnam evocant: nullo à noſtris dato reſponſo, ubi viſum eſt, ſub veſperum, diſperſi ac diſſipati diſcedunt. ſubito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit atque interdicit, perterritis hoſtibus atque in fugam conjectis, quod fore, ſicut accidit, videbat, omnes unum peterent Indutiomarum, neu quis quemquam prius vulneraret; quam illum interfectum videret: quod, mora reliquorum, illum, ſpatium nactum, effugere nolebat: magna proponit iis, qui occiderint, præmia: ſummittit cohortes equitibus ſubſidio. comprobat hominis conſilium fortuna: &, quum unum omnes peterent, in ipſo fluminis vado deprehenſus Indutiomarus interficitur; caputque ejus refertur in caſtra. redeuntes equites, quos poſſunt, conſectantur atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Nerviorum, quæ convenerant, copiæ diſcedunt; paulloque habuit poſt id factum Cæſar quietiorem Galliam.

LIBER VI.

Ultis de cauſſis Cæſar majorem Galliæ motum expectans, per M. Silanum, C. Antiſtium Rheginum; T. Sextium, legatos, delectum habere inſtituit: ſimul ab Cn. Pompeio proconſule petit, quoniam

ipſe ad urbem cum imperio Reip. cauſſa maneret, quos ex Ciſalpina Gallia conſulis ſacramento rogaviſſet, ad ſigna convenire, & ad ſe proficiſci juberet: magni intereſſe etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ, exiſtimans, tantas videri Italiæ facultates, ut ſi quid eſſet in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore ſarciri, ſed etiam majoribus adaugeri copiis poſſet. quod quum Pompeius & Reip. & amicitiæ tribuiſſet; celeriter confecto per ſuos delectu, tribus ante exactam hiemem & conſtitutis, & adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiſerat, & celeritate, & copiis docuit, quid populi R. diſciplina, atque opes poſſent.. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad ejus propinquos à Treviris imperium defertur. illi finitimos Germanos ſollicitare, & pecuniam polliceri, non deſiſtunt. quum ab proximis impetrare non poſſent, ulteriores tentant. inventis nonnullis, civitates jurejurando inter ſe confirmant, obſidibuſque de pecunia cavent: Ambiorigem ſibi ſocietate & fœdere adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæſar, quum undique bellum parari videret, Nervios, Atuaticos, ac Menapios, adjunctis cisrhenanis omnibus Germanis, eſſe in armis, Senones ad imperatum non venire, & cum Carnutibus finitimiſque civitatibus conſilia communicare, à Treviris Germanos crebris legationibus ſollicitari; maturius ſibi de bello cogitandum putavit. itaque, nondum hieme confecta, proximis IV legionibus coactis, de improviſo in fines Nerviorum contendit, & prius, quam illi aut convenire, aut profugere poſſent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque ea præda militibus conceſſa, vaſtatiſque agris, in deditionem venire, atque obſides ſibi dare coëgit. eo celeriter confecto negotio, rurſus legiones in hiberna reduxit. Concilio Galliæ primo vere, ut inſtituerat, indicto, quum reliqui,

præ-

præter Senones, Carnutes, Trevirosque, venissent; initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus; ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. confines erant hi Senonibus, civitatemque patrum memoria conjunxerant: sed ab hoc consilio abfuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronuntiata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eo pervenit. cognito ejus adventu, Acco, qui princeps ejus consilii fuerat, jubet in opida multitudinem convenire: conantibus, prius quam id effici posset, adesse Romanos nuntiatur. necessario sententia desistunt; legatosque deprecandi caussa ad Cæsarem mittunt; adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. libenter Cæsar, petentibus Æduis, dat veniam: excusationemque accipit: quod æstivum tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit. eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt; usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. peragit consilium Cæsar, equitesque imperat civitatibus. hac parte Galliæ pacata, totus & mente & animo in bellum Trevirorum & Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci jubet, nequis aut ex hujus iracundia, aut ex eo, quod meruerat, odio civitatis motus existat. his rebus constitutis, quod pro explorato habebat, Ambiorigem prælio non esse certaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat. erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus, silvisque muniti, qui uni ex Gallia, de pace, ad Cæsarem legatos numquam miserant. cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treviros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacessendum; ne desperata salute, aut se in Menapios

abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet: ipse cum legionibus expeditis v in Menapios proficiscitur. illi, nulla coacta manu, loci præsidio freti, in silvas, paludesque confugiunt; suaque eodem conferunt. Cæsar, partitis copiis, cum C. Fabio legato, & M. Crasso quæstore, celeriterque effectis pontibus, adiit tripartito, ædificia vicosque incendit, magno pecoris, atque hominum numero potitur. quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ caussa, mittunt. ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut ejus legatos, finibus suis recepissent. his confirmatis rebus, Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse, in Treviros proficiscitur. Dum hæc à Cæsare geruntur, Treviri, magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus hiemaverat, adoriri parabant. jamque ab eo non longius bidui via aberant, quum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. positis castris à millibus passuum xv, auxilia Germanorum exspectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, v cohortium præsidio impedimentis relicto, cum xxv cohortibus, magnoque equitatu, contra hostem proficiscitur; &, ∞ passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum, atque hostem, difficili transitu flumen, ripisque præruptis; hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. augebatur auxiliorum quotidie spes. loquitur in concilio palam: quoniam Germani appropinquare dicuntur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non devocaturum, & postero die prima luce castra mo-

moturum. celeriter hæc ad hoſtes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis mil. primiſque ordinibus convocatis, quid ſui conſilii ſit; proponit; &, quo facilius hoſtibus timoris det ſuſpicionem, majore ſtrepitu & tumultu, quam populi R. fert conſuetudo, caſtra moveri jubet. his rebus fugæ ſimilem profectionem efficit. hæc quoque per exploratores ante lucem, in tanta propinquitate caſtrorum, ad hoſtes deferuntur. vix agmen noviſſimum extra munitiones proceſſerat; cum Galli, cohortati inter ſe, ne ſperatam prædam ex manibus dimitterent; longum eſſe, perterritis Romanis, Germanorum auxilium exſpectare; neque ſuam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præſertim fugientem, atque impeditam adoriri non audeant: flumen tranſire, & iniquo loco, prælium committere non dubitant. quæ fore ſuſpicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem uſus ſimulatione itineris, placide progrediebatur. tum præmiſſis paullum impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis; Habetis, inquit, milites, quam petiſtis, facultatem: hoſtem impedito atque iniquo loco tenetis: præſtate eandem nobis ducibus virtutem, quam ſæpenumero imperatori præſtitiſtis: eum adeſſe, & hæc coram cernere, exiſtimate. ſimul, ſigna ad hoſtem converti, aciemque dirigi jubet: &, paucis turmis præſidio ad impedimenta dimiſſis, reliquos equites ad latera diſponit. celeriter noſtri, clamore ſublato, pila in hoſtes jaciunt. illi, ubi præter ſpem, quos fugere credebant, infeſtis ſignis ad ſe ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt: ac primo concurſu in fugam conjecti, proximas ſilvas petiverunt: quos Labienus equitatu conſectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis poſt diebus civitatem recipit. nam Germani, qui auxilio venie-

bant, percepta Trevirorum fuga, ſeſe domum contulerunt. cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos, ex civitate exceſſere. Cingetorigi, quem ab initio permanſiſſe in officio demonſtravimus, principatus, atque imperium eſt traditum. Cæſar, poſtquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de cauſſis Rhenum tranſire conſtituit. quarum erat altera, quod auxilia contra ſe Treviris miſerant: altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. his conſtitutis rebus, paullum ſupra eum locum, quo antea exercitum tranſduxerat, facere pontem inſtituit. nota atque inſtituta ratione, magno militum ſtudio, paucis diebus, opus efficitur: firmo in Treviris præſidio ad pontem relicto, ne quis ab iis ſubito motus oriretur, reliquas copias, equitatumque tranſducit. Ubii, qui ante obſides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi ſui cauſſa ad eum legatos mittunt: qui doceant, neque ex ſua civitate auxilia in Treviros miſſa, neque ab ſe fidem læſam. petunt, atque orant, ut ſibi parcat, ne, communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant. ſi amplius obſidum velit, dare pollicentur. cognita Cæſar cauſſa, reperit, ab Suevis auxilia miſſa eſſe; Ubiorum ſatisfactionem accepit: aditus viaſque in Suevos perquirit. Interim paucis poſt diebus fit ab Ubiis certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere; atque iis nationibus, quæ ſub eorum ſunt imperio, denuntiare, ut auxilia peditatus equitatuſque mittant. his cognitis rebus, rem frumentariam providet, caſtris idoneum locum deligit: Ubiis imperat, ut pecora deducant, ſuaque omnia ex agris in opida conferant; ſperans, barbaros, atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem poſſe deduci. mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant, quæque apud eos geruntur, cognoſcant. illi imperata faciunt: &, paucis

cis diebus intermissis, referunt, Suevos omnes, postea quam certiores nuntii de exercitu Romanorum venerant, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coëgissent, penitus ad extremos fines sese recepisse. silvam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis: hanc longe introrsus pertinere, & pro nativo muro objectam, Cheruscos à Suevis, Suevosque à Cheruscis, injuriis incursionibusque prohibere: ad ejus initium silvæ Suevos adventum Romanorum expectare constituisse. Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur, de Galliæ, Germaniæque moribus, & quo differant eæ nationes inter sese proponere. IN GALLIA non solum in omnibus civitatibus, atque pagis, partibusque, sed pene etiam in singulis domibus factiones sunt: earumque factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum judicio habere existimantur: quorum ad arbitrium, judiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. idque ejus rei caussa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret; suos enim opprimi quisque, & circumveniri non patitur; neque, aliter si faciat, ullam inter suos habeat auctoritatem. hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ. namque omnes civitates in duas partes divisæ sunt. quum Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Ædui, alterius Sequani. ii quum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ, Germanos, atque Ariovistum, sibi adjunxerant, eosque ad se magnis jacturis, pollicitationibusque perduxerant. præliis vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Æduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Æduis ad se transducerent; obsidesque ab iis principum filios acciperent; & publice jurare cogerent, nihil se contra Se-

quanos consilii inituros; & partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliæque totius principatum obtinerent. qua necessitate adductus Divitiacus, auxilii petendi caussà Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. adventu Cæsaris facta commutatione rerum, obsidibus Æduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Cæsarem comparatis; quod ii, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione, atque imperio æquiore se uti videbant, reliquis rebus eorum, gratia, dignitateque amplificata, Sequani principatum dimiserant. in eorum locum Rhemi successerant; quos quod adæquare apud Cæsarem gratia intelligebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. hos illi diligenter tuebantur. ita & novam, & repente collectam auctoritatem tenebant. eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Ædui, secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. nam plebs pene servorum habetur loco. quæ per se nihil audet, & nulli adhibetur consilio. plerique, quum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuria potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus. in hos eadem omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum equitum. Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica, ac privata procurant, religiones interpretantur: ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ caussà concurrit; magnoque ii sunt apud eos honore. nam fere de omnibus controversiis, publicis privatisque, constituunt; &, si quod est admissum facinus, si cædes facta; si de hereditate, de finibus controversia est, iidem decernunt; præmia, pœnasque constituunt; si quis aut privatus, aut publicus eorum

eorum decreto non ſtetit, ſacrificiis interdicunt. hæc pœna apud eos eſt graviſſima. quibus ita eſt interdictum, ii numero impiorum ac ſceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum ſermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. his autem omnibus Druidibus præeſt unus, qui ſummam inter eos habet auctoritatem. hoc mortuo, ſi quis ex reliquis excellit dignitate, ſuccedit. at, ſi ſunt plures pares, ſuffragio Druidum adlegitur. nonnumquam etiam de principatu armis contendunt: ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, conſidunt in loco conſecrato. huc omnes undique, qui controverſias habent, conveniunt; eorumque judiciis decretiſque parent. Diſciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam tranſlata eſſe exiſtimatur. & nunc, qui diligentius eam rem cognoſcere volunt, plerumque illo, diſcendi cauſſa, proficiſcuntur. Druides à bello abeſſe conſueverunt, neque tributa una cum reliquis pendunt; militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. tantis excitati præmiis, & ſua ſponte multi in diſciplinam conveniunt, & à propinquis, parentibuſque mittuntur. Magnum ibi numerum verſuum ediſcere dicuntur. itaque nonnulli annos vicenos in diſciplina permanent; neque fas eſſe exiſtimant ea litteris mandare, quum in reliquis fere rebus publicis privatiſque rationibus [Græcis] litteris utantur. id mihi duabus de cauſſis inſtituiſſe videntur; quod neque in vulgus diſciplinam efferri velint, neque eos, qui diſcunt, litteris confiſos, minus memoriæ ſtudere. quod fere pleriſque accidit, ut præſidio litterarum, diligentiam in perdiſcendo, ac memoriam remittant. in primis hoc volunt perſuadere, Non interire animas, ſed ab aliis poſt mortem tranſire ad alios; atque hoc maxime

xime ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. multa præterea de ſideribus, atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac poteſtate diſputant, & juventuti tranſdunt. Alterum genus eſt equitum. ii, quum eſt uſus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Cæſaris adventum fere quotannis accidere ſolebat, uti aut ipſi injurias inferrent, aut illatas propulſarent) omnes in bello verſantur; atque eorum, ut quiſque eſt genere, copiiſque ampliſſimus, ita plurimos circum ſe ambactos, clienteſque habet. hanc unam gratiam, potentiamque noverunt. Natio eſt omnis Gallorum admodum dedita religionibus, atque ob eam cauſſam, qui ſunt affecti gravioribus morbis, quique in præliis periculiſque verſantur, aut pro victimis homines immolant, aut ſe immolaturos vovent, adminiſtriſque ad ea ſacrificia Druidibus utuntur; quod pro vita hominis, niſi vita hominis reddatur, non poſſe aliter deorum immortalium numen placari arbitrantur: publiceque ejuſdem generis habent inſtituta ſacrificia. alii immani magnitudine ſimulacra habent: quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent; quibus ſuccenſis, circumventi flamma exanimantur homines. ſupplicia eorum, qui in furto aut latrocinio, aut aliquà noxa ſint comprehenſi, gratiora diis immortalibus eſſe arbitrantur. ſed, quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium ſupplicia deſcendunt. deûm maxime Mercurium colunt. hujus ſunt plurima ſimulacra: hunc omnium inventorem artium ferunt; hunc viarum atque itinerum ducem; hunc ad quæſtus pecuniæ, mercaturaſque habere vim maximam arbitrantur. poſt hunc, Apollinem, & Martem, & Jovem, & Minervam. de his eandem fere, quam reliquæ gentes, habent opinionem; Apollinem morbos depellere; Minervam operum atque artificiorum initia tranſdere;

Jovem imperium cœlestium tenere; Martem bella regere. huic, quum prælio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperunt, plerumque devovent. quæ superaverint animalia capta, immolant; reliquas res in unum locum conferunt. multis in civitatibus harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet. neque sæpe accidit, ut, neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant: idque ab Druidibus proditum dicunt: ob eam caussam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium, finiunt; & dies natales, & mensium & annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. in reliquis vitæ institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi quum adoleverint, ut munus militiæ sustinere possint, palam ad se adire non patiantur; filiumque in puerili ætate in publico in conspectu patris assistere, turpe ducunt. viri quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione facta, cum dotibus communicant. hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructusque servantur. uter eorum vita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. viri in uxores, sicuti in liberos, vitæ necisque habent potestatem; & quum paterfamilias illustriore loco natus decessit, ejus propinqui conveniunt; & de morte, si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quæstionem habent; &, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. funera sunt pro cultu Gallorum magnifica, & sumptuosa; omniaque, quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia; ac, paullo supra hanc memoriam, servi, & clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, justis funebribus confectis, una cre-

cremabantur. quæ civitates commodius suam Remp. administrare existimantur, habent legibus sanctum, si quis quid de Rep. à finitimis rumore aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat, neve cum quo alio communicet: quod sæpe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque esse ex usu judicaverint, multitudini produnt. de Rep. nisi per concilium loqui non conceditur. GERMANI multum ab hac consuetudine differunt. nam neque Druides habent, qui rebus divinis præsint; neque sacrificiis student. deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus aperte juvantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. vita omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit; ab parvulis labori ac duritiei student. qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali vires, nervosque confirmari putant: intra annum vero xx feminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus. cujus rei nulla est occultatio; quod & promiscue in fluminibus perluuntur, & pellibus, aut parvis renonum tegumentis utuntur, magna corporis parte nuda. Agriculturæ non student; majorque pars victus eorum lacte, & caseo, & carne consistit: neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet; sed magistratus, ac principes, in annos singulos gentibus, cognationibusque hominum, qui una coierunt, quantum eis, & quo loco visum est, attribuunt agri; atque anno post alio transire cogunt. ejus rei multas afferunt caussas; ne assidua consuetudine capti studium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius, ad frigora atque æstus vitandos, ædificent; ne-

ne qua oriatur pecuniæ cupiditas; qua ex re factiones, diſſenſioneſque naſcuntur: ut animi æquitate plebem contineant, quum ſuas quiſque opes cum potentiſſimis æquari videat. Civitatibus maxima laus eſt, quam latiſſimas circum ſe vaſtatis finibus ſolitudines habere. hoc proprium virtutis exiſtimant, expulſos agris finitimos cedere, neque quemquam prope ſe audere conſiſtere: ſimul hoc ſe fore tutiores arbitrantur, repentinæ incurſionis timore ſublato. quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert, magiſtratus, qui ei bello præſint, ut vitæ neciſque habeant poteſtatem, deliguntur. in pace nullus communis eſt magiſtratus, ſed principes regionum atque pagorum inter ſuos jus dicunt, controverſiaſque minuunt. latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujuſque civitatis fiunt. atque ea juventutis exercendæ, ac deſidiæ minuendæ cauſſa fieri prædicant. atque, ubi quis ex principibus in concilio ſe dixit ducem fore, ut, qui ſequi velint, profiteantur; conſurgunt ii, qui & cauſſam, & hominem probant, ſuumque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis ſecuti non ſunt, in deſertorum ac proditorum numero ducuntur: omniumque rerum iis poſtea fides abrogatur. hoſpites violare, fas non putant: qui quaque de cauſſâ ad eos venerunt, ab injuria prohibent, ſanctoſque habent; iis omnium domus patent, victuſque communicatur. ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute ſuperarent, & ultro bella inferrent, ac, propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. itaque ea, quæ fertiliſſima ſunt, Germaniæ loca circum Hercyniam ſilvam, quam Eratoſtheni, & quibuſdam Græcis fama notam eſſe video, quam illi Orciniam appellant, Volcæ Tectoſages occuparunt, atque ibi conſederunt. quæ gens ad hoc tempus iis ſedibus ſe continet, ſummamque habet juſtitiæ
&

& bellicæ laudis opinionem. nuncque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent, eodem victu, & cultu corporis utuntur. Gallis autem propinquitas, & transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usus largitur. paullatim assuefacti superari, multisque victi præliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant. Hujus Hercyniæ silvæ, quæ supra demonstrata est, latitudo IX dierum iter expedito patet. non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt. oritur ab Helvetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum, & Anartium. hinc se flectit sinistrorsus, diversis à flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit. neque quisquam est hujus Germaniæ, qui se adisse ad initium ejus silvæ dicat, quum dierum iter LX processerit, aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint: ex quibus quæ maxime differant ab cæteris, & memoriæ prodenda videantur, hæc sunt. Est bos cervi figura; cujus à media fronte inter aures unum cornu existit excelsius, magisque directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus. ab ejus summo sicut palmæ, rami quam late diffunduntur. eadem est feminæ, marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum. Sunt item, quæ appellantur Alces. harum est consimilis capris figura, & varietas pellium, sed magnitudine paullo antecedunt: mutilæque sunt cornibus, & crura sine nodis articulisque habent, neque quietis caussa procumbunt. neque, si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese, aut sublevare, possunt. his sunt arbores pro cubilibus. ad eas se applicant, atque ita paullum modo reclinatæ quietem capiunt: quarum ex vestigiis quum est animadversum à venatoribus, quo se recipere consueverint, omnes eo loco, aut à ra-

à radicibus ſubruunt, aut accidunt arbores tantum, ut ſumma ſpecies earum ſtantium relinquatur. huc quum ſe ex conſuetudine reclinaverint,infirmas arbores pondere affligunt, atque una ipſæ concidunt. Tertium eſt genus eorum, qui Uri appellantur. ii ſunt magnitudine paullo infra elephantos, ſpecie, & colore, & figura tauri. magna vis eſt eorum, & magna velocitas. neque homini, neque feræ, quam conſpexerint, parcunt. hos ſtudioſe foveis captos interficiunt. hoc ſe labore durant adoleſcentes,atque hoc genere venationis exercent; &,qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ ſint teſtimonio, magnam ferunt laudem. ſed aſſueſcere ad homines, & manſuefieri ne parvuli quidem excepti poſſunt. amplitudo cornuum, & figura, & ſpecies multum à noſtrorum boum cornibus differt. hæc ſtudioſe conquiſita ab labris argento circumcludunt: atque in ampliſſimis epulis pro poculis utuntur. Cæſar, poſtquam per Ubios exploratores comperit Suevos ſeſe in ſilvas recepiſſe; inopiam frumenti veritus, quod, ut ſupra demonſtravimus, minime omnes Germani agriculturæ ſtudent, conſtituit non progredi longius: ſed, ne omnino metum reditus ſui barbaris tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quæ ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC reſcindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum IV conſtituit, præſidiumque cohortium XII pontis tuendi cauſſa ponit; magniſque eum locum munitionibus firmat. ei loco præſidioque C. Volcatium Tullum adoleſcentem præfecit: ipſe, quum matureſcere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis, per Arduennam ſilvam, quæ eſt totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibuſque Trevirorum ad Nervios pertinet,millibuſque amplius D in longitudinem patet, L. Minutium Baſilum cum omni equitatu præmittit,
ſi

ſi quid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere poſſit; monet, ut ignes fieri in caſtris prohibeat; nequa ejus adventus procul ſignificatio fiat: ſeſe confeſtim ſubſequi dicit. Baſilus, ut imperatum eſt, facit; celeriter, contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipſum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus eſſe dicebatur. Multum quum in omnibus rebus, tum in re militari fortuna poteſt. nam ſicut magno accidit caſu, ut in ipſum incautum atque imparatum incideret: priuſque ejus adventus ab hominibus videretur, quam fama ac nuntiis afferretur: ſic magnæ fuit fortunæ, omni militari inſtrumento, quod circum ſe habebat, erepto, rhedis equiſque comprehenſis, ipſum effugere [mortem.] ſed hoc eo factum eſt, quod, ædificio circumdato ſilva, (ut ſunt fere domicilia Gallorum, qui, vitandi æſtus cauſſa, plerumque ſilvarum ac fluminum petunt propinquitates) comites familiareſque ejus anguſto in loco equitum noſtrorum vim paulliſper ſuſtinuerunt. iis pugnantibus, illum in equum quidam ex ſuis intulit: fugientem ſilvæ texerunt, ſic ad ſubeundum periculum, & ad vitandum, multum fortuna valuit. Ambiorix copias ſuas judicione non conduxerit, quod prælio dimicandum non exiſtimaverit; an tempore excluſus, & repentino equitum adventu prohibitus fuerit, quum reliquum exercitum ſubſequi crederet; dubium eſt. ſed certe clam dimiſſis per agros nuntiis, ſibi quemque conſulere juſſit: quorum pars in Arduennam ſilvam, pars in continentes paludes profugit. qui proximi Oceano fuerunt, ii in inſulis ſeſe occultaverunt, quas æſtus efficere conſuerunt. multi ex ſuis finibus egreſſi, ſe, ſuaque omnia alieniſſimis crediderunt. Cativulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui una cum Ambiorige conſilium inierat, ætate jam confectus, quum laborem aut belli

belli aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset, taxo, cujus magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimavit. Segni, Condrusique, ex gente & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones, Trevirosque, legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, ne se in hostium numero duceret, neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, caussam esse unam judicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar explorata re quæstione captivorum, si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. tum copiis in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum Atuaticam contulit. id castelli nomen est. hoc fere est in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius, atque Aurunculeius, hiemandi caussa consederant. hunc quum reliquis rebus locum probabat Cæsar, tum quod superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem sublevaret, præsidio impedimentis legionem XIV reliquit, unam ex iis III, quas proxime conscriptas ex Italia transduxerat. ei legioni castrisque Q. Tullium Ciceronem præfecit, ducentosque equites attribuit. partito exercitu, T. Labienum cum legionibus III ad Oceanum versus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci jubet. C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Atuaticis adjacet, depopulandam mittit: ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldim, quod influit in Mosam, extremasque Arduennæ partes, ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. discedens post diem VII sese reversurum confirmat: quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum, Treboniumque hortatur, si Reip. commodo facere possint, ad eam diem revertantur; ut,

rur-

rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint. erat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non præsidium, non opidum, quod se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa multitudo, ubi cuique aut vallis abdita, aut locus silvestris, aut palus impedita spem præsidii aut salutis aliquam offerebat, consederat. hæc loca vicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat, universis perterritis ac dispersis, periculum accidere), sed in singulis militibus conservandis; quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. nam & prædæ cupiditas multos longius evocabat; ac silvæ, incertis occultisque itineribus, confertos adire prohibebant. si negotium confici, stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus, diducendique erant milites, si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio & consuetudo exercitus R. postulabat. locus ipse erat præsidio barbaris; neque ex occulto insidiandi, & dispersos circumveniendi singulis deerat audacia. At in ejusmodi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat, providebatur: ut potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæsar ad finitimas civitates nuntios dimittit. omnes evocat spe prædæ ad diripiendos Eburones; ut potius in silvis Gallorum vita, quam legionariorum, periclitaretur; simul ut, magna multitudine circumfusa, pro tali facinore, stirps ac nomen civitatis tollatur. magnus undique numerus celeriter convenit. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesque appetebat VII, quem ad diem Cæsar ad impedimenta legionemque reverti constituerat. hic, quantum in bello fortuna possit, & quantos afferat casus, cognosci potuit. dissipatis ac perterritis hostibus, ut de-

demonstravimus, manus erat nulla, quæ parvam modo timoris caussam afferret. trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. cogunt equitum II millia Sigambri, qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tenchtheros atque Usipetes, supra docuimus: transeuntes Rhenum navibus, ratibusque, XXX millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præsidiumque ab Cæsare relictum, primos Eburonum fines adeunt: multos ex fuga dispersos excipiunt: magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur: invitati præda longius procedunt. non hos palus in bello latrociniisque natos, non silvæ morantur: quibus in locis sit Cæsar, ex captivis quærunt: profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. atque unus ex captivis, Quid vos, inquit, hanc miseram ac tenuem sectamini prædam, quibus jam licet esse fortunatissimis? III horis Atuatucam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit. præsidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt: ipsi Atuatucam contendunt, usi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant. Cicero, qui per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset, VII die diffidens Cæsarem de numero dierum fidem servaturum, quod longius eum progressum audiebat, neque ulla de ejus reditu fama afferebatur; simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam pene obsessionem appellabant; siquidem ex castris egredi non liceret; nullum hujusmodi casum expectans, quo, IX oppositis legionibus, maximoque equitatu, dispersis ac pene deletis hostibus, in millibus passuum

suum III offendi posset: V cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter & castra unus omnino collis intererat. complures erant in castris ex legionibus ægri relicti: ex quibus qui hoc spatio dierum convaluerant, circiter CCC sub vexillo una mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate, sequitur. hoc ipso tempore & casu Germani equites interveniunt, protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab Decumana porta in castra irrumpere conantur: nec prius sunt visi, objectis ab ea parte silvis, quam castris appropinquarent, usque eò, ut, qui sub vallo tenderent mercatores, respiciendi sui non haberent facultatem. inopinantes nostri re nova perturbantur: ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent. ægre nostri portas tuentur. reliquos aditus locus ipse per se, munitioque defendit. totis trepidatur castris, atque alius ex alio caussam tumultus quærit: neque, quò signa ferantur, neque, quam in partem quisque conveniat, provident. alius jam capta castra pronunciat: alius, deleto exercitu atque Imperatore, victores barbaros venisse contendit: plerique novas sibi ex loco religiones fingunt: Cottæque & Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus præsidium. perrumpere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat, cujus mentionem superioribus præliis fecimus; ac diem jam V cibo caruerat. hic, diffisus suæ ac omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proximis,

atque

atque in porta consistit. sequuntur hunc centuriones ejus cohortis, quæ in statione erat. paullisper prælium una sustinent. relinquit animus Sextium gravibus acceptis vulneribus. ægre per manus tractus, servatur. hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant, tantum ut in munitionibus consistere audeant, speciemque defensorum præbeant. interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt, præcurrunt equites: quanto res sit in periculo, cognoscunt. hic vero nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. modo conscripti, atque usus militaris imperiti, ad tribunum mil. centurionesque ora convertunt: quid ab his præcipiatur, exspectant. nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, ab oppugnatione desistunt, rediisse primo legiones credunt, quas longius discessisse, ex captivis cognoverant. postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. Calones in proximum tumulum procurrunt. hinc celeriter dejecti se in signa manipulosque conjiciunt: eo magis timidos perterrent milites. alii, cuneo facto ut celeriter perrumpant, censent; quoniam tam propinqua sint castra: etsi pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse confidunt: alii, ut in jugo consistant, atque eundem omnes ferant casum. hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una profectos docuimus: itaque, inter se cohortati, duce C. Trebonio, equite R. qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesque ad unum in castra perveniunt omnes. hos subsecuti calones, equitesque, eodem impetu, militum virtute servantur. at ii, qui in jugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris [percepto] neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse aliis vim, celeritatemque viderant, imitari potuerunt, sed se in castra recipere conati,

iniquum in locum demiſerunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, cauſſa virtutis, in ſuperiores erant ordines hujus legionis tranſducti, ne antepartam rei militaris laudem amitterent, fortiſſime pugnantes conciderunt. militum pars, horum virtute ſummotis hoſtibus, præter ſpem incolumis in caſtra pervenit: pars à barbaris circumventa, periit. Germani deſperata expugnatione caſtrorum, quod noſtros jam conſtitiſſe in munitionibus videbant, cum ea præda, quam in ſilvis depoſuerant, trans Rhenum ſeſe receperunt. ac tantus fuit etiam poſt diſceſſum hoſtium terror, ut ea nocte, quum C. Voluſenus miſſus cum equitatu ad caſtra veniſſet, fidem non faceret, adeſſe cum incolumi Cæſarem exercitu. ſic omnium animos timor præoccupaverat, ut, pene alienata mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum ſe ex fuga recepiſſe dicerent, neque, incolumi exercitu, Germanos caſtra oppugnaturos fuiſſe contenderent. quem timorem Cæſaris adventus ſuſtulit. Reverſus ille, eventus belli non ignarus, unum, quod cohortes ex ſtatione & præſidio eſſent emiſſæ, queſtus, ne minimo quidem caſu locum relinqui debuiſſe, multum fortunam in repentino hoſtium adventu potuiſſe judicavit: multo etiam amplius, quod pene ab ipſo vallo, portiſque caſtrorum barbaros avertiſſent. quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo conſilio Rhenum tranſierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad caſtra Romanorum delati, optatiſſimum Ambiorigi beneficium obtulerant. Cæſar, ad vexandos rurſus hoſtes profectus magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. omnes vici, atque omnia ædificia, quæ quiſque conſpexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non ſolum à tanta multitudine jumentorum atque hominum conſumebantur, ſed

etiam

etiam anni tempore, atque imbribus procubuerant: ut, si qui etiam in præsentia se occultassent; tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. ac sæpe in eum locum ventum est: tanto in omnes partes diviso equitatu, ut non visum ab se Ambiorigem in fuga captivi, sed nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent; ut, spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam à Cæsare gratiam inituros putarent, pene naturam studio vincerent; semperque paullum ad summam felicitatem defuisse videretur; atque ille latebris, ac silvis aut saltibus se eriperet; & noctu occultatus, alias regiones, partesque peteret, non majore equitum præsidio, quam IV, quibus solis vitam suam committere audebat. tali modo vastatis regionibus, exercitum Cæsar, duarum cohortium damno, Durocortorum Rhemorum reducit: concilioque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum & Carnutum quæstionem habere instituit; & de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat; graviore sententia pronunciata, more majorum supplicium sumpsit. nonnulli, judicium veriti, profugerunt: quibus quum aqua atque igni interdixisset, II legiones ad fines Trevirorum, II in Lingonibus, VI reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocavit; frumentoque exercitui proviso, ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

LIBER VII.

Uieta Gallia, Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur. ubi agnoscit de P. Clodii cæde: de Senatusque consulto certior factus, ut omnes Italiæ juniores conjurarent, delectum tota provincia habere instituit. eæ res in Galliam Transalpinam cele-

celeriter perferuntur. addunt ipsi & affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur; retineri urbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. hac impulsi occasione, qui jam ante se populi R. imperio subjectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. indictis inter se principes Galliæ conciliis, silvestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte: hunc casum ad ipsos recidere posse demonstrant: miserantur communem Galliæ fortunam: omnibus pollicitationibus ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. ejus in primis rationem habendam esse dicunt, prius quam eorum clandestina consilia efferantur, ut Cæsar ab exercitu intercludatur: id esse facile, quòd neque legiones, absente Imperatore, audeant ex hibernis egredi; neque Imperator sine præsidio ad legiones pervenire possit. postremò in acie præstare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam à majoribus acceperint, recuperare. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, se nullum periculum communis salutis caussa recusare; principesque se ex omnibus bellum facturos pollicentur; &, quoniam in præsentia obsidibus cavere inter se non possent, ne res efferatur, ut jurejurando ac fide sanciatur, petunt, collatis militaribus signis, quò more eorum gravissimæ cærimoniæ continentur, ne, facto initio belli, à reliquis deserantur. tunc, collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus, qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio disceditur. Ubi ea dies venit, Carnutes, Cotuato & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt, civesque Romanos, qui negotiandi caussa ibi constiterant, in iis C. Fusium Cottam, honestum Equitem Romanum, qui rei frumentariæ, jussu Cæsaris, præerat, interficiunt,
bona-

bonaque eorum diripiunt. celeriter ad omnes Galliæ civitates fama perfertur. nam, ubi major atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant. hunc alii deinceps excipiunt, & proximis tradunt; ut tunc accidit. nam, quæ Genabi oriente Sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt: quod spatium est millium passuum circiter CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summæ potentiæ adolescens, cujus pater principatum Galliæ totius obtinuerat, & ob eam caussam, quod regnum appetebat, ab civitate erat interfectus, convocatis suis clientibus, facile eos incendit. cognito ejus consilio, ad arma concurritur: ab Gobanitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex opido Gergovia. non tamen desistit; atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. hac coacta manu, quoscumque adit ex civitate, in suam sententiam perducit. hortatur, ut, communis libertatis caussa, arma capiant: magnisque coactis copiis, adversarios suos, à quibus paullo ante erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur. dimittit quoquo versus legationes. obtestatur, ut in fide maneant. celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes, reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adjungit. omnium consensu ad eum defertur imperium. qua oblata potestate, omnibus iis civitatibus obsides imperat, certum numerum militum celeriter ad se adduci jubet. armorum quantum quæque civitas domi quodque ante tempus efficiat, constituit. in primis equitatui studet: summæ diligentiæ summam imperii severitatem addit: magnitudine supplicii dubitantes cogit. nam, majore commisso delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leviore de caussa, auribus desectis, aut singulis effossis

oculis, domum remittit: ut sint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreant alios. His suppliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum summæ hominem audaciæ cum parte copiarum in Ruthenos mittit. ipse in Bituriges proficiscitur. ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Ædui de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt: qui quum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Æduis dividit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum revertunt: legatisque nostris renunciant, se Biturigum perfidiam veritos revertisse: quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni se circumsisterent. id eane de caussa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Arvernis conjungunt. His rebus in Italiam Cæsari nunciatis, quum jam ille virtute Cn. Pompeii urbanas res commodiorem in statum pervenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. eo quum venisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. nam, si legiones in provinciam accerseret, se absente in itinere prælio dimicaturas intelligebat. si ipse ad exercitum contenderet; ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem recte committi videbat. interim Lucterius Cadurcus in Ruthenos missus, eam civitatem Arvernis conciliat. progressus in Nitiobriges, & Gabalos, ab utrisque obsides accipit: &, magna coacta manu, in provinciam Narbonem versus, eruptionem facere contendit. qua re nunciata, Cæsar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur.

tur. eo quum venisset, timentes confirmat; præsidia in Ruthenis, Provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus, circumque Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, constituit; partem copiarum ex provincia, supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet. his rebus comparatis, represso jam Lucterio & remoto, quod intrare intra præsidia periculosum putabat, in Helvios proficiscitur. etsi mons Cebenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissima nive iter impediebat: tamen discussa nive VI in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. quibus oppressis inopinantibus, quod se Cebenna, ut muro, munitos existimabant, ac ne singulari quidem homini unquam eo tempore anni semitæ patuerant; equitibus imperat, ut, quam latissime possent, vagentur, & quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc famâ ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Arverni circumsistunt, atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur; præsertim quum videat omne ad se bellum translatum. quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus movet, in Arvernos versus. At Cæsar biduum in iis locis moratus, quod hæc de Vercingetorige usu ventura, opinione præceperat, per caussam supplementi, equitatusque cogendi, ab exercitu discedit: Brutum adolescentem iis copiis præficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quam latissime pervagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. his constitutis rebus, suis inopinantibus, qua maximis potest itineribus Viennam pervenit. ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo præmiserat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in Lingones

contendit; ubi II legiones hiemabant; ut, si quid etiam de sua salute ab Æduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. eo quum pervenisset, ad reliquas legiones mittit priusque in unum locum omnes cogit, quam de ejus adventu Arvernis nunciari posset. hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus [Gergoniam] Boiorum opidum, quos ibi Helvetico prælio victos Cæsar collocaverat, Æduisque attribuerat, oppugnare instituit. magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum afferebat, si reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne, stipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum in eo amicis præsidium videretur positum esse: sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. præstare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quam, tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. itaque cohortatus Æduos de supportando commeatu, præmittit ad Boios, qui de suo adventu doceant, hortenturque ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. altero die quum ad opidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit. idque biduo circumvallavit. tertio die missis ex opido legatis de deditione, arma proferri, jumenta produci, DC obsides dari jubet. ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. ipse, ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur; qui tunc primum, allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, quum longius eam rem ductum iri existimarent, præsidium Genabi tuendi caussa, quod eo mitterent, comparabant. huc biduo Cæsar pervenit: &, castris ante opidum positis, diei tem-

tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt; quæque ad eam rem usui sint, militibus imperat, &, quod opidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat; veritus, ne noctu ex opido profugerent, II legiones in armis excubare jubet. Genabenses paullo ante mediam noctem silentio ex opido egressi, flumen transire cœperunt. qua re per exploratores nunciata, Cæsar legiones, quas expeditas esse jusserat, portis incensis, intromittit; atque opido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis atque itinerum angustiæ multitudinis fugam intercluserant. Opidum diripit, atque incendit, prædam militibus donat: exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines pervenit. Vercingetorix, ubi de Cæsaris adventu cognovit, oppugnatione desistit, atque obviam Cæsari proficiscitur. ille opidum Biturigum positum in via Noviodunum oppugnare instituerat: quo ex opido quum legati ad eum venissent, oratum, ut sibi ignosceret, suæque vitæ consuleret; ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari jubet. parte jam obsidum transdita, quum reliqua administrarentur, centurionibus & paucis militibus intromissis, qui arma jumentaque conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simul atque opidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in opido, quum ex significatione Gallorum novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis districtis portas occupaverunt, suosque omnes incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitatum educi jubet, prœliumque equestre committit: laborantibus jam suis Germanos equites circiter CD submittit, quos ab initio secum habere instituerat. eorum impetum Galli sustinere

non potuerunt, atque in fugam conjecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus opidani perterriti, comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad opidum Avaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione, profectus est: quod, eo opido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis, suos ad concilium convocat. docet longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione & commeatu Romani prohibeantur. id esse facile, quod equitatu ipsi abundent, & quod anni tempore subleventur. pabulum secari non posse; necessario dispersos hostes ex ædificiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse: præterea, salutis caussa, rei familiaris commoda negligenda. vicos, atque ædificia incendi oportere, hoc spatio [à Boia] quoquoversus, quo pabulandi caussa adire posse videantur. harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur. Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius à castris progressuros. neque interesse, ipsosne interficiant, impedimentisve exuant, quibus amissis bellum geri non possit; præterea, opida incendi oportere, quæ non munitione, & loci natura, ab omni sint periculo tuta: neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita ad copiam commeatus, prædamque tollendam. hæc si gravia aut acerba videantur, multo illa gravius æstimari debere, liberos, conjuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici; quæ sit necesse accidere victis. Omnium consensu hæc sententia probata, uno die amplius

amplius xx urbes Biturigum incenduntur. hoc idem fit in reliquis civitatibus. in omnibus partibus incendia conſpiciuntur: quæ etſi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc ſibi ſolatii proponebant, quod ſe, prope exploratâ victoriâ, celeriter amiſſa recuperaturos confidebant. deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliæ urbem, quæ & præſidio & ornamento ſit civitati, ſuis manibus ſuccendere cogerentur: facile ſe loci natura defenſuros dicunt, quod prope ex omnibus partibus flumine & palude circumdata, unum habeat & peranguſtum aditum. datur petentibus venia. diſſuadente primo Vercingetorige, poſt concedente, & precibus ipſorum, & miſericordia vulgi, defenſores idonei opido deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæſarem itineribus ſubſequitur, & locum caſtris deligit, paludibus ſilviſque munitum, ab Avarico longe millia paſſuum xv. ibi per certos exploratores in ſingula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoſcebat; &, quid fieri vellet, imperabat: omnes noſtras pabulationes frumentationeſque obſervabat, diſperſoſque, quum longius neceſſario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo afficiebat: etſi, quantum ratione provideri poterat, ab noſtris occurrebatur, ut incertis temporibus, diverſiſque itineribus iretur. caſtris ad eam partem opidi poſitis, Cæſar, quæ intermiſſa à flumine & palude aditum, ut ſupra diximus, anguſtum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas conſtituere cœpit: nam circumvallare loci natura prohibebat. de re frumentaria Boios atque Æduos adhortari non deſtitit: quorum alteri, quod nullo ſtudio agebant, non multum adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua & infirma, celeriter, quod habuerunt, conſumpſerunt.

ſumma difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Æduorum, incendiis ædificiorum, uſque eo, ut compiures dies milites frumento caruerint, &, pecore è longinquioribus vicis adacto, extremam famem ſuſtentarent: nulla tamen vox eſt ab iis audita populi R. majeſtate & ſuperioribus victoriis indigna. quin etiam Cæſar, quum in opere ſingulas legiones appellaret, &, ſi acerbius inopiam ferrent, ſe dimiſſurum oppugnationem diceret; univerſi ab eo, ne id faceret, petebant: ſic ſe complures annos illo imperante meruiſſe, ut nullam ignominiam acciperent, nunquam infecta re diſcederent: hoc ſe ignominiæ laturos loco, ſi inceptam oppugnationem reliquiſſent: præſtare omnes perferre acerbitates, quam non civibus R. qui Genabi perfidia Gallorum interiſſent, parentarent. hæc eadem centurionibus, tribuniſque mil. mandabant, ut per eos ad Cæſarem deferrentur. Quum jam muro appropinquaſſent turres, ex captivis Cæſar cognovit, Vercingetorigem conſumpto pabulo caſtra moviſſe propius Avaricum, atque ipſum, cum equitatu, expeditiſque, qui inter equites præliari conſueſſent, inſidiarum cauſſa eo profectum, quo noſtros poſtero die pabulatum venturos arbitrabatur. quibus rebus cognitis, media nocte ſilentio profectus, ad hoſtium caſtra mane pervenit. illi, celeriter per exploratores adventu Cæſaris cognito, carros impedimentaque ſua in arctiores ſilvas abdiderunt, copias omnes in loco edito atque aperto inſtruxerunt. qua re nunciata, Cæſar celeriter ſarcinas conferri, arma expediri juſſit. Collis erat leniter ab infimo acclivis: hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus L. hoc ſe colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque diſtributi in civitates, omnia vada ac ſaltus ejus paludis certis cuſtodiis obtinebant, ſic

animo

animo parati, ut, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore: ut qui propinquitatem loci viderent, paratos prope æquo Marte ad dimicandum existimarent: qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare cognoscerent. indignantes milites Cæsar, quod conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interjecto, & signum prælii exposcentes, edocet, quanto detrimento, & quot virorum fortium morte necesse esset constare victoriam: quos quum sic animo paratos videret, ut nullum pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. sic milites consolatus eodem die reducit in castra; reliquaque, quæ ad oppugnationem opidi pertinebant, administrare instituit. Vercingetorix, quum ad suos redisset, proditionis insimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod ejus discessu Romani tanta opportunitate & celeritate venissent: non hæc omnia fortuito aut sine consilio accidere potuisse: regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quam ipsorum habere beneficio. Tali modo accusatus ad hæc respondit: Quod castra movisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate qui se ipsum munitione defenderet: equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisse, & illic fuisse utilem, quo sint profecti: summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei propter animi mollitiem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent: Romani si casu intervenerint, fortunæ; si alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam, quod & paucitatem

tem eorum ex loco superiore cognoscere, & virtutem despicere potuerint; qui dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. imperium se à Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quæ jam esset sibi ac omnibus Gallis explorata: quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere videantur. quod ut intelligatis, inquit, sincere à me pronunciari, audite Romanos milites. producit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fame vinculisque excruciaverat. ii jam ante edocti, quæ interrogati pronunciarent, milites se esse legionarios dicunt; fame & inopia adductos, clam ex castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec jam vires sufficere cujusquam, nec ferre operis laborem posse. itaque statuisse Imperatorem, si nihil in oppugnatione opidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc à me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis insimulatis: cujus opera, sine vestro sanguine tantum exercitum victorem fame pene consumptum videtis: quem turpiter se ex hac fuga recipientem, ne qua civitas suis finibus recipiat, à me provisum est. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat: quod facere in eo consueverunt, cujus orationem approbant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de ejus fide dubitandum, nec majori ratione bellum administrari posse. statuunt, ut decem millia hominum delecta ex omnibus copiis in opidum submittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent; quod penes eos, si opidum retinuissent, summam victoriæ constare intelligebant.

Desunt.

singulari militum nostrorum virtuti consilia cujusque modi Gallorum occurrebant, ut est summæ genus

genus sollertiæ, atque ad omnia imitanda, atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptissimum. nam & laqueis falces avertebant, quas quum destinaverant, tormentis introrsus reducebant, & aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; & nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis, adæquabant; & apertos cuniculos præusta & præacuta materia, & pice fervefacta, & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant. Muris autem omnibus Gallicis hæc fere forma est: Trabes directæ perpetuæ in longitudinem, paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur. hæc revinciuntur introrsus; & multo aggere vestiuntur. ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. iis collocatis, & coagmentatis, alius insuper ordo adjicitur, ut idem illud intervallum servetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissæ spatiis, singulæ singulis saxis interjectis, arte contineantur. sic deinceps omne opus contexitur, dum justa muri altitudo expleatur. hoc quum in speciem varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus, aut saxis, quæ rectis lineis suos ordines servant: tum ad utilitatem & defensionem urbium summam habet opportunitatem, quod & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit, quæ, perpetuis trabibus pedes quadragenos, plerumque introrsus revincta, neque perrumpi, neq; distrahi potest. iis tot rebus impedita oppugnatione, milites quum toto tempore luto, frigore, & assiduis imbribus tardarentur,

tamen

tamen continenti labore omnia hæc ſuperaverunt, & diebus xxv aggerem latum pedes cccxxx, altum pedes lxxx, exſtruxerunt, quum is murum hoſtium pene contingeret, & Cæſar ad opus conſuetudine excubaret, militeſque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur, paullo ante iii vigiliam eſt animadverſum, fumare aggerem, quem cuniculo hoſtes ſuccenderant. eodemque tempore toto muro clamore ſublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. alii faces, atque aridam materiem de muro in aggerem eminus jaciebant: picem alii reliquaſque res, quibus ignis excitari poteſt, fundebant; ut, quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri poſſet. tamen, quod inſtituto Cæſaris duæ ſemper legiones pro caſtris excubabant, pluresque partitis temporibus in opere erant, celeriter factum eſt, ut alii eruptionibus reſiſterent, alii turres reducerent, aggeremque interſcinderent, omnis vero ex caſtris multitudo ad reſtinguendum concurreret. quum in omnibus locis, conſumpta jam reliqua parte noctis, pugnaretur, ſemperque hoſtibus ſpes victoriæ redintegraretur, eo magis, quod deuſtos pluteos turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertebant, ſemperque ipſi recentes defeſſis ſuccederent, omnemque Galliæ ſalutem in illo veſtigio temporis poſitam arbitrarentur; accidit inſpectantibus nobis, quod, dignum memoria viſum, prætermittendum non exiſtimavimus. Quidam ante portam opidi Gallus, qui per manus ſevi ac picis tranſditas glebas in ignem è regione turris projiciebat, ſcorpione ab latere dextro transjectus, exanimatuſque concidit: hunc ex proximis unus jacentem tranſgreſſus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu ſcorpionis exanimato altero, ſucceſſit tertius, & tertio quartus: nec ille prius eſt à propugnatoribus vacuus relictus locus, quam
reſtincto

restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex opido profugere, hortante & jubente Vercingetorige. id silentio noctis conati, non magna jactura suorum sese effecturos sperabant: propterea quod neque longe ab opido castra Vercingetorigis aberant; & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. jamque hoc facere noctu apparabant, quum matresfamilias repente in publicum procurrerunt, flentesque projectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se, & communes liberos hostibus ad supplicium dederent; quos ad capiendam fugam natura & virium infirmitas impediret. ubi eos perstare in sententia viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare, & significare de fuga Romanis cœperunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt. postero die Cæsar promota turri, directisque operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat: suosque languidius in opere versari jussit, & quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent, iis, qui primi murum adscendissent, præmia proposuit, militibusque signum dedit. illi subito ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter complerunt. hostes re nova perterriti, muro turribusque dejecti in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo, ut, si qua ex parte obviam contra veniretur, acie instructa depugnarent. ubi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino

omnino ſpes fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas opidi partes continenti impetu petiverunt: parſque ibi, quum anguſto exitu portarum ſe ipſi premerent, à militibus; pars jam egreſſa portis, ab equitibus eſt interfecta. nec fuit quiſquam, qui prædæ ſtuderet. ſic, & Genabenſi cæde, & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL millium, vix DCCC, qui primo clamore audito ſe ex opido ejecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. quos ille, multa jam nocte, ſilentio ſic ex fuga excepit (veritus, ne qua in caſtris ex eorum concurſu & miſericordia vulgi ſeditio oriretur), ut procul in via diſpoſitis familiaribus ſuis, principibuſque civitatum, diſparandos, deducendoſque ad ſuos curaret, quæ cuique civitati pars caſtrorum ab initio obvenerat. poſtero die concilio convocato, conſolatus cohortatuſque eſt, ne ſe admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo: non virtute, neque acie viciſſe Romanos, ſed artificio quodam & ſcientia oppugnationis; cujus rei fuerint ipſi imperiti: errare, ſi qui in bello omnes ſecundos rerum eventus exſpectent: ſibi nunquam placuiſſe Avaricum defendi, cujus rei teſtes ipſos haberet; ſed factum imprudentia Biturigum, & nimia obſequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur: id tamen ſe celeriter majoribus commodis ſanaturum. nam, quæ ab reliquis Gallis civitates diſſentirent, has ſua diligentia adjuncturum, atque unum conſilium totius Galliæ effecturum, cujus conſenſu ne orbis quidem terrarum poſſit obſiſtere: idque ſe prope jam effectum habere. interea æquum eſſe, ab iis communis ſalutis cauſſa impetrari, ut caſtra munire inſtituerent, quo facilius hoſtium repentinos impetus ſuſtinere poſſent. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maxime, quod ipſe animo non defecerat, tanto accepto incommodo,

neque

neque se in occultum abdiderat, neque conspectum multitudinis fugerat: plusque animo providere & præsentire existimabatur, quod re integra primo incendendum Avaricum, post deserendum censuerat, itaque ut reliquorum imperatorum res adversæ auctoritatem minuunt; sic hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. simul in spem veniebant, ejus affirmatione, de reliquis adjungendis civitatibus: primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt; & sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, ut omnia, quæ imperarentur, sibi patienda existimarent. nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret, atque earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque & oratione subdola, aut amicitia facillime capi posset. qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendosque curat. simul ut deminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus; quem, & quam ante diem in castra adduci velit; sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri, & ad se mitti, jubet. his rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. interim Theutomatus Olloviconis filius rex Nitiobrigum, cujus pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit. Cæsar Avarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti & reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore atque inopia refecit. jam prope hieme confecta, quum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, & ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque elicere, sive obsidione premere posset; legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum, ut maxime necessario tempore civitati subveniat: summo esse

in

in periculo rem; quod, quum ſinguli magiſtratus antiquitus creari, atque regiam poteſtatem annum obtinere conſueſſent, duo magiſtratum gerant, & ſe uterque eorum legibus creatum eſſe dicat. horum eſſe alterum Convictolitanem, florentem & illuſtrem adoleſcentem; alterum Cotum, antiquiſſima familia natum, atque ipſum hominem ſummæ potentiæ, & magnæ cognationis, cujus frater Vedeliacus proximo anno eundem magiſtratum geſſerit: civitatem omnem eſſe in armis: diviſum ſenatum, diviſum populum in ſuas cujuſque eorum clientelas. quod ſi diutius alatur controverſia, fore, uti pars cum civitatis parte confligat: id ne accidat, poſitum in ejus diligentia atque auctoritate. Cæſar, etſi à bello atque hoſte diſcedere, detrimentoſum eſſe exiſtimabat; tamen non ignorans, quanta ex diſſenſionibus incommoda oriri conſueſſent; ne tanta, & tam conjuncta populo R. civitas, quam ipſe ſemper aluiſſet, omnibuſque rebus ornaſſet, ad vim, atque ad arma, deſcenderet; atque ea pars, quæ minus ſibi confideret, auxilia à Vercingetorige accerſeret; huic rei prævertendum exiſtimavit: &, quod, legibus Æduorum, iis, qui ſummum magiſtratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de jure aut legibus eorum diminuiſſe videretur, ipſe in Æduos proficiſci ſtatuit, ſenatumque omnem, & quos inter controverſia eſſet, Decetiam ad ſe evocavit. quum prope omnis civitas eo conveniſſet, doceretur que, paucis clam vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renunciatum; quum leges, duos ex una familia, vivo utroque, non ſolum magiſtratus creari vetarent, ſed etiam in ſenatu eſſe prohiberent; Cotum magiſtratum deponere coëgit; Convictolitanem, qui per ſacerdotes, more civitatis, intermiſſis magiſtratibus, eſſet creatus, poteſtatem obtinere juſſit. hoc decreto interpoſito, cohortatus Æduos, ut controverſiarum ac diſſenſionum obliviſce-

viſcerentur, atque omnibus omiſſis rebus, huic bello ſervirent, eaque, quæ meruiſſent, præmia ab ſe, devicta Gallia, expectarent, equitatumque omnem, & peditum millia x ſibi celeriter mitterent, quæ in præſidiis rei frumentariæ cauſſa diſponeret; exercitum in duas partes diviſit: I V legiones in Senones Pariſioſque Labieno ducendas dedit: VI ipſe in Arvernos, ad opidum Gergoviam ſecundum flumen Elaver duxit. equitatus partem illi attribuit, partem ſibi reliquit. qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab altera Elaveris parte iter facere cœpit. quum uterque utrique eſſet exercitus in conſpectu, ſereque è regione caſtris caſtra poneret; diſpoſitis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias tranſducerent; erat in magnis Cæſari difficultatibus res, ne majorem æſtatis partem flumine impediretur; quod non fere ante autumnum Elaver vado tranſiri ſoleat. itaque, ne id accideret, ſilveſtri loco caſtris poſitis, è regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix reſcindendos curaverat, poſtero die cum II legionibus in occulto reſtitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut conſueverat, miſit, demptis [quartis] quibuſque cohortibus, uti numerus legionum conſtare videretur. iis quam longiſſime poſſent progredi juſſis; quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in caſtra perventum, iiſdem ſublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. celeriter effecto opere, legionibuſque tranſductis, & loco caſtris idoneo delecto, reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognita, ne contra ſuam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus anteceſſit. Cæſar ex eo loco quintis caſtris Gergoviam pervenit; equeſtrique prælio eo die levi facto, perſpecto urbis ſitu, quæ poſita in altiſſimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione deſperavit: de obſeſſione non prius agendum conſtituit,

tuit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, castris prope opidum in monte positis, mediocribus circum se intervallis, separatim singularum civitatum copias collocaverat; atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilem speciem præbebat; principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce ad se quotidie convenire jubebat; seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur: neque ullum fere diem intermittebat, quin equestri prælio interjectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat e regione opidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus, atque ex omni parte circuncisus: quem si tenerent nostri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohibituri hostes videbantur. sed is locus præsidio ab iis non nimis firmo tenebatur. tamen silentio noctis Cæsar, ex castris egressus, prius quam subsidium ex opido venire posset, dejecto præsidio, potitus loco, duas ibi legiones collocavit, fossamque duplicem duodenum pedum à majoribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Convictolitanis Æduus, cui magistratum adjudicatum à Cæsare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernis pecuniâ, cum quibusdam adolescentibus colloquitur, quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, amplissima familia nati adolescentes. cum iis præmium communicat, hortaturque eos, ut se liberos, & imperio natos, meminerint: unam esse Æduorum civitatem, quæ certissimam Galliæ victoriam distineat; ejus auctoritate reliquas contineri; qua transducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen, ut justissimam apud eum caussam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. cur enim potius

Ædui

Ædui de suo jure & de legibus ad Cæsarem disceptaturi, quam Romani ad Æduos, veniant? celeriter adolescentibus, & ratione magistratus & præmio deductis, quum se vel principes ejus consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur, quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. placuit, ut Litavicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratresque ejus ad Cæsarem præcurrerent: reliqua qua ratione agi placeat, constituunt. Litavicus, accepto exercitu, quum millia passuum circiter xxx ab Gergovia abesset, convocatis subito militibus, lacrymans: Quo proficiscimur, inquit, milites? omnis noster equitatus, nobilitas omnis interiit; principes civitatis Eporedorix & Virdumarus, insimulati proditionis ab Romanis, indicta caussa, interfecti sunt. hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerunt. nam ego, fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronunciare. Producuntur ii, quos ille edocuerat, quæ dici vellet: atque eadem, quæ Litavicus pronunciaverat, multitudini exponunt: multos equites Æduorum interfectos, quod collocuti cum Arvernis dicerentur: ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex media cæde profugisse. conclamant Ædui, & Litavicum obsecrant, ut sibi consulat. Quasi vero, inquit ille, consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere, & cum Arvernis nosmet conjungere? an dubitamus, quin, nefario facinore admisso, Romani jam ad nos interficiendos concurrant? proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt; atque hos latrones interficiamus. Ostendit cives Rom. qui ejus præsidii fiducia una erant. continuo magnum numerum frumenti, commeatusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit:

ficit: nuntios tota civitate Æduorum dimittit: eodem mendacio, de cæde equitum, & principum, permovet: hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur. Eporedorix Æduus summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ, & una Virdumarus, pari ætate & gratia, sed genere dispari, quem Cæsar sibi ab Divitiaco transditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. his erat inter se de principatu contentio: & in illa magistratuum controversia alter pro Convictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnaverat. ex iis Eporedorix, cognito Litavici consilio, media fere nocte rem ad Cæsarem defert; orat, ne patiatur, civitatem pravis adolescentium consiliis, ab amicitia populi R. deficere: quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus conjunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento æstimare posset. magna affectus sollicitudine hoc nuntio Cæsar, quod semper Æduorum civitati præcipue indulserat, nulla interposita dubitatione, legiones expeditas IV, equitatumque omnem ex castris educit. nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra: quod res in celeritate posita esse videbatur. C. Fabium legatum cum legionibus II castris præsidio relinquit. fratres Litavici, quum comprehendi jussisset, paullo ante reperit ad hostes profugisse. adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoveantur, cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XXV, agmen Æduorum conspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem, & Virdomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari, suosque appellare, jubet. iis cognitis, & Litavici fraude perspecta, Ædui manus tendere, & deditio-

ditionem significare, &, projectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus cum suis clientibus, quibus nefas more Gallorum est, etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergoviam profugit. Cæsar, nuntiis ad civitatem Æduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergoviam movit. medio fere itinere equites, à Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: summis copiis castra oppugnata demonstrant: quum crebro integri defessis succederent, nostrosque assiduo labore defatigarent, quibus, propter magnitudinem castrorum, perpetuo esset iisdem in vallo permanendum: multitudine sagittarum, atq; omnis generis telorum multos vulneratos: ad hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta: Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere ceteras, pluteosque vallo addere, & se in posterum diem similem ad casum parare. iis rebus cognitis, Cæsar, summo studio militum, ante ortum solis in castra pervenit. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Ædui, primis nuntiis à Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. impellit alios avaritia, alios iracundia & temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeat pro re comperta. bona civium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in servitutem abstrahunt. adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebemque ad furorem impellit, ut, facinore admisso, ad sanitatem reverti pudeat. M. Aristium tribunum mil. iter ad legionem facientem, fide data, ex opido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi caussa ibi constiterant. hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident: multis utrimq; interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant: interim, nuntio alla-

to, omnes eorum milites in potestate Cæsaris teneri, concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant: quæstionem de bonis direptis decernunt: Litavici fratrumque bona publicant: legatos ad Cæsarem, sui purgandi gratia mittunt: hæc faciunt recuperandorum suorum caussa: sed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, & timore pœnæ exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt, civitatesque reliquas legationibus sollicitant, quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen, quam mitissime potest, legatos appellat: nihil se, propter inscientiam levitatemque vulgi, gravius de civitate judicare, neque de sua in Æduos benevolentia deminuere. ipse majorem Galliæ motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum à Gergovia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret, ne profectio nata à timore defectionis, similis fugæ videretur. hæc cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendæ. nam quum minora in castra, operis perspiciendi caussa, venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. admiratus, quærit ex perfugis caussam: quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. constabat inter omnes, quod jam ipse Cæsar per exploratores cognoverat, dorsum esse ejus jugi prope æquum; sed silvestre, & angustum, qua esset aditus ad alteram partem opidi: vehementer huic illos loco timere, nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin pene circumvallati, atque omni exitu & pabulatione interclusi viderentur. ad hunc muniendum locum omnes à Vercingetorige evocatos. Hac re cognita, Cæsar mittit complures equitum turmas eo de media nocte. iis imperat, ut paullo tumultuosius omnibus in locis

pervagarentur. prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci, eque iis stramenta detrahi; mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi jubet. his paucos addit equites, qui latius ostentationis caussa vagarentur. longo circuitu easdem omnes jubet petere regiones. hæc procul ex opido videbantur, ut erat à Gergovia despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. legionem unam eodem jugo mittit, & paullum progressam inferiore loco constituit, silvisque occultat. augetur Gallis suspicio. atque omnes illo munitionum copiæ transducuntur. vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex opido animadverterentur, ex majoribus castris in minora transducit: legatisque, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri vellet, ostendit: in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ longius progrediantur. quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit. hoc una celeritate posse vitari. occasionis esse rem, non prælii. his rebus expositis, signum dat, & ab dextera parte alio adscensu eodem tempore Æduos mittit. Opidi murus ab planicie, atque initio adscensus, recta regione, si nullus anfractus intercederet, ∞ CC passus aberat. quidquid huic circuitus ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. à medio fere colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis VI pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, præduxerant Galli; atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis usque ad murum opidi densissimis castris compleverant. milites, signo dato, celeriter ad munitionem perveniunt, eamque transgressi trinis castris potiuntur. ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theutomatus rex Nitiobrigum subito in

tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex manibus prædantium militum eriperet. consecutus id, quod animo proposuerat, Cæsar receptui cani jussit: legionisque decimæ, qua cum erat concionatus, signa constitere. at reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono, quod satis magna vallis intercedebat, tamen à tribunis militum, legatisque, ut erat à Cæsare præceptum, retinebantur. sed elati spe celeris victoriæ, & hostium fuga, superiorumque temporum secundis præliis, nihil adeo arduum sibi existimabant, quod non virtute consequi possent: neque prius finem sequendi fecerunt, quam muro opidi portisque appropinquarunt. tum vero ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant repentino tumultu perterriti, quum hostes intra portas esse existimarent, sese ex opido ejecerunt. matresfamilias de muro vestem argentumque jactabant; & pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent; neu, sicut Avarici fecissent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinerent. nonnullæ de muris per manus demissæ, sese militibus transdebant. L. Fabius centurio legionis IIX, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Avaricensibus præmiis, neque commissurum, ut prius quisquam murum adscenderet, tres suos nactus manipulares, atque ab iis sublevatus, murum adscendit. eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. interim ii, qui ad alteram partem opidi, ut supra demonstravimus, munitionis caussa, convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, opidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus, magno concursu eo contenderunt. eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat, suorumque pugnantium numerum augebat. quorum quum magna multitudo convenisset, ma-

tres-

tresfamilias, quæ paullo ante Romanis de muro manus tendebant, ſuos obteſtari, &, more Gallico, paſſum capillum oſtentare, liberoſque in conſpectum proferre cœperunt. erat Romanis nec loco, nec numero, æqua contentio: ſimul & curſu & ſpatio pugnæ defatigati non facile recentes atque integros ſuſtinebant. Cæſar, quum iniquo loco pugnari, hoſtiumque augeri copias videret, præmetuens ſuis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus caſtris præſidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex caſtris celeriter educeret, & ſub infimo colle ab dextro latere hoſtium conſtitueret: ut, ſi noſtros depulſos loco vidiſſet, quo minus libere hoſtes inſequerentur, terreret. ipſe paullum ex eo loco cum legione progreſſus, ubi conſtiterat, eventum pugnæ expectabat. quum acerrime cominus pugnaretur; hoſtes loco, & numero; noſtri virtute confiderent; ſubito ſunt Ædui viſi, ab latere noſtris aperto; quos Cæſar ab dextra parte alio adſcenſu, manus diſtinendæ cauſſa, miſerat. ii ſimilitudine armorum vehementer noſtros perterruerunt: ac, tametſi dextris humeris exertis animadvertebantur, quod inſigne pacatis eſſe conſueverat, tamen id ipſum ſui fallendi cauſſa milites ab hoſtibus factum exiſtimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quique una murum adſcenderant, circumventi atque interfecti, de muro præcipitantur. M. Petreius ejuſdem legionis centurio, quum portas exſcindere conatus eſſet, à multitudine oppreſſus, ac ſibi deſperans, multis jam vulneribus acceptis, manipularibus ſuis, qui illum ſecuti erant, Quoniam, inquit, me una vobiſcum ſervare non poſſum, veſtræ quidem certe ſaluti proſpiciam, quos cupiditate gloriæ adductus in periculum deduxi. vos, data facultate, vobis conſulite. ſimul irrupit in medios hoſtes; duobuſque interfectis, reliquos à porta paullum ſubmovit. conantibus auxiliari ſuis, Fruſtra, inquit, meæ vitæ ſubvenire cona-

mini, quem jam ſanguis, vireſque deficiunt. proinde hinc abite, dum eſt facultas, voſque ad legionem recipite. ita pugnans poſt paullum concidit, ac ſuis ſaluti fuit. noſtri, quum undique premerentur, XLVI centurionibus amiſſis, dejecti ſunt loco, ſed intolerantius Gallos inſequentes legio X tardavit, quæ pro ſubſidio paullo æquiore loco conſtiterat. hanc rurſus XIII legionis cohortes exceperunt; quæ ex caſtris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum ſuperiorem. legiones ubi primum planiciem attigerunt, infeſtis contra hoſtes ſignis conſtiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis ſuos intra munitiones reduxit. eo die milites ſunt paullo minus DCC deſiderati. Poſtero die Cæſar, concione advocata, temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod ſibi ipſi judicaviſſent, quo procedendum, aut quid agendum videretur, neque, ſigno recipiendi dato, conſtitiſſent, neque à tribunis mil. legatiſque retineri potuiſſent: expoſuit, quid iniquitas loci poſſet, quid ipſe ad Avaricum ſenſiſſet, quum, ſine duce, & ſine equitatu deprehenſis hoſtibus, exploratam victoriam dimiſiſſet, ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet. quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non caſtrorum munitiones, non altitudo montis, non murus opidi tardare potuiſſet: tantopere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plus ſe, quam imperatorem, de victoria atque exitu rerum ſentire exiſtimarent: nec minus ſe in milite modeſtiam & continentiam, quam virtutem, atque animi magnitudinem, deſiderare. Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc cauſſam animo permoverentur, neu, quod iniquitas loci attuliſſet, id virtuti hoſtium tribuerent: eadem de profectione cogitans, quæ ante ſenſerat, legiones ex caſtris eduxit, aciemque idoneo loco

con-

constituit. quum Vercingetorix nihilo magis in æquum locum descenderet, levi facto equestri prælio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. quum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumque animos confirmandos factum existimans, in Æduos castra movit. ne tum quidem insecutis hostibus, III die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exercitum transduxit. ibi à Virdumaro atque Eporedorige Æduis appellatus, discit, cum omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Æduos profectum: opus esse & ipses præcedere ad confirmandam civitatem. etsi multis jam rebus perfidiam Æduorum Cæsar perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat; tamen retinendos eos non censuit; ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. discedentibus his, breviter sua in Æduos merita exposuit, quos, & quam humiles accepisset: compulsos in opida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, quam in fortunam quamque in amplitudinem deduxisset; ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem & gratiam antecessisse viderentur. his datis mandatis, eos ab se dimisit. Noviodunum erat opidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat. huc magnum numerum equorum hujus belli caussa in Italia atque Hispania coëmptorum miserat. eo quum Eporedorix Virdumarusque venissent, & de statu civitatis cognovissent; Litavicum Bibracte ab Æduis receptum, quod est opidum apud eos maximæ auctoritatis; Convictolitanem magistratum magnamq; partem senatus ad eum convenisse; legatos ad Vercingetorigem de pace

& amicitia concilianda publice missos; non prætermittendum tantum commodum existimaverunt. itaque, interfectis Novioduni custodibus, quique eo negotiandi aut itineris caussà convenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt; obsides civitatum Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt; opidum, quod ab se teneri non posse judicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt; frumenti, quod subito potuerunt, navibus avexerunt; reliquum flumine, atque incendio corruperunt; ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia, custodiasque ad ripas Ligeris disponere, equitatumque omnibus locis, injiciendi timoris caussa, ostentare cœperunt; si aut re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex Provincia expellere possent. quam ad spem multum eos adjuvabat, quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado transiri non posse videretur. quibus rebus cognitis Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam essent majores eo copiæ coactæ, dimicaret. nam ut commutato consilio iter in provinciam converteret, id ne tum quidem necessario faciendum existimabat, quum infamia atque indignitas rei, & oppositus mons Gebenna, viarumque difficultas impediebat; tum maxime, quod adjungi Labieno, atque iis legionibus, quas una miserat, vehementer cupiebat. itaque admodum magnis diurnis atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem, ad Ligerim pervenit; vadoque per equites invento, pro rei necessitate, opportuno; ut brachia modo, atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo adspectu perturbatis, incolumem exercitum transduxit: frumentumque in agris, & copiam pecoris nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. Dum hæc apud

Cæ-

Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis præsidio, cum IV legionibus Lutetiam proficiscitur. id est opidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ. cujus adventu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copiæ convenerunt. summa imperii transditur Camulogeno Aulerco; qui prope confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. is, quum animadvertisset, perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit; nostrosque transitu prohibere instituit. Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. postquam id difficilius confieri animadvertit, silentio è castris III vigilia egressus, eodem, quo venerat, itinere Metiosedum pervenit. id est opidum Senonum in insula Sequanæ positum, ut paullo ante Lutetiam diximus. deprehensis navibus circiter L, celeriterque conjunctis, atque eo militibus impositis, & rei novitate perterritis opidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata; sine contentione opido potitur. refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit, & secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. hostes; re cognita ab iis, qui à Metiosedo profugerant, Lutetiam incendi, pontesque ejus opidi rescindi jubent; ipsi profecti palude, in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ, contra Labieni castra considunt. Jam Cæsar à Gergovia discessisse audiebatur: jam de Æduorum defectione, & secundo Galliæ motu rumores afferebantur, Gallique in colloquiis, interclusum itinere & Ligere Cæsarem, inopia frumenti coactum, in Provinciam contendisse confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus co-

gere, atque aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat. neque jam, ut aliquid acquireret, prælioque hostes lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. namque altera ex parte Bellovaci, quæ civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant: alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat. tum legiones à præsidio atq; impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. tantis subito difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat: itaque sub vesperum concilio convocato, cohortatus, ut ea, quæ imperasset, diligenter industrieque administrarent, naves, quas à Metiosedo deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit, &, prima confecta vigilia, IV millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique se exspectari, jubet. V cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit. V ejusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis adverso flumine magno tumultu proficisci imperat. conquirit etiam lintres. has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. ipse post paullo, silentio egressus cum III legionibus, eum locum petit, quo naves appelli jusserat; eo quum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur; exercitus equitatusque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. uno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen adverso flumine, sonitumq; remorum in eadem parte exaudiri, & paullo infra milites navibus transportari. quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transf-

transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Æduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. nam & præsidio è regione castrorum relicto, & parva manu Metiosedum versus missa, quæ tantum progrederetur, quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt. prima luce & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, ut suæ pristinæ virtutis, & tot secundissimorum præliorum memoriam tenerent, atque ipsum Cæsarem, cujus ductu sæpenumero hostes superassent, adesse existimarent; dat signum prælii. primo concursu, ab dextero cornu, ubi VII legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam conjiciuntur: ab sinistro, quem locum XII legio tenebat, quum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent; tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugæ quisquam. ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. at, incerto etiam nunc exitu victoriæ, quum VII legionis Tribunis esset nunciatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque intulerunt. ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes interfectique sunt. eandem fortunam tulit Camulogenus. at ii, qui præsidio contra castra Labieni erant relicti, quum prælium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemque ceperunt, neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. sic, cùm suis fugientibus permisti, quos non silvæ montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. hoc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum: ubi impedimenta totius exercitus relicta erant. inde, cum omnibus copiis, ad Cæsarem pervenit. Defectione Æduorum cognita, bellum augetur. legationes in omnes partes circummittuntur, quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollici-

licitandas civitates nituntur. nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. petunt à Vercingetorige Ædui, ut ad se veniat, rationesque belli gerendi communicet. re impetrata contendunt, ut ipsis summa imperii transdatur: &, re in controversiam deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. eodem conveniunt undique frequentes. multitudinis suffragiis res permittitur. ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treviri abfuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur: Treviri, quod aberant longius, & ab Germanis premebantur: quæ fuit caussa, quare toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. magno dolore Ædui ferunt se dejectos principatu: queruntur fortunæ commutationem; & Cæsaris indulgentiam in se requirunt: neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. inviti summæ spei adolescentes Eporedorix, & Virdumarus, Vercingetorigi parent. ille imperat reliquis civitatibus obsides. denique ei rei constituit diem, huc omnes equites XV millia numero celeriter convenire jubet. peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit; neque fortunam tentaturum, neque acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere: æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiaque incendant; qua rei familiaris jactura, perpetuum imperium libertatemque se consequi videant. His constitutis rebus, Æduis, Segusianisque; qui sunt finitimi provinciæ, X millia peditum imperat. huc addit equites DCCC. his præficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus jubet. altera ex parte Gabalos, proximosque pagos Arvernorum in Helvios, item Ruthenos, Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos mittit.

hic nihilo minus clandestinis nunciis legationibusque Allobroges sollicitat, quorum mentes nondum à superiore bello resedisse sperabat. horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciæ pollicetur. ad hos omnes casus provisa erant præsidia cohortium duarum & viginti, quæ ex ipsa coacta provincia ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis prælio congressi pelluntur, & C. Valerio Donotauro Caburi filio principe civitatis, compluribusque aliis interfectis, intra opida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidiis, magna cum cura, & diligentia, suos fines tuentur. Cæsar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, & interclusis omnibus itineribus, nulla re ex Provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat; equitesque ab his accersit; & levis armaturæ pedites, qui inter eos præliari consueverant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, à tribunis mil. reliquisque, sed & equitibus Romanis, atque evocatis, equos sumit, Germanisque distribuit. Interea dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Arvernis, equitesque, qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. magno horum coacto numero, quum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium Provinciæ ferri posset, circiter millia passuum x ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit; convocatisque ad concilium præfectis equitum, venisse tempus victoriæ demonstrat: fugere in Provinciam Romanos, Galliaque excedere: id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem, atque otium, parum profici. majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem bellandi facturos. proinde, agmine impeditos adoriantur. si pedites suis auxilium ferant, atque in eo mo-

morentur, iter confici non posse: sin, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis, suæ saluti consulant, & usu rerum necessariarum, & dignitate spoliatum iri. nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare, id quo majore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrori hostibus futurum. conclamant, equites sanctissimo jurejurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitasset. probata re, atque omnibus ad jusjurandum adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostendunt: una à primo agmine iter impedire cœpit. qua re nunciata, Cæsar suum quoque equitatum tripartito divisum ire contra hostem jubet. pugnatur una omnibus in partibus. consistit agmen. impedimenta inter legiones recipiuntur. si qua in parte nostri laborare, aut gravius premi videbantur, eo signa inferri Cæsar aciemque converti jubebat. quæ res & hostes ad insequendum tardabat, & nostros spe auxilii confirmabat. tandem Germani ab dextro latere, summum jugum nacti, hostes loco depellunt; fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur, complur esque interficiunt. qua re animadversa, reliqui, ne circumvenirentur veriti, se fugæ mandant. omnibus locis fit cædes. tres nobilissimi Ædui capti ad Cæsarem perducuntur; Cotus præfectus equitum, qui controversiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat; & Cavarillus, qui post defectionem Litavici pedestribus copiis præfuerat; & Eporedorix, quo duce ante adventum Cæsaris Ædui cum Sequanis bello contenderant. fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocaverat, reduxit; protinusque Alesiam, quod est opidum

Man-

Mandubiorum, iter facere cœpit; celeriterque impedimenta ex castris educi, & se subsequi jussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus præsidio relictis, sequutus, quantum diei tempus est passum, circiter III millibus hostium ex novissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit. perspecto urbis situ, perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi; adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumvallare instituit. ipsum erat opidum in colle summo, admodum edito loco, ut nisi obsidione expugnari non posse videretur. cujus collis radices duo duabus ex partibus flumina subluebant. ante opidum planities circiter millia passuum III in longitudinem patebat. reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto spatio, pari altitudinis fastigio opidum cingebant. sub muro, quæ pars collis ad orientem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleverant; fossamque, & maceriam sex in altitudinem pedum præduxerant. ejus munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus XI ∞ passuum tenebat. castra opportunis locis erant posita; ibique castella XXIII facta, in quibus interdiu stationes disponebantur, ne qua subito irruptio fieret, hæc eadem noctu excubitoribus ac firmis præsidiis tenebantur. opere instituto, fit equestre prælium in ea planitie, quam intermissam collibus III millium passuum in longitudinem patère supra demonstravimus. summa vi ab utrisque contenditur. laborantibus nostris Cæsar Germanos submittit, legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. præsidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam conjecti se ipsi multitudine impediunt; atque angustioribus portis [relictis] coartantur. Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. fit magna cædes. nonnulli, relictis equis, fossam trans-

transire, & maceriam transcendere conantur. paullum legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoveri jubet. non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur. venire ad se confestim existimantes, ad arma conclamant. nonnulli perterriti in opidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne castra nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit omnem à se equitatum noctu dimittere. discedentibus mandat, ut suam quisque eorum civitatem adeat, omnesque, qui per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogant. sua in illos merita proponit; obtestaturque, ut suæ salutis rationem habeant; neu se de communi libertate optime meritum in cruciatum hostibus dedant: qui si indiligentiores fuerint, millia hominum LXXX delecta secum interitura demonstrat: ratione inita, frumentum se exigue dierum XXX habere, sed paullo etiam longius tolerare posse parcendo. his datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit; frumentum omne ad se ferri jubet: capitis pœnam iis, qui non paruerint, constituit: pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulsa copia, viritim distribuit: frumentum parce & paullatim metiri instituit: copias omnes, quas pro opido collocaverat, in opidum recipit. his rationibus auxilia Galliæ exspectare & bellum administrare parat. Quibus rebus cognitis ex perfugis & captivis, Cæsar hæc genera munitionis instituit. fossam pedum XX directis lateribus duxit; ut ejus solum tantundem pateret, quantum summa labra distabant. reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedibus CD reduxit: id hoc consilio, quoniam tantum esset necessario spatium complexus, nec facile totum opus militum corona cingeretur; ne de improviso, aut noctu ad munitio-

nitiones hostium multitudo advolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conjicere possent. hoc intermisso spatio, duas fossas, xv pedes latas, eadem altitudine, perduxit: quarum interiorem campestribus ac demissis locis aqua ex flumine derivata complevit. post eas aggerem, & vallum XII pedum exstruxit. huic loricam pinnasque adjecit, grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum, atque aggeris; qui adscensum hostium tardarent: & turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX inter se distarent. erat uno tempore & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri necesse, deminutis nostris copiis, quæ longius ab castris progrediebantur: & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex opido pluribus portis facere summa vi conabantur. quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. itaque truncis arborum, aut admodum firmis ramis abscisis, atque horum dolabratis atque præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ, quinos pedes altæ, ducebantur. huc illi stipites demissi, & ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. quini erant ordines conjuncti inter se, atque implicati; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant. hos Cippos appellabant. ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paullatim angustiore ad summum fastigio. huc teretes stipites feminis crassitudine, ab summo præacuti & præusti, demittebantur; ita ut non amplius IV digitis ex terra eminerent. simul confirmandi & stabiliendi caussa singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. hujus generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant. id ex similitudine floris Lilium appellabant. ante hæc taleæ pedem longæ fer-

ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur; mediocribusq; intermissis spatiis, omnibus locis disserebantur, quos Stimulos nominabant. His rebus perfectis, regiones secutus, quam potuit, æquissimas pro loci natura, XIV millia passuum complexus, pares ejusdem generis munitiones diversas ab his contra exteriorem hostem præfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat, ejus discessu, munitionum præsidia circumfundi possent. neu cum periculo ex castris egredi cogerentur, dierum XXX pabulum frumentumq; habere omnes convectum jubet. Dum hæc ad Alesiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos statuunt; sed certum numerum cuique civitati imperandum; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere possent. imperant Æduis, atque eorum clientibus, Segusianis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, [Brannoviis] millia XXXV. parem numerum Arvernis, adjunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse consueverunt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xantonibus, Ruthenis, Carnutibus XII millia; Bellovacis X. totidem Lemovicibus; octona Pictonibus, & Turonis, & Parisiis, & Eleutheris Suessionibus; Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrigibus quina millia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus IV millia; Bellocassis, Lexoviis, Aulercis Eburonibus terna; Rauracis & Boiis XXX. universis civitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque eorum consuetudine Armoricæ appellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osismii, [Lemovices] Veneti, Unelli, sena. ex his Bellovaci suum numerum non contulerunt; quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cujusquam imperio obtem-

temperaturos. rogati tamen à Comio, pro ejus hospitio xi millia miserunt. hujus opera Comii, ita ut antea demonstravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Cæsar: pro quibus meritis civitatem ejus immunem esse jusserat; jura legesque reddiderat; atque ipsi Morinos attribuerat. tanta tamen universæ Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficiis neque amicitiæ memoriâ moverentur, omnesque & animo & opibus in id bellum incumberent; coactis equitum IIX millibus, & peditum circiter CCXL. hæc in Æduorum finibus recensebantur; numerusque inibatur: præfecti constituebantur: Comio Atrebati, Viridomaro, & Eporedorigi Æduis, Vergasillauno Arverno consobrino Vercingetorigis summa imperii transditur. iis delecti ex civitatibus tribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. omnes alacres & fiduciæ pleni ad Alesiam proficiscuntur. nec erat omnium quisquam, qui adspectum modo tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prælio; quum ex opido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ equitatus peditatusque cernerentur. at ii, qui Alesiæ obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia exspectaverant, consumpto omni frumento, inscii, quid in Æduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. ac variis dictis sententiis, quarum pars deditionem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant, non prætereunda videtur oratio Critognati, propter ejus singularem ac nefariam crudelitatem. hic summo in Arverniis natus loco, & magnæ habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad consilium adhibendos censeo. cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum

in consilio omnium vestrum consensu pristinæ resi-dere virtutis memoria videtur. animi est ista molli-ties, non virtus, inopiam paullisper ferre non posse. qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. atque ego hanc sententiam probarem; nam apud me multum digni-tas potest; si nullam, præterquam vitæ nostræ, ja-cturam fieri viderem. sed in consilio capiendo o-mnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum au-xilium concitavimus. quid hominum millibus LXXX, uno loco interfectis, propinquis consangui-neisque nostris, animi fore existimatis, si pene in ipsis cadaveribus prælio decertare cogentur? nolite hos vestro auxilio spoliare, qui vestræ salutis caussa suum periculum neglexerint, nec stultitia ac teme-ritate vestra, aut imbecillitate animi omnem Gal-liam prosternere, ac perpetuæ servituti addicere. an, quod ad diem non venerint, de eorum fide constan-tiaque dubitatis? quid ergo? Romanos in illis ulte-rioribus munitionibus animine caussa quotidie exer-ceri putatis? Si illorum nunciis confirmari non po-testis, omni aditu præsepto, iis utimini testibus, ap-propinquare eorum adventum; cujus rei timore ex-territi, diem, noctemque in opere versantur. quid ergo mei consilii est? facere, quod nostri majores nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt; qui in opida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt, neque se ho-stibus transdiderunt. cujus rei exemplum si non ha-beremus, tamen libertatis caussa institui & posteris prodi pulcherrimum judicarem. Nam quid huic si-mile bello fuit? depopulata Gallia, magnaque illata calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando ex-cesserunt, atque alias terras petierunt: jura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani ve-ro quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi invidia ad-

adducti, quos fama nobiles, potentesque bello co-gnoverunt, horum in agris civitatibusque considere, atque his æternam injungere servitutem? neque e-nim umquam alia conditione bella gesserunt. quod si ea, quæ in longinquis nationibus geruntur, igno-ratis; respicite finitimam Galliam, quæ in provinciam redacta, jure & legibus commutatis, securibus subje-cta, perpetua premitur servitute. Sententiis dictis, constituunt, ut, qui valetudine, aut ætate inutiles sunt bello, opido excedant; atque omnia prius expe-riantur, quam ad Critognati sententiam descendant: illo tamen potius utendum consilio, si res cogat, atque auxilia morentur, quam deditionis aut pa-cis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos opido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. ii, quum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes, omnibus precibus orabant, ut se in servitutem receptos cibo juvarent. hos Cæsar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat. In-terea Comius, & reliqui duces, quibus summa im-perii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt, & colle exteriore occupato, non lon-gius D passibus à nostris munitionibus considunt. postero die equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinē III millia passuum patere demonstravimus, complent; pedestresque co-pias, paullum ab eo loco, abditas in locis superiori-bus constituunt. erat ex opido Alesia despectus in campum: concurritur his auxiliis visis, fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitan-tur. itaque productis copiis ante opidum considunt: & proximam fossam cratibus integunt, atque aggere explent; seq; ad eruptionem atq; omnes casus com-parant. Cæsar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quis-que locum teneat & noverit, equitatum ex castris educi, & prælium committi jubet. erat ex omni-

bus castris, quæ summum undique jugum tenebant, despectus; atque omnium militum intenti animi pugnæ eventum exspectabant. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosque levis armaturæ interjecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent, & nostrorum equitum impetum sustinerent. ab his complures de improviso vulnerati, prælio excedebant. quum suos pugna superiores esse Galli confiderent, & nostros premi multitudine viderent; ex omnibus partibus, & ii, qui munitionibus continebantur, & ii, qui ad auxilium convenerant, clamore & ululatu suorum animos confirmabant. quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte aut turpiter factum celari poterat, utrosque & laudis cupiditas & timor ignominiæ ad virtutem excitabat. quum à meridie prope ad Solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt. quibus in fugam conjectis, sagittarii circumventi, interfectique sunt. item ex reliquis partibus nostri cedentes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. at ii, qui ab Alesia processerant; mœsti, prope victoria desperata, se in opidum receperunt. Uno die intermisso, Galli, atque hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. subito clamore sublato, qua significatione, qui in opido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent, crates projicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex opido educit. nostri, ut superioribus diebus suus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus, sudibusque quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent.

pro-

prospectu tenebris adempto, multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius legati, quibus eæ partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte premi nostros intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant. dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: postea quam propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induebant; aut in scrobes delapsi transfodiebantur; aut ex vallo & turribus transjecti pilis muralibus interibant. multis undique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta quum lux appeteret; veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. at interiores, dum ea, quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent: diutius in iis rebus administrandis morati prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus appropinquarent. ita re infecta in opidum reverterunt. Bis magno cum detrimento repulsi Galli quid agant, consulunt. locorum peritos adhibent. ab his superiorum castrorum situs munitionesque cognoscunt. erat à Septemtrionibus collis, quem quia, propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant, nostri necessario pene iniquo loco, & leniter declivi, castra fecerunt. hæc C. Antistius Rheginus, & C. Caninius Rebilus legati cum II legionibus obtinebant. cognitis per exploratores regionibus, duces hostium LV millia ex omni numero deligunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant: quid, quoque pacto, agi placeat, occulte inter se constituunt. adeundi tempus definiunt, quum meridies esse videatur. iis copiis Vergasillaunum Arvernum, unum ex IV ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. ille ex castris prima vigilia egressus, prope confecto sub lucem itinere, post mon-

tem se occultavit, militesque ex nocturno labore sese reficere jussit. quum jam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quæ supra demonstravimus, contendit; eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, & reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cœperunt. Vercingetorix ex arce Alesiæ suos conspicatus ex opido egreditur, * è castris longurios, musculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis caussa paraverat, profert. pugnatur uno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur. quæ minime visa pars firma esse, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrit. multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena vident virtute consistere. omnia enim plerumq; quæ absunt, vehementius hominum mentes perturbant. Cæsar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit, laborantibus submittit. utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maxime contendi conveniat. Galli nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant. Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstravimus. exiguum loci ad declivitatem fastigium, magnum habet momentum. alii tela conjiciunt, alii testudine facta subeunt, defatigatis invicem integri succedunt. agger ab universis in munitionem conjectus, & adscensum dat Gallis, & quæ in terram occultaverant Romani, contegit. nec jam arma nostris, nec vires suppetunt. his rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus VI subsidio laborantibus mittit. imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnaret. id, nisi necessario, non faciat. ipse adit reliquos: cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque

que hora docet consistere. interiores, desperatis campestribus locis, propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex adscensu tentant. huc ea, quæ paraverant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere, & cratibus, aditus expediunt: falcibus vallum, ac loricam, rescindunt. Cæsar mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus VI. post cum aliis VII Fabium legatum. postremo ipse, quum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. restituto prælio, ac repulsis hostibus, eo, quo Labienum miserat, contendit. cohortes IV ex proximo castello educit. equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri jubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossæ vim hostium sustinere poterant, coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas sors obtulit, Cæsarem per nuncios facit certiorem, quid faciendum existimet. accelerat Cæsar, ut prælio intersit. ejus adventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in præliis uti consueverat, turmisque equitum & cohortibus visis, quas se sequi jusserat, ut de locis superioribus hæc declivia & devexa cernebantur, hostes committunt prælium. utrimque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. repente post tergum equitatus cernitur. cohortes aliæ appropinquant. hostes terga vertunt. fugientibus equites occurrunt. fit magna cædes. Sedulius dux & princeps Lemovicum occiditur: Vergasillaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur. signa militaria LXXIV ad Cæsarem referuntur. pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt. conspicati ex opido cædem & fugam suorum, desperata salute, copias à munitionibus reducunt. fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga, quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore mi-

lites fuissent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. de media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur. magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in civitates discedunt. postero die Vercingetorix, concilio convocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis caussa demonstrat; &, quoniam sit fortunæ cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu vivum transdere velint. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. jubet arma transdi, principes produci. ipse in munitione pro castris consedit. eo duces producuntur. Vercingetorix deditur. arma projiciuntur. reservatis Æduis, atque Arvernis, si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toto exercitu capita singula, prædæ nomine, distribuit. his rebus confectis, in Æduos proficiscitur; civitatem recipit. eo legati ab Arvernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur. imperat magnum numerum obsidum. legiones in hiberna mittit. captivorum circiter xx millia Æduis Arvernisque reddit. T. Labienum cum II legionibus & equitatu in Sequanos proficisci jubet. huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium, & L. Minucium Basilum cum II legionibus in Rhemis collocat, ne quam à finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antistium Rheginum in Ambivaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Ruthenos cum singulis legionibus mittit; Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium, Cabiloni & Matiscone in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ caussa, collocat. ipse Bibracte hiemare constituit. His rebus Cæsaris litteris cognitis, Romæ dierum xx supplicatio indicitur

Liber

LIBER VIII.

Scriptore

A. HIRTIO PANSA.

COactus assiduis tuis vocibus, Balbe, quum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiæ videretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Cæsaris nostri commentarios rerum gestarum Galliæ non comparandos superioribus atque insequentibus ejus scriptis, contexui: novissimeque imperfecta ab rebus gestis Alexandriæ confeci, usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cujus finem nullum videmus, sed vitæ Cæsaris. quos utinam qui legent, scire possent, quam invitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiæ atque arrogantiæ crimine, qui me mediis interposuerim Cæsaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia Commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus deesset: adeoque probantur omnium judicio, ut prærepta, non præbita facultas scriptoribus videatur. cujus tamen rei major nostra quam reliquorum est admiratio. ceteri enim quam bene atque emendate; nos etiam quam facile atque celeriter eos confecerit, scimus. Erat autem in Cæsare quum facultas, atque elegantia summa scribendi, tum verissima suorum scientia consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem. quæ bella quamquam ex parte nobis Cæsaris sermone sint nota: tamen aliter audivimus ea, quæ rerum novitate, aut admiratione, nos capiunt; aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis caussas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiæ subeo, quod me judicio cujusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

Mni Gallia devicta, Cæsar quum à superiore ætate nullum bellandi tempus intermisisset, militesque hibernorum quiete reficere à tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nunciabantur, conjurationesque facere. cujus rei verisimilis caussa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore intulissent civitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum habiturum exercitum populi R. ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se vindicare in libertatem. quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium quæstorem suis præfecit hibernis: ipse, equitatus præsidio, pridie kal. Januarii ab opido Bibracte proficiscitur ad legionem XII, quam non longe à finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adjungit legionem XI, quæ proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui quum latos fines, & complura opida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent, conjurationesque facerent. repentino adventu Cæsaris accidit, quod imparatis disjectisque fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in opida possent. namque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendiis ædificiorum intelligi consuevit, Cæsaris id erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeret; aut hostes incendiis terrerentur. multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis

vatis hospitiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant. frustra. n.m Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati spatium de aliena potius quam de domestica salute cogitandi. qua celeritate, & fideles amicos retinebat, & dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. tali conditione proposita, Bituriges, quum sibi viderent clementia Cæsaris reditum patere in ejus amicitiam, finitimasque civitates sine ulla pœna dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt. Cæsar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus II millia nummum prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibusque in hiberna remissis, ipse se recepit die XL Bibracte. ibi quum jus diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. qua re cognita, quum non amplius X & IIX dies in hibernis esset commoratus, legiones XIV & VI ex hibernis ab Arare educit: quas ibi collocatas explicandæ rei frumentariæ caussa, superiore commentario demonstratum est. ita cum II legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. quum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis vicis opidisque, quæ tolerandæ hiemis caussa, constitutis repente exiguis ad necessitatem ædificiis, incolebant (nuper enim devicti complura opida dimiserant) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates quum subire milites nollet, in opido Carnutum Genabo castra ponit, atque in tecta partim Gallorum, partim quæ conjectis celeriter stramentis, tentoriorum integendorum gratia erant inædificata, milites contegit. equites tamen, & auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur

hostes: nec frustra. nam plerumque magna præda potiti nostri revertuntur. oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec silvarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent: dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas civitates. Cæsar, tempore anni difficillimo, quum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus æstivorum nullum summum bellum posse conflari; C. Trebonium cum II legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocavit: ipse, quum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque præstabant, finitimasque in civitates, duce Correo Bellovaco, & Comio Atrebate, exercitum comparare, atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impressionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam judicaret, nullam calamitatem socios optime de repub. meritos accipere: legionem ex hibernis evocat rursus XI, litteras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones II, quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus à T. Labieno accersit. ita quantum hibernorum opportunitas bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore, invicem legionibus expeditionum onus injungebat. his copiis coactis, ad Bellovacos proficiscitur: castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. equites officio functi renunciant paucos in ædificiis esse inventos; atque hos, non qui agrorum incolendorum caussa remansissent (namque esse undique diligenter demigratum), sed qui speculandi gratia essent remissi. à quibus quum quæreret

Cæsar,

Cæsar, quo loco multitudo esset Bellovacorum, quodque esset consilium eorum; inveniebat, Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse, itemque Ambianos, Aulercos, Caletes, Vellocasses, Atrebates locum castris excelsum, impedita circumdatum palude, delegisse: omnia impedimenta in ulteriores silvas contulisse; complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo odio esse nomen populi R. intellexissent. paucis ante diebus ex his castris Comium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum & vicinitas propinqua, & multitudo esset infinita. constituisse autem Bellovacos, omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, si, ut diceretur, Cæsar cum III legionibus veniret, offerre se ad dimicandum; ne, miseriore ac duriore postea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur: sin majores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent. pabulatione autem, quæ propter anni tempus quum exigua tum disjecta esset, & frumentatione, & reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos. quæ Cæsar quum, consentientibus plurimis, cognovisset; atque ea, quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ, longeque à temeritate barbarorum remota esse judicaret: omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostes, contempta suorum paucitate, prodirent in aciem. singularis enim virtutis veteranas legiones VII, IIX, & IX habebat, summæ spei, delectæque juventutis XI. quæ octavo jam stipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetustatis & virtutis ceperat opinionem. itaque, consilio advocato, rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat. si forte hostes III legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit: ut legio VII, IIX, IX ante omnia iret

impedimenta: deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret XI, ne majoris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. hac ratione pene quadrato agmine instructo, in conspectum hostium celerius opinione eorum exercitum adducit. Quum legiones repente instructas velut in acie certo gradu accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata: sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu exspectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris; nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optaverat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissa, magis in altitudinem depressa, quam late patente, castra castris hostium confert. hæc imperat vallo pedum XII muniri, coronisque pro ratione ejus altitudinis inædificari; fossam duplicem, pedum quinum denum, lateribus directis, deprimi; turres crebras excitari, in altitudinem III tabulatorum, pontibus transjectis constratisque conjungi; quorum frontes viminea loricula munirentur, ut hostis à duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque tela permitteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. portis fores, altioresque turres imposuit. hujus munitionis duplex erat consilium. namque & operum magnitudinem, & timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum; &, quum pabulatum, frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. interim, crebro paucis utrimque procurrentibus inter bina castra palude interjecta, contendebatur: quam tamen paludē nonnumquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant, acriusque hostes insequebantur, aut vicissim hostes

hostes eandem transgressi nostros longius submovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus (id quod accidere erat necesse, quum raris disjectisque ex ædificiis pabulum conquireretur,) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum jumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum. atque eo magis, quod Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixeram, cum equitibus venerat: qui tametsi numero non amplius erant quingentis; tamen Germanorum adventu barbari inflabantur. Cæsar, quum animadverteret hostem complures dies castris palude & loci natura munitis se tenere; neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionibus claudi nisi à majore exercitu posse; litteras ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime posset, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, accerseret, atque ita cum III legionibus magnis itineribus ad se veniret: ipse equites invicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præsidio pabulatoribus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent. quod quum quotidie fieret, ac jam consuetudine diligentia minueretur (quod plerumque accidit diuturnitate), Bellovaci delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros in insidias, deinde circumventos aggrederentur. cujus mali sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obvenerat. namq;ii,quum repente hostium equites animadvertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti à peditibus undique sunt circumdati. quo facto perturbati celerius, quam consuetudo fert equestris præ-

lii, se receperunt, amisso Vertisco, principe civitatis, præfecto equitum: qui quum vix equo propter ætatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipienda præfectura usus erat, neque dimicari sine se voluerat. inflantur atque incitantur hostium animi secundo prælio, principe & præfecto Rhemorum interfecto. nostri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem. non intermittuntur interim quotidiana prælia in conspectu utrorumque castrorum, quæ ad vada transitusque fiebant paludis. qua contentione Germani, quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi præliarentur, quum constantius universi paludem transissent, paucisque resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ii, qui aut cominus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur, sed etiam qui longius subsidiari consueverant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pavore coacti longius profugerent. quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut vix judicari posset, utrum secundis nimiisque rebus insolentiores, an adversis mediocribusq; timidiores essent. Complurimis diebus iisdem in castris consumptis, quum propius accessisse legiones, & C. Trebonium legatum, cognovissent; duces Bellovacorum veriti similem obsessionem Alesiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate aut viribus inferiores, aut inermes habebant, unáque reliqua impedimenta: quorum perturbatum & confusum dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit), oppressi luce copias armatorum pro suis instruunt castris; ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorũ suorum

pro-

processisset. At Cæsar neque resistentes tanto collis adscensu lacessendos judicabat; neque non usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent: ita quum paludem impeditam à castris castra dividere, quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset; atque id jugum, quod trans paludem pene ad hostium castra pertineret, mediocri valle à castris eorum intercisum animadverteret; pontibus palude constrata, legiones transducit, celeriterque in summam planiciem jugi pervenit; quæ declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. ibi legionibus instructis ad ultimum jugum pervenit: aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuncos conjici possent. Barbari confisi loci natura, quum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paullatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. quorum pertinacia cognita, Cæsar XX cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri jubet castra; absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat: equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellovaci, quum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare neque diutius permanere sine cibariis eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt: Fasces, ubi consederant (nam, in acie sedere Gallos consuesse, superioribus commentariis declaratum est), stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos, ante aciem collocaverunt; extremoque tempore diei, signo pronunciato, uno tempore incenderunt. ita continens flamma copias omnes repente à conspectu texit Romanorum. quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu fugerunt. Cæsar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat incendiis oppositis; tamen id consilium quum

fugæ caussa initum suspicaretur, legiones promovet; & turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites, quum intrare fumum & flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum, insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. ita, fuga timoris simul calliditatisque plena, sine ullo detrimento, millia non amplius x progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. inde, quum sæpe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis pabulationibus inferebant. quod quum crebrius accideret, ex captivo quodam comperit Cæsar, Correum Bellovacorum ducem, fortissimorum millia vi peditum delegisse, equitesque ex omni numero ∞, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. quo cognito consilio, Cæsar, legiones plures, quam solebat, educit; equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere præsidio consueverat, præmittit. huic interponit præsidia levis armaturæ: ipse cum legionibus quam potest maxime appropinquat. Hostes in insidiis dispositi quum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus ∞, silvis undique impeditissimis, aut altissimo flumine, velut indagine munitum, hunc insidiis circundederunt nostri. Explorato hostium consilio, ad præliandum animo atque armis parati, quum, subsequentibus legionibus, nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum devenerunt. quorum adventu quum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, primum cum paucis se ostendit; atque in proximas turmas impetum facit. nostri constanter impetum

petum sustinent insidiatorum; neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equestribus præliis quum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. quum dispositis turmis invicem rari præliarentur; neque ab lateribus circumveniri suos paterentur; erumpunt ceteri, Correo præliante, ex silvis. fit magna contentione diversum prælium: quod quum diutius pari Marte iniretur; paullatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui; turmisque nostrorum interpositi, constanter præliantur. pugnatur aliquandiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat prælii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. accedunt propius interim legiones: crebrique eodem tempore & nostris & hostibus nuncii afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. qua re cognita, præsidio cohortium confisi nostri, acerrime præliantur: ne, si tardius rem gessissent, victoriæ gloriam communicasse cum legionibus viderentur. Hostes concidunt animis; atque itineribus diversis fugam quærunt. nequidquam. nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. victi tamen, propulsique, majore parte amissa, consternati, quo sors tulerat, confugiunt: partim silvis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga à nostris acriter insequentibus conficiuntur. quum interim nulla calamitate victus Correus, excedere prælio, silvasque petere, aut invitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin fortissime præliando, compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela conjicere. Tali modo re gesta, recentibus prælii vestigiis ingressus Cæsar, quum victos tanta calamita-

mitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abesse plus minus IIX millibus passuum dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat; tamen, exercitu transducto, progreditur. At Bellovaci, reliquæque civitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu, & fortissimis peditibus, quum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato, conclamant, ut legati obsidesque ad Cæsarem mittantur. hoc omnibus probato consilio, Comius Atrebas ad eos profugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. ceteri evestigio mittunt ad Cæsarem legatos; petuntque, ut ea pœna sit contentus [hostium,] quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate numquam profecto esset illaturus: afflictas opes equestri prælio Bellovacorum esse: delectorum peditum multa millia interiisse: vix refugisse nuncios cædis. tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo prælio commodum esse consecutos; quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis esset interfectus. numquam enim senatum tantum in civitate, illo vivo, quantum imperitam plebem potuisse. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar, eodem tempore superiore anno Bellovacos ceterasque Galliæ civitates suscepisse bellum: pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire atque intelligere se, caussam peccati facillime mortuis delegari: neminem vero tantum pollere, ut invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare & gerere posset: sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent.

ſent. Nocte inſequenti legati reſponſa ad ſuos referunt, obſides conficiunt. concurrunt reliquarum civitatum legati, quæ Bellovacorum ſpeculabantur eventum: obſides dant, imperata faciunt: excepto Comio, quem timor cohibebat, cujuſquam fidei ſuam committere ſalutem. nam ſuperiore anno T. Labienus, Cæſare in Gallia citeriore jus dicente, quum Comium comperiſſet ſollicitare civitates, & conjurationem contra Cæſarem facere, infidelitatem ejus ſine ulla perfidia judicavit comprimi poſſe; quem quia non arbitrabatur vocatum in caſtra venturum, ne tentando cautionem faceret, C. Voluſenum Quadratum miſit, qui eum, per ſimulationem colloquii, curaret interficiendum. ad eam rem delectos tranſdidit centuriones. quum in colloquium ventum eſſet, & ut convenerat, manum Comii Voluſenus arripuiſſet, centurio, velut inſueta re permotus, vellet hominem conficere, celeriter à familiaribus prohibitus Comii, non potuit. graviter tamen primo ictu gladio caput percuſſit. quum utrimque gladii diſtricti eſſent, non tam pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque conſilium; noſtrorum, quod mortifero vulnere Comium credebant affectum; Gallorum, quod, inſidiis cognitis, plura, quam videbant, extimeſcebant. quo facto ſtatuiſſe Comius dicebatur, numquam in conſpectum cujuſquam Romani venire. Bellicoſiſſimis gentibus devictis, Cæſar, quum videret nullam jam eſſe civitatem, quæ bellum pararet, quo ſibi reſiſteret; ſed nonnullos ex opidis demigrare, ex agris effugere, ad præſens imperium evitandum; plures in partes exercitum dimittere conſtituit. M. Antonium quæſtorem, cum legione XI ſibi conjungit: C. Fabium legatum cum cohortibus XXV mittit in diverſiſſimam partem Galliæ, quod ibi quaſdam civitates in armis eſſe audiebat: neque C. Caninium Rebilum legatum, qui illis regionibus præerat, ſatis firmas II legiones habere exiſtima-

ſtimabat. T. Labienum ad ſe evocat: legionemque XII, quæ cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod ſimile incommodum accideret decurſione barbarorum, ac ſuperiore æſtate Tergeſtinis accidiſſet; qui repentino latrocinio, atque impetu eorum erant oppreſſi. ipſe ad devaſtandos depopulandoſque fines Ambiorigis proficiſcitur: quem perterritum atque fugientem quum redigi poſſe in ſuam poteſtatem deſperaſſet; proximum [ſuæ dignitati] eſſe ducebat, adeo fines ejus vaſtare civibus, ædificiis, pecore, ut odio ſuorum Ambiorix, ſi quos fortuna feciſſet reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem. quum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones, aut auxilia dimiſiſſet, atque omnia cædibus, incendiis, rapinis vaſtaſſet; magno numero hominum interfecto aut capto, Labienum cum II legionibus in Treviros mittit; quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate non multum à Germanis differebat: neque imperata umquam, niſi exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus, quum, magnam multitudinem conveniſſe hoſtium in fines Pictonum, litteris nunciiſque Duracii cognoviſſet, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanſerat; quum pars quædam civitatis ejus defeciſſet, ad oppidum Limonum contendit. quo quum adventaret, atque ex captivis certius cognoſceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium clauſum, Limonum oppugnari; neque infirmas legiones hoſtibus committere auderet; caſtra munito loco poſuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognoviſſet, copiis omnibus ad legiones converſis, caſtra Romanorum oppugnare inſtituit. quum complures dies in oppugnatione conſumpſiſſet; &, magno ſuorum detrimento, nullam partem

muni-

munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Limonum redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat, litterisque C. Caninii certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum. at Dumnacus, adventu Fabii cognito, desperata salute, si tempore eodem coactus esset & Romanum externum sustinere hostem, & respicere ac timere opidanos, repente eo ex loco cum copiis recedit. nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus, neque se cum Caninio conjunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. itaque cum copiis ad eundem pontem contendit, equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum, invaduntque Dumnaci agmen: & fugientes perterritosq; sub sarcinis in itinere aggressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. itaque, re bene gesta, se recipiunt in castra. insequenti nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, ut confligerent, atq; omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. cujus præceptis, ut res gereretur, Q. Atius Varus, præfectus equitum, singularis & animi & prudentiæ vir, suos hortatur, agmenq; hostium consecutus, turmas partim idoneis locis dispónit, partim equitum præliũ committit. consistit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistentes equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. fit prælium acri certamine. namque nostri, contemptis pridie superatis hostibus, quum subsequi legiones meminis-

minissent, & pudore cedendi, & cupiditate celerius per se conficiendi prælii, fortissime contra pedites præliantur: hostesque nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur. quum aliquandiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus invicem præsidio. tum repente confertæ legiones in conspectum hostium veniunt. quibus visis perculsæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugæ se mandant. at nostri equites, qui paullo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, lætitia victoriæ elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum, dextræque ad cædendum valent, tantum eo prælio interficiunt. itaque amplius millibus XII aut armatorum, aut eorum, qui timore arma projecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. Qua ex fuga quum constaret, Drapetem Senonem (qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exsulibus omnium civitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta & commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum V millibus ex fuga collectis, provinciam petere; unaque consilium cum eo Luterium Cadurcũ cepisse, quem in superiore commentario, prima defectione Galliæ facere in provinciam impetum voluisse, cognitum est; Caninius legatus cum legionibus II ad eos persequendos contendit, ne de timore aut detrimento provinciæ magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, reliquasque proficiscitur civitates, quarum eo prælio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat. non enim dubitabat, quin recenti calamitate submisso-

missiores essent futuræ; dato vero spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. quia in re summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. nam Carnutes, qui sæpe vexati nunquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditionem; ceteræque civitates positæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano conjunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, adventu Fabii legionumque, imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus, errans, latitansque, solus extremas Galliæ regiones petere coactus est. At Drapes, unaque Luterius, quum legiones Caniniumque adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent Provinciæ fines intrare posse; nec jam liberam vagandi latrocinandique facultatem haberent, consistunt in agris Cadurcorum. ibi quum Luterius apud suos cives quondam, integris rebus, multum potuisset, semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet: opidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat ejus, natura loci egregie munitum, occupat suis & Drapetis copiis, opidanosque sibi conjungit. quo quum confestim C. Caninius venisset, animadverteretque omnes opidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile; magna autem impedimenta opidanorum videret: quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartito cohortibus divisis, trina excelsissimo loco castra fecit, à quibus paullatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in opidi circuitu ducere instituit. quod quum animadverterent opidani, miserrimaque Alesiæ memoria solliciti, similem casum obsessionis vererentur, maximeque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret ratio-

nem

nem frumenti esse habendam: constituunt omnium consensu parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. eo consilio probato, proxima nocte, II millibus armatorum relictis, reliquos ex opido Drapes & Luterius educunt: ii, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant; magnum numerum frumenti comparant. nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. quam ob caussam C.Caninius toto opido munitiones circumdare moratur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat præsidia. magna copia frumenti comparata, considunt Drapes & Luterius non longius ab opido x millibus passuum, unde paullatim frumentum supportarent. ipsi inter se provincias partiuntur. Drapes castris præsidio cum parte copiarum restitit: Luterius agmen jumentorum ad opidum adducit. dispositis ibi præsidiis, hora noctis circiter x silvestribus angustisque itineribus frumentum importare in opidum instituit. quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent; exploratoresque missi, quæ agerentur, renunciassent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis, in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia: quæ nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. effugit inde cum paucis Luterius, nec se recipit in castra. re bene gesta, Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drapete esse in castris millibus non amplius x. qua re ex compluribus cognita, quum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de

accepta

accepta calamitate nuncium Drapeti perferret. ſed, quum in experiundo periculum nullum videret, equitatum omnem, Germanoſque pedites ſummæ velocitatis omnes ad caſtra hoſtium præmittit. ipſe legionem unam in trina caſtra diſtribuit; alteram ſecum expeditam ducit. quum propius hoſtem acceſſiſſet, ab exploratoribus, quos præmiſerat, cognoſcit, caſtra eorum, ut barbarorum fert conſuetudo, relictis locis ſuperioribus, ad ripas fluminis eſſe demiſſa, at Germanos equites imprudentibus omnibus de improviſo advolaſſe, & prælium commiſiſſe. qua re cognita, legionem armatam inſtructamque adducit. ita, repente omnibus ex partibus ſigno dato, loca ſuperiora capiuntur. quod ubi accidit, Germani equites, ſignis legionis viſis, vehementiſſime præliantur. confeſtim omnes cohortes undique impetum faciunt: omnibus aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur. capitur ipſe eo prælio Drapes. Caninius, feliciſſime re geſta, ſine ullo pene militis vulnere, ad obſidendos opidanos revertitur. externoque hoſte deleto, cujus timore augere præſidia, & munitione opidanos circundare prohibitus erat, opera undique imperat adminiſtrari. venit eodem cum ſuis copiis poſtero die C. Fabius, partemque opidi ſumit ad obſidendum. Cæſar interim M. Antonium quæſtorem cum cohortibus XV in Bellovacis reliquit; ne qua rurſus novorum conſiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. ipſe reliquas civitates adit: obſides plures imperat: timentes omnium animos conſolatione ſanat. quum in Carnutes veniſſet, quorum conſilio in civitate ſuperiore Commentario Cæſar expoſuit initium belli eſſe ortum, quod præcipue eos propter conſcientiam facti timere animadvertebat; quo celerius civitatem metu liberaret, principem ſceleris ipſius, & concitatorem belli Guturvatum ad ſupplicium depoſcit. qui etſi ne civibus quidem ſuis ſe committebat;

bat; tamen celeriter, omnium cura quæsitus, in castra perducitur. cogitur in ejus supplicium Cæsar contra naturam suam, maximo militum concursu; qui omnia pericula & detrimenta belli à Guturvato accepta referebant; adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur. ibi crebris literis Caninii fit certior, quæ de Drapete & Luterio gesta essent, quoque in consilio permanerent opidani: quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiendam judicabat; ne universa Gallia non vires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; neve hoc exemplo ceteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem; quum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam æstatem suæ provinciæ; quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. itaque Q. Calenum legatum cum legionibus II relinquit, qui justis itineribus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit. quum, contra exspectationem omnium, Cæsar Uxellodunum venisset, opidumque operibus clausum animadverteret; neque ab oppugnatione recedi videret ulla conditione posse; magna autem copia frumenti abundare opidanos ex perfugis cognovisset: aqua prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, quæ pene totum montem cingebat, in quo positum erat præruptum undique opidum Uxellodunum. hoc avertere loci natura prohibebat. sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depressis fossis, derivari posset. erat autem opidanis difficilis & præruptus eo descensus; ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus, ac periculo vitæ, neque adire flumen, neque arduo se recipere possent adscensu. qua difficultate eorum cognita, Cæsar, sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam de quibusdam locis contra facilli-

cilli-

cillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat opidanos: quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conveniebat. sub ipsius opidi murum magnus fons prorumpebat ab ea parte, quæ fere pedum CCC intervallo fluminis circuitu vacabat. hoc fonte prohiberi posse opidanos quum optarent reliqui; Cæsar unus videret, non sine magno periculo; è regione ejus vineas agere adversus montem, & aggeres struere cœpit, magno cum labore, & continua dimicatione. opidani enim loco superiore decurrentes sine periculo præliabantur, multosque pertinaciter succedentes vulnerabant, ut tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, & labore atque operibus locorum vincere difficultates. eodem tempore tectos cuniculos, crates & vineas agunt ad caput fontis. quod genus operis sine ullo periculo, & sine suspicione hostium facere licebat. exstruitur agger in altitudinem pedum LX. collocatur in eo turris X tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æquaretur (id enim nullis operibus effici poterat), sed quæ superaret fontis fastigium. ex ea quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent adaquari opidani; non tantum pecora atque jumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. quo malo perterriti opidani, cupas sevo, pice, scandulis complent. eas ardentes in opera provolvunt. eodem tempore acerrime præliantur, ut ab incendio restinguendo dimicatione & periculo deterreant Romanos. magna repente in ipsis operibus flamma exsistit. quæcunque enim per locum præcipitem missa erant, ea vineis & aggere suppressa comprehendebant id ipsum quod morabatur. milites contra nostri, quanquam periculoso genere prælii locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo. res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri: magnusque

utrimque clamor oriebatur: ita quam quiſque poterat, maxime inſignis, quo notior teſtatiorque virtus ejus eſſet, telis hoſtium flammæq; ſe offerebat. Cæſar, quum complures ſuos vulnerari videret, ex omnibus opidi partibus cohortes montem adſcendere, &, ſimulatione mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. quo facto perterriti opidani, quū quid ageretur in locis reliquis, eſſent ignari, revocant ab impugnandis operibus armatos, muriſque diſponunt. ita noſtri, fine prælii facto, celeriter opera flamma comprehenſa partim reſtinguunt, partim interſcindunt. quum pertinaciter reſiſterent opidani, & jam magna parte ſuorum ſiti amiſſa, in ſententia permanerent: ad poſtremum cuniculis venæ fontis intercifæ ſunt, atque averſæ. quo facto repente fons perennis exhauſtus, tantam attulit opidanis ſalutis deſperationem, ut id non hominum conſilio, ſed Deorum voluntate factum putarent. itaque neceſſitate coacti ſe tranſdiderunt. Cæſar, quum ſuam lenitatem cognitam omnibus ſciret, neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur aſperius feciſſe, neque exitum conſiliorum ſuorum animadverteret, ſi tali ratione diverſis in locis plures rebellare cœpiſſent; exemplo ſupplicii deterrendos reliquos exiſtimavit. itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit. vitam conceſſit, quo teſtatior eſſet pœna improborum. Drapes, quem captum eſſe à Caninio docui, ſive indignatione, & dolore vinculorum, ſive timore gravioris ſupplicii, paucis diebus ſeſe cibo abſtinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Luterius, quem profugiſſe ex prælio ſcripſi, quum in poteſtatem veniſſet Epaſnacti Arverni (crebro enim mutandis locis, multorum fidei ſe committebat, quod nuſquam diutius ſine periculo commoraturus videbatur, quum ſibi conſcius eſſet, quam inimicum deberet Cæſarem habere), hunc Epaſnactus Arvernus, amiciſſimus populi R. ſine dubitatione ulla
vin-

vinctum ad Cæsarem duxit. Labienus interim in Treviris equestre prælium secundum facit; compluribusque Treviris interfectis, & Germanis, qui nulli adversus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos in suam redegit potestatem, atque in iis Surum Æduum, qui & virtutis, & generis summam nobilitatem habebat, solusque ex Æduis ad id tempus permanserat in armis. Ea re cognita, Cæsar quum in omnibus partibus Galliæ bene res gestas videret, judicaretque superioribus æstivis Galliam devictam & subactam esse, Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte devicisset; cum II legionibus in eam partem est profectus, ubi extremum tempus consumeret æstivorum. quam rem, sicut cetera, celeriter feliciterque confecit. namque omnes Aquitaniæ civitates legatos ad eum miserunt, obsidesque ei dederunt. quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in hiberna deduxit: IV legiones in Belgio collocavit cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio, & Q. Tullio legatis. II in Æduos misit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat: II in Turonis ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent: II reliquas in Lemovicum fines non longe ab Arvernis, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset. paucos dies ipse in Provincia moratus, quum celeriter omnes conventus percucurrisset; publicas controversias cognovisset; bene meritis præmia tribuisset (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in remp. fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis provinciæ illius). his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit. hibernavitque Nemetocennæ. ibi cognoscit Comium Atrebatem prælio cum equitatu suo contendisse. nam quum Antonius in hiber-

na venisset, civitasque Atrebatum in officio maneret; Comius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravimus, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuesset, ne consilia belli quærentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate, cum suis equitibus se suosque latrociniis alebat, infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat. erat attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hiemaret. hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Comii adjungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. itaque, dispositis insidiis, sæpius ejus equites aggressus, secunda prælia faciebat. novissime, quum vehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Comii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset; ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset; repente omnium suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera, perfidia interposita, paterentur inulta; conversoque equo, se à ceteris incautius permittit in præfectum: faciunt idem omnes ejus equites, paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Comius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrati, lanceaque infesta medium femur ejus magnis viribus transjicit. præfecto vulnerato, non dubitant nostri resistere, & conversi hostem pellere. quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu pulsi, vulnerantur, & partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. quod ubi malum dux equi velocitate evitavit; graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in castra. Comius autem sive expiato suo dolore, sive magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seque ibi futurum, ubi præscripserit, & ea factu-

factūrum, quæ imperaverit, obsidibus datis firmat: unum illud erat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cujusquam Romani. quam postulationem Antonius quum judicaret ab justo nasci timore, veniam petenti dedit; obsides accepit.

SCIO, *Cæsarem singulorum annorum singulos Commentarios confecisse: quod ego non existimavi mihi esse faciendum: propterea quod insequens annus L. Paullo, C. Marcello, Coss. nullas habet Galliæ magnopere res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar exercitusque eo tempore fuissent, pauca scribenda conjungendaque huic Commentario statui.*

CÆSAR, quum in Belgio hiemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia civitates, nulli spem aut caussam dare armorum. nihil enim minus volebat, quam sub discessum suum necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi: ne, quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo susciperet. itaque, honorifice civitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defessam tot adversis præliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace continuit. ipse, hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonii quæstoris sui commendaret sacerdotii petitionem. contendebat enim [gratia] quum libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem paullo ante præmiserat ad petitionem; tum acriter contra factionem & potentiam paucorum, qui, M. Antonii repulsa, Cæsaris decedentis convellere gratiam cupiebant. hunc etsi augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat, tamen non minus justam sibi caussam municipia &

colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum Antonio præstitissent: simulque se & honorem suum in sequentis anni commendaret petitione; propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum & C. Marcellum Coss. creatos, qui omni honore & dignitate Cæsarem exspoliarent: ereptum Ser. Galbæ consulatum, quum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi conjunctus & familiaritate & necessitudine legationis esset. exceptus est Cæsaris adventus ab omnibus municipiis & coloniis incredibili honore atque amore. tum primum enim veniebat ab illo universæ Galliæ bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumque omnium, qua Cæsar iturus erat, excogitari posset. cum liberis omnis multitudo obviam procedebat. hostiæ omnibus locis immolabantur: tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel exspectatissimi triumphi lætitia præcipi posset. tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Quum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit; legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Trevirorum evocatis, eo profectus est; ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quo majore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum, propter salubritatem existimabat. Ibi quanquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis solicitari; certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interposita senatus auctoritate aliqua parte exercitus spoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque contra senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. judicabat enim, liberis sententiis patrum conscriptorum caussam suam facile obtineri. nam
C. Cú-

C. Curio, tribunus pl. quum Cæsaris caussam dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus; si quem timor armorum Cæsaris læderet, &, quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis, exercitusque dimitteret. fore eo pacto liberam, & sui juris civitatem. neque hoc tantum pollicitus est; sed etiam per se senatus discessionem facere cœpit. quod ne fieret, consules amicique Pompeii intercesserunt, atque, ita rem moderando, discesserunt. magnum hoc testimonium senatus erat universi, conveniensque superiori facto. nam Marcellus proximo anno, quum impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeii & Crassi, retulerat ante tempus ad senatum, de Cæsaris provinciis; sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris invidia quærebat; senatus frequens in alia omnia transiit. quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quo majores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent. Fit deinde SC. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæsare mitterentur. neque obscure hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur. nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat, confectam ex delectu provinciæ, Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, quum de voluntate adversariorum nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit; & ex suo numero xv, quam in Gallia citeriore habuerat, ex SC. jubet transdi. in ejus locum xiii legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidiis xv deducebatur: ipse exercitum distribuit per hiberna; C. Trebonium cum legionibus iv in Belgio collocat; C. Fabium cum totidem in Æduos deducit. sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si

Belgæ, quorum maxima virtus, & Ædui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est: quo quum venisset, cognoscit, per C. Marcellum consulem legiones II ab se remissas, quæ ex SC. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn.Pompeio transditas, atque in Italia retentas esse. hoc facto, quamquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæsarem pararentur. tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur jure potius disceptandi, quam belli gerendi.

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO CIVILI
LIBER I.

Litteris [à Fabio C.] Cæsaris consulibus redditis, ægre ab iis impetratum est, summa tribunorum pl. contentione, ut in senatu recitarentur. ut vero ex litteris ad senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt consules de rep. (in civitate), L. Lentulus consul senatui reique pub. se non defuturum pollicetur, si audacter ac fortiter sententias dicere velint: sin Cæsarem respiciant, atque ejus gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum, neque Senatus auctoritati obtemperaturum: habere se quoque ad Cæsaris gratiam atque amicitiam receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo, reip. non deesse, si senatus sequatur: sin cunctetur atque agat lenius, nequidquam ejus auxilium, si postea velit, imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quod senatus in urbe habebatur, Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem

niorem sententiam: ut primo M. Marcellus, ingressus in eam orationem, non oportere ante de rep. ad senatum referri, quam delectus tota Italia habiti, & exercitus conscripti essent; quo præsidio tutò & libere senatus, quæ vellet, decernere auderet: ut M. Calidius; qui censebat, ut Pompeius in suas provincias proficisceretur, ne qua esset armorum caussa: timere Cæsarem, abreptis ab eo II legionibus, ne ad ejus periculum reservare & retinere eas ad urbem Pompeius videretur: ut M. Rufus; qui sententiam Calidii, paucis fere mutatis verbis, sequebatur. ii omnes convicio L. Lentuli consulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidii pronunciaturum se omnino negavit. Marcellus perterritus conviciis, à sua sententia discessit. Sic vocibus consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeii, plerique compulsi, inviti & coacti, Scipionis sententiam sequuntur; Uti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat. si non faciat, eum adversus remp. facturum videri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni pl. Refertur confestim de intercessione tribunorum. dicuntur sententiæ graves: ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Cæsaris collaudatur. Misso ad vesperum senatu, omnes, qui sunt ejus ordinis, à Pompeio evocantur. laudat promptos, atque in posterum confirmat; segniores castigat, atque incitat. multi undiq; ex veteribus Pompeii exercitibus, spe præmiorum atque ordinum, evocantur. multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ à Cæsare, accersuntur. completur urbs ad jus comitiorum. tribunos pl. C. Curio evocat. omnes amici consulum, necessarii Pompeii, atque eorum, qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant, coguntur in senatum. quorum vocibus & concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque vero libere potestas decernendi eripitur. pollicetur L. Piso Censor, sese iturum ad Cæsarem;

item L. Roſcius prætor, qui de his rebus eum doceant. VI dies ad eam rem conficiendam ſpatii poſtulant. dicuntur etiam à nonnullis ſententiæ, ut legati ad Cæſarem mittantur, qui voluntatem ſenatus ei proponant. omnibus his reſiſtitur, omnibuſque oratio conſulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiæ Cæſaris incitant, & dolor repulſæ. Lentulus æris alieni magnitudine, & ſpe exercitus, ac provinciarum, & regum appellandorum largitionibus movetur: ſeque alterum fore Syllam, inter ſuos gloriatur, ad quem ſumma imperii redeat. Scipionem eadem ſpes provinciæ atque exercituum impellit, quos ſe pro neceſſitudine partiturum cum Pompeio arbitratur: ſimul judiciorum metus, adulatio, atque oſtentatio ſui potentium, qui in rep. judiciiſque tum plurimum pollebant. ipſe Pompeius ab inimicis Cæſaris incitatus, & quod neminem dignitate ſecum exæquari volebat, totum ſe ab ejus amicitia averterat, & cum communibus inimicis in gratiam redierat; quorum ipſe maximam partem illo affinitatis tempore adjunxerat Cæſari. ſimul infamia II legionum permotus, quas ab itinere Aſiæ Syriæque ad ſuam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci ſtudebat. His de cauſſis aguntur omnia ruptim atque turbate, neque docendi Cæſaris propinquis ejus ſpatium datur, nec tribunis pl. ſui periculi deprecandi, neque etiam extremi juris interceſſione retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur; ſed de ſua ſalute die VII cogitare coguntur, quod illi turbulentiſſimi ſuperioribus temporibus tribuni pl. IIX denique menſe ſuarum actionum reſpicere ac timere conſueverant. decurritur ad illud extremum atque ultimum SC. quo, niſi pene in ipſo urbis incendio, atque deſperatione omnium ſalutis, latorum audaciâ, numquam ante diſceſſum eſt, Dent operam conſules, prætores, tribuni pl. quique pro conſulibus ſunt ad urbem, ne

quid

quid resp. detrimenti capiat. Hæc SC. perscribuntur a. d. VII Id. Januarii. itaque v primis diebus, quibus haberi senatus potuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, & de imperio Cæsaris, & de amplissimis viris tribunis pl. gravissime acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni pl. seseque ad Cæsarem conferunt. is eo tempore erat Ravennæ, exspectabatq; suis lenissimis postulatis responsa: si qua hominum æquitate res ad otium deduci posset. Proximis diebus habetur senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit; senatus virtutem constantiamque collaudat. copias suas exponit: legiones habere sese paratas x. præterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque iis posse persuaderi, ut eum defendant, aut sequantur. de reliquis rebus ad senatum refertur, tota ut Italia delectus habeatur; Faustus Sylla pro Præt. in Mauritaniam mittatur; pecunia uti ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Juba, ut socius sit atque amicus. Marcellus vero passurum se in præsentia negat. De Fausto impedit Philippus tribunus pl. De reliquis rebus SC. perscribuntur. Provinciæ privatis decernuntur; duæ consulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obvenit Syria; L. Domitio Gallia: Philippus & Marcellus privato consilio prætereuntur, neque eorum sortes dejiciuntur. in reliquas provincias prætores mittuntur, neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur, paludatique, votis nuncupatis, exeant. Consules, quod ante id tempus acciderat numquam, ex urbe proficiscuntur: lictoresque habent in urbe & Capitolio privati, contra omnia vetustatis exempla. tota Italia delectus habetur, arma imperantur, pecuniæ à municipiis exiguntur, & è fanis tolluntur: omnia divina & humana jura permiscentur. Quibus rebus cogni-

tis, Cæsar apud milites concionatur: omnium temporum injurias inimicorum in se commemorat, à quibus diductum & depravatum Pompeium queritur, invidia atque obtrectatione laudis suæ, cujus ipse honori & dignitati semper faverit, adjutorque fuerit. novum in Rep. introductum exemplum queritur, ut tribunicia intercessio armis notaretur atque opprimeretur, quæ superioribus annis esset restituta. Syllam, nudata omnibus rebus tribunicia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse. Pompeium, qui amissam restituisse videatur, dona etiam, quæ ante habuerat, ademisse, quotiescunque sit decretum, Darent magistratus operam, ne quid resp. detrimenti caperet; qua voce, & quo SC. populus R. ad arma sit vocatus: factum in perniciosis legibus, in vi Tribunicia, in secessione populi, templis locisque editioribus occupatis (atque hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus docet): quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio facta. hortatur, cujus Imperatoris ductu IX annis remp. felicissime gesserint, plurimaque prælia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint, ut ejus existimationem, dignitatemque ab inimicis defendant. Conclamant legionis XIII, quæ aderat, milites (hanc enim initio tumultus evocaverat: reliquæ nondum convenerant), sese paratos esse Imperatoris sui Tribunorumque pl. injurias defendere. Cognita militum voluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibique Tribunos pl. qui ad eum confugerant, convenit: reliquas legiones ex hibernis evocat, & subsequi jubet. Eo L. Cæsar adolescens venit: cujus pater Cæsaris erat legatus. is, reliquo sermone confecto, cujus rei caussa venerat, habere se à Pompeio ad eum privati officii mandata demonstrat: velle Pompeium se Cæ-

sari

ſari purgatum, ne ea, quæ reip. cauſſa egerit, in ſuam contumeliam vertat: ſemper ſe reip. commoda privatis neceſſitatibus habuiſſe potiora: Cæſarem quoque pro ſua dignitate debere & ſtudium & iracundiam ſuam reip. dimittere, neque adeo graviter iraſci inimicis, ne, quum illis nocere ſe ſperet, reip. noceat, pauca ejuſdem generis addit cum excuſatione Pompeii conjuncta. eadem fere, atque eiſdem de rebus prætor Roſcius agit cum Cæſare, ſibique Pompeium commemoraſſe demonſtrat. Quæ res etſi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad ſe detulerint, ne graventur ſua quoque ad eum poſtulata deferre; ſi parvo labore magnas controverſias tollere, atque omnem Italiam metu liberare poſſent. ſibi ſemper Reip. primam fuiſſe dignitatem, vitaque potiorem; doluiſſe ſe, quod populi R. beneficium ſibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoque ſemeſtri imperio, in urbem retraheretur, cujus abſentis rationem haberi proximis comitiis populus juſſiſſet; tamen hanc honoris jacturam ſui reip. cauſſa æquo animo tuliſſe. quum litteras ad ſenatum miſerit, ut omnes ab exercitibus diſcederent, ne id quidem impetraviſſe. tota Italia delectus haberi, teneri legiones II, quæ ab ſe ſimulatione Parthici belli ſint abductæ: civitatem eſſe in armis. quonam hæc omnia, niſi ad ſuam perniciem, pertinere? ſed tamen ad omnia ſe deſcendere paratum, atque omnia pati reip. cauſſa. proficiſcatur Pompeius in ſuas provincias; ipſi exercitus dimittant: diſcedant in Italia omnes ab armis: metus è civitate tollatur: libera comitia, atque omnis reſp. Senatui populoque R. permittatur. hæc quo facilius, certiſque conditionibus fiant, & jurejurando ſanciantur, aut ipſe propius accedat, aut ſe patiatur accedere. fore, uti per colloquia

loquia omnes controversiæ componantur. Acceptis mandatis Roscius cum L. Cæsare Capuam pervenit, ibique consules Pompeiumque invenit. postulata Cæsaris renunciat, illi re deliberata respondent, scriptaque ad eum mandata per eos remittunt: quorum hæc erat summa: Cæsar in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret. quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. interea, quoad fides esset data, Cæsarem facturum quæ polliceretur, non intermissuros Consules Pompeiumque delectus. Erat iniqua conditio, postulare, ut Cæsar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur, ipsum & provincias & legiones alienas tenere: exercitum Cæsaris velle dimitti, delectus habere: polliceri, se in provinciam iturum; neque, ante quem diem iturus sit, definire: ut, si peracto Cæsaris consulatu Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus videretur. tempus vero colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus v Arretium mittit: ipse Arimini cum II legionibus subsistit, ibique delectum habere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat. Interea certior factus, Iguvium Thermum prætorem cohortibus v tenere, opidum munire, omniumque esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem: Curionem cum III cohortibus, quas Pisauri & Arimini habebat, mittit. cujus adventu cognito, diffisus municipii voluntati Thermus cohortes ex urbe educit, & profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domum revertuntur: Curio, omnium summa voluntate, Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus municipiorum voluntatibus Cæsar, cohortes legionis XIII ex præsidiis deducit, Auximumque proficiscitur: quod opidum Attius, cohortibus introductis, tenebat, delectumque

toto

toto Piceno, circummiſſis ſenatoribus, habebat. Adventu Cæſaris cognito, Decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt: docent ſui judicii rem non eſſe; neque reliquos municipes pati poſſe, C. Cæſarem imperatorem bene de Rep. meritum, tantis rebus geſtis, opido mœnibuſque prohiberi: proinde habeat rationem poſteritatis, & periculi ſui. Quorum oratione permotus Attius Varus, præſidium, quod introduxerat, ex opido educit, & profugit. hunc ex primo ordine pauci Cæſaris conſecuti milites, conſiſtere cogunt: commiſſoque prælio deſeritur à ſuis Varus: nonnulla pars militum domum diſcedit: reliqui ad Cæſarem perveniunt: atque una cum iis deprehenſus L. Pupius primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At Cæſar milites Attianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, ſeque eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente terror invaſit, ut, quum Lentulus conſul ad aperiendum ærarium veniſſet, ad pecuniam Pompeio ex SC. proferendam, protinus, aperto ſanctiore ærario, ex urbe profugeret. Cæſar enim adventare, jam jamque adeſſe ejus equites, falſo nunciabantur. hunc Marcellus collega, & plerique magiſtratus conſecuti ſunt. Cn. Pompeius pridie ejus diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas à Cæſare acceptas in Apulia hibernorum cauſſa diſpoſuerat: delectus intra urbem intermittuntur. nihil citra Capuam tutum eſſe omnibus videtur. Capuæ primum ſeſe confirmant & colligunt, delectumque colonorum, qui lege Julia Capuam deducti erant, habere inſtituunt, gladiatoreſque, quos ibi Cæſar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, & ſe ſequi juſſit: quos poſtea, monitus à ſuis, quod ea res omnium judicio reprehendebatur, circum familiares conventus

Cam-

Campaniæ, custodiæ caussa, distribuit. Auximo Cæsar progressus omnem agrum Picenum percurrit. cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulo, quod opidum Labienus constituerat, suaque pecunia exædificaverat, ad eum legati veniunt; quæque imperarit, sese cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat. mittunt. Interea legio XII Cæsarem consequitur. cum his II Asculum Picenum proficiscitur. id opidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat: qui Cæsaris adventu cognito profugit ex opido; cohortesque secum abducere conatus, à magna parte militum deseritur. relictus in itinere cum paucis incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum caussa. à quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis. in iis Camerino fugientem * Ulcillem Hirum, cum VI cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit. quibus coactis, XIII efficit. cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit; Cæsaremque adesse cum legionibus II nunciat. Domitius per se circiter XX cohortes Alba, ex Marsis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coëgerat. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumque institui jubet. ipse, unum diem ibi, rei frumentariæ caussa, moratus, Corfinium contendit. eo quum venisset, cohortes V præmissæ à Domitio ex opido pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab opido millia passuum circiter III. ibi cum antecursoribus Cæsaris prælio commisso, celeriter Domitiani à ponte repulsi se in opidum receperunt. Cæsar, legionibus transductis, ad opidum constitit, juxtaque murum

castra

castra posuit. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum magno proposito præmio cum litteris mittit; qui petant atque orent, ut sibi subveniat: Cæsarem duobus exercitibus, & locorum angustiis facile intercludi posse, frumentoque prohiberi. quod nisi fecerit, se, cohortesque amplius XXX, magnumque numerum senatorum atque equitum Romanorum in periculum esse venturum. interim suos cohortatus, tormenta in muris disponit: certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos jugera, & pro rata parte centurionibus, evocatisque. Interim Cæsari nunciatur, Sulmonenses, quod opidum à Corfinio VII millium intervallo abest, cupere ea facere, quæ vellet, sed à Q. Lucretio senatore, & Attio Peligno prohiberi, qui id opidum VII cohortium præsidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis IIX cohortibus V. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt; universique & opidani, & milites, obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius & Attius de muro se dejecerunt. Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohortibus, & Attio, eodem die, quo profectus erat, revertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo conjunxit, Attiumque incolumem dimisit. Cæsar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquasque copias exspectare, instituit. eo triduo legio IIX ad eum venit, cohortesque ex novis Galliæ delectibus XXII, equitesque à rege Norico circiter CCC. quorum adventu altera castra ad alteram opidi partem ponit. iis castris Curionem præfecit: reliquis diebus opidum vallo castellisque circummœnire instituit. cujus operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pompeium

peium revertuntur. Litteris perlectis Domitius dissimulans in consilio pronunciat Pompeium celeriter subsidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficiant, quæque usui ad defendendum opidum sint, parent. ipse arcana cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumque fugæ capere constituit. Quum vultus Domitii cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumque cum suis consiliandi caussa secreto, præter consuetudinem, colloqueretur; concilia conventusque hominum fugeret: res diutius tegi dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat sese rem in summum periculum deducturum non esse; neque suo consilio aut voluntate Domitium se in opidum Corfinium contulisse. proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri posset, obsidione, atque opidi circummunitione fiebat. Divulgato Domitii consilio, milites, qui erant Corfinii, prima vespera secessionem faciunt: atque ita inter se per tribunos mil. centurionesque, atque honestissimos sui generis, colloquuntur; obsideri se à Cæsare; opera, munitionesque prope esse perfectas: ducem suum Domitium, cujus spe atque fiducia permanserint, projectis omnibus, fugæ consilium capere: debere se suæ salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque opidi partem, quæ munitissima videretur, occupant. tantaque inter eos dissensio exstitit, ut manum conserere, atque armis dimicare conarentur. post paulo tamen, internunciis ultro citroque missis, quæ ignorabant, de L. Domitii fuga cognoscunt. itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt & custodiunt; legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt: sese paratos esse portas aperire, quæque imperaverit, facere, & L. Domitium vivum in ejus potestatem transdere. Quibus rebus

cogni-

cognitis, Cæsar, etsi magni interesse arbitrabatur, quamprimum opido potiri, cohortesque ad se in castra transducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis commutatio fieret voluntatis, quod sæpe in bello parvis momentis magni casus intercederent; tamen veritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentia opidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atque in opidum dimittit; portas murosque asservari jubet. ipse iis operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis, stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos mil. & præfectos circummittit; atque hortatur, non solum ab eruptionibus caveant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus asservent. neque vero tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieverit. tanta erat summa rerum exspectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque eventus exciperet. quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodibusque nostris colloquitur, velle, si sibi fiat potestas, Cæsarem convenire. facta potestate, ex opido mittitur, neq; ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Cæsaris deducatur. cum eo de salute sua agit, atque obsecrat, sibi ut parcat, veteremque amicitiam commemorat: Cæsarisque in se beneficia exponit; quæ erant maxima: quod per eum in collegium pontificum venerat; quod provinciam Hispaniam ex prætura h buerat; quod in petitione consulatus ab eo erat sublevatus. Cujus orationem Cæsar interpellat: se non maleficii caussa ex provincia egressum, sed uti se à contumeliis inimicorum defenderet; ut tribunos pl. ea re ex civitate expulsos, in

suam

suam dignitatem restitueret; ut se & populum R. paucorum factione oppressum in libertatem vindicaret. Cujus oratione confirmatus Lentulus, ut in opidum reverti liceat, petit. quod de sua salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suampse solatio. adeo esse perterritos nonnullos, ut suæ vitæ durius consulere cogantur. facta potestate, discedit. Cæsar, ubi illuxit, omnes senatores, senatorumque liberos, tribunos mil. equitesque Romanos ad se produci jubet. erant senatorii ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus quæstor, L. Rubrius; præterea filius Domitii, aliique complures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorum, & Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. hos omnes productos à contumeliis militum conviciisque prohibet: pauca apud eos loquitur, quod sibi à parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis. dimittit omnes incolumes. Sestertium sexagies, quod aurum adduxerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab II-viris Corfiniensibus, Domitio reddit: ne continentior in vita hominum, quam in pecunia fuisse videatur; etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque à Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere jubet: atque eo die castra movet: justumque iter conficit. VII omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium in Apuliam pervenit. Pompeius, iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atque inde Brundisium. copias undique omnes ex novis delectibus ad se cogi jubet. servos, pastores armat; atque his equos attribuit. ex iis circiter CCC equites conficit. L. Manlius prætor Alba cum cohortibus VI profugit: Rutilus Lupus prætor Tarracina cum III. quæ, procul equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Bivius

Curius,

Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona præfectus fabrum Cn. Pompeii: quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis: quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit venturus, interesse Reip. & communis salutis, se cum Pompeio colloqui: neque vero idem perfici longo itineris spatio, quum per alios conditiones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus VI pervenit, veteranis IV reliquis, quas ex novo delectu confecerat, atque in itinere compleverat. Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat. reperit consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisii cum cohortibus XX. neque certum inveniri poterat, obtinendi-ne caussa Brundisii ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus regionibusque Græciæ, in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset, an inopia navium ibi restitisset. veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus, administrationesque Brundisini portus impedire instituit: quorum operum hæc erat ratio. Qua fauces erant angustissimæ portus, molem atque aggerem ab utraque parte litoris jaciebat, quod his locis erat mare vadosum. longius progressus, quum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquoversus pedum XXX è regione molis collocabat. has quaternis anchoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. his perfectis, collocatisque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat. has terra atque aggere contegebat, ne aditus atque incursus ad

ad defendendum impediretur: à fronte, atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat. in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu navium, incendiisque defenderet. Contra hæc Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis, & omni genere telorum completas, ad opera Cæsaris appellebat, ut rates perrumperet, atque opera disturbaret. sic quotidie utrimque eminus fundis, sagittis, reliquisque telis, pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. ac tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sæpe tentata, etsi impetus ejus consiliaque tardabat; tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. itaq; Caninium Rebilum legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libonis mittit ad eum colloquii caussa. mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur: in primis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat. magnopere sese confidere demonstrat, si ejus rei sit potestas facta, fore, ut æquis conditionibus ab armis discedatur: cujus rei magnam partem laudis atque existimationis ad Libonem perventuram, si illo auctore, atque agente, ab armis sit discessum. Libo à colloquio Caninii digressus, ad Pompeium proficiscitur. paullo post renunciat, quod consules absint, sine illis de compositione agi non posse. ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi judicabat, & [de] bello agendum. Prope dimidia parte operis à Cæsare effecta, diebusque in ea re consumptis IX, naves à consulibus Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eo deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius, sive operibus Cæsaris permotus, sive etiam quod ab initio

initio Italia excedere conſtituerat, adventu navium profectionem parare incipit: &, quo facilius impetum Cæſaris tardaret, ne ſub ipſa profectione milites opidum irrumperent, portas obſtruit, vicos plateaſque inædificat, foſſas tranſverſas viis prædicit, atque ibi ſudes ſtipiteſque præacutos defigit. hæc levibus cratibus terraque inæquat. aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis præacutis, præſepit. his paratis rebus, milites ſilentio naves conſcendere jubet; expeditos autem ex evocatis ſagittariis funditoribuſque, raros in muro turribuſque diſponit. hos certo ſigno revocare conſtituit, quum omnes milites naves conſcendiſſent; atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit. Brundiſini Pompeianorum militum injuriis, atque ipſius Pompeii contumeliis permoti, Cæſaris rebus favebant. itaque, cognita Pompeii profectione, concurſantibus illis, atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis ſignificabant: per quos re cognita, Cæſar ſcalas parari, militeſque armari jubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius ſub noctem naves ſolvit. qui erant in muro cuſtodiæ cauſſa collocati, eo ſigno, quod convenerat, revocantur, notiſque itineribus ad naves decurrunt. Milites poſitis ſcalis muros aſcendunt. ſed moniti à Brundiſinis, ut vallum cæcum foſſaſque caveant, ſubſiſtunt, & longo itinere ab iis circumducti ad portum perveniunt, duaſque naves cum militibus, quæ ad moles Cæſaris adhæſerant, ſcaphis lintribuſque deprehendunt; deprehenſas excipiunt. Cæſar etſi ad ſpem conficiendi negotii maxime probabat coactis navibus mare tranſire, & Pompeium ſequi, prius quam ille ſeſe tranſmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei ejus moram, temporiſque longinquitatem timebat: quod, omnibus coactis navibus, Pompeius præſentem facultatem inſequendi ſui ademerat. Relinquebatur, ut ex lon-

longinquioribus regionibus Galliæ, Picenſque, & à Freto naves eſſent exſpectandæ. ſed id, propter anni tempus, longum atque impeditum videbatur. interea veterem exercitum, duas Hiſpanias, confirmari; quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta; auxilia, equitatum parari: Galliam Italiamque tentari, ſe abſente, nolebat. itaque in præſentia Pompeii inſequendi rationem omittit: in Hiſpaniam proficiſci conſtituit: II-viris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant, Brundiſiumque deducendas curent. mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum, in Siciliam Curionem proprætorem cum legionibus III: eundem, quum Siciliam recepiſſet, protinus in Africam tranſducere exercitum jubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato: Africam ſorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, ſimul ad ſe Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, ſua ſponte ex opido Cottam ejiciunt. ille perterritus, quod omnem provinciam conſentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat: novas civitatibus imperabat: hæc magno ſtudio agebat: in Lucanis, Brutiiſque, per legatos ſuos civium R. delectus habebat: equitum peditumque certum numerum à civitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus pene perfectis, adventu Curionis cognito, queritur in concione, ſeſe projectum ac proditum à Cn. Pompeio: qui, omnibus rebus imparatiſſimus, non neceſſarium bellum ſuſcepiſſet; & ab ſe reliquiſque in Senatu interrogatus, omnia ſibi eſſe ad bellum apta ac parata confirmaſſet. Hæc in concione queſtus, ex provincia fugit. Nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, quum in Africam veniſſet, invenit in provincia cum imperio Attium Varum; qui ad Auximum, ut ſupra demonſtravimus, amiſſis cohortibus, protinus ex fuga

in

in Africam pervenerat, atque eam sua sponte vacuam occupaverat; delectuque habito, II legiones effecerat, hominum & locorum notitiâ, & usu ejus provinciæ, nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex prætura eam provinciam obtinuerat, hic venientem Uticam cum navibus Tuberonem portu atque opido prohibet, neque affectum valetudine filium exponere in terram patitur, sed sublatis anchoris excedere eo loco cogit. His rebus confectis Cæsar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit. ipse ad urbem proficiscitur. Coacto Senatu, injurias inimicorum commemorat: docet, se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed, exspectato legitimo tempore [consulatus] eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret: latum ab x tribunis pleb. contradicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante, & pristina consuetudine dicendi mora diem extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbasset, cur ferri passus esset? sin probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam proponit suam, quum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset; in quo jacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. acerbitatem inimicorum docet; qui, quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallent, quam imperium exercitusque dimittere. injuriam in eripiendis legionibus prædicat; crudelitatem & insolentiam in circumscribendis tribunis pl.; conditiones à se latas, & expetita colloquia, & denegata, commemorat. pro quibus rebus orat ac postulat, Remp. suscipiant, atque una secum administrent. sin timore defugiant, illis se oneri non futurum, & per se Remp. administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod in senatu paullo ante Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, iis aucto-

ritatem attribui; timoremque eorum, qui mitterent, significari: tenuis atque infirmi hæc animi videri: se vero, ut opibus anteire studuerit, sic justitia & æquitate velle superare. Probat rem Senatus de mittendis legatis: sed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximeque timoris caussâ pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, & qui in castris Cæsaris fuissent. sic triduum disputationibus excusationibusque extrahitur. subjicitur etiam L. Metellus tribunus pleb. ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat, reliquasque res, quascumque agere instituerit, impediat. cujus cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis iis, quæ agere destinaverat, ab urbe proficiscitur, atque in ulteriorem Galliam pervenit. quo quum venisset, cognoscit missum in Hispaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante Corfinio captum dimiserat: profectum item Domitium ad occupandum Massiliam navibus actuariis VII, quas Igili & in Cosano à privatis coactas, servis, libertis, colonis suis compleverat: præmissos etiam legatos Massilienses domi nobiles adolescentes; quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Cæsaris officia veterem suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clauserant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis in urbem convexerant; armorum officinas in urbe instituerant: muros, classem portasque refecerant. Evocat ad se Cæsar Massiliensium XV primos; cum his agit, ne initium inferendi belli à Massiliensibus oriatur: debere eos Italiæ totius auctoritatem sequi potius,

tius, quam unius hominis voluntati obtemperare. reliqua, quæ ad eorum ſanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cujus orationem domum legati referunt; atque ex auctoritate hæc Cæſari renunciant: Intelligere ſe, diviſum eſſe populum R. in partes duas; neque ſui judicii, neque ſuarum eſſe virium diſcernere, utra pars juſtiorem habeat cauſſam: principes vero eſſe earum partium Cn. Pompeium, & C. Cæſarem, patronos civitatis: quorum alter agros Volcarum Arecomicorum & Helviorum publice iis conceſſerit: alter bello victas Gallias attribuerit, vectigaliaque auxerit. quare paribus eorum beneficiis parem ſe quoque voluntatem tribuere debere, & neutrum eorum contra alterum juvare, aut urbe aut portibus recipere. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Maſſiliam pervenit; atque ab iis receptus, urbi præficitur. ſumma ei belli adminiſtrandi permittitur. ejus imperio claſſem quoquoverſus dimittunt: onerarias naves, quas ubique poſſunt, deprehendunt, atque in portum deducunt: earum clavis, aut materia, atque armamentis inſtructis ad reliquas armandas reficiendaſque utuntur: frumenti quod inventum eſt, in publicum conferunt: reliquas merces commeatuſque ad obſidionem urbis, ſi accidat, reſervant. Quibus injuriis permotus Cæſar, legiones III Maſſiliam adducit: turres, vineaſque ad oppugnationem urbis agere, naves longas Arelate numero XII facere inſtituit. quibus effectis armatiſque diebus XXX, à qua die materia cæſa eſt, adductiſque Maſſiliam, his D. Brutum præfecit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Maſſiliæ relinquit. Dum hæc parat atque adminiſtrat, C. Fabium legatum cum legionibus III, quas Narbone, circumque ea loca, hiemandi cauſſa diſpoſuerat, in Hiſpaniam præmittit; celeriterque Pyrenæos ſaltus occupari jubet; qui eo tempore ab L. Afranio legato præſidiis

tenebantur. legiones reliquas, quæ longius hiemabant, ſubſequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præſidium ex ſaltu dejecit, magniſque itineribus ad exercitum Afranii contendit. Adventu Vibullii Rufi, quem à Pompeio miſſum in Hiſpaniam demonſtratum eſt, Afranius, & Petreius, & Varro legati Pompeii, quorum unus III legionibus Hiſpaniam citeriorem, alter à ſaltu Caſtulonenſi ad Anam II legionibus, tertius ab Ana Vettonum agrum Luſitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter ſe partiuntur; ut Petreius ex Luſitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiſcatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hiſpaniam tueatur. his rebus conſtitutis, equites auxiliaque toti Luſitaniæ à Petreio; Celtiberis, Cantabris, barbariſque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit. conſtituunt communi conſilio, bellum ad Ilerdam, propter ipſius loci opportunitatem, gerere. Erant, ut ſupra demonſtratum eſt, legiones Afranii III, Petreii II. præterea ſcutati citerioris provinciæ, & cetratæ ulterioris Hiſpaniæ cohortes circiter xxc, equitum utriuſque provinciæ circiter v millia. Cæſar legiones in Hiſpaniam præmiſerat, ad VI millia auxilia peditum, equitum III millia, quæ omnibus ſuperioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, quem ipſe paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus, nobiliſſimo & fortiſſimo quoque evocato. hinc optimi generis hominum ex Aquitanis montaniſque, qui Galliam provinciam attingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hiſpaniam facere; confeſtimque eſſe venturum. ſimul à tribunis mil. centurionibuſque mutuas pecunias ſumpſit. has exercitui diſtribuit. quo facto, duas res conſecutus eſt, quod pi-

gnore animos centurionum devinxit, & largitione redemit militum voluntates. Fabius finitimarum civitatum animos literis nuntiisque tentabat. in Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV. his pontibus pabulatum mittebat: quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere atque eadem de caussa Pompeiani exercitus duces faciebant; crebroque inter se equestribus præliis contendebant. huc quum quotidiana consuetudine [congressæ] pabulatoribus præsidio [proprio] legiones Fabianæ II flumen transissent; impedimentaque & omnis equitatus sequeretur; subito, vi jumentorum, & aquæ magnitudine, pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. quo cognito [à Petreio, & Afranio] ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter ponte Afranius, quem opido castrisque conjunctum habebat, legiones IV equitatumque omnem transjecit, duabusque Fabianis occurrit legionibus: cujus adventu nunciato, L. Plancus, qui legionibus præerat, necessaria re coactus locum capit superiorem; diversamque aciem in duas partes constituit; ne ab equitatu circumveniri posset. ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus prælio, signa II legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore, id quod accidit, ut duces adversariorum occasione & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur: quarum adventu prælium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra. Eo biduo Cæsar cum equitibus DCCCC, quos ibi præsidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, neque erat refectus, hunc noctu perfici jussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti castrisque præsidio VI cohortes reliquit, atque omnia impedi-

menta: & postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur, & sub castris Afranii constitit: & ibi paullisper sub armis moratus, facit æquo loco pugnandi potestatem. potestate facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris constitit. Cæsar ubi cognovit, per Afranium stare, quo minus prælio dimicaretur, ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus CD, castra facere constituit: &, ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere,& procul videri necesse erat. sed à fronte contra hostem pedum XV fossam fieri jussit. prima, & secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat. post hos opus in occulto acies tertia faciebat. sic omne prius est perfectum, quam intelligeretur ab Afranio castra muniri. sub vesperum Cæsar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet: &, quod longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit: singulaque latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda: fossasque ad eandem magnitudinem perfici jubet. reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiusque, terrendi caussa, atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt, & prælio lacessunt. neque idcirco Cæsar opus intermittit, confisus præsidio legionum III, & munitione fossæ. illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi copias in castra reducunt. III die Cæsar vallo castra communit: reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaque ad se transduci jubet. Erat inter opidum Ilerdam, & proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planicia circiter passuum CCC. atque in hoc fere medio

dio

dio ſpatio tumulus erat paullo editior: quem ſi occupaſſet Cæſar, & communiſſet, ab opido, & ponte, & commeatu omni, quem in opidum contulerant; ſe intercluſurum adverſarios confidebat. hoc ſperans, legiones III ex caſtris educit: acieque in locis idoneis inſtructa, unius legionis anteſignanos præcurrere atque occupare eum tumulum jubet. qua re cognita, celeriter, quæ in ſtatione pro caſtris erant Afranii cohortes, breviore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. contenditur prælio, &, quod prius in tumulum Afraniani venerant, noſtri repelluntur, atque, aliis ſummiſſis ſubſidiis, terga vertere, ſeque ad ſigna legionum recipere coguntur. genus erat pugnæ militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines ſuos non magnopere ſervarent, rari diſperſiq; pugnarent: ſi premerentur, pedem referre, & loco excedere non turpe exiſtimarent, cum Luſitanis, reliquiſque barbaris genere quodam pugnæ aſſuefacti: quod fere fit, quibus quiſque in locis miles inveteraverit, uti multum earum regionum conſuetudine moveatur. hæc tamen ratio noſtros perturbat inſuetos hujus generis pugnæ. circumiri enim ſeſe ab aperto latere, procurrentibus ſingulis, arbitrabantur: ipſi autem ſuos ordines ſervare, neque ab ſignis diſcedere, neque ſine gravi cauſſa eum locum, quem ceperant, dimitti cenſuerant oportere. itaque, perturbatis anteſignanis, legio, quæ in eo cornu conſtiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem ſeſe recepit. Cæſar pene omni acie perterrita, quod præter opinionem conſuetudinemque acciderat, cohortatus ſuos, legionem IX ſubſidio ducit: hoſtem inſolenter atque acriter noſtros inſequentem ſupprimit, rurſuſque terga vertere, ſeque ad opidum Ilerdam recipere, & ſub muro conſiſtere cogit. ſed IX legionis milites elati ſtudio, dum ſarcire acceptum detrimentum volunt, temere inſecuti fu-

gientes, in locum iniquum progrediuntur, & sub montem, in quo erat opidum positum, succedunt. hinc se recipere quum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. præruptus locus erat, utraque ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum explerent, & neque subsidia à lateribus summitti, neque equites laborantibus usui esse possent. ab opido autem declivis locus tenui fastigio vergebat in longitudinem passuum circiter CD. hac nostris erat receptus; quod eo, incitati studio, inconsultius processerant. hoc pugnabatur loco, & propter angustias iniquo, & quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen virtute & patientia nitebantur, atque omnia vulnera sustinebant. Augebantur illis copiæ; atque ex castris cohortes per opidum crebro submittebantur; ut integri defessis succederent. hoc idem Cæsar facere cogebatur: ut summissis in eundem locum cohortibus defessos reciperet. hoc quum esset modo pugnatum continenter horis V, nostrique gravius à multitudine premerentur; consumptis omnibus telis, gladiis districtis, impetum adversus montem in cohortes faciunt; paucisque dejectis, reliquos sese convertere cogunt. summotis sub murum cohortibus, ac nonnulla parte propter terrorem in opidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi dejectis aut inferioribus locis constiterat, tamen in summum jugum virtute connititur, atque inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. ita vario certamine pugnatum est. nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIV, qui propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat. vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius, primi pili cen-

centurio, &, præter eum, centuriones IV, milites amplius CC. Sed hæc ejus diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent: Afraniani, quod, quum esse omnium judicio inferiores viderentur, cominus tam diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, & initio locum tumulumque tenuissent, quæ caussa pugnandi fuerat; & nostros primo congressu terga vertere coëgissent: nostri autem, quod iniquo loco, atque impari congressi numero, V horis prælium sustinuissent, quod montem gladiis districtis adscendissent, quod ex loco superiore terga vertere adversarios coëgissent, atque in oppidum compulissent. illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt; præsidiumque ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. tanta enim tempestas cooritur, ut numquam illis locis majores aquas fuisse constaret. tum autem ex omnibus montibus nives proluit, ac summas ripas fluminis superavit; pontesque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, quum essent inter flumina duo, Sicorim, & Cingam, spatio millium XXX, neutrum horum transiri poterat, necessarioque omnes his angustiis continebantur, neque civitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum supportare; neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. tempus autem erat anni difficillimum, quo neque frumenta in herbis erant, neque multum à maturitate aberant: ac civitates exinanitæ, quod Afranius pene omne frumentum ante Cæsaris adventum Ilerdam convexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ

ſubſidium, propter bellum finitimæ civitates longius removerant: qui erant pabulandi aut frumentandi cauſſa progreſſi, hos levis armaturæ Luſitani, peritique earum regionum cetrati citerioris Hiſpaniæ conſectabantur, quibus erat proclive tranſnare flumen; quod conſuetudo eorum omnium eſt, ut ſine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia. multum erat frumentum proviſum & convectum ſuperioribus temporibus: multum ex omni provincia comportabatur: magna copia pabuli ſuppetebat. harum rerum omnium facultates ſine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, & loca trans flumen integra, quo omnino Cæſar adire non poterat. eæ permanſerunt aquæ dies complures. conatus eſt Cæſar reficere pontes. ſed nec magnitudo fluminis permittebat; neque ad ripam diſpoſitæ cohortes adverſariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile, tum ipſius fluminis natura, atque aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atque anguſtum locum tela jaciebantur: atque erat difficile, eodem tempore rapidiſſimo flumine opera perficere, & tela vitare. Nunciatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæſarem, ad flumen conſtitiſſe. venerant eo ſagittarii ex Ruthenis; equites ex Gallia cum multis carris magniſque impedimentis, ut fert Gallica conſuetudo. erant præterea cujuſque generis hominum millia circiter VI, cum ſervis liberiſque. ſed nullus ordo, nullum imperium certum, quum ſuo quiſque conſilio uteretur, atque omnes ſine timore iter facerent, uſi ſuperiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honeſti adoleſcentes, ſenatorum filii, & equeſtris ordinis: erant legationes civitatum: erant legati Cæſaris. hos omnes flumina continebant. ad hos opprimendos cum omni equitatu, III-que legionibus, Afranius de nocte proficiſcitur, imprudenteſque ante-

missis equitibus aggreditur. celeriter tamen sese Galli equites expediunt, prœliumque committunt. hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere; sed, ubi signa legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis sese in montes proximos conferunt. hoc pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum. nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt. desiderati sunt eo die sagittarii circiter CC, equites pauci. calonum atque impedimentorum non magnus numerus. his tamen omnibus annona crevit: quæ fere res inopia non solum præsentis, sed etiam futuri temporis timore ingravescere consuevit. jamque ad denarios L in singulos modios annona pervenerat, & militum vires inopia frumenti diminuerat, atque incommoda in dies augebantur: & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinaverat, ut nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberentur. Cæsar iis civitatibus, quæ ad ejus amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat. ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidiis, tutabatur. Hæc Afranius Petreiusque, & eorum amici, pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. multa rumor fingebat: ut pene bellum confectum videretur. Quibus litteris nunciisque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant, multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur; alii, ut principes talem nuncium attulisse; alii, ne eventum belli exspectasse, aut ex omnibus novissimi venisse viderentur. Quum in his angustiis res esset; atque omnes viæ ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur; nec pontes perfici possent: imperat militibus Cæsar, ut naves faciant, cujus generis eum

superioribus annis usus Britanniæ docuerat. carinæ primum ac statumina ex levi materia fiebant: reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. has perfectas carris junctis devehit noctu millia passuum à castris XXII. militesque his navibus flumen transportat; continentemque ripæ collem improviso occupat. hunc celeriter, prius quam ab adversariis sentiatur, communit. huc legionem postea transducit; atque ex utraque parte pontem institutum perficit biduo. ita comitatus, & qui frumenti caussa processerant, tuto ad se recipit; & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen transjecit: qui inopinantes pabulatores, & sine ullo dissipatos timore aggressi, quam maximum numerum jumentorum, atque hominum intercipiunt: cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alii, ut prædæ subsidio sint; alii, ut venientibus resistant, atque eos propellant: unamque cohortem, quæ temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam à reliquis circumveniunt, atque interficiunt; incolumesque cum magna præda eodem ponte in castra revertuntur. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Massilienses usi L. Domitii consilio naves longas expediunt, numero XVII. quarum erant XI tectæ. multa huc minora navigia addunt: ut ipsa multitudine nostra classis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt: atque hos præmiis pollicitationibusque incitant. certas sibi deposcit naves Domitius, atque has colonis, pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. sic omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. hæ ad insulam, quæ est contra Massiliam, stationes obtinebant. erat multo inferior numero navium Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos

mos viros antesignanos, centuriones Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. ii manus ferreas atque harpagones paraverant; magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum se instruxerant: ita, cognito hostium adventu, suas naves ex portu educunt, cum Massiliensibus confligunt. pugnatum utrimque est fortissime, atque acerrime: neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi, & montani, exercitati in armis: atque ii modo digressi à Massiliensibus recentem eorum pollicitationem animis continebant; pastoresque indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant. ipsi Massilienses, & celeritate navium, & scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetusque eorum excipiebant: &, quoad licebat latiore spatio, producta longius acie, circumvenire nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere, si possent, contendebant: quum propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum atque artificiis, ad virtutem montanorum confugiebant. Nostri, quod minus exercitatis remigibus, minusque peritis gubernatoribus utebantur; qui repente ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis; tum etiam gravitate & tarditate navium impediebantur. factæ enim subito ex humida materia, non eundem usum celeritatis habebant. itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, æquo animo singulas binis navibus objiciebant. atque injecta manu ferrea, & retenta utraque nave, diversi pugnabant, atque in hostium naves transcendebant; & magno numero Albicorum & pastorum interfecto, partem navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naves Massiliensium, cum iis, quæ sunt captæ, intereunt IX. Hoc Cæsari ad Ilerdam nunciato, simul

mul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. illi perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter vagabantur: alias non longo ab castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur: alias, longiore circuitu, custodias stationesque equitum vitabant; aut aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viso, ex medio itinere, projectis sarcinis, fugiebant; postremo & plures intermittere dies, &, præter consuetudinem omnium, noctu constituerant pabulari. interim Oscenses & Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos, seseque imperata facturos pollicentur. hos Tarraconenses, & Jacetani, & Ausetani, & paucis post diebus Illurgavonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. petit ab his omnibus, ut se frumento juvent. pollicentur, atque, omnibus undique conquisitis jumentis, in castra deportant. transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio; & signa ex statione transfert. magna celeriter fit commutatio rerum. perfecto ponte, magnis v civitatibus ad amicitiam adjunctis, expedita re frumentaria, exstinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multæ longinquiores civitates ab Afranio desciscunt, & Cæsaris amicitiam sequuntur. quibus rebus perterritis animis adversariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum XXX in altitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo flumine efficeret. His pene effectis, magnum in timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur; quod multum Cæsar equitatu valebat. itaque constituunt ipsis locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur

etiam

etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio ſteterant, civitates victæ nomen atque imperium abſentis timebant: quæ in amicitia manſerant, Pompeii magnis affectæ beneficiis, eum diligebant: Cæſaris autem in barbaris erat nomen obſcurius. hinc magnos equitatus, magnaque auxilia exſpectabant; & ſuis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. hoc inito conſilio, toto flumine Ibero naves conquirere, & Octogeſam adduci jubent. id erat opidum poſitum ad Iberum, milliaque paſſuum à caſtris aberat xx. ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri: legioneſque II flumen Sicorim tranſducunt: caſtraque muniunt vallo pedum XII. qua re per exploratores cognita, ſummo labore militum Cæſar continuato diem noctemque opere in flumine avertendo, huc jam rem deduxerat, ut equites, etſi difficulter atque ægre fiebat, poſſent tamen atque auderent flumen tranſire; pedites vero tantummodo humeris ac ſummo pectore exſtare; & quum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad tranſeundum non impedirentur. ſed tamen eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur; & in Sicori vadum reperiebatur. Jam vero eo magis illi maturandum iter exiſtimabant. Itaque II auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præſidio relictis, omnibus copiis Sicorim tranſeunt, & cum II legionibus, quas ſuperioribus diebus tranſduxerant, caſtra conjungunt. relinquebatur Cæſari nihil, niſi uti equitatu agmen adverſariorum male haberet & carperet. Pons enim ipſius magnum circuitum habebat; ut multo breviore itinere illi ad Iberum pervenire poſſent. equites ab eo miſſi flumen tranſeunt; & quum de tertia vigilia Petreius atque Afranius caſtra moviſſent, repente ſeſe ad noviſſimum agmen oſtendunt; &, magna multitudine circumfuſa, morari atque iter impedire incipiunt. Prima luce ex ſuperioribus

locis.

locis, quæ Cæſaris caſtris erant conjuncta, cernebatur equitatus noſtri prælio noviſſimos illorum premi vehementer, ac nonnumquam ſuſtinere extremum agmen, atque interrumpi: alias inferri ſigna, & univerſarum cohortium impetu noſtros propelli, deinde rurſus converſos inſequi: totis vero caſtris milites circulari, & dolere, hoſtem ex manibus dimitti, bellum neceſſario longius duci: centuriones tribunoſque militum adire, atque obſecrare, ut per eos Cæſar certior fieret, ne labori ſuo, nec periculo parceret: paratos eſſe, ſeſe poſſe & audere ea tranſire flumen, qua tranſductus eſſet equitatus. quorum ſtudio & vocibus excitatus Cæſar, etſi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen atque experiendum judicat. itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus aut vires videbantur ſuſtinere non poſſe. hos cum legione una præſidio caſtris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnoque numero jumentorum in flumine ſupra atque infra conſtituto, tranſducit exercitum. pauci ex his militibus vi fluminis abrepti ab equitatu excipiuntur ac ſublevantur, interiit tamen nemo. tranſducto incolumi exercitu, copias inſtruit; triplicemque aciem ducere incipit. ac tantum fuit in militibus ſtudium, ut, millium VI addito circuitu, magnaque ad vadum fluminis mora interpoſita, eos qui de tertia vigilia exiſſent, ante horam diei IX conſequerentur. Quos ubi Afranius procul [viſos] cum Petreio conſpexit, nova re perterritus, locis ſuperioribus conſiſtit, aciemque inſtruit. Cæſar in campis exercitum reficit; ne defeſſum prælio objiciat. rurſus conantes progredi inſequitur & moratur. illi neceſſario maturius, quam conſtituerant, caſtra ponunt. ſuberant enim montes, atque à millibus paſſuum V itinera difficilia atque anguſta excipiebant. hos intra montes ſe recipiebant, ut equitatum effugerent

gerent Cæsaris; præsidiisque in angustiis collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipsi sine periculo ac timore Iberum copias transducerent. quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum: sed totius diei pugna atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit. media circiter nocte iis, qui adaquandi caussa longius à castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari jubet, & vasa militari more conclamari. illi exaudito clamore veriti, ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt, copiasque in castris continent. postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. hoc idem fit ex castris Cæsaris. mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. uterque idem suis renuntiat, v millia passuum proxima intercedere itineris campestris: inde excipere loca aspera & montuosa. qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotii. Disputatur in concilio à Petreio & Afranio, & tempus profectionis quæritur. plerique censebant, ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri, quam sentirentur. alii, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri, circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca atque itinera obsideri: nocturnaque prælia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dissensione timori magis quam religioni consulere consueverit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum mil. & centurionum præsentiam afferre, quibus rebus coërceri milites, & in officio contineri soleant. quare omni ratione esse interdiu perrumpendum. etsi ali-

quo

quo accepto detrimento; tamen, summâ exercitus salvâ, locum quem petant capi posse. Hæc vicit in concilio sententia; & prima luce postridie constituunt proficisci. Cæsar, exploratis regionibus, albente cælo, omnes copias castris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. namque itinera, quæ ad Iberum atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. ipsi erant transcendendæ valles maximæ ac difficillimæ: saxa multis locis prærupta iter impediebant; ut arma per manus necessario transderentur, militesque inermes, sublevatique alii ab aliis, magnam partem itineris conficerent. sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuissent. Ac primo Afraniani milites, visendi caussa, læti ex castris procurrebant, contumeliosisque vocibus prosequebantur, necessarii victus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reverti. erat enim iter à proposito diversum; contrariamq; in partem iri videbatur. Duces vero eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent. multumque eorum opinionem adjuvabat, quod sine jumentis impedimentisque ad iter profectos videbant; ut non posse diutius inopiam sustinere confiderent. sed, ubi paullatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt; jamque primos superare regionem castrorum animadverterunt; nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum, atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma; atque omnes copiæ, paucis præsidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias montesque occuparent; sed exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta,

ut,

ut, si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus, cohortesque in castris relictas servare non possent, quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. confecit prior iter Cæsar; atque ex magnis rupibus nactus planiciem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, quum ab equitatu novissimum agmen premeretur, & ante se hostem videret, collem quemdam nactus, ibi constitit. ex eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. hunc magno cursu concitatos jubet occupare eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet, &, mutato itinere, jugis Octogesam perveniret. hunc quum obliquo itinere cetrati peterent, conspicatus equitatus Cæsaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt; omnesque ab his circumventi, in conspectu utriusque exercitus interficiuntur. Erat occasio bene gerendæ rei. neque vero id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, præsertim circumdatum undique equitatu, quum in loco æquo atque aperto confligeretur. idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribunique mil. ne dubitaret prælium committere: omnium esse militum paratissimos animos: Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse; quod suis non subvenissent; quod de colle non decederent; quod vix equitum incursus sustinerent; collatisque in unum locum signis, conferti neque ordines neque signa servarent. quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem; quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. Cæsar in eam spem venerat, se sine pugna & sine vulnere suorum rem conficere posse;

quod

quod re frumentaria adversarios interclusisset. cur, etiam secundo prælio, aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime meritos de se milites? cur denique fortunam periclitaretur? præsertim quum non minus esset imperatoris, consilio superare, quam gladio. movebatur etiam misericordia civium, quos interficiendos videbat; quibus salvis atque incolumibus rem obtinere malebat. hoc consilium Cæsaris à plerisque non probabatur. Milites vero palam inter se loquebantur; quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur, etiam quum vellet Cæsar, sese non esse pugnaturos. ille in sua sententia perseverat; & paullum ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petreius atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Cæsar præsidiis montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit. postero die duces adversariorum perturbati, quod omnem rei frumentariæ fluminisque Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent; alterum, si Tarraconem peterent. Hæc consiliantibus eis, nunciatur, aquatores ab equitatu premi nostro: qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum, & cohortium alariarum; legionariasque interjiciunt cohortes; vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt; ut intra munitionem & sine timore & sine stationibus aquari possent. id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur: ipsique, perficiendi operis caussa, longius progrediuntur. quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt: & quem plerisque in castris notum aut municipem habebat, conquirit, atque vocat. primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere: dein de imperatoris fide quærunt, rectene se illi sint commissuri; &, quod non ab initio fecerint, arma-

armaque cum hominibus necessariis & consanguineis contulerint, conqueruntur. His provocati sermonibus, fidem ab imperatore de Petreii & Afranii vita petunt; ne quod in se scelus concepisse neu suos prodidisse videantur. quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant; legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt. Interim alii suos in castra, invitandi caussa, adducunt; alii ab suis abducuntur; adeo, ut una castra jam facta ex binis viderentur. compluresque tribuni militum, & centuriones ad Cæsarem veniunt, seque ei commendant. hoc idem fit à principibus Hispaniæ, quos illi evocaverant, & secum in castris habebant obsidum loco. ii suos notos hospitesque quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranii etiam filius adolescens, de sua & parentis sui salute, cum Cæsare, per Sulpicium legatum, agebat. erant plena lætitia & gratulatione omnia; eorum, qui tanta pericula vitasse, & eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur. magnumque fructum suæ pristinæ lenitatis omnium judicio Cæsar ferebat; consiliumque ejus à cunctis probabatur. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto opere discedit, seque in castra recipit; sic paratus, ut videbatur, ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto & æquo animo ferret. Petreius vero non deserit sese; armat familiam. cum hac, & prætoria cohorte cetratorum, barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ caussa habere consueverat, improviso ad vallum advolat; colloquia militum interrumpit; nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit. reliqui coëunt inter se; & repentino periculo exterriti sinistras sagis involvunt, gladiosque distringunt; atque ita se à cetratis equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi; seque in castra recipiunt; & ab iis cohortibus, quæ

erant

erant in ſtatione ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit; militeſque appellat; neu ſe, neu Pompeium abſentem Imperatorem ſuum adverſariis ad ſupplicium tranſdant, obſecrat. fit celeriter concurſus in prætorium. Poſtulat, ut jurent omnes, ſe exercitum duceſque non deſerturos, neque prodituros, neque ſibi ſeparatim à reliquis conſilium capturos. Princeps in hæc verba jurat. ipſe idem jusjurandum adigit Afranium. ſubſequuntur tribuni militum, centurioneſque. centuriatim producti milites idem jurant: edicunt, penes quem quiſque ſit miles Cæſaris, ut producatur. productos palam in prætorio interficiunt. ſed pleroſque ii, quos receperant, celant, noctuque per vallum emittunt. ſic terror oblatus à ducibus, crudelitas in ſupplicio, nova religio jurisjurandi, ſpem præſentis deditionis ſuſtulit, menteſque militum convertit, & rem ad priſtinam belli rationem redegit. Cæſar, qui milites adverſariorum in caſtra per tempus colloquii venerant, ſumma diligentia conquiri & remitti jubet. ſed ex numero tribunorum militum, centurionumque, nonnulli ſua voluntate apud eum remanſerunt: quos ille poſtea magno honore habuit. centuriones in ampliores ordines, equites Romanos in Tribunicium reſtituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur ægre. frumenti copiam legionarii nonnullam habebant, quod dierum XXII ab Ilerda frumentum juſſi erant efferre: cetrati auxiliareſque nullam; quorum erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora inſueta ad onera portanda. itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæſarem perfugiebat. In his erat anguſtiis res: ſed ex propoſitis conſiliis duobus explicitius videbatur Ilerdam reverti: quod ibi paullulum frumenti reliquerant. ibi ſe reliquum conſilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo ſpatio plures rem poſſe

casus

casus recipere intelligebant. hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar equitatu præmisso, qui novissimum agmen carperet atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus præliarentur. Genus erat hoc pugnæ: Expeditæ cohortes novissimum agmen claudebant: pluriesque in locis campestribus subsistebant. si mons erat adscendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat: quod ex locis superioribus, qui antecesserant, suos adscendentes protegebant. quum vallis aut locus declivis suberat, neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant; equites vero ex loco superiore in adversos tela conjiciebant. tum magno erat in periculo res; tum inquirebant, ut, quum ejusmodi esset locis appropinquatum, legionum signa consistere juberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo summoto, repente incitato cursu sese in valles universi demittere, atque ita transgressi rursus in locis superioribus consistere. nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos, superioribus perterritos præliis, in medium reciperent agmen, ultroque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperetur. tali dum pugnatur modo, lente ac paullatim proceditur, crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt, ut tum accidit. millia enim progressi IV, vehementiusque peragitati in equitatu, montem excelsum capiunt: ibique una à fronte contra hostem castra muniunt, neque jumentis onera deponunt. ubi Cæsaris castra posita, tabernaculaque constituta, & dimissos equites pabulandi caussa animadvertere; sese subito proripiunt hora circiter VI ejusdem diei; &, spem nacti moræ discessu nostrorũ equitum, iter facere incipiunt. qua re animadversa, Cæsar eductis legionibus subsequitur; præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit: hora X subsequi

ſequi pabulatores, equiteſque revocari jubet. celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. pugnatur acriter ad noviſſimum agmen, adeo, ut pene terga convertant: compluresque milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Inſtabat agmen Cæſaris, atque univerſum imminebat. Tum vero neque ad explorandum idoneum locum caſtris, neque ad progrediendum data facultate, conſiſtunt neceſſario, & procul ab aqua, & natura iniquo loco caſtra ponunt. ſed iiſdem de cauſſis Cæſar, quæ ſupra ſunt demonſtratæ, prælio non laceſſit, & eo die tabernacula ſtatui paſſus non eſt; quo paratiores eſſent ad inſequendum omnes, ſive noctu, ſive interdiu erumperent. illi, animadverſo vitio caſtrorum, tota nocte munitiones proferunt, caſtraque caſtris convertunt. hoc idem poſtero die à prima luce faciunt, totumque in ea re diem conſumunt. ſed, quantum opere proceſſerant, & caſtra protulerant, tanto aberant ab aqua longius; & præſenti malo aliis malis remedia dabantur. prima nocte aquandi cauſſa nemo egreditur ex caſtris. proximo die, præſidio in caſtris relicto, univerſas ad aquam copias educunt: pabulatum emittitur nemo. his eos ſupplices male haberi Cæſar, & neceſſariam ſubire deditionem, quam prælio decertare, malebat. conatur tamen eos vallo foſſaque circumvenire; ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoreturt quo neceſſario deſcenſuros exiſtimabat. ibi & inopia pabuli adducti, & quo eſſent ad iter expeditiores, omnia ſarcinaria jumenta interfici jubent. in his operibus, conſiliiſque, biduum conſumitur. Tertio die magna jam pars operis Cæſaris proceſſerat. Illi impediendæ rei cauſſa, hora circiter IIX ſigno dato, legiones educunt, aciemque ſub caſtris inſtruunt. Cæſar ab opere legiones revocat, equitatum omnem convenire jubet; aciem inſtruit. contra opinionem enim militum, famamque omnium, videri prælium

lium diffugiſſe, magnum detrimentum afferebat. ſed eiſdem de cauſſis, quæ ſunt cognitæ, quo minus dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magis, quod ſpatii brevitas, etiam in fugam conjectis adverſariis, non multum ad ſummam victoriæ juvare poterat. non enim amplius pedum millibus II ab caſtris caſtra diſtabant. hinc duas partes acies occupabant. tertia vacabat, ad incurſum atque impetum militum relicta. ſi prælium committeretur, propinquitas caſtrorum celerem ſuperatis ex fuga receptum dabat. Hac de cauſſa conſtituerat ſigna inferentibus reſiſtere, prior prælio non laceſſere. Acies erat Afraniana duplex, legio v, & III. in ſubſidiis locum alariæ cohortes obtinebant. Cæſaris triplex: ſed primam aciem quaternæ cohortes ex v legione tenebant. has ſubſidiariæ ternæ, & rurſus aliæ totidem, ſuæ cujuſque legionis, ſubſequebantur. ſagittarii funditoreſque media continebantur acie. equitatus latera cingebat. Tali inſtructa acie, tenere uterque propoſitum videbatur; Cæſar, ut niſi coactus, prælium non committeret; ille, ut opera Cæſaris impediret. producitur tamen res, acieſque ad ſolis occaſum continentur. inde utrique in caſtra diſcedunt. Poſtero die munitiones inſtitutas Cæſar parat perficere. illi vadum fluminis Sicoris tentare, ſi tranſire poſſent. qua re animadverſa Cæſar Germanos levis armaturæ, equitumq; partem flumen transjicit, crebraſque in ripis cuſtodias diſponit. Tandem, omnibus rebus obſeſſi, quartum jam diem ſine pabulo retentis jumentis, aquæ, lignorum, frumenti inopia, colloquium petunt; &, id ſi fieri poſſit, ſemoto à militibus loco. ubi id à Cæſare negatum, &, palam ſi colloqui vellent, conceſſum eſt; datur obſidis loco Cæſari filius Afranii. venitur in eum locum, quem Cæſar deligit. audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: Non eſſe aut ipſi, aut militibus ſuccenſendum, quod fidem erga Imperatorem ſuum Cn. Pom-

peium conſervare voluerint: ſed ſatis jam feciſſe officio, ſatiſque ſupplicii tuliſſe perpeſſos omnium rerum inopiam: nunc vero, pene ut feminas circummunitos, prohiberi aqua, prohiberi ingreſſu: neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre poſſe: itaque ſe victos confiteri: orare atque obſecrare, ſi quis locus miſericordiæ relinquatur, ne ad ultimum ſupplicium progredi neceſſe habeant. Hæc quam poteſt demiſſiſſime atque ſubjectiſſime exponit. Ad ea Cæſar reſpondit: Nulli omnium has partes, vel querimoniæ, vel miſerationis, minus conveniſſe. reliquos enim omnes ſuum officium præſtitiſſe; ſe, qui etiam bona conditione, & loco, & tempore æquo confligere noluerit, ut quam integerrima eſſent ad pacem omnia; exercitum ſuum, qui injuria etiam accepta, ſuiſque interfectis, quos in ſua poteſtate habuit, conſervarit, & texerit; illius denique exercitus milites, qui per ſe de concilianda pace egerint; qua in re omnium ſuorum vitæ conſulendum putarunt. ſic omnium ordinum partes in miſericordia conſtitiſſe: ipſos duces à pace abhorruiſſe: eos neque colloquii neque induciarum jura ſervaſſe; & homines imperitos & per colloquium deceptos crudeliſſime interfeciſſe. Accidiſſe igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia atque arrogantia accidere ſoleat, uti eo recurrant, & id cupidiſſime petant, quod paullo ante contempſerint: neque nunc ſe illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate poſtulare, quibus rebus augeantur opes ſuæ; ſed eos exercitus, quos contra ſe multos jam annos aluerint, velle dimitti: neque enim VI legiones alia de cauſſa miſſas in Hiſpaniam, ſeptimamque ibi conſcriptam, neque tot tantaſque claſſes paratas neque ſummiſſos duces, rei militaris peritos. nihil horum ad pacandas Hiſpanias, nihil ad uſum provinciæ proviſum, quæ, propter diuturnitatem pacis, nullum auxilium

lium desiderarit. omnia hæc jampridem contra se parari: in se novi generis imperia constitui; ut idem ad portas urbanis præsideat rebus, & duas bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat: in se jura magistratuum commutari, ne ex prætura & consulatu, ut semper, sed per paucos probati & electi in provincias mittantur: in se ætatis excusationem nihil valere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus evocentur: in se uno non servari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut rebus feliciter gestis aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia domum revertantur, exercitumque dimittant. Quæ tamen omnia & se tulisse patienter, & esse laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit; sed ne illi habeant, quo contra se uti possint: proinde, ut esset dictum, provinciis excederent, exercitumque dimitterent. si id sit factum, nociturum se nemini. hanc unam atque extremam pacis esse conditionem. Id vero militibus fuit pergratum, & jucundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci; ut, qui aliquid victi incommodi exspectavissent, ultro præmium missionis ferrent. nam quum de loco & tempore ejus rei controversia inferretur, & voce & manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare cœperunt, ut statim dimitterentur: neque omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis quum esset in utramque partem verbis disputatum; res huc deducitur, ut ii, qui habeant domicilium aut possessiones in Hispania, statim; reliqui ad Varum flumen dimittantur. ne quid eis noceretur, neve quis invitus sacramento dicere cogeretur, à Cæsare cavetur. Cæsar, ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum, pollicetur. addit etiam, ut, quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites

ſuos, iis, qui amiſerint, reſtituatur: militibus, æqua facta æſtimatione, pecuniam pro iis rebus diſſolvit. quaſcunque poſtea controverſias inter ſe milites habuerant, ſua ſponte ad Cæſarem intus adierunt. Petreius atque Afranius quum ſtipendium ab legionibus, pene ſeditione facta, flagitarentur, cujus illi diem nondum veniſſe dicerent, Cæſar ut cognoſceret, poſtulant; eoque utrique, quod ſtatuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimiſſa, II legiones ſuas antecedere, reliquas ſubſequi juſſit; ut non longo inter ſe ſpatio caſtra facerent: eique negotio Q. Fuſium Kalenum legatum præfecit. hoc ejus præſcripto ex Hiſpania ad Varum flumen eſt iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimiſſa eſt.

Liber II.

Dum hæc in Hiſpania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Maſſiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turreſque ad opidum agere inſtituit. una erat proxima portui navalibuſq;: altera ad partem, qua eſt aditus [ex Gallia atq; Hiſpania ad id mare, quod adigit] ad oſtium Rhodani. Maſſilia enim fere ex III opidi partibus mari alluitur. reliqua quarta eſt, quæ aditum habet à terra, hujus quoque ſpatii pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, & valle altiſſima munita longam & difficilem habet oppugnationem. ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam jumentorum atque hominum multitudinem ex omni provincia vocat, vimina materiamque comportari jubet. quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX exſtruit. ſed tanti erant antiquitus in opido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormen-

mentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent. Asseres enim pedum XXII cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missi per IV ordines cratium [in terra] defigebantur. itaque pedalibus lignis conjunctis inter se porticus integebatur; atque hac agger inter manus proferebatur. antecedebat testudo pedum LX æquandi loci caussa [facta; item] ex fortissimis lignis, involuta omnibus rebus, quibus ignis jactus & lapides defendi possent. sed magnitudo operum, altitudo muri, atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationē tardabat. tum crebræ per Albicos eruptiones fiebant ex opido, ignesque aggeri & turribus inferebantur. quæ facile nostri repellebant milites; magnisq; ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in opidum rejiciebant. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe navium XVI, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missus, freto Siciliæ, imprudente atque inopinante Curione, provehitur: appulsisque Messanam navibus, atque inde, propter repentinum terrorem, principum ac Senatus fuga facta, ex navalibus eorum unam deducit. Hac adjuncta ad reliquas naves, cursum Massiliam versus perficit; præmissaque clam navicula, Domitium Massiliensesque de suo adventu certiores facit; eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligant. Massilienses post superius incommodum veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant, summaque industria armaverant. remigum gubernatorumque magna copia [suppetebat.] piscatoriasque adjecerant, atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittariis tormentisque compleverant. Tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrumfamiliæ, virginum precibus & fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent, non minore

animo ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves conſcendunt. Communi enim fit vitio naturæ, ut inviſis, latitantibus atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiuſque exterreamur, ut tum accidit. adventus enim L. Naſidii ſumma ſpe & voluntate civitatem compleverat. nacti idoneum ventum ex portu exeunt, & Tauroenta, quod eſt caſtellum Maſſilienſium, ad Naſidium perveniunt; ibique naves expediunt: rurſuſque ſe ad confligendum animo confirmant; & conſilia communicant. dextra pars Maſſilienſibus attribuitur, ſiniſtra Naſidio. eodem Brutus contendit, aucto navium numero. nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelate per Cæſarem, captivæ Maſſilienſium acceſſerant VI. has ſuperioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus inſtruxerat. itaque ſuos cohortatus, quos integros ſuperaviſſent, ut victos contemnerent, plenus ſpei bonæ atque animi adverſus eos proficiſcitur. facile erat ex caſtris C. Trebonii, atque omnibus ſuperioribus locis proſpicere in urbem, ut omnis juventus, quæ in opido remanſerat, omneſque ſuperioris ætatis, cum liberis atque uxoribus, publiciſque cuſtodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, & ante ſimulacra projecti victoriam ab Diis expoſcerent. neque erat quiſquam omnium, qui non in ejus diei caſu ſuarum omnium fortunarum eventum conſiſtere exiſtimaret. nam & honeſti ex juventute, & cujuſque ætatis ampliſſimi, nominatim evocati atque obſecrati naves conſcenderant; ut, ſi quid adverſi accidiſſet, ne ad conandum quidem ſibi quidquam reliqui fore viderent: ſi ſuperaviſſent vel domeſticis opibus, vel externis auxiliis de ſalute urbis confiderent. Commiſſo prælio, Maſſilienſibus res nulla ad virtutem defuit: ſed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab ſuis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum

habi-

habituri viderentur, &, quibus in pugna vitæ periculum acciderct, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus urbe capta eadem esset belli fortuna patienda. deductisque nostris paullatim navibus, & artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur; &, si quando nostri facultatem nacti ferreis injectis manibus navem religaverant, undiq; suis laborantibus succurrebant. Neque vero conjuncti Albicis cominus pugnando deficiebant: neque multum cedebant virtute nostris. simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris de improviso imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant; conspicatæque naves triremes II navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant: sed tantum re provisa Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. illæ adeo graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissime utræque ex concursu laborarent; altera vero, præfracto rostro, tota collabefieret. qua re animadversa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt. Sed Nasidianæ naves nullo usui fuerunt, celeriterque pugna excesserunt. non enim has aut conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. itaque ex eo numero navium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe V sunt depressæ, IV captæ, I cum Nasidianis profugit: quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt: at ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratia, quum jam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua apparare coeperunt. Est animadversum ab legionariis, qui dex-

teram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent: quam primo ad repentinos incursus humilem parvamque fecerant. huc se referebant: hinc, si qua major oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum & prosequendum hostem procurrebant. patebat hæc quoquoversus pedes xxx, sed parietum crassitudo pedes v. postea vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita solertia, inventum est, magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. id hac ratione perfectum est. ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem: eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur, ne quid emineret, ubi ignis hostium inhæresceret. hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt: supraque eum locum duo tigna transversa injecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura: supraque ea tigna directo transversas trabes injecerunt, easque axibus religaverunt. has trabes paullo longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt; ut esset, ubi tegumenta præpendere possent, ad defendendos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem summam lateribus lutoque constraverunt, ne quis ignis hostium nocere posset: centonesque insuper injecerunt; ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis latericium discuterent. storeas autem ex funibus anchorariis tres in longitudinem parietum turris latas IV pedes fecerunt: easque ex III partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes, religaverunt. quod unum genus tegumenti

aliis

aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transjici posse. ubi vero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium: pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere cœperunt; ubi, quantum storearum demissio patiebatur, tantum elevabant. Intra hæc tegumenta abditi atque muniti parietes lateribus exstruebant: rursusque alia prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant. ubi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item ut primo tecta extremis lateribus exstruebant, exque ea contignatione rursus summam contabulationem storeasque elevabant. ita tuto, ac sine ullo vulnere ac periculo VI tabulata exstruxerunt: fenestrasque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt. ubi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX longum ex materia bipedali, quem à turri latericia ad hostium turrem murumque perducerent, facere instituerunt: cujus musculi hæc erat forma. Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes IV collocantur: inque eis columellæ pedum in altitudinem V defiguntur. has inter se capreolis molli fastigio conjungunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi caussa ponant, collocentur. eo super tigna bipedalia injiciunt: eaque laminis clavisque religant. ad extremum musculi tectum, trabesque extremas, quadratas tegulas IV patentes digitos defigunt; quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. ita fastigiato, atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutoque musculus, ut ab igne, qui ex muro jaceretur, tutus esset, contegitur. supra lateres coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus

conteguntur. hoc opus omne tectum vineis ad ipsam turrim perficiunt, subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, palangis subjectis, ad turrim hostium admovent, ut ædificio jungatur. Quo malo perterriti subito opidani saxa quam maxima possunt, vectibus promovent, præcipitataque muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; &, quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium: cupas tæda ac pice refertas incendunt; easque de muro in musculum devolvunt. involutæ labuntur; delapsæ ab lateribus, longuriis, furcisque ab opere removentur. interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritia à nostris telis tormentisque defenditur: hostesque ex muro ac turribus submoventur. non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars ejus turris concidit, pars reliqua consequens procumbebat. Tum hostes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorùm ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt; ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Qua nova re oblata, omnis administratio belli consistit: militesque aversi à prælio ad studium audiendi & cognoscendi feruntur. ubi hostes ad legatos, exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt: orant, ut adventus Cæsaris exspectetur: captam suam urbem videre, opera perfecta, turrem subrutam; itaque à defensione desistere: nullam exoriri moram posse, quo minus, quum venisset, si imperata non facerent, ad nutum è vestigio diriperentur. docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemque delerent. hæc, atque ejusdem

dem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronunciantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, adventus Cæsaris exspectatur. nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum: ut re confecta, omnes curam & diligentiam remittunt. Cæsar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim opidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore, omnes puberes interficerent. quod se facturos minabantur. ægreque tunc sunt retenti, quin opidum irrumperent: graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus opido potirentur, videbatur. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quærunt. Interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus, atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contectaque essent; portis se foras erumpunt; secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaque flammam conciperent, & prius hæc omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animadverti posset. Nostri repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, accipiunt. alii ex castris sese incitant. fit in hostes impetus: sed è muro, sagittis, tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt; ibique musculum turrimque lateritiam libere incendunt. ita multorum mensium labor, hostium perfidia, & vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die, eandem nacti tempestatem; majori cum fiducia ad alteram turrem, aggeremque,

que, eruptione pugnaverunt; multumque ignem intulerunt. sed ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant; ita proximi diei casu admoniti omnia ad defensionem paraverant. itaque multis interfectis, reliquos infecta re in opidum repulerunt. Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare & reficere instituit. nam ubi tantos suos labores & apparatus male cecidisse viderunt, induciisque per scelus violatis suam virtutem irrisui fore perdoluerunt; quod, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis, & convectis, aggerem novi generis atque inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. ubi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponuntur, transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse possint. & quidquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesque luto integuntur. Sub tecto miles dextera ac sinistra muro tectus, adversus plutei objecta, operi quæcunque usui sunt, sine periculo supportat. celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum sollertia & virtute militum brevi reconcinnatur. Portæ, quibus locis videtur, eruptionis caussa in muro relinquuntur. Quod ubi hostes viderunt, ea, quæ diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera & labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus esset; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset, eodemque exemplo sentiunt totam urbem, qua sit aditus, ab terra, muro, turribusque circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset; quum pene inædificata in muris ab exercitu

citu nostro mœnia viderentur; ac tela manu conjicerentur; suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire: parique conditione è muro ac turribus bellandi data, virtute se nostris adæquare non posse intelligunt: ad easdem deditionis conditiones recurrunt. M. Varro in ulteriore Hispania initio cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur. præoccupatum sese legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere: neq; se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret; quæ vires suæ, quæ voluntas erga Cæsarem totius provinciæ. Hæc omnibus ferebat sermonibus; neque se in ullam partem movebat. Postea vero, quum Cæsarem ad Massiliam distineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse conjunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque exspectatione, & consentire omnem citeriorem Provinciam, quæq; postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariæ accepit; atq; hæc ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat: se quoque ad motum fortunæ movere cœpit. delectum habuit totâ provinciâ; legionibus completis II cohortes circiter XXX alarias addidit, frumenti magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret. naves longas X Gaditanis, ut facerent, imperavit: complures præterea Hispali faciendas curavit: pecuniam omnem omniaque ornamenta ex Fano Herculis in opidum Gades contulit. eo VI cohortes, præsidii caussa, ex provincia misit: Caiumque Gallonium, equitem Romanum, familiarē Domitii, qui eo procurandæ hæreditatis caussa venerat missus à Domitio, opido Gadibus præfecit: arma omnia privata & publica in domum Gallonii contulit. ipse habuit graves in Cæsarem conciones. sæpe ex tribunali prædicavit

adversa Cæsarem prælia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse. hæc se certis nunciis, certis auctoribus, comperisse. Quibus rebus perterritos cives Romanos ejus provinciæ sibi ad Remp. administrandam H-S. CXC, & argenti pondo XX millia, tritici modios CXX millia polliceri cogit. quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat: qui verba atque orationem adversus Remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat; præsidiaque eo deducebat, & judicia in privatos reddebat: provinciam omnem in sua & Pompeii verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut se cum II legionibus Gadis conferret, naves, frumentumque omne ibi contineret. provinciam enim omnem Cæsaris rebus favere cognoverat. in insula frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur; tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere: quod magna esse Pompeii beneficia & magnas clientelas in citeriore provincia sciebat. itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio Tribuno pl. ipse cum equitibus DC magnis itineribus progreditur; edictumque præmittit ad quam diem magistratus principesque omnium civitatum sibi esse præsto Cordubæ vellet. quo edicto tota provincia pervulgato, nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret; nullusve civis Romanus paullo notior, quin ad diem conveniret. simul ipse Cordubæ conventus per se portas Varroni clausit; custodias vigiliasque in muro turribusque disposuit. cohortes II, quæ Colonicæ appellabantur, quum eo casu venissent tuendi opidi caussa, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius provinciæ civitas, dedu-

ctis

ctis III in arcem opidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes ejecit, portasque præclusit. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet: ne itinere, aut transjectu intercluderetur. tanta, ac tam secunda in Cæsarem voluntate provinciæ progresso ei paullo longius litteræ à Gadibus redduntur; simul atque cognitum sit de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex opido expellerent, urbem insulamque Cæsari servarent. Hoc inito consilio, denunciavisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus. si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex II legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante & inspectante ipso, signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atque in foro & porticibus sine maleficio consedit. quod factum adeo ejus conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, quum itinere converso, sese Italicam venturum promisisset, certior à suis factus est, præclusas esse portas. Tum vero, omni interclusus itinere, ad Cæsarem mittit, paratum se esse legionem, cui jusserit, transdere. Ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atque huic transdi jubet. Transdita legione, Varro Cordubam ad Cæsarem venit: relatis ad eum publicis rationibus, cum fide, quod penes eum est pecuniæ, transdit; &, quod ubique habeat frumenti, ac navium, ostendit. Cæsar, habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit; civibus Romanis, quod opidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod præsidia expulissent; Gaditanis, quod conatus adversariorum infregissent, seseque in libertatem vindicassent; tribunis mil. centurio-

turionibusque qui eo præsidii caussa venerant, quod eorum consilia sua virtute confirmassent, pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liberius locutos hanc pœnam tulisse cognoverat, tributis quibusdam publicis privatisque præmiis: reliquos in posterum bona spe complet; biduumque Cordubæ commoratus Gades proficiscitur: pecunias monumentaque, quæ ex Fano Herculis collata erant in privatam domum, referri in templum jubet: provinciæ Q. Cassium præficit. huic IV legiones attribuit: ipse iis navibus, quas M. Varro, quasque Gaditani jussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius fere citerioris provinciæ legationes Cæsaris adventum exspectabant. Eadem ratione privatim ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam pervenit. ibi legem de dictatore latam, seseque Dictatorem dictum à M. Lepido prætore, cognoscit. Massilienses omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prælio navali superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam pestilentia conflictati, ex diutina conclusione, & mutatione victus (panico enim vetere atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad hujusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant), dejecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognoverant, sese dedere sine fraude constituunt. sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, navibus III comparatis, ex quibus II familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatæ naves, quæ jussu Bruti consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublatis anchoris sequi cœperunt. ex iis unum ipsius navigium

gium contendit, & fugere perseveravit, auxilioque tempestatis ex conspectu abiit; duo perterrita concursu nostrarum navium sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaq; ex opido, ut est imperatum, proferunt: naves ex portu navalibusque educunt: pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis pro nomine & vetustate, quam pro meritis in se civitatis, conservans, II ibi legiones præsidio relinquit; ceteras in Italiam mittit: ipse ad Urbem proficiscitur. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, & jam ab initio copias P. Attii Vari despiciens, II legiones ex IV, quas à Cæsare acceperat, & D equites transportabat: biduoque & noctibus III navigatione consumptis, appellit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à Clupeis passuum XXII millia, habetque non incommodam [æstate] stationem, & duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæsar filius cum X longis navibus ad Clupeam præstolans (quas naves, Uticæ ex prædonum bello subductas, P. Attius reficiendas hujus belli caussa curaverat), veritus navium multitudinem, ex alto refugerat; appulsaque ad proximum litus trireme constrata, & in litore relicta, pedibus Adrumetum profugerat. Id opidum C. Considius Longus unius legionis præsidio tuebatur. reliquæ Cæsaris naves ejus fuga Adrumetum se receperunt. Hunc secutus M. Rufus Quæstor navibus XII, quas præsidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictam in litore navem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Marcum Uticam navibus præmittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur; biduique iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit: ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana; quod is locus peridoneus castris habebatur.

bebatur. Id autem eſt jugum directum, eminens in mare, utraque ex parte præruptum atque aſperum, ſed paullo tamen leniore faſtigio ab ea parte, quæ ad Uticam vergit. abeſt directo itinere ab Utica paullo amplius paſſuum mille. ſed hoc itinere eſt fons, quo mare ſuccedit. longe lateque is locus reſtagnat: quem ſi quis vitare voluerit, VI millium circuitu in opidum perveniet. Hoc explorato loco, Curio caſtra Vari conſpicit, muro opidoque conjuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci: una ex parte ipſo opido Utica, altera theatro, quod eſt ante opidum, ſubſtructionibus ejus operis maximis, aditu ad caſtra difficili & anguſto. ſimul animadvertit multa undique portari atque agi pleniſſimis viis, quæ repentini tumultus timore ex agris in urbem conferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ. eodemque tempore his rebus ſubſidio DC equites Numidæ ex opido, peditesque CD mittuntur à Varo; quos auxilii cauſſa rex Juba paucis diebus ante Uticam miſerat. huic & paternum hoſpitium cum Pompeio, & ſimultas cum Curione intercedebant; quod tribunus pl. legem promulgaverat, qua lege regnum Jubæ publicaverat. Concurrunt equites inter ſe. neque vero primum impetum noſtrorum Numidæ ferre potuerunt: ſed interfectis circiter CXX reliqui ſe in caſtra ad opidum receperunt. Interim adventu longarum navium Curio pronunciari onerariis navibus jubet, quæ ſtabant ad Uticam numero circiter CC, ſe in hoſtium habiturum loco, qui non è veſtigio ad caſtra Corneliana vela direxiſſet. Qua pronunciatione facta, temporis puncto, ſublatis anchoris, omnes Uticam relinquunt, &, quo imperatum eſt, tranſeunt. quæ res omnium rerum copia complevit exercitum. His rebus geſtis, Curio ſe in caſtra ad Bagradam recepit, atque univerſi exercitus conclamatione Imperator appellatur. poſtero die Uticam

Uticam exercitum ducit,& prope opidum castra ponit. nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum peditumque ab rege missa Uticam venire; eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur; & vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio permotus præmittit equites, qui primum impetum sustineant ac morentur. ipse celeriter ab opere deductis legionibus aciem instruit. equites committunt prælium: & prius, quam plane legiones explicari & consistere possent, tota auxilia regis impedita ac perturbata, quod nullo ordine & sine timore iter fecerant, in fugam se conjiciunt: equitatuque omni fere incolumi, quod se per litora celeriter in opidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte centuriones Marsi II ex castris Curionis cum manipularibus suis XXII ad Attium Varum perfugiunt. ii,seu vere,quam habuerant, opinionem perferunt, sive etiam auribus Vari serviunt (nam quæ volumus, & credimus libenter, &, quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus); confirmant quidem certe totius exercitus animos alienos esse à Curione: maxime opus esse in conspectum exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus postero die mane legiones ex castris educit. facit idem Curio: atque una valle non magna interjecta, suas uterque copias instruit. Erat in exercitu Vari Sext. Quinctilius Varus, quem fuisse Corfinii supra demonstratum est. Hic demissus à Cæsare in Africam venerat: legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar: adeo ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines, manipulique constarent. hanc nactus appellationis caussam Quinctilius, circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, ne primi sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se Quæstorem

ſtorem dixiſſent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem eſſent uſi fortuna, eademque in obſidione perpeſſi: neu pro iis pugnarent, à quibus contumeliâ perfugæ appellarentur. His pauca ad ſpem largitionis addit, quæ ab ſua liberalitate, ſi ſe atque Attium ſecuti eſſent, exſpectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit ſignificatio: atque ita ſuas uterque copias reducit. At in caſtris Curionis magnus omnium inceſſit timor. nam is variis hominum ſermonibus celeriter augetur. unuſquiſque enim opiniones fingebat, & ad id quod ab alio audierat, ſui aliquid timoris addebat. hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii tranſdiderat, plures auctores ejus rei videbantur. civile bellum. genus hominum. quod liceret libere facere & ſequi quod vellet. legiones eæ, quæ paullo ante apud adverſarios fuerant (nam etiam Cæſaris beneficium mutaverat conſuetudo) qua offerrentur. municipia etiam adverſis partibus conjuncta. neque enim ex Marſis Peligniſque veniebant, ut qui ſuperiore nocte in contuberniis, commilitoneſque nonnulli, graviores ſermones militum vulgo durius accipiebant. nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur. Quibus de cauſſis concilio convocato de ſumma rerum deliberare incipit. Erant ſententiæ, quæ conandum omnibus modis, caſtraque Vari oppugnanda cenſerent; quod hujuſmodi militum conſiliis otium maxime contrarium eſſe arbitrarentur. poſtremo præſtare dicebant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quam deſertos, & circumventos à ſuis graviſſimum ſupplicium pati. porro erant, qui cenſerent de tertia vigilia in caſtra Corneliana recedendum; ut majore ſpatio temporis interjecto militum mentes ſanarentur; ſimul ſi quid gravius accidiſſet, magna multitudine navium & tutius & facilius in Siciliam receptus daretur. Curio utrumque im-

improbans consilium, quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia, & opere & natura loci munitissima castra expugnari confidimus? aut vero quid proficimus, si accepto magno detrimento ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non & felicitas rerum gestarum exercitus benevolentiam imperatoribus, & res adversæ odia concilient. Castrorùm autem mutatio quid habet nisi turpem fugam & desperationem omnium, & alienationem exercitus? nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese timeri: quod illis licentiam timor augeat, nostris studia deminuat. Qùod si jam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur; quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido: quanto hæc dissimulare, & occultare, quam per nos confirmari, præstat? an non uti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem adversariis augeamus? at etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt: quo majorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. namque hujusmodi res aut pudore aut metu tenentur; quibus rebus nox maxime adversaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam; neque tanti timoris, ut ipse deficiam: atque omnia prius experienda arbitror: magnaque ex parte jam me una vobiscum de re judicium facturum confido. Dimisso concilio, concionem advocat militum: commemorat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar; ut magnam partem Italiæ beneficio atque auctoritate eorum suam fecerit. Vos enim, vestrumque factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta, neque sine caussa & Cæsar amicissime de vobis, & illi gravissime judicaverunt. Pompeius enim

nullo

nullo prælio pulsus, vestri facti præjudicio demotus Italia excessit: Cæsar me, quem sibi carissimum habuit, provinciamque Siciliam atque Africam, sine quibus Urbem atque Italiam tueri non potest, vestræ fidei commisit. Adsunt qui vos hortentur, ut à nobis desciscatis. quid enim est illis optatius, quam uno tempore & nos circumvenire, & vos nefario scelere obstringere? aut quid irati gravius de vobis sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere judicant? in eorum potestatem veniatis, qui se per vos perisse existimant? an vero in Hispania res gestas Cæsaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas provincias? hæc acta diebus XL, quibus in conspectu adversariorum venerit Cæsar. an qui incolumes resistere non potuerunt, perditi resistant? vos autem incerta victoria Cæsarem secuti, dijudicata jam belli fortuna victum sequamini, quum vestri officii præmia percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos à vobis dicunt, & prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? nonne extremam pati fortunam paratos projecit ille? non sibi clam vobis salutem fuga petivit? non proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conservati? Sacramento quidem vos tenere quî potuit? quum projectis fascibus, & deposito imperio, privatus & captus ipse in alienam venisset potestatem? Relinquitur nova religio, ut eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione ducis & capitis deminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem probatis, in me offenditis, qui de meis in vos meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc & mea voluntate & vestra exspectatione leviora: sed tamen sui laboris milites semper, eventu belli, præmia petiverunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam

gentiam

gentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque cur prætercam? An pœnitet vos, quod salvum atque incolumem exercitum, nulla omnino nave desiderata, transduxerim? quod classem hostium primo impetu adveniens profligaverim? quod bis per biduum equestri prælio superaverim? quod ex portu, sinuque adversariorum, cc naves onerarias adduxerim? eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque navibus commeatu juvari possint? Hac vos fortuna, atque his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, [an] Italiæ fugam, [an] Hispaniarum deditionem, [an] Africi belli præjudicia sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici volui: vos me Imperatoris nomine appellavistis. Cujus si vos pœnitet; vestrum vobis beneficium remitto; mihi meum restituite nomen; ne ad contumeliam honorem dedisse videamini. Qua oratione permoti milites crebro etiam dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur. discedentem vero ex concione universi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prælium committere, & suam fidem virtutemque experiri. Quo facto commutata omnium voluntate, & opinione, consensu summo constituit Curio, quum primum sit data potestas, prælio rem committere. Postero die productos loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. ne Varus quidem Attius dubitat copias producere; sive sollicitandi milites, sive æquo loco dimicandi detur occasio; ne facultatem prætermittat. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magno, ac difficili, & arduo adscensu. hanc uterque si adversariorum copiæ transire conarentur, exspectabat; quo æquiore loco prælium committeret. simul à sinistro cornu P. Attii equitatus omnis,

omnis, & una levis armaturæ interjecti complures, quum se in vallem demitterent, cernebantur. ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt: sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relicti ab iis, qui una procurrerant, levis armaturæ, circumveniebantur, atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conversa acies suos fugere & concidi videbat. Tum Rebilus legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, Perterritum, inquit, hostem vides, Curio. quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese jubet, & præcurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, ut in adscensu, nisi sublevati à suis, primi non facile eniterentur. sed præoccupatus animus Attianorum militum timore, & fuga, & cæde suorum, nihil de resistendo cogitabat; omnesque jam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. itaque prius, quam telum adjici posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit, seque in castra recepit. qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus, magna voce Varum nomine appellans requirebat; uti unus esse ex ejus militibus, & monere aliquid velle, ac dicere videretur. ubi ille sæpius appellatus adspexit ac restitit, & quis esset, aut quid vellet, quæsivit, humerum apertum gladio appetit; paullumque abfuit, quin Varum interficeret. quod ille periculum, sublato ad ejus conatum scuto, vitavit. Fabius à proximis militibus circumventus interficitur, ac fugientium multitudine ac turba portæ castrorum occupantur, atque iter impeditur; pluresque in eo loco sine vulnere, quam in prælio aut fuga, intereunt. neque multum abfuit, quin etiam castris

ſtris expellerentur; ac nonnulli protinus eodem curſu in opidum contenderunt. ſed quum loci natura, tum munitio caſtrorum aditum prohibebat: quod ad prælium egreſſi Curionis milites iis rebus indigebant, quæ ad oppugnationem caſtrorum erant uſui. itaque Curio exercitum in caſtra reducit, ſuis omnibus præter Fabium incolumibus, ex numero adverſariorum circiter DC interfectis, ac ∞ vulneratis: qui omnes diſceſſu Curionis, multique præterea, per ſimulationem vulnerum, ex caſtris in opidum, propter timorem, ſeſe recipiunt. Qua re animadverſa, Varus, & terrore exercitus cognito, buccinatore in caſtris, & paucis ad ſpeciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia ſilentio exercitum in opidum reducit. Poſtero die Curio Uticam obſidere, & vallo circummunire inſtituit. Erat in opido multitudo inſolens belli, diuturnitate otii; Uticenſes pro quibuſdam Cæſaris in ſe beneficiis illi amiciſſimi; conventus, qui ex variis generibus conſtaret; terror ex ſuperioribus præliis magnus. itaque de deditione omnes palam loquebantur, & cum P. Attio agebant, ne ſuâ pertinaciâ omnium fortunas perturbari vellet. Hæc quum agerentur, nuncii præmiſſi ab rege Juba venerunt: qui illum cum magnis copiis adeſſe dicerent, & de cuſtodia ac defenſione urbis hortarentur. quæ res eorum perterritos animos confirmavit. Nunciabantur hæc eadem Curioni, ſed aliquamdiu fides fieri non poterat. tantam habebat ſuarum rerum fiduciam. Jamque Cæſaris in Hiſpania res ſecundæ in Africam nunciis ac literis perferebantur. quibus omnibus rebus ſublatus nihil contra ſe Regem niſurum exiſtimabat. ſed ubi certis auctoribus comperit, minus v & xx millibus [longe] ab Utica ejus copias abeſſe; relictis munitionibus, ſeſe in caſtra Corneliana recepit. huc frumentum comportare, caſtra munire, materiam conferre cœpit, ſtatimque in Siciliam miſit, uti II legiones, reli-

quusque equitatus ad se mitteretur. castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ & salis copia: cujus magna vis jam ex proximis erat salinis eo congesta. non materia multitudine arborum, non frumentum, cujus erant plenissimi agri, deficere poterat. itaque suorum omnium consensu Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere parabat. His constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam opidanis audit, Jubam revocatum finitimo bello, & controversiis Leptitanorum restitisse in regno; Saburam ejus præfectum cum mediocribus copiis missum Uticæ appropinquare. his auctoribus temere credens consilium commutat, & prælio rem committere constituit. multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex omnibus copiis insequebatur, & VI millium passuum intervallo à Sabura consederat. Equites missi nocte iter conficiunt. imprudentes, atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numidæ enim quadam barbara consuetudine nullis ordinibus passim consederant. hos oppressos somno, & dispersos adorti magnum eorum numerum interficiunt. multi perterriti profugiunt. quo facto ad Curionem equites revertuntur, captivosque ad eum reducunt. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus V castris præsidio relictis. Progressus millia passuum VI equites convenit; rem gestam cognovit; ex captivis quærit, quis castris ad Bagradam præsit. respondent, Saburam. reliqua, studio itineris conficiendi, quærere prætermittit; proximaque respiciens signa, Videtisne, inquit, milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? abesse re-

gem;

gem; exiguas esse copias missas, quæ paucis equitibus pares non esse potuerunt. proinde ad prædam, ad gloriam, properate; ut jam de præmiis vestris, & de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per se magna, quæ gesserant equites, præsertim quum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. hæc tamen ab ipsis inflatius commemorabantur; ut de suis homines laudibus libenter prædicant. multa præterea spolia præferebantur. capti homines, equitesque producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi jubet sese; iterque accelerat, ut quammaxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecti subsequi non poterant: atque alii alio loco resistebant. ne hæc quidem res Curionem ab spe morabatur. Juba certior factus à Sabura de nocturno prælio II millia Hispanorum & Gallorum equitum, quos suæ custodiæ caussa circum se habere consueverat, & peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburæ submittit, ipse cum reliquis copiis, elephantisque XL lentius subsequitur; suspicatus, præmissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum peditumque instruit: atque his imperat, ut simulatione timoris paullatim cedant, ac pedem referant: sese quum opus esset, signum prælii daturum, &, quod rem postulare cognovisset, imperaturum. Curio ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit. Quibus ex locis quum longius esset progressus, confecto jam labore exercitu XVI millium spatio, consistit. dat signum suis Sabura, aciem constituit, & circuire ordines, atque hortari incipit. sed peditatu duntaxat procul ad speciem utitur; equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio; suosque hortatur, ut spem

omnem in virtute reponant. nec militibus quidem, ut defessis; neque equitibus, ut paucis, & labore confectis, studium ad pugnandum virtusque deerat, sed ii erant numero cc. reliqui in itinere substiterant. hi quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant. sed neque longius fugientes prosequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, & aversos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procurrissent, Numidæ integri celeritate impetum nostrorum effugiebant; rursusque ad ordines suos se recipientes circumibant; & ab acie excludebant. sic neque in loco manere, ordinesque servare, neque procurrere, & casum subire, tutum videbatur. Hostium copiæ summissis ab rege auxiliis crebro augebantur. nostros vires lassitudine deficiebant. simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. hi de sua salute desperantes, ut extremo vitæ tempore homines facere consueverunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. plena erant omnia timoris & luctus. Curio, ubi perterritis omnibus neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, unam, ut in miseris rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere universos, atque eo inferri signa jubet. hos quoque præoccupat missus à Sabura equitatus. tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt: & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, ut fuga salutem petat, atque in castra contendat: & se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, nunquam amisso exercitu, quem à Cæsare fidei suæ

com-

commiſſum acceperit, ſe in ejus conſpectum reverſurum, confirmat; atque ita prælians interficitur. Equites perpauci ex prælio ſe recipiunt. ſed ii, quos ad noviſſimum agmen, equorum reficiendorum cauſſa, ſubſtitiſſe demonſtratum eſt, fuga totius exercitus procul animadverſa, ſeſe incolumes in caſtra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis, M. Rufus quæſtor in caſtris relictus à Curione cohortatur ſuos, ne animo deficiant. Illi orant, atque obſecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. pollicetur: magiſtriſque imperat navium, ut primo veſpere omnes ſcaphas ad litus appulſas habeant. ſed tantus fuit omnium terror, ut alii adeſſe copias Jubæ dicerent, alii cum legionibus inſtare Varum, jamque ſe pulverem venientum cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat; alii claſſem hoſtium celeriter advolaturam ſuſpicarentur. itaque perterritis omnibus, ſibi quiſque conſulebat. qui in claſſe erant, proficiſci properabant. horum fuga navium onerariarum magiſtros incitabat. pauci lenunculi ad officium imperiumque conveniebant. ſed tanta erat completis litoribus contentio; qui potiſſimum ex magno numero conſcenderent; ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit, ut pauci milites, patreſque familiæ, qui aut gratia aut miſericordia valerent, aut naves adnare poſſent, recepti in Siciliam incolumes pervenirent. reliquæ copiæ, miſſis ad Varum noctu legatorum numero centurionibus, ſeſe ei dediderunt. quorum cohortes militum Juba poſtero die ante oppidum conſpicatus, ſuam eſſe prædicans prædam, magnam partem eorum interfici juſſit: paucos electos in regnum remiſit. cum Varus ſuam fidem ab eo lædi quereretur, neque reſiſtere auderet; ipſe equo in opidum vectus, proſequentibus compluribus ſenatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius,

& Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri vellet, Uticæ constituit atque imperavit: diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

Liber III.

Ictatore habente comitia Cæsare, consules creantur [Julius] Cæsar & P. Servilius. is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, quum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ solverentur: constituit, ut arbitri darentur: per eos fierent æstimationes possessionum & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuissent, atque eæ creditoribus transderentur. hoc & ad timorem novarum tabularum tollendum minuendumque, qui fere bella & civiles dissensiones sequi consuevit, & ad debitorum tuendam existimationem esse aptissimum existimavit. item, prætoribus, tribunisque pl. rogationes ad populum ferentibus, nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos, illis temporibus, quibus in urbe præsidia legionum Pompeius habuerat, quæ judicia, aliis audientibus judicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit, qui se illi initio civilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti vellet; perinde æstimans, ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem. statuerat enim hos prius judicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio videretur. His rebus, & feriis Latinis, comitiisque omnibus perficiundis XI dies tribuit, dictaturaque se abdicat, & ab urbe proficiscitur, Brundisiumque pervenit. eo legiones XII, equitatum omnem venire jusserat. sed tantum navium reperit, ut anguste XX

millia legionariorum militum, & DC equites transportare possent. hoc unum [inopia navium] Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit. atque eæ copiæ ipsæ hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat, & gravis autumnus in Apulia circumque Brundisium, ex saluberrimis Galliæ & Hispaniæ regionibus omnem exercitum valetudine tentaverat. Pompeius annuum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum à bello, atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, & Ægypto classem coëgerat, magnam omnibus locis ædificandam curaverat; magnam imperatam Asiæ, Syriæ, regibusque omnibus, & dynastis, & tetrarchis, & liberis Achaiæ populis pecuniam exegerat, magnam societates earum provinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coëgerat. Legiones effecerat civium Romanorum IX. V ex Italia, quas transduxerat, unam ex Sicilia veteranam, quam factam ex duabus gemellam appellabat; unam ex Creta & Macedonia, ex veteranis militibus, qui dimissi à superioribus imperatoribus in iis provinciis consederant; II ex Asia, quas Lentulus conscribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epiroque, supplementi nomine in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Præter has exspectabat cum Scipione ex Syria legiones II. sagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atque Syria, reliquisque civitatibus III millia numero habebat: funditorum cohortes VI, mercenarias II: equites VII millia: ex quibus DC Gallos Deiotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotus ex Thracia dederat, & Sadalem filium miserat. Ex Macedonia CC erant, quibus Rascipolis præerat,

excellenti virtute. D ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius præsidii caussa apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat: DCCC, quos ex servis suis, pastorumque suorum, coëgerat: CCC Tarcundarius Castor, & Donilaus ex Gallogræcia dederant. horum alter una venerat, alter filium miserat. CC ex Syria à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant. in his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium & civitatum adjecerat; atque eum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Ægypto, Creta, Cyrenis, reliquisque regionibus comparaverat. hiemare Dyrrhachii, Apolloniæ, omnibusque opidis maritimis constituerat, ut mare Cæsarem transire prohiberet. ejus rei caussa omni ora maritima classem disposuerat. Præerat Ægyptiis navibus Pompeius filius; Asiaticis D. Lælius, & C. Triarius; Syriacis C. Cassius; Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicæ atque Achaïcæ classi Scribonius Libo, & M. Octavius. toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat. ad hunc summa imperii respiciebat. Cæsar, ut Brundisium venit, concionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset perventum, æquo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti naves conscenderent, quo major numerus militum posset imponi; omniaque ex victoria, & ex sua liberalitate sperarent; conclamantibus omnibus, Imperaret, quod vellet; quodcumque imperavisset, se æquo animo esse facturos; pridie Non. Jan. naves solvit, impositis, ut supra demonstratum est, legionibus VII. postridie terram attigit Cerauniorum, saxa inter & alia loca

peri-

periculosa quietam nactus stationem: & portus omnes timens, quos teneri ab adversariis arbitrabatur, ad eum locum, qui appellatur Pharsalus, omnibus navibus ad unam incolumibus, milites exposuit. Erat Orici Lucretius Vespillo, & Minucius Rufus cum Asiaticis navibus XIIX; quibus jussu D. Lælii præerant: M. Bibulus cum navibus CX Corcyræ. sed neque ii sibi confisi ex portu prodire sunt ausi; quum Cæsar omnino XII naves longas præsidio duxisset; in quibus erant constratæ IIII. Bibulus, impeditis navibus, dispersisque remigibus, satis mature occurrit, quod prius ad continentem visus est Cæsar, quam de ejus adventu fama omnino in eas regiones perferretur. Expositis militibus, naves eadem nocte Brundisium à Cæsare remittuntur, ut reliquæ legiones, equitatusque transportari possent. Huic officio præpositus erat Fusius Kalenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. sed serius à terra provectæ naves, neque usæ nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyræ certior factus de adventu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit; & nactus circiter XXX in eas indiligentiæ suæ ac doloris iracundiâ erupit, omnesque incendit: eodemque igne nautas dominosque navium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, à Salonis ad Orici portum stationes litoraque omnia longe lateque classibus occupavit: custodiisque diligentius dispositis, ipse gravissima hieme in navibus excubabat, neque ullum laborem aut munus despiciens, neque subsidium exspectans, si in Cæsaris complexum venire posset. Sed post discessum liburnarum, ex Illyrico M. Octavius cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit; ibique concitatis Dalmatis, reliquisque barbaris, Issam à Cæsaris amicitia avertit: conventum Salonas quum ne-

que pollicitationibus, neque denunciatione periculi permovere posset, opidum oppugnare instituit. est autem opidum & loci natura & colle munitum. sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis sese munierunt: &, quum essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt: servosque omnes puberes liberaverunt: &, præsectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octavius quinis castris opidum circumdedit, atque uno tempore obsidione & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maxime à re frumentaria laborabant. quare missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant: & longo interposito spatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur, ipsi, manu facta, cum iis, quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua: omnibusque eos castris expulerunt; &, magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coëgerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Jamque hiems appropinquabat, &, tantis detrimentis acceptis Octavius, desperata oppugnatione opidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit. Demonstratum est L. Vibullium Rufum Pompeii præfectum bis in potestatem pervenisse Cæsaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Cæsar judicaverat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat.

Erat

Erat autem hæc summa mandatorum: debere utrumque pertinaciæ finem facere, & ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari: satis esse magna utrimque incommoda accepta; quæ pro disciplina & præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent. illum ab Italia expulsum, amissa Sicilia, & Sardinia, duabusque Hispaniis, & cohortibus in Italia atque Hispania civium Romanorum c atque xxx. se, morte Curionis, & detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditione ad Corcyram. proinde sibi ac reip. parcerent, quantumque in bello fortuna posset, jam ipsi incommodis suis satis essent documento: hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret, & pares ambo viderentur: si vero alteri paulum modo tribuisset fortuna; non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret: conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romæ à senatu & à populo peti debere: interea & reip. & ipsis placere oportere, si uterque in concione statim jurasset, se triduo proximo exercitum dimissurum: depositis armis, auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusque judicio fore utrumque contentum: hæc quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum. Vibullius, his expositis à Cæsare, non minus necessarium esse existimavit, de repentino adventu Cæsaris Pompeium fieri certiorem, uti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet: atque ideo, continuato & nocte & die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompeium contendit; ut adesse Cæsarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candavia; iterque ex Macedonia in hiberna, Apolloniam, Dyrrhachiumque habebat. sed, re

nova perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam petere cœpit; ne Cæſar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille expoſitis militibus, eodem die Oricum proficiſcitur. Quo quum veniſſet, L. Torquatus, qui juſſu Pompeii opido præerat, præſidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clauſis opidum defendere, Græcos murum adſcendere atque arma capere jubet. illi autem quum ſe contra imperium populi R. pugnaturos eſſe negarent; opidani autem ſua ſponte Cæſarem recipere conarentur; deſperatis omnibus auxiliis, portas aperuit, & ſe atque opidum Cæſari dedit, incolumiſque ab eo conſervatus eſt. Recepto Cæſar Orico, nulla interpoſita mora, Apolloniam proficiſcitur. Ejus adventu audito, L. Staberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obſideſque ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi vero daturos ſe negare, neque portas conſuli praecluſuros, neque ſibi judicium ſumpturos, contra atque omnis Italia populuſque R. judicaviſſet. Quorum cognita voluntate, clam profugit. Apolloniates ad Cæſarem legatos mittunt, opidoque recipiunt. Hos ſequuntur Bullidenſes, Amantiani, & reliquæ finitimæ civitates, totaque Epirus; & legatis ad Cæſarem miſſis, quæ imperaret, facturos pollicentur. At Pompeius, cognitis iis rebus, quæ erant Orici atque Apolloniæ geſtæ, Dyrrhachio timens, diurnis eo nocturniſque itineribus contendit. ſimul ac Cæſar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitui, quod properans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiſerat, ut pene omnes in Epiro finitimiſque regionibus ſigna relinquerent, complures arma projicerent, ac fugæ ſimile iter videretur. ſed, quum prope Dyrrhachium Pompeius conſtitiſſet, caſtraque metari juſſiſſet; perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit; juratque, ſe eum non deſerturum, eundemque caſum ſubiturum, quemcun-

cun-

cunque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui jurant legati. hos tribuni mil. centurionesque sequuntur; atque idem omnis exercitus jurat. Cæsar præoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: castraque ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatium; ut vigiliis castellisque benemeritæ civitates tutæ essent præsidio: ibique reliquarum ex Italia legionum adventum exspectare, & sub pellibus hiemare constituit. hoc idem Pompeius facit; & trans flumen Apsum positis castris, eo copias omnes auxiliaque conduxit. Kalenus, legionibus equitibusque Brundisii in naves positis, ut erat præceptum à Cæsare, quantum navium [facultatem] habebat, naves solvit; paullumque à portu progressus, litteras à Cæsare accipit: quibus est certior factus, portus litoraque omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, navesque omnes revocat. una ex iis, quæ perseveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit, quod erat sine militibus, privatoque consilio administrabatur, delata Oricum, atque à Bibulo expugnata est: qui de servis liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. ita, exiguo tempore, magno casu totius exercitus salus constitit. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: &, sicut mari portubusque Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur. præsidiis enim dispositis omnia litora à Cæsare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi potestas fiebat. erat res in magna difficultate: summisque angustiis rerum necessariarum premebantur; adeo ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyra navibus onerariis supportare: atque uno etiam tempore accidit, ut, difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naves, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas ta-

men difficultates patienter & æquo animo ferebant; neque sibi nudanda litora & relinquendos portus existimabant. Sed quum essent in quibus demonstravi angustiis; ac se Libo cum Bibulo conjunxisset; loquuntur ambo ex navibus cum M. Acilio & Statio Murco legatis, quorum alter opidi muris, alter præsidiis terrestribus præerat; velle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi ejus facultas detur. huc addunt pauca rei confirmandæ caussa, ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint induciæ; atque ab iis impetrant. magnum enim, quod afferebant, videbatur; & Cæsarem id summe sciebant cupere; & profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur. Cæsar eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ulteriores civitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum oppositum Corcyræ. Ibi ab Acilio certior & Murco per litteras factus de postulatis Libonis & Bibuli legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. eo quum venisset, evocantur illi ad colloquium. prodit Libo, atque excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam privatas cum Cæsare ex ædilitate & prætura conceptas: ob eam rem colloquium vitasse, ne res maximæ spei maximæque utilitatis ejus iracundia impedirentur. Pompeii summam esse ac fuisse semper voluntatem, ut componeretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se ejus rei nullam habere, propterea quod de consilii sententia summam belli rerumque omnium Pompeio permiserint: sed postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium, atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis: interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset; neve alter alteri noceret. huc addit pauca de caussa, & de copiis auxiliisque suis. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimavit, neque nunc, ut memoriæ prodatur, satis caussæ puta-

putamus. Postulabat Cæsar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent. quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse divisam; ut illi classe naves auxiliaque sua impedirent; ipse ut aqua terraque eos prohiberet: &, si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; sin illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilominus tamen agi posse de compositione, ut hæc non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti loco. Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium rejicere: unum instare de induciis, vehementissimeque contendere. Quos ubi Cæsar intellexit præsentis periculi atque inopiæ vitandæ caussa omnem orationem instituisse, neque ullam spem, aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit. Bibulus multos dies terra prohibitus, & graviore morbo ex frigore ac labore implicitus, quum neque curari posset, neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit, sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus adventus Cæsaris concitaverat, ubi primum rursus adhibito Libone, & L. Lucceio, & Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueverat, de mandatis Cæsaris agere instituit, eum ingressum in sermonem Pompeius interpellavit, & loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut vita aut civitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere videbor? cujus rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor, bello perfecto. Ab iis Cæsar hæc dicta cognovit, qui sermoni interfuerunt. conatus tamen nihilo minus est aliis rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina castra

castra Pompeii atque Cæsaris unum flumen tantum intererat Apsus: crebraque inter se colloquia milites habebant: neque ullum interim telum per pactiones colloquentium transjiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret; & crebro magna voce pronunciaret, liceretne civibus ad cives de pace legatos mittere? quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenæo, prædonibusque licuisset; præsertim ut id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent. Multa suppliciter locutus, ut de sua atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus auditus, responsum est ab altera parte, A. Varronem profiteri se altera die ad colloquium venturum; atque unà etiam utrimque admodum tuto legati venire, &, quæ vellent, exponere possent: certumque ei rei tempus constituitur. Quo quum esset postero die ventum; magna utrimque multitudo convenit; magnaque erat ejus rei expectatio: atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodiit; summissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. quorum mediam orationem interrumpunt undique subito tela immissa; quæ ille obtectus armis militum vitavit. vulnerantur tamen complures: in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius centuriones, militesque nonnulli. Tum Labienus, Desinite ergo de compositione loqui. nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest. Iisdem temporibus Romæ M. Cælius Rufus prætor, caussa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum juxta C. Trebonii prætoris urbani sellam collocavit; &, si quis appellasset de æstimatione, & de solutionibus quæ per arbitrum fierent, ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer & mode-

rate

rate jus dicendum existimabat, ut reperiri non posset, à quibus initium appellandi nasceretur. nam fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut propriam suam aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cujus animi, aut cujus imprudentiæ est? itaque, qui hoc postularet, reperiebatur nemo. atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Cælius. & ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem caussam videretur, legem promulgavit, * * ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ solvantur. Quum resisteret Servilius consul, reliquique magistratus: & minus opinione sua efficeret; ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgavit; unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram tabularum novarum: impetuque multitudinis in C. Trebonium facto, & nonnullis vulneratis, eum de tribunali deturbavit: de quibus rebus Servilius Consul ad Senatum retulit: Senatusque Cælium ab Rep. removendum censuit. Hoc decreto eum Consul Senatu prohibuit, & concionari conantem de Rostris deduxit. Ille ignominia & dolore permotus palam se proficisci ad Cæsarem simulavit, clam nunciis ad Milonem missis, qui Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus; atque eo in Italiam evocato, quod magnis muneribus datis gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, sibi conjunxit; atque eum in Turinum ad sollicitandos pastores præmisit. Ipse, quum Casilinum veniret, unoque tempore signa ejus militaria atque arma Capuæ essent comprehensa, familia Neapoli visa, atque proditio opidi appareret; patefactis consiliis, exclusus Capua, & periculum veritus, quod conventus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit, atque eo itinere sese avertit. Interim

rius Milo, dimissis circum municipia litteris, ea, quæ faceret, jussu atque imperio facere Pompeii, quæ mandata ad se per Bibulum delata essent: quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. apud quos quum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Turino oppugnare cœpit. eo quum à Q. Pedio prætore cum legione * * lapide ictus esset ex muro, periit: & Cælius profectus, ut dictitabat, ad Cæsarem, pervenit Thurios: ubi, quum quosdam ejus municipii sollicitaret, equitibusque Cæsaris Gallis atque Hispanis, qui eo præsidii caussa missi erant, pecuniam polliceretur, ab iis est interfectus. itaque magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratuum & temporum sollicitam Italiam habebant, celerem & facilem exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico, cum classe, cui præerat, navium L, Brundisium venit, insulamque, quæ contra Brundisinum portum est, occupavit, quod præstare unum locum arbitrabatur, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnium litora ac portus custodia clausos teneri. hic repentino adventu naves onerarias quasdam nactus incendit; & unam frumento onustam abduxit; magnumque nostris terrorem injecit, & noctu militibus & sagittariis in terram expositis, præsidium equitum dejecit; & adeo loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium litteras mitteret, naves reliquas, si vellet, subduci & refici juberet; sua classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brundisii; qui virtuti militum confisus, scaphas navium magnarum circiter IX cratibus pluteisque contexit; eoque milites delectos imposuit; atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit; navesque triremes II, quas Brundisii faciendas curaverat, per caussam exercendorum remigum ad fauces portus prodire jussit. has quum audacius progressas Libo vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes V ad

eas misit. quæ quum navibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum refugerunt; illi studio incitati incautius sequebantur. Jam ex omnibus partibus subito Antonianæ scaphæ, signo dato: se in hostes incitaverunt; primoque impetu unam ex his quadriremem cum remigibus defensoribusque suis ceperunt; reliquas turpiter fugere coëgerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis aquari prohiberentur. qua necessitate & ignominia permotus Libo, discessit à Brundisio, obsessionemque nostrorum omisit. Multi jam menses transierant; & hiems jam præcipitaverat; neque Brundisio naves legionesque ad Cæsarem veniebant; ac nonnullæ ejus rei prætermissæ occasiones Cæsari videbantur; quod certe sæpe flaverant venti, quibus necessario committendum existimabat. quantoq; ejus amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias qui classibus præerant, majoremque fiduciam prohibendi habebant: & crebris Pompeii litteris castigabantur, quoniam primo venientem Cæsarem non prohibuissent, ut reliquos ejus exercitus impedirent. duriusq; quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant. Quibus rebus permotus Cæsar, Brundisiũ ad suos severius scripsit, ut nacti idoneum ventum, ne occasionem navigandi dimitterent, si vel ad litora Apolloniatium cursum dirigerent; quod eo naves ejicere possent. Hæc à custodiis classium loca maxime vacabant; quod se longius portibus committere non auderent. Illi adhibita audacia & virtute, administrantibus M. Antonio, & Fusio Kaleno; multum ipsis militibus hortantibus, neq; ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrum, naves solvunt; atque altera die Apolloniam Dyrrhachiumque prætervehuntur. qui quum essent ex continenti visi, Q. Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiæ præerat, naves ex portu educit; & quum

jam

jam nostri remissiore vento appropinquassent, idem Auster increbuit, nostrisque præsidio fuit. Neque vero ille ob eam causam conatu desistebat; sed labore & perseverantia nautarum se vim tempestatis superare posse sperabat; prætervectosque Dyrrhachium magna vi venti nihilo secius sequebatur. nostri usi fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset. nacti portum, qui appellatur Nymphæum, ultra Lissum millia passuum III, eo naves introduxerunt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus: leviusque tempestatis quam classis periculum æstimaverunt. Quo simul atque intus est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduum flaverat, in Africum se vertit. Hic subitam commutationem fortunæ videre licuit. qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. itaque tempore commutato tempestas & nostros texit, & naves Rhodias afflixit, ita ut ad unam constratæ omnes numero XVI eliderentur & naufragio interirent; & ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris distraheretur: quos omnes conservatos Cæsar domum remisit. nostræ naves II tardius cursu confecto, in noctem conjectæ, quum ignorarent quem locum reliquæ cepissent, contra Lissum in anchoris constiterunt. has scaphis minoribusque navigiis compluribus summissis, Otacilius Crassus, qui Lissi præerat, expugnare parabat: simul de deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Horum altera navis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat: altera ex veterana paullo minus ducentis [se compleverat.] Hic cognosci licuit quantum esset hominibus præsidii in animi firmitudine. Tirones enim multitudine navium perterriti, & salo nauseaque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hostes,

hostes, se Otacilio dediderunt: qui omnes ad eum perducti contra religionem jurisjurandi in ejus conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranæ legionis milites item conflictati & tempestatis & sentinæ vitiis, non ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt; sed tractandis conditionibus, & simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram navem ejicere cogunt: ipsi idoneum locum nacti reliquam noctis partem ibi confecerunt, & luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ asservabant, circiter CD, quique eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt: & nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. Quo facto, conventus civium Romanorum qui Lissum obtinebat, quod opidum iis antea Cæsar attribuerat, muniendumque curaverat, Antonium recepit, omnibusque rebus juvit. Otacilius sibi timens opido fugit, & ad Pompeium pervenit. Ex omnibus copiis Antonius, quarum erat summa, veteranorum III legionum, uniusque tironum, & equitum DCCC, plerasque naves in Italiam remittit, ad reliquos milites equitesque transportandos: pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi reliquit; hoc consilio, ut, si forte Pompeius vacuam existimans Italiam eo transjecisset exercitum, quæ opinio erat edita in vulgus, aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet; nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transvexisset. Hæc eodem fere tempore Cæsar atque Pompeius cognoscunt. nam prætervectas Apolloniam Dyrrhachiumque naves viderant: ipsi iter secundum eas terra direxerant: sed quo essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognitaque re, diversa sibi ambo consilia capiunt; Cæsar, ut quamprimum se cum Antonio conjungeret; Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret, &, si im-

si imprudentes ex insidiis adoriri posset. Eodemque die uterque eorum ex castris stativis à flumine Apso exercitum educunt: Pompeius clam & noctu, Cæsar palam atque interdiu. sed Cæsari circuitu majore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire posset. Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit; atque, ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum nactus ibi copias collocavit: suosque omnes castris continuit, ignesque fieri prohibuit; quo occultior esset ejus adventus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille missis ad Cæsarem nunciis unum diem sese castris tenuit. altero die ad eum pervenit Cæsar. Cujus adventu cognito Pompeius, ne duobus circum clauderetur exercitibus, ex eo loco discedit: omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum pervenit, atque ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis sese Imperatorem appellaverat. Quo facto, civitatibus tyrannisque magnas imperaverat pecunias: item à publicanis suæ provinciæ debitam biennii pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat; equitesque toti provinciæ imperaverat. Quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesque ex Syria deduxerat: summaque in sollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum venisset, ac nonnullæ militum voces audirentur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros; contra civem & consulem arma non laturos; deductis Pergamum atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit; & confirmandorum militum caussa, diripiendas iis civitates dedit. Interim acerbissime imperatæ pecuniæ tota provincia exigebantur. Mul-

ta

ta præterea generatim ad avaritiam excogitabantur. in capita singula servorum ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ imperabantur. cujus modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. non solum urbibus, sed pene vicis castellisque singulis cum imperio præficiebantur. qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is & vir, & civis optimus habebatur. erat plena lictorum & imperiorum provincia, differta præfectis atque exactoribus: qui, præter imperatas pecunias, suo etiam privato compendio serviebant. dictitabant enim, se domo patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus, ut honesta præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc gravissimæ usuræ, quod in bello plerumque accidere consuevit, universis imperatis pecuniis: quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque æs alienum provinciæ eo biennio multiplicatum est. nec minus ob eam caussam civibus Romanis ejus provinciæ, sed in singulos conventus, singulasque civitates certæ pecuniæ imperabantur: mutuasque illas ex SC. exigi dictitabant: publicanis, uti in sorte fecerant, insequentis anni vectigal promutuum. præterea Ephesi à Fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat, ceterasque ejus deæ statuas. Quum in Fanum ventum esset, adhibitis compluribus Senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, litteræ ei redduntur à Pompeio, mare transisse cum legionibus Cæsarem; properaret ad se cum exercitu venire, omniaque posthaberet. His litteris acceptis, quos advocaverat, dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit: paucisque post diebus est profectus. hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit. Cæsar Antonii exercitu conjuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ caussa posuerat, ten-

tandas

tandas sibi provincias, longiusque procedendum existimabat; &, quum ad eum legati venissent ex Thessalia, Ætoliaque, qui præsidio misso pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione Tironum, quæ appellabatur XXVII, atque equitibus CC in Thessaliam, C. Calvisium Sabinum cum cohortibus V, paucisque equitibus in Ætoliam misit. maxime eos, quod erant propinquæ regiones, de re frumentaria, ut providerent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus II, XI, & XII, & equitibus D, in Macedoniam proficisci jubet. Cujus provinciæ ab ea parte, quæ Libera appellabatur, Menedemus princeps earum regionum missus legatus, omnium suorum excellens studium profitebatur. Ex his Calvisius, primo adventu summa omnium Ætolorum receptus voluntate, præsidiis adversariorum Calydone & Naupacto rejectis, omni Ætolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit. hic quum essent factiones duæ, varia voluntate civitatum utebatur. Egesaretus veteris homo potentiæ Pompeianis rebus studebat. Petreius summæ nobilitatis adolescens suis ac suorum opibus Cæsarem enixe juvabat. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit: &, quum ad eum frequentes civitatum legationes convenire cœpissent, nunciatum est adesse Scipionem cum legionibus magna & opinione & fama omnium. nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium; &, quum ab eo millia passuum XX abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit. hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse; & venire nunciaretur. &, quo iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Thessalia dividit, cum cohortibus IIX præsidio impedimentis legionum reliquit,
castel-

castellumque ibi muniri jussit. Eodem tempore equitatus Regis Cotti ad castra Cassii advolavit, qui circum Thessaliam esse consueverat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis adventu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt; atque ex his locis Ambraciam versus iter facere cœpit. At Scipionem properantem sequi litteræ sunt consecutæ à M.Favonio, Domitium cum legionibus adesse, nec se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus litteris acceptis, consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit; Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere ad eum pervenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur, & primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio in castris stativis biduum moratus ad flumen, quod inter eum & Domitii castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum vado transducit, & castris positis, postero die mane copias ante frontem castrorum instruit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus prælio decertaret. sed quum esset inter bina castra campus circiter millium passuum VI, castris Scipionis aciem suam subjecit. ille à vallo non discedere perseveravit. attamen ægre retentis Domitianis militibus est factum, ne prælio contenderetur; & maxime, quod rivus difficilibus ripis castris Scipionis subjectus progressus nostrorum impediebat. quorum studium alacritatemque pugnandi quum cognovisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut invitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se continere, qui magna expectatione venisset; temere progressus turpem habuit exitum; & noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit, atque in eandem

dem partem, ex qua venerat, rediit: ibique prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit: quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueverant. & quum quotidiana consuetudine Q. Varus præfectus equitum Domitii venisset; subito illi ex insidiis consurrexerunt. sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterque ad suos quisque ordines rediit, atque ultro universi in hostes impetum fecerunt. ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in fugam conjectis, nostri duobus amissis, in castra se receperunt. His rebus gestis Domitius sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit sese angustiis rei frumentariæ adductum castra movere; vasisque militari more conclamatis, progressus millia passuum III, loco idoneo & occulto omnem exercitum equitatumque collocavit. Scipio ad sequendum paratus equitatum magnamque partem levis armaturæ ad explorandum iter Domitii, & cognoscendum præmisit. qui quum essent progressi, primæque turmæ insidias intravissent, ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere cœperunt; quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati restiterunt. nostri cognitis hostium insidiis, ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt. in his fuit M. Opimius præfectus equitum. reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis oræ maritimæ præsidiis Cæsar, ut supra demonstratum est, III cohortes Orici, opidi tuendi caussa, reliquit, iisque custodiam navium longarum transdidit, quas ex Italia transduxerat. huic officio opidoque præerat Acilius legatus. Is naves nostras in interiorem partem post opidum reduxit, & ad terram deligavit, faucibusque portus navem onerariam submersam objecit, & huic alteram conjunxit, super qua turrim effectam

ad

ad ipsum introitum portus opposuit, & militibus complevit, tuendamque ad omnes repentinos casus transdidit. Quibus cognitis rebus Cn. Pomp. filius, qui Classi Ægyptiæ præerat, ad Oricum venit; submersamque navim remulco, multisque contendens funibus abduxit: atque alteram navem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosque semper defatigatis summittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe mœnia opidi tentans, ut adversariorum manus diduceret, labore, & multitudine telorum nostros vicit: dejectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerunt, etiam navem expugnavit: eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem objectam, quæ pene insulam contra opidum effecerat: IV biremes subjectis scutulis impulsas vectibus in interiorem partem transduxit. ita ex utraque parte naves longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes, IV ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lælium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia importari in opidum prohibebat; ipse Lissum profectus naves onerarias XXX à M. Antonio relictas intra portum aggressus omnes incendit: Lissum expugnare conatus, defendentibus civibus Romanis, qui ejus erant conventus, militibusque, quos præsidii caussa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta inde discessit. Cæsar, postquam Pompeium ad Asparagium esse cognovit, eodem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere opido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat, III die in Macedoniam ad Pompeium pervenit, juxtaque eum castra posuit; & postridie, eductis omnibus copiis, acie instructa, decernendi potestatem Pompeio fecit. ubi eum suis locis se tenere

nere animadvertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit. itaque postero die omnibus copiis, magno circuitu, difficili angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum, totiusque belli apparatum is eo contulisset; ut accidit. Pompeius enim primo ignorans ejus consilium, quod diverso ab ea regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat: postea per exploratores certior factus postero die castra movit; breviore itinere se occurrere ei posse sperans. quod fore suspicatus Cæsar, militesque adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parva parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur; atque ibi castra posuit. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque habet navibus mediocrem, atque eas à quibusdam protegit ventis, castra communit. eo partem navium longarum convenire, frumentum commeatumque ab Asia atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora à Pompejanis tenebantur, classesq; ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariæ caussa L. Canuleium legatum misit: quodq; hæ regiones aberant longius, locis certis horrea constituit; vecturasque frumenti finitimis civitatibus descripsit. item Lisso, Parthinisque, & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri jussit. id erat perexiguum; quum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera & montuosa, ac plerumque utuntur frumento importato; tum quod Pompeius hæc providerat, & superioribus diebus

præ-

prædæ loco Parthinos habuerat; frumentumque omne conquisitum, spoliatis effossisque eorum domibus, per equites comportaverat. Quibus rebus cognitis Cæsar consilium capit ex loci natura. erant enim circum castra Pompeii permulti editi atque asperi colles. hos primum præsidiis tenuit; castellaque ibi communit. inde, ut loci cujusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumvallare Pompeium instituit: hæc spectans, quod angusta re frumentaria utebatur; quod Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui supportare posset: simul, ut pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumque ejus ad rem gerendem inutilem efficeret: tertio ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum à Cæsare obsideri, neque audere prælio dimicare. Pompeius neque à mari Dyrrhachioque discedere volebat; quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocaverat, frumentumque exercitui navibus supportabat; neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio decertare vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli sequens quam plurimos colles occuparet, & quam lætissimas regiones præsidiis teneret, Cæsarisque copias, quam maxime posset, distineret. idque accidit. castellis enim XXIV effectis, XV millia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur; multaque erant inter eum locum manu sata, quibus interim jumenta pasceret. atque ut nostri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant; ne quo loco nostri intrare, atque ipsos à tergo

circumvenire, possent. sed illi operibus vincebant; quod & numero militum præstabant, & interiore spatio minorem circuitum habebant. Qua quum erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis & dimicare non constituerat; tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum; multique ex nostris vulnerabantur. magnusque incesserat timor sagittarum; atque omnes fere milites aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas aut tegmenta fecerant, quibus tela vitarent. In occupandis præsidiis magna vi uterque utebatur. Cæsar, ut quam angustissime Pompeium contineret; Pompeius, ut quam plurimos colles quam maximò circuitu occuparet. crebraque ob eam caussam prælia fiebant. In his quum legio Cæsaris IX præsidium quoddam occupavisset, & munire cœpisset; huic loco propinquum & contrarium collem Pompeius occupavit, nostrosque opere prohibere cœpit: & quum una ex parte prope æquum aditum haberet, primum sagittariis funditoribusque circumjectis, postea levis armaturæ magna multitudine missa, tormentisque prolatis, munitiones impediebat. neque erat facile nostris uno tempore propugnare & munire. Cæsar, quum suos omnibus partibus vulnerari videret, recipere se statuit, & loco excedere. erat per declive receptus: illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, Non recusare se, quin nullius usus Imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde, quo temere essent progressæ. Cæsar receptui suorum timens crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, & adversas locari; intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci jussit, locumque in omnes partes quam maxime impediri.

pediri. ipſe idoneis locis funditores inſtruxit, ut præſidio noſtris ſe recipientibus eſſent. His rebus completis legiones reduci juſſit. Pompeiani hoc inſolentius atque audacius noſtros premere & inſtare cœperunt; crateſque pro munitione objectas propulerunt, ut foſſas tranſcenderent. Quod quum animadvertiſſet Cæſar, veritus, ne non reducti, ſed rejecti viderentur, majuſque detrimentum caperetur, à medio fere ſpatio ſuos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba ſignum dari, atque in hoſtes impetum fieri juſſit. Milites legionis IX ſubito conſtipati pila conjecerunt; & ex inferiore loco adverſus clivum incitati curſu, præcipites Pompeianos egerunt, & terga vertere coëgerunt. Quibus ad recipiendum crates directæ, longuriique objecti, & inſtitutæ foſſæ magno impedimento fuerunt. Noſtri vero, qui ſatis habebant ſine detrimento diſcedere, compluribus interfectis, V omnino ſuorum amiſſis, quietiſſime ſe receperunt, paulloque citra eum locum, aliis comprehenſis collibus, munitiones perfecerunt. Erat nova & inuſitata belli ratio, quum tot caſtellorum numero, tantoque ſpatio, & tantis munitionibus, & toto obſidionis genere, tum etiam reliquis rebus. nam, quicumque alterum obſidere conati ſunt, perculſos atque infirmos hoſtes adorti, aut prælio ſuperatos, aut aliqua offenſione permotos continuerunt, quum ipſi numero militum equitumque præſtarent. Cauſſa autem obſidionis hæc fere eſſe conſuevit, ut frumento hoſtes prohibeantur. at contra integras atque incolumes copias Cæſar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copia abundarent. quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ commeatum ſupportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte ſecundum curſum haberet. ipſe autem, conſumptis omnibus longe lateq; frumentis, ſummis erat in anguſtiis. ſed tamen

hæc singulari patientia milites ferebant. recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perpessos, labore & patientia maximum bellum confecisse. Meminerant, ad Alesiam, magnam se inopiam perpessos, multo etiam majorem ad Avaricum, maximarum se gentium victores discessisse. non, illis hordeum quum daretur, non legumina recusabant: pecus vero, cujus rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Est etiam genus radicis inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara: quod admistum lacte multum inopiam levabat, id ad similitudinem panis efficiebant. ejus erat magna copia. ex hoc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani famem nostris objectarent, vulgo in eos jaciebant, ut spem eorum minuerent. Jamque frumenta maturescere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sustinebat; quod celeriter se habituros copiam confidebant. crebroque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompeium è manibus dimissuros. frequenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum vix tolerari, reliqua vero jumenta interisse: uti autem ipsos valetudine non bona, quum angustiis loci, & odore tetro, & multitudine cadaverum, & quotidianis laboribus; insuetos operum, tum aquæ summa inopia [affectos.] omnia enim flumina, atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut averterat, aut magnis operibus obstruxerat. atque, ut erant loca montuosa, & ad specus angustiæ vallium, has sublicis in terram dimissis præsepserat, terramque aggesserat; ut aquam continerent: itaque illi necessario loca sequi demissa, ac palustria, & puteos fodere, cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibusdam præsidiis aberant longius, & celeriter æstibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima valetudine, summaque

inaque aquæ copia utebatur; tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat: quibus quotidie melius ſuccedere tempus, majoremque ſpem maturitate frumentorum proponi videbant. In novo genere belli novæ ab utriſque bellandi rationes reperiebantur. illi, quum animadvertiſſent ex ignibus, noctu cohortes noſtras ad munitiones excubare, ſilentio adverſi univerſas intra multitudinem ſagittas conjiciebant, & ſe confeſtim ad ſuos recipiebant. Quibus rebus noſtri, uſu docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, alio excubarent.

Deſunt.

Interim certior factus P. Sulla, quem diſcedens caſtris præfecerat Cæſar, auxilio cohorti venit cum legionibus II. cujus adventu facile ſunt repulſi Pompeiani. neque vero conſpectum aut impetum noſtrorum tulerunt: primiſque dejectis, reliqui ſe verterunt, & loco ceſſerunt. ſed inſequentes noſtros, ne longius proſequerentur, Sulla revocavit. At plerique exiſtimant, ſi acrius inſequi voluiſſet, bellum eo die potuiſſe finiri. cujus conſilium reprehendendum non videtur. aliæ enim ſunt legati partes atque Imperatoris. alter [omnia] agere ad præſcriptum; alter libere ad ſummam rerum conſulere debet. Sulla à Cæſare caſtris relictus, liberatis ſuis, hoc fuit contentus, neque prælio decertare voluit; quæ res tamen fortaſſe aliquem reciperet caſum; ne imperatorias ſibi partes ſumpſiſſe videretur. Pompeianis magnam res ad receptum difficultatem afferebat. nam ex iniquo progreſſi loco in ſummo conſtiterant. ſi per declive ſeſe reciperent, noſtros ex ſuperiore inſequentes loco verebantur. neque multum ad ſolis occaſum temporis ſupererat. ſpe enim conficiendi negotii, prope in noctem rem deduxerant. ita, neceſſario, atque ex tempore capto conſilio, Pompeius tumulum quendam occupavit: qui tantum aberat à noſtro

castello, ut telum tormentumve missum adjici non posset. Hoc consedit loco, atque eum communit: omnesque ibi copias continuit. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est. nam plura castella Pompeius pariter, distinendæ manus caussa, tentaverat; ne ex proximis præsidiis succurri posset. uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus III, atque eam loco depulit. altero Germani munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt. ita uno die VI præliis factis, III ad Dyrrhachium, III ad munitiones, quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, evocatos centurionesq; complures. in eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, ejus qui prætor Asiam obtinuerat: signaque sunt VI militaria relata. nostri non amplius XX omnibus sunt præliis desiderati. sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex una cohorte centuriones oculos amiserunt. &, quum laboris sui periculique testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter XXX in castellum conjecta Cæsari remuneraverunt: scutoque ad eum relato Scævæ centurionis, inventa sunt in eo foramina CCXXX. quem Cæsar, ut erat de se meritus, & de Rep. donatum millibus ducentis [æris] ab octavis ordinibus ad Primipilum se transducere pronunciavit. ejus enim opera castellum conservatum esse magna ex parte constabat. cohortemque [postea] duplici stipendio, frumento, * ut speciariis militaribusque donis amplissime donavit. Pompeius noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit; & in altitudinem pedum XV effectis operibus, vineis eam partem castrorum obtexit; & V intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum objectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit,

& se in antiquas munitiones recepit. Ætolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum & Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis, tentandam sibi Achaiam, ac paullo longius progrediendum, existimabat Cæsar: itaque eo Fusium Kalenum misit: & Q. Sabinum & Cassium cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu, Rutilius Lupus, qui Achaiam missus à Pompeio obtinebat, Isthmum præmunire instituit, ut Achaia Fusium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum voluntate ipsarum civitatum recepit: nonnullas per vim expugnavit: reliquas civitates, circummissis legationibus, amicitiæ Cæsaris conciliare studebat. In his rebus fere erat Fusius occupatus. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prælio decertare vellet; ut pene castris Pompeii legiones subjiceret: tantumque à vallo ejus prima acies aberat, uti ne in eam telum tormentumve adjici posset. Pompeius autem ut famam & opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret: omnisq; ejus instructus exercitus telis ex vallo adjectis protegi posset. Hæc quum in Achaia, atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemq; in Macedoniam venisse constaret; non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem: quem ab illo transditum initio, & commendatum in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat literas, mandataque ad eum: quorum hæc erat summa: Sese omnia de pace expertum nihil adhuc arbitrari factum, vitio eorum, quos esse auctores ejus rei voluisset: quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur: Scipionem ea auctoritate esse, ut non solum libere, quæ probasset, exponere; sed etiam ex magna parte compellere, atque errantem regere posset: præesse autem suo nomine exercitui; ut, præ-

ter auctoritatem, vires quoque ad coërcendum haberet: quod si fecisset, quietem Italiæ, pacem provinciarum, salutem imperii, uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert. ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur; castigato Scipione à Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus; infectaque re, sese ad Cæsarem recepit. Cæsar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus præmunivit, castellaque his locis posuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit: paucis intermissis diebus, rursum eum navibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo, ut foliis ex arboribus strictis, & teneris arundinum radicibus contusis equos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant: & cogebantur Corcyra, atque Acarnania, longo interjecto navigationis spatio, pabulum supportare; quoque erat ejus rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed postquam non modo hordeum pabulumque omnibus in locis, herbæque defectæ, sed etiam fructus ex arboribus deficiebat, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus & Ægus, Adbucilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaque erat usus. his domi ob has caussas amplissimos magistratus mandaverat; atque eos extra ordinem in senatum legendos curaverat: agrosque in Gallia ex hostibus captos, præmiaque rei pecuniariæ magna tribuerat; locupletesque ex gentibus effecerat. hi propter virtutem non solum apud Cæsarem in honore erant,

sed

ſed etiam apud exercitum cari habebantur. Sed freti amicitia Cæſaris, & ſtulta ac barbara arrogantia elati deſpiciebant ſuos, ſtipendiumque equitum fraudabant, & prædam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti univerſi Cæſarem adierunt, palamque de eorum injuriis ſunt queſti; & ad cætera addiderunt, falſum ab his equitum numerum deferri, quorum ſtipendium averterent. Cæſar neque tempus illud animadverſionis eſſe exiſtimans; & multa virtuti eorum concedens, rem diſtulit totam; illos ſecreto caſtigavit, quod quæſtui equites haberent; monuitque ut ex ſua amicitia omnia exſpectarent, & ex præteritis ſuis officiis [reliqua ſpectarent.] Magnam tamen hæc res illis offenſionem, & contemptionem ad omnes attulit. idque ita eſſe, quum ex aliorum objectationibus, tum etiam ex domeſtico judicio atque animi conſcientia intelligebant. Quo pudore adducti, & fortaſſe ſe non liberari, ſed in aliud tempus reſervari arbitrati, diſcedere à nobis, & novam tentare fortunam, novaſque experiri amicitias conſtituerunt: & cum paucis collocuti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati ſunt præfectum equitum C. Voluſenum interficere, ut poſtea, bello confecto, cognitum eſt; ut cum munere aliquo perfugiſſe ad Pompeium viderentur. poſtquam id difficilius viſum eſt, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac ſatisfacere, & fraudata reſtituere vellent, multis coëmptis equis, ad Pompeium tranſierunt cum iis quos ſui conſilii participes habebant. quos Pompeius, quod erant honeſto loco nati, & inſtructi liberaliter, magnoque comitatu & multis jumentis venerant, virique fortes habebantur, & in honore apud Cæſarem fuerant, quodque novum & præter conſuetudinem acciderat, omnia ſua præſidia circumduxit, atque oſtentavit. nam ante id tempus

nemo aut miles aut eques à Cæſare ad Pompeium tranſierat; quum pene quotidie à Pompeio ad Cæſarem perfugerent, vulgo vero in Epiro atque Ætolia conſcripti milites, earumque regionum omnium, quæ à Cæſare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus, ſeu quid in munitionibus perfectum non erat, ſeu quid à peritioribus rei militaris deſiderari videbatur, temporibuſque rerum, & ſpatiis locorum, & cuſtodiarum varia diligentia animadverſa, prout cujuſque eorum, qui negotiis præerant, aut natura aut ſtudium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt. Quibus ille cognitis, eruptioniſque jam ante capto conſilio, ut demonſtratum eſt, tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare jubet. His paratis rebus, magnum numerum levis armaturæ & ſagittariorum, aggeremque omnem noctu in ſcaphas, & naves actuarias imponit; & de media nocte cohortes LX ex maximis caſtris præſidiiſque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longiſſimeque à maximis caſtris Cæſaris aberant. Eodem naves, quas demonſtravimus, aggere & levis armaturæ militibus completas, quaſque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit; & quid à quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones Cæſar Lentulum Marcellinum quæſtorem cum legione IX poſitum habebat. huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Poſtumum adjutorem ſummiſerat. Erat eo loco foſſa pedum XV, & vallus contra hoſtem in altitudinem pedum X: tantundemque ejus valli agger in altitudinem patebat. ab eo, intermiſſo ſpatio pedum DC, alter converſus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullo munitione. hoc enim ſuperioribus diebus timens Cæſar, ne navibus noſtri circumvenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, ut, ſi ancipiti prælio dimicaretur, poſſet reſiſti. ſed operum magnitudo, & con-

tinens

tinens omnium dierum labor, quod millia passuum in circuitu XIIX munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transversum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas; magnumque nostris attulit incommodum. nam, ut ad mare nostræ cohortes IX legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani [exercitus:] novusque eorum adventus exstitit: simulque navibus circumvecti milites in anteriorem vallum tela jaciebant: fossæque aggere complebantur: & legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentisque cujusque generis, telisque terrebant, magnaque multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegumenta galeis imposita defendebant. Itaque, quum omnibus rebus nostri premerentur, atque ægrè resisterent; animadversum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est: atque inter duos vallos qua perfectum opus non erat, per mare navibus expositi in aversos nostros impetum fecerunt; atque ex utraque munitione dejectos terga vertere coëgerunt. Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nôstris laborantibus summisit; quæ ex castris fugientes conspicatæ neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt. itaque quodcumque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium, terrorem & periculum augebat. hominum enim multitudine receptus impediebatur. in eo prælio, quum gravi vulnere esset affectus Aquilifer, & viribus deficeretur, conspicatus equites nostros, Hanc ego, inquit, & vivus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæsari restituo. nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Cæsaris non accidit,

dit, ut rei militaris dedecus admittatur; incolumemque ad eum referte. Hoc casu Aquila conservatur, omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis. præter principem priorem. Jamque Pompeiani magna cæde nostrorum castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus. & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præsidiorum, ea re nunciata, cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cernebatur, cujus adventus Pompeianos compressit, nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. neque multo post Cæsar, significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præsidiis, eodem venit. qui cognito detrimento, quum animadvertisset Pompeium extra munitiones egressum; castra secundum mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum navibus habere, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, juxta Pompeium munire jussit. Qua perfecta munitione, animadversum est à speculatoribus Cæsaris, cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post silvam, & in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, quum se IX legio Cæsaris objecisset Pompeianis copiis, atque opere, * ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Hæc silvam quandam contingebant, neque longius à mari passibus CD aberant: post mutato consilio quibusdam de caussis, Cæsar paullo ultra eum locum castra transtulit: paucisque intermissis diebus, hæc eadem Pompeius occupaverat; &, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, majorem adjecerat munitionem. ita minora castra inclusa majoribus castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CD, quo liberius ac sine periculo milites

aqua-

aquarentur. ſed is quoque, mutato conſilio quibuſdam de cauſſis, quas commemorari neceſſe non eſt, eo loco exceſſerat. ita complures dies manſerant caſtra. munitiones quidem integræ omnes erant. eo ſigno legionis illato, ſpeculatores Cæſari renunciarunt. hoc idem viſum ex ſuperioribus quibuſdam caſtellis confirmaverant. Is locus aberat à novis Pompeii caſtris circiter paſſus D. hanc legionem ſperans Cæſar ſe opprimere poſſe, & cupiens ejus diei detrimentum ſarcire, reliquit in opere cohortes II, quæ ſpeciem munitionis præberent; ipſe diverſo itinere, quam potuit occultiſſime reliquas cohortes numero XXXIII, in quibus erat legio IX, multis amiſſis centurionibus, diminutoque militum numero, ad legionem Pompeii caſtraque minora duplici acie duxit. neque eum prima opinio fefellit. nam & pervenit prius, quam Pompeius ſentire poſſet; &, tametſi erant munitiones caſtrorum magnæ, tamen ſiniſtro cornu, ubi erat ipſe, celeriter aggreſſus, Pompeianos ex vallo deturbavit. erat objectus portis eritius. hic paulliſper eſt pugnatum, quum irrumpere noſtri conarentur, illi caſtra defenderent: fortiſſime T. Pulcione, cujus opera proditum exercitum C. Antonii demonſtravimus, è loco propugnante. ſed tamen noſtri virtute vicerunt: exciſoque eritio, primo in majora caſtra, poſt etiam in caſtellum, quod erat incluſum majoribus caſtris, irruperunt, &, quod eo pulſa legio ſeſe receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt. ſed fortuna, quæ plurimum poteſt, quum in reliquis rebus, tum præcipue in bello, parvis momentis magnas rerum commutationes efficit; ut tum accidit. Munitionem, quam pertingere à caſtris ad flumen ſupra demonſtravimus, dextri Cæſaris cornu cohortes ignorantia loci ſunt ſecutæ, quum portam quærerent, caſtrorumque eam munitionem eſſe arbitrarentur. Quod quum eſſet animadverſum, conjunctam eſſe flumini;

mini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt: omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius, hac longa satis interjecta mora, & re nunciata, v legionem ab opere deductam subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus ejus nostris equitibus appropinquabat, & acies instructa à nostris, qui castra occupaverant, cernebatur: omniaque sunt subito mutata. Pompeiana enim legio celeris spe subsidii confirmata ab Decumana porta resistere conabatur, atque ultro in nostros impetum faciebat. equitatus Cæsaris, quod angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo timens initium fugæ faciebat. dextrum cornu, quod erat à sinistro seclusum, terrore equitum animadverso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, qua proruebat, sese recipiebat: ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, x pedum munitionis sese in fossas præcipitabant: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi atq; exitum pariebant. Sinistro cornu milites, quum ex vallo Pompeium adesse, & suos fugere cernerent, veriti, ne angustiis intercluderentur, quum extra & intus hostem haberent, eodem, quo venerant, receptui consulebant: omniaque erant tumultus, timoris, fugæ plena; adeo, ut, quum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, & consistere juberet, alii, dimissis equis, eundem cursum conficerent; alii ex metu etiam signa dimitterent, neq; quisquam omnino consisteret. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius insidias timens, credo, quod hæc præter spem acciderant, ejus, qui paullo ante ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equitesque ejus, angustiis, portisque à Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. ita parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitio-

nitiones enim à caſtris ad flumen perductæ, expugnatis jam caſtris Pompeii, propriam & expeditam Cæſaris victoriam interpellaverunt. eadem res, celeritate inſequentium tardata, noſtris ſalutem attulit. Duobus his unius diei præliis Cæſar deſideravit milites DCCCCLX, & notos equites R. * Felginatem Tuticanum Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem Placentia; A. Gravium Puteolis; M. Sacrativirum Capua; tribunos mil. & centuriones XXX. Sed horum omnium pars magna in foſſis, munitionibuſque, & fluminis ripis oppreſſa ſuorum terrore ac fuga ſine ullo vulnere interiit, ſignàque ſunt militaria XXXII amiſſa. Pompeius eo prælio Imperator eſt appellatus. hoc nomen obtinuit, atque ita ſe poſtea ſalutari paſſus eſt. ſed neque in litteris, quas ſcribere eſt ſolitus, neque in faſcibus inſignia laureæ prætulit. At Labienus, quum ab eo impetraviſſet, ut ſibi captivos tranſdi juberet, omnes productos oſtentationis, ut videbatur, cauſſa, quo major perfugæ fides haberetur, commilitones appellans, & magna verborum contumelia interrogans, ſolerentne veterani milites fugere, in omnium conſpectu interficit. His rebus tantum fiduciæ ac ſpiritus Pompeianis acceſſit, ut non de ratione belli cogitarent, ſed viciſſe jam ſibi viderentur. Non illi paucitatem noſtrorum militum, non iniquitatem loci, atque anguſtias præoccupatis caſtris, & ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abſciſſum in duas partes exercitum, quum alter alteri auxilium ferre non poſſet, cauſſæ fuiſſe cogitabant. non ad hæc addebant, non ex concurſu acri facto, non prælio dimicatum; ſibique ipſos multitudine atque anguſtiis majus attuliſſe detrimentum, quam ab hoſte accepiſſent. non denique communes belli caſus recordabantur, quam parvulæ ſæpe cauſſæ vel falſæ ſuſpicionis vel terroris repentini, vel objectæ religionis, magna detrimenta intuliſſent! quoties

vel

vel culpa ducis, vel tribuni vitio in exercitu esset offensum: sed proinde, ac si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum, fama ac litteris victoriam ejus diei concelebrabant. Cæsar à superioribus consiliis depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. itaque uno tempore, præsidiis omnibus deductis, & oppugnatione dimissa, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit; hortatusque est, ne ea, quæ accidissent, graviter ferrent; neve his rebus terrerentur, multisque secundis præliis unum adversum, & id mediocre opponerent: habendam fortunæ gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent; quod duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus, pacavissent; quod finitimas frumentariasque provincias in potestatem redegissent: denique recordari debere, qua facilitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portubus, sed etiam litoribus, omnes incolumes essent transportati: si non omnia caderent secunda, fortunam esse industria sublevandam: quod esset acceptum detrimenti, ejus juri potius, quam suæ culpæ debere tribui: locum se tum ad dimicandum dedisse: potitum esse hostium castris; expulisse ac superasse pugnantes: sed, sive ipsorum perturbatio, sive error aliquis, sive etiam fortuna partam jam præsentemque victoriam interpellassent, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute sarciretur: quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, uti ad Gergoviam accidisset; atque ii, qui ante dimicare timuissent, ultro se prælio offerrent. Hac habita concione nonnullos signiferos ignominia notavit, ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumque studium infamiæ sarciendæ, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium desideraret; & sibi quisque

que etiam pœnæ loco graviores imponeret labores, ſimulque omnes arderent cupiditate pugnandi; quum ſuperioris etiam ordinis nonnulli oratione permoti, manendum eo loco, & rem prælio committendam exiſtimarent. Contra ea Cæſar neque ſatis militibus perterritis confidebat, ſpatiumque interponendum ad recreandos animos putabat; relictiſque munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat. itaque nulla interpoſita mora, ſauciorum modo & ægrorum habita ratione, impedimenta omnia ſilentio prima nocte ex caſtris Apolloniam præmiſit, ac conquieſcere ante iter confectum vetuit. his una legio miſſa præſidio eſt. His explicitis rebus, duas in caſtris legiones retinuit, reliquas de IV vigilia compluribus portis eductas eodem itinere præmiſit; parvoque ſpatio intermiſſo, ut & militare inſtitutum ſervaretur, & quam ſeriſſime ejus profectio cognoſceretur, conclamari juſſit; ſtatimque egreſſus, & noviſſimum agmen conſecutus, celeriter e conſpectu caſtrorum diſceſſit. Neque vero Pompeius, cognito conſilio ejus, moram ullam ad inſequendum intulit: ſed eadem ſpectans, ſi itinere impeditos & perterritos deprehendere poſſet, exercitum e caſtris eduxit, equitatumque præmiſit ad noviſſimum agmen demorandum: neque conſequi potuit, quod multum expedito itinere anteceſſerat Cæſar. ſed quum ventum eſſet ad flumen Genuſum, quod ripis erat impeditis, conſecutus equitatus noviſſimos prælio detinebat. Huic ſuos Cæſar equites oppoſuit; expeditoſque anteſignanos admiſcuit CD, qui tantum profecere, ut, equeſtri prælio commiſſo, pellerent omnes, compluresque interficerent, ipſi incolumes ſe ad agmen reciperent. Confecto juſto itinere ejus diei, quod propoſuerat Cæſar, tranſductoque exercitu flumen Genuſum, veteribus ſuis in caſtris contra Aſparagium conſedit, militeſque omnes intra vallum continuit; equitatumque per cauſ-

caussam pabulandi emissum confestim Decumana porta in castra se recipere jussit. Simili ratione Pompeius, confecto ejusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium consedit, ejusque milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant, alii lignandi pabulandique caussa longius progrediebantur, alii, quod subito consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum & sarcinarum relicta, ad hæc repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impeditis, Cæsar, quod fore providerat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque ejus diei itinere, IIX millibus passuum ex eo loco procedit, quod facere Pompeius discessu militum non potuit. Postero die Cæsar similiter præmissis prima nocte impedimentis, de IV vigilia ipse egreditur; ut, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, quum se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet, IV die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimavit. Cæsari ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque Domitio, ne adventu Pompeii præoccuparetur, ad eum omni celeritate & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum à mari, atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, frumento

mento ac commeatu abstractum pari conditione belli secum decertare cogeret: si in Italiam transiret, conjuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur: sin Apolloniam Oricumque oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. itaque præmissis nunciis ad Cn. Domitium Cæsar scripsit; ecquid fieri vellet, ostendit: præsidioque Apolloniæ cohortibus IV, Lissi I, III Orici relictis, quique erant ex vulneribus ægri, depositis; per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque de Cæsaris consilio conjectura judicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret: si ab ora maritima Corcyraque discedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia exspectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium aggrederetur. Iis de caussis uterque eorum celeritati studebat, ut suis esset auxilio, &, ad opprimendos adversarios, ne occasioni temporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia directo itinere averterat. Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam improviso aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ caussa ab eo discesserat, & Heracleam Senticam, quæ est subjecta Candaviæ, iter fecerat; ut ipsa fortuna illum objicere Pompeio videretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. simul à Pompeio litteris per omnes provincias civitatesque dimissis, de prælio ad Dyrrhachium facto elatius inflatiusque multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat: pulsum fugere Cæsarem pene omnibus copiis amissis. hæc itinera infesta reddiderant: hæc civitates nonnullas ab ejus amicitia averterant. Quibus accidit rebus, ut, pluribus dimissi itineribus à Cæsare ad Domitium, & ab

ab Domitio ad Cæſarem, nulla ratione iter conficere poſſent. Sed Allobroges, Roſcilli atque Ægi familiares, quos perfugiſſe ad Pompeium demonſtravimus, conſpicati in itinere exploratores Domitii, ſeu priſtina ſua conſuetudine, quod unà in Gallia bella geſſerant; ſeu gloria elati, cuncta, ut erant acta, expoſuerunt, & Cæſaris profectionem, & adventum Pompeii docuerunt. à quibus Domitius certior factus, vix IV horarum ſpatio antecedens, hoſtium beneficio periculum vitavit: & ad Æginium, quod eſt objectum oppoſitumque Theſſaliæ, Cæſari venienti occurrit. Conjuncto exercitu, Cæſar Gomphos pervenit; quod eſt opidum primum Theſſaliæ venientibus ab Epiro: quæ gens paucis ante menſibus ultro ad Cæſarem legatos miſerat, ut ſuis omnibus facultatibus uteretur; præſidiumque ab eo militum petierat. ſed eo fama jam præcucurrerat, quam ſupra docuimus, de prælio Dyrrhachino; quod multis auxerat partibus. itaque Androſthenes prætor Theſſaliæ, quum ſe victoriæ Pompeii comitem eſſe mallet, quam ſocium Cæſaris in rebus adverſis, omnem ex agris multitudinem ſervorum ac liberorum in opidum cogit, portaſque præcludit, & ad Scipionem Pompeiumque nuncios mittit, ut ſibi ſubſidio veniant: ſe confidere munitionibus opidi, ſi celeriter ſuccurratur: longinquam oppugnationem ſuſtinere non poſſe. Scipio diſceſſu exercituum à Dyrrhachio cognito, Lariſſam legiones adduxerat. Pompeius nondum Theſſaliæ appropinquabat. Cæſar caſtris munitis ſcalas muſculoſque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari juſſit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites, docuit quantum uſum haberet ad ſublevandum omnium rerum inopiam, potiri opido pleno atque opulento; ſimul reliquis civitatibus urbis hujus exemplo inferre terrorem; & id fieri celeriter, prius quam auxilia concurrerent. itaque uſus ſingulari mili-
tum

tum studio, eodem, quo venerat, die post horam IX opidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnavit, & ad diripiendum militibus concessit; statimque ab opido castra movit, & Metropolim venit, sic, ut nuncios expugnati opidi, famamque antecederet. Metropolitæ, eodem primum usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murosque armatis compleverunt. sed postea casu civitatis Gomphensis ex captivis cognito, quos Cæsar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conservatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliæ fuit civitas præter Larissæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæsari pareret, atque imperata faceret. ille segetis idoneum locum in agris nactus, quæ prope jam matura erat, ibi adventum exspectare Pompeii, eoque omnem rationem belli conferre constituit. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam pervenit: concionatusque apud cunctum exercitum suis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut parta jam victoria prædæ ac præmiorum velint esse participes: receptisque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur; classicumque apud eum cani, & alterum illi jubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobusque magnis exercitibus conjunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes victoriæ augetur adeo, ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; &, si quando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret, unius esse negotium diei, sed, illum delectari imperio, & consulares prætoriosque servorum habere numero, dicerent. Jamque inter se palam de præmiis ac sacerdotiis contendebant; in annosque consulatum definiebant. alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant; magnaque inter eos

in consilio fuit controversia, oporteretne, L. Hirri, quod is à Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætoriis absentis rationem haberi: quum ejus necessarii fidem implorarent Pompeii, præstaret, quod proficiscenti recepisset, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent. Jam de sacerdotio Cæsaris Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt: quum Lentulus ætatis honorem ostentaret; Domitius urbanam gratiam, dignitatemque jactaret; Scipio affinitate Pompeii confideret. Postulavit etiam L. Afranium proditionis exercitus Atius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. & L. Domitius in consilio dixit, placere sibi bello confecto ternas tabellas dari ad judicandum iis, qui ordinis essent senatorii, belloque una cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique intra præsidia Pompeii fuissent, neque operam in re militari præstitissent. unam fore tabellam qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecuniæ, aut de persequendis inimicis agebant. nec quibus rationibus superare possent, sed, quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata, confirmatisque militibus, & satis longo spatio temporis à Dyrrhachinis prœliis intermisso, quum satis perspectum militum animum habere videretur, tentandum Cæsar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. itaque ex castris exercitum eduxit, aciemque instruxit, primum suis locis, paulloque à castris Pompeii longius; continentibus vero diebus, ut progrederetur à castris suis, collibusque Pompeianis aciem subjiceret. Quæ

res in dies confirmatiorem ejus efficiebat exercitum. superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes atq; expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem armis inter equites præliari juberet, qui quotidiana consuetudine usum quoque ejus generis præliorum perciperent. his erat rebus effectum, ut equites ∞ apertioribus etiam locis VII millium Pompeianorum impetum, quum adesset usus, sustinere auderent, neque magnopere eorum multitudine terrerentur. namque etiam per eos dies prælium secundum equestre fecit, atque unum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, ut videbatur, spectans, si iniquis locis Cæsar se subjiceret. Cæsar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem judicavit, uti castra ex eo loco moveret, semperque esset in itineribus; hoc sperans, ut, movendis castris, pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur; simulque, in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, & insolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo jam profectionis dato, tabernaculisque detensis, animadversum est, paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius à vallo esse aciem Pompeii progressam; ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Cæsar apud suos, quum jam esset agmen in portis, Differendum est, inquit, iter in præsentia nobis, & de prælio cogitandum, sicut semper depoposcimus: animo simus ad dimicandum parati: non facile occasionem postea reperiemus. confestimque expeditas copias educit. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu

ſtatuerat prælio decertare. namque etiam in conci-
lio ſuperioribus diebus dixerat, prius, quam concur-
rerent acies, fore, ut exercitus Cæſaris pelleretur. id
quum eſſent plerique admirati, Scio me, inquit, pe-
ne incredibilem rem polliceri: ſed rationem conſilii
mei accipite, quo firmiore animo in prælium pro-
deatis. perſuaſi equitibus noſtris, idque mihi ſe fa-
cturos confirmaverunt, ut, quum propius ſit acceſ-
ſum, dextrum Cæſaris cornu ab latere aperto aggre-
derentur, ut, circumventa ab tergo acie, prius per-
turbatum exercitum pellerent, quam à nobis telum
in hoſtem jaceretur. ita ſine periculo legionum, &
pene ſine vulnere bellum conficiemus. id autem
difficile non eſt, quum tantum equitatu valeamus.
ſimul denunciavit, ut eſſent animo parati in poſte-
rum; &, quoniam fieret dimicandi poteſtas, ut ſæ-
pe cogitaviſſent, ne uſu manuque reliquorum opi-
nionem fallerent. Hunc Labienus excepit, ut, quum
Cæſaris copias deſpiceret, Pompeii conſilium ſum-
mis laudibus efferret. Noli, inquit, exiſtimare,
Pompei, hunc eſſe exercitum, qui Galliam Germa-
niamque devicerit. omnibus interfui præliis. neque
temere incognitam rem pronuncio. perexigua pars
illius exercitus ſupereſt; magna pars deperiit; quod
accidere tot præliis fuit neceſſe. multos Autumni pe-
ſtilentia in Italia conſumpſit: multi domum diſceſ-
ſerunt: multi ſunt relicti in continenti. an non au-
diſtis ex iis, qui per cauſſam valetudinis remanſe-
runt, cohortes eſſe Brundiſii factas? hæ copiæ,
quas videtis, ex delectibus horum annorum in cite-
riore Gallia ſunt refectæ; & pleræque ſunt ex colo-
nis Tranſpadanis. attamen, quod fuit roboris, duo-
bus præliis Dyrrhachinis interiit. Hæc quum dixiſ-
ſet, juravit, ſe, niſi victorem, in caſtra non reverſu-
rum: reliquoſque, ut idem facerent, hortatus eſt.
Hoc laudans Pompeius, idem juravit. nec vero ex
reliquis fuit quiſquam, qui jurare dubitaret. Hæc
quum

quum facta essent in concilio, magna spe & lætitia omnium discessum est. ac jam animo victoriam præcipiebant, quod de re tanta & à tam perito Imperatore nihil frustra confirmari videbatur. Cæsar, quum Pompeii castris appropinquasset, ad hunc modum aciem ejus instructam animadvertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ, transditæ à Cæsare initio dissensionis ex SC. quarum una prima, altera tertia appellabatur. in eo loco ipse erat Pompeius. mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio conjuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ. has firmissimas se habere Pompeius existimabat. reliquas inter aciem mediam cornuaque interjecerat: numeroque cohortes cx expleverat. hæc erant millia XLV. evocatorum circiter duæ, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant: quæ tota acie dispersæ erant. reliquas cohortes VII castris, propinquisque castellis præsidio disposuerat. dextrum cornu ejus rivus quidam impeditis ripis muniebat. quam ad caussam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes in sinistro cornu objecerat. Cæsar, superius institutum servans, x legionem in dextro cornu, IX in sinistro collocaverat, tametsi erat Dyrrhachinis præliis vehementer attenuata: & huic sic adjunxit IIX, ut pene unam ex duabus efficeret; atque alteram alteri præsidio esse jusserat. Cohortes in acie LXXX constitutas habebat. quæ summa erat ∞ XXII. cohortes II castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, media acie Cn. Domitium præposuerat. ipse contra Pompeium consistit. Simul his rebus animadversis, quas demonstravimus, timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit; atque ex his quartam instituit, equitatuique opposuit; &, quid

fieri vellet, ostendit: monuitque, ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare; simul tertiæ aciei, totique exercitui imperavit, ne injussu suo concurreret: se, quum id fieri vellet, vexillo signum daturum. Exercitum quum militari more ad pugnam cohortaretur, suaque in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemoravit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset; quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per A. Clodium cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se unquam abuti militum sanguine, neque Remp. alterutro exercitu privare voluisse. Hac habita oratione, exposcentibus militibus, & studio pugnæ ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crastinus evocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione x duxerat, vir singulari virtute. Hic, signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis; & vestro Imperatori, quam constituistis, operam date. unum hoc prælium superest: quo confecto, & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus. simul respiciens Cæsarem, Faciam, inquit, hodie, Imperator, aut ut vivo mihi, aut mortuo gratias agas. Hæc quum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit: atque eum milites electi circiter cxx voluntarii ejusdem centuriæ sunt prosecuti. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus. sed Pompeius suis prædixerat, ut Cæsaris impetum exciperent, neve se loco moverent; aciemque ejus distrahi paterentur. idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus visque militum infringeretur; aciesque distenderetur; atque suis ordinibus dispositi dispersos adorirentur: levius quoque casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quam si ipsi immissis telis occurrissent: simul fore, ut, duplicato cursu, Cæsa-

Cæſaris milites exanimarentur, & laſſitudine conficerentur.. quod nobis quidem nulla ratione factum à Pompeio videtur: propterea quod eſt quædam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ ſtudio pugnæ incenditur. hanc non reprimere, ſed augere Imperatores debent. neque fruſtra antiquitus inſtitutum eſt, ut ſigna undique concinerent, clamoremque univerſi tollerent: quibus rebus & hoſtes terreri, & ſuos incitari exiſtimaverunt. Sed noſtri milites dato ſigno, quum infeſtis pilis procucurriſſent, atque animadvertiſſent non concurri à Pompeianis, uſu periti, ac ſuperioribus pugnis exercitati, ſua ſponte curſum repreſſerunt, & ad medium fere ſpatium conſtiterunt, ne conſumptis viribus appropinquarent; parvoque intermiſſo temporis ſpatio, ac rurſus renovato curſu, pila miſerunt; celeriterque, ut erat præceptum à Cæſare, gladios ſtrinxerunt. neque vero Pompeiani huic rei defuerunt. nam & tela miſſa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conſervaverunt; piliſque miſſis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à ſiniſtro Pompeii cornu, ut erat imperatum, univerſi procucurrerunt: omniſque multitudo ſagittariorum ſe profudit: quorum impetum noſter equitatus non tulit, ſed paullum loco motus ceſſit: equiteſque Pompeiani hoc acrius inſtare, & ſe turmatim explicare, aciemque noſtram à latere aperto circuire cœperunt. quod ubi Cæſar animadvertit, IV aciei, quam inſtituerat ſex cohortium numero, ſignum dedit. illi celeriter procucurrerunt; infeſtiſque ſignis tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo conſiſteret, omneſque converſi non ſolum loco excederent, ſed protinus incitati, fuga montes altiſſimos peterent. quibus ſummotis, omnes ſagittarii funditoreſque deſtituti inermes ſine præſidio, interfecti ſunt. Eodem impetu cohortes ſiniſtrum cornu, pugnantibus etiam tum

ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosque à tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quieta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere jussit. ita, quum recentes atque integri defessis successissent, alii autem à tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atque universi terga verterunt. Neque vero Cæsarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in IV acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur, ut ipse in hortandis militibus pronunciaverat. ab his enim primum equitatus est pulsus: ab iisdem facta cædes sagittariorum atque funditorum: ab iisdem acies Pompeiana à sinistra parte erat circumventa, atque initium fugæ factum. sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animadvertit, aliis diffisus acie excessit, protinusque se in castra equo contulit, & iis centurionibus, quos in statione ad prætoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, Tueamini, inquit, castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit. ego reliquas portas circumeo, & castrorum præsidia confirmo. Hæc quum dixisset, se in prætorium contulit summæ rei diffidens, & tamen eventum exspectans. Cæsar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere æstimans milites cohortatus est, ut beneficio fortunæ uterentur, castraque oppugnarent: qui, etsi magno æstu fatigati (nam ad meridiem res erat perducta), tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra à cohortibus, quæ ibi præsidio erant relictæ, industrie defendebantur, multo etiam acrius à Thracibus, barbarisque auxiliis. nam qui acie refugerant milites, & animo perterriti & lassitudine confecti, missis plerique armis, signisque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione cogitabant. neque vero diutius, qui in vallo consti-

terant,

terant, multitudinem telorum ſuſtinere potuerunt; ſed confecti vulneribus locum reliquerunt; protinuſque omnes, ducibus uſi centurionibus, tribuniſque mil. in altiſſimos montes, qui ad caſtra pertinebant, confugerunt. In caſtris Pompeii videre licuit triclinia ſtrata, magnum argenti pondus expoſitum, recentibus ceſpitibus tabernacula conſtrata, L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula protecta edera, multaque præterea, quæ nimiam luxuriam, & victoriæ fiduciam deſignarent; ut facile æſtimari poſſet, nihil eos de eventu ejus diei timuiſſe, qui non neceſſarias conquirerent voluptates, atque ii miſerrimo ac patientiſſimo exercitui Cæſaris luxuriam objiciebant, cui ſemper omnia ad neceſſarium uſum defuiſſent. Pompeius jam, quum intra vallum noſtri verſarentur, equum nactus, detractis inſignibus Imperatoris, Decumana porta ſe ex caſtris ejecit; protinuſque equo citato Lariſſam contendit. neque ibi conſtitit; ſed eadem celeritate paucos ſuorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermiſſo, comitatu equitum xxx ad mare pervenit, navemque frumentariam conſcendit; ſæpe, ut dicebatur, quærens, tantum ſe opinionem feſelliſſe, ut à quo genere hominum victoriam ſperaſſet, ab eo initio fugæ facto, pene proditus videretur. Cæſar caſtris potitus à militibus contendit, ne in præda occupati reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circumvenire inſtituit. Pompeiani, quod is mons erat ſine aqua, diffiſi ei loco, relicto monte, univerſi [juris ejus] Lariſſam verſus ſe recipere cœperunt. qua re animadverſa, Cæſar copias ſuas diviſit; partemque legionum in caſtris Pompeii remanere juſſit, partem in ſua caſtra remiſit: IV ſecum legiones duxit; commodioreque itinere Pompeianis occurrere cœpit: & progreſſus millia paſſuum VI aciem inſtruxit. Qua re animadverſa, Pompeiani in quodam monte conſtiterunt.

hunc montem flumen subluebat. Cæsar, milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti, noxque jam suberat, tamen munitione flumen à monte seclusit, ne noctu Pompeiani aquari possent. Quo jam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere cœperunt. pauci ordinis Senatorii, qui se cum iis conjunxerant, nocte fuga salutem petierunt. Cæsar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planiciem descendere, atque arma projicere jussit. quod ubi sine recusatione fecerunt; passisque palmis, projecti ad terram, flentes ab eo petierunt salutem: consolatus consurgere jussit; & pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conservavit; militibusque suis jussit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas quas secum duxerat, invicem requiescere, atque in castra reverti jussit: eodemque die Larissam pervenit. in eo prælio non amplius CC milites desideravit, sed centuriones, fortes viros, circiter XXX amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cujus mentionem supra fecimus, gladio in os adversum conjecto. neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. sic enim Cæsar existimabat, eo prælio excellentissimam virtutem Crastini fuisse, optimeq; eum de se meritum judicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia XV cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt amplius millia XXIV. namque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Sullæ dediderunt. multi præterea in finitimas civitates refugerunt. Signaque militaria ex prælio ad Cæsarem sunt relata CLXXX, & Aquilæ IX. L. Domitius ex castris in montem refugiens, quum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brun-

Brundisium venit; eademque ratione qua factum à Libone antea demonstravimus, insulam objectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, tectis instratisque scaphis elicuit naves Lælianas; atque ex his longius productam unam quinqueremem, & minores duas, in angustiis portus cepit: itemque per equites dispositos aqua prohibe e classiarios instituit. sed Lælius tempore anni commodiore, usus ad navigandum onerariis navibus, Corcyra Dyrrhachioq; aquam suis supportabat; neque à proposito deterrebatur; neque ante prælium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum navium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu insulaque expelli potuit. Iisdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum & Phœnicum & Cilicum in Siciliam venit: & quum esset Cæsaris classis divisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor Liboque ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de ejus adventu cognosceret: perturbatumque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis, magno vento & secundo completas onerarias naves tæda, & pice, & stupa, reliquisque rebus, quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit, atque omnes naves incendit XXXV, in quibus erant XX constratæ: tantusque eo facto timor incessit, ut, quum esset legio præsidio Messanæ, vix opidum defenderetur: & nisi eo ipso tempore nuncii de Cæsaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse ut amitteretur. sed opportunissime nunciis allatis opidum fuit defensum; Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est & Libonem: applicatisque nostris ad terram navibus, propter eundem timorem, pari, atque antea, ratione egit. secundum nactus ventum, onerarias naves circiter XL præparatas ad

incendium immisit: & flamma ab utroque cornu comprehensa, naves sunt combustæ v. quumque ignis magnitudine venti latius serperet; milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti præsidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naves conscenderunt, & à terra solverunt; impetuque facto in Cassianam classem, quinqueremes II, in quarum altera erat Cassius, ceperunt. sed Cassius exceptus scapha refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes. neque multo post de prælio facto in Thessalia cognitum est; ut ipsis Pompeianis fides fieret. nam ante id tempus fingi à legatis amicisque Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit. Cæsar omnibus rebus relictis persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes ex fuga se recepisset; ne rursus copias comparare alias, & bellum renovare posset: & quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionemque unam minoribus itineribus subsequi jussit. Erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum, uti omnes ejus provinciæ juniores, Græci, civesque R. jurandi caussa convenirent. sed utrum avertendæ suspicionis caussa Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fugæ consilium occultaret, an novis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad anchoram una nocte constitit; & vocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris adventu, ex eo loco discessit, & Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, navibusque aliis additis actuariis, in Ciliciam, atque inde Cyprum pervenit. ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium, civiumque Romanorum, qui illic negotiarentur, arcem ante captam esse excludendi sui caussa; nunciosque dimissos ad eos, qui se ex fuga

in finitimas civitates recepiſſe dicerentur, ne Antiochiam adirent: id ſi feciſſent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui ſuperiore anno conſul fuerat, & P. Lentulo conſulari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodi, qui quum ex fuga Pompeium ſequerentur, atque in inſulam veniſſent, opido ac portu recepti non erant: miſſiſque ad eos nunciis, ut ex iis locis diſcederent, contra voluntatem ſuam naves ſolverunt. Jamque de Cæſaris adventu fama ad civitates perferebatur. Quibus cognitis rebus, Pompeius, depoſito adeundæ Syriæ conſilio, pecunia ſocietatis ſublata, & à quibuſdam privatis ſumpta, & æris magno pondere ad militarem uſum in naves impoſito, duobuſque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis ſocietatum delegerat, partim à negotiatoribus coëgerat, quoſque ex ſuis quiſque ad hanc rem idoneos exiſtimabat, Peluſium pervenit. ibi caſu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum ſorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante menſibus per ſuos propinquos atque amicos regno expulerat: caſtraque Cleopatræ non longo ſpatio ab ejus caſtris diſtabant. Ad eum Pompeius miſit, ut pro hoſpitio atque amicitia patris Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo miſſi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui cœperunt, eoſq; hortari, ut ſuum officium Pompeio præſtarent, neve ejus fortunam deſpicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites; quos ex ejus exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam tranſduxerat, belloque confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant regni; ſive timore adducti, ut poſtea prædicabant, ne, ſollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Ægyptumque occuparet; ſive deſpecta ejus fortuna, ut plerumque in

calamitate ex amicis inimici exiſtunt, iis, qui erant ab eo miſſi, palam liberaliter reſponderunt,eumque ad regem venire juſſerunt. ipſi clam conſilio inito Achillam præfectum regium,ſingulari hominem audacia, & L.Septimium tribunum mil. ad interficiendum Pompeium miſerunt. Ab his liberaliter ipſe appellatus,& quadam notitia Septimii productus,quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conſcendit cum paucis ſuis; & ibi ab Achilla & Septimio interficitur. Item L.Lentulus comprehenditur à rege, & in cuſtodia necatur. Cæſar, quum in Aſiam veniſſet, reperiebat, T. Ampium conatum eſſe tollere pecunias Epheſo ex Fano Dianæ; ejuſque rei cauſſa ſenatores omnes ex provincia vocaſſe, ut iis teſtibus in ſumma pecuniæ uteretur; ſed interpellatum adventu Cæſaris profugiſſe. ita duobus temporibus Epheſiæ pecuniæ Cæſar auxilium tulit. Item conſtabat, Elide in templo Minervæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prælium ſecundum feciſſet Cæſar,ſimulacrum Victoriæ, quod ante ipſam Minervam collocatum erat, & ante ad ſimulacrum Minervæ ſpectabat, ad valvas ſe templi limenque convertiſſe. Eodemque die Antiochiæ in Suria bis tantus exercitus clamor & ſignorum ſonus exauditus eſt, ut in muris armata civitas diſcurreret. Hoc idem Ptolemaïde accidit. Pergami in occultis ac remotis templi, quo, præter ſacerdotes, adire fas non eſt, quæ Græci Ἄδυτα appellant, tympana ſonuerunt. Item Trallibus in Templo Victoriæ, ubi Cæſaris ſtatuam conſecraverant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento exſtitiſſe oſtendebatur. Cæſar paucos dies in Aſia moratus, quum audiſſet Pompeium Cypri viſum, conjectans eum in Ægyptum iter habere, propter neceſſitudines regni, reliquaſque ejus loci opportunitates, cum legionibus,una,quam ex Theſſalia ſe ſequi juſſerat, & altera, quam ex Achaia à

Fufio legato evocaverat, equitibuſque DCCC, & navibus longis Rhodiis X, & Aſiaticis paucis, Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum III millia CC. reliqui vulneribus ex prœliis, & labore, ac magnitudine itineris confecti conſequi non potuerant. Sed Cæſar confiſus fama rerum geſtarum, infirmis auxiliis proficiſci non dubitaverat, atque omnem ſibi locum tutum fore exiſtimabat. Alexandriæ de Pompeii morte cognoſcit: atque ibi primum è navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in opido præſidii cauſſa reliquerat, & concurſum ad ſe fieri videt, quod faſces anteferrentur. In hoc omnis multitudo majeſtatem regiam minui prædicabat. Hoc ſedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concurſu multitudinis concitationes fiebant: compluresque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur. Quibus rebus animadverſis legiones ſibi alias ex Aſia adduci juſſit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. ipſe enim neceſſario Eteſiis tenebatur; qui Alexandria navigantibus ſunt adverſiſſimi venti. Interim controverſias regum ad populum R. & ad ſe, quod eſſet conſul, pertinere exiſtimans, atque eo magis officio ſuo convenire, quod ſuperiore conſulatu cum patre Ptolemæo, & lege & SC. ſocietas erat facta; oſtendit, ſibi placere, regem Ptolemæum, atque ſororem ejus Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere; & de controverſiis jure apud ſe potius, quam inter ſe armis, diſceptare. Erat in procuratione regni propter ætatem pueri nutritius ejus, eunuchus, nomine Pothinus. is primum inter ſuos queri atque indignari cœpit, regem ad dicendam cauſſam evocari: deinde adjutores quoſdam conſcios ſui nactus ex regiis amicis, exercitum à Peluſio clam Alexandriam evocavit; atque eundem Achillam, cujus ſupra meminimus, omnibus copiis præfecit. hunc incitatum ſuis, & regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri vellet, litte-

litteris nunciisque edocuit. In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti ex duobus filiis major, & ex duabus ea quæ ætate antecedebat. Hæc uti fierent, per omnes deos, perque fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum R. obtestabatur. Tabulæ testamenti, unæ per legatos ejus Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur, (eæ, quum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ:) alteræ, eodem exemplo, relictæ, atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur. De his rebus quum ageretur apud Cæsarem; isque maxime vellet pro communi amico atque arbitro controversias regum componere: subito exercitus regius equitatusque omnis venire Alexandriam nunciatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra opidum, si esset dimicandum, confideret. relinquebatur, ut se suis locis opido teneret, consiliumque Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse jussit: Regemque hortatus est; ut ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret; &, quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides, & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam pervenerunt. Quos ille, quum in conspectum ejus venissent, prius, quam audiret, aut, cujus rei caussa missi essent, cognosceret, corripi ac interfici jussit. Quorum alter accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, regem ut in sua potestate haberet, Cæsar effecit; magnamque regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, & ut potius privato paucorum & latronum consilio quam regio susceptum bellum videretur. Erant cum Achilla copiæ, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendæ viderentur. millia enim XX in armis

habe-

habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus: qui jam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ atque licentiæ venerant, & nomen disciplinamque populi R. dedidicerant, uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibusque Suriæ, Ciliciæque provinciæ, finitimarumque regionum. Multi præterea, capitis damnati, exsulesque convenerant: fugitivisque omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus; certaque vitæ conditio, ut dato nomine, militum essent numero: quorum si quis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere; hi bona locupletum diripere stipendii augendi caussa, regis domum obsidere, regno expellere alios, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueverant. Erant præterea equitum millia II, qui inveteraverant compluribus Alexandriæ bellis. Hi Ptolemæum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Ægyptiis gesserant. hunc usum rei militaris habebant. His copiis fidens Achillas, paucitatemque militum Cæsaris despiciens, occupat Alexandriam: præterea opidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat. Primo impetu domum ejus irrumpere conatus est. Sed Cæsar dispositis per vias cohortibus impetum ejus sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum: ac longe maximam ea res attulit dimicationem. simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur: & magna multitudine naves longas occupare hostes conabantur: quarum erant auxilio L missæ ad Pompeium: quæ, prælio in Thessalia facto, domum redierant. illæ triremes omnes & quinqueremes erant, aptæ instructæque omnibus rebus ad navigandum. præter has, XXII erant, quæ præsidii caussa Alexandriæ esse con-

consueverant, constratæ omnes. quas si occupassent, classe Cæsari erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent: commeatu, auxiliisque Cæsarem prohiberent. itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit, quum ille celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. sed rem obtinuit Cæsar; omnesque eas naves, & reliquas, quæ erant in navalibus, incendit; quod tam late tueri tam parva manu non poterat; confestimque ad Pharum navibus milites exposuit. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa, quæ nomen ab insula accepit. Hæc insula objecta Alexandriæ portum efficit: sed à superioribus regionibus in longitudinem passuum DCCCC in mare jactis molibus, angusto itinere & ponte cum opido conjungitur. In hac sunt insula domicilia Ægyptiorum, & vicus, opidi magnitudine: quæque ubique naves imprudentia aut tempestate paullulum suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueverunt. Iis autem invitis, à quibus Pharus tenetur, non potest esse, propter angustias, navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharum apprehendit, atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, uti tuto frumentum, auxiliaque navibus ad eum supportari possent. dimisit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia evocavit: reliquis opidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prælio discederetur, & neutri pellerentur (id efficiebant angustiæ loci): paucisque utrimque interfectis, Cæsar loca maxime necessaria complexus, noctu præmunit: hoc tractu opidi pars erat regiæ exigua, in quam ipse habitandi caussa initio erat inductus, & theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, & ad reliqua navalia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro objectas haberet,

beret, neu pugnare invitus cogeretur. Interim Filia minor Ptolemæi regis vacuam possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regia transjecit, unaque bellum administrare cœpit. sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta, quæ res apud milites largitiones auxit. magnis enim jacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Pothinus, nutritius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris, quum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, neve animo deficeret, indicatis deprehensisque internunciis, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII PANSÆ COMMENTARIORUM DE BELLO ALEXANDRINO,

LIBER UNUS.

BEllo Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo, atque ex Suria Ciliciaq; omnem classem accersit, ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabatæorum Malco evocat; tormenta undique conquiri & frumentum mitti, auxiliaque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur: atq; omnes opidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus atque musculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur; quantumque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. nam incendio fere tuta est Alexandria; quod sine contignatione ac materia sunt ædificia, & structuris atq; fornicibus continentur, tectaque sunt rudere aut pavimentis. Cæsar studebat maxime, ut, quam angustissimam partem

tem opidi palus à meridie interjecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis, à reliqua parte urbis excluderet; illud sperans, primum, ut, quum esset in duas partes urbs divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur; deinde, ut laborantibus succurri, atque ex altera opidi parte auxilium ferri posset; in primis vero, ut aqua pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus large præbere poterat. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla, aut mora, inferebatur. nam in omnes partes, per quas fines Ægyptii regnumque pertinet, legatos, conquisitoresque delectus habendi caussa miserant, magnumque numerum in opidum telorum atque tormentorum convexerant, & innumerabilem multitudinem adduxerant. nec minus in urbe maximæ armorum erant institutæ officinæ. servos præterea puberes armaverant: quibus domini locupletiores victum quotidianum stipendiumque præbebant. hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur. veteranas cohortes vacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quacumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunæ essent. omnibus viis atque angiportis triplicem vallum obduxerant. erat autem quadrato exstructus saxo; nec minus XL pedes altitudinis habebat. quæque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subjectisque eas rotis, funibus jumentisque [objectis,] directis plateis in quamcumque erat visum partem movebant. urbs fertilissima & copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. ipsi homines ingeniosissimi atque acutissimi, quæ à nobis fieri viderant, ea sollertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitari viderentur: & sua sponte multa

repe-

reperiebant: unoque tempore & noſtras munitiones infeſtabant, & ſuas defendebant: atque hæc principes in conſiliis concionibuſque agitabant, populum Rom. paullatim in conſuetudinem ejus regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuiſſe in Ægypto: Pompeium ſe ex fuga eodem recepiſſe; ac Cæſarem veniſſe cum copiis; neque morte Pompeii quidquam profectum, quo minus Cæſar apud ſe commoraretur: quem ſi non expuliſſent, futuram ex regno provinciam: idque agendum mature. namque eum, interclusum tempeſtatibus propter anni tempus, recipere tranſmarina auxilia non poſſe. Interim, diſſenſione orta inter Achillam, qui veterano exercitui præerat, & Arſinoën Regis Ptolemæi minorem filiam, ut ſupra demonſtratum eſt, quum uterque utrique inſidiaretur, & ſummam imperii ipſe obtinere vellet; præoccupat Arſinoë per Ganymedem eunuchum nutritium ſuum, atque Achillam interficit. hoc occiſo ipſa ſine ullo ſocio & cuſtode omne imperium obtinebat. Exercitus Ganymedi tranſditur. is ſuſcepto officio largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia adminiſtrat. Alexandria eſt fere tota ſuffoſſa, ſpecuſque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quæ paullatim ſpatio temporis liqueſcit ac ſubſidit. hac uti domini ædificiorum atque eorum familia conſueverunt. nam quæ flumine Nilo fertur, adeo eſt limoſa atque turbida, ut multos varioſque morbos efficiat. ſed eâ plebes ac multitudo contenta eſt neceſſario, quod fons urbe tota nullus eſt. hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. quo facto eſt admonitus Ganymedes poſſe noſtros aqua intercludi; qui diſtributi munitionum tuendarum cauſſa vicatim ex privatis ædificiis, ſpecubus & puteis extracta aqua utebantur. Hoc probato conſilio, magnum ac difficile opus aggreditur. interſeptis enim ſpecubus, atque omnibus urbis

urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit. hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat. quamobrem salsior paullo præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob caussam id accidisset; nec satis sibi ipsi credebant; quum se inferiores ejusdem generis ac saporis aqua dicerent uti, atque ante consuessent: vulgoque inter se conferebant, & degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. parvo vero temporis spatio, hæc propior bibi non poterat omnino, illa inferior corruptior jam salsiorque reperiebatur. Quo facto dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum casum omnes deducti viderentur; atque alii morari Cæsarem dicerent, quin naves conscendere juberet; alii multo graviorem extimescerent casum; quod neque celari Alexandrinos possent in apparanda fuga, quum hi tam parvo spatio distarent ab ipsis; neque, illis imminentibus atq; insequentibus, ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo opidanorum in parte Cæsaris, quam domiciliis ipsorum non moverat; quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat, & descivisse à suis videbatur: ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quod neq; fallaces essent, neq; temerarii, multa oratio frustra absumeretur. quum vero uno tempore & natio eorum & natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest. Cæsar suorum timorem consolatione & ratione minuebat. nam puteis fossis aquam dulcem posse reperiri affirmabat. omnia enim litora naturaliter aquæ dulcis venas habere. quod si alia esset litoris Ægyptii natura, atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare libere tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus quotidie

tidie aquam navibus peterent, vel à ſiniſtra parte à Paratenio, vel à dextra ab inſula; quæ diverſæ navigationes nunquam uno tempore adverſis ventis præcluderentur: fugæ vero nullum eſſe conſilium non ſolum iis, qui primam dignitatem haberent, ſed ne iis quidem, qui nihil, præterquam de vita cogitarent: magno negotio impetus hoſtium adverſos ex munitionibus ſuſtineri: quibus relictis, nec loco, nec numero pares eſſe poſſe: magnam autem moram & difficultatem adſcenſum in naves habere, præſertim ex ſcaphis: ſummam eſſe contra in Alexandrinis velocitatem, locorumque & ædificiorum notitiam. hos præcipue in victoria inſolentes, præcurſuros, & loca excelſiora atque ædificia occupaturos: ita fuga navibuſque noſtros prohibituros. proinde ejus conſilii obliviſcerentur, atque omni ratione eſſe vincendum cogitarent. Hac oratione apud ſuos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermiſſis, ad fodiendos puteos animum conferant; neve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo ſuſcepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte vis aquæ dulcis inventa eſt. ita operoſis Alexandrinorum machinationibus maximiſque conatibus, non longi temporis labore occurſum eſt. Eo biduo legio XXXVII ex dedititiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis impoſita in naves à Domitio Calvino, ad litora Africæ, paullo ſupra Alexandriam, delata eſt. hæ naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur. ſed loca ſunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. hi, quum diu retinerentur, atque aquæ inopia premerentur, navigio actuario Cæſarem faciunt certiorem. Cæſar ut per ſe conſilium caperet, quid faciendum videretur, navim conſcendit, atque omnem claſſem ſequi juſſit, nullis noſtris militibus impoſitis;

quod

quod, quum longius paullo discederet, munitiones nudare nolebat; quumque ad eum locum accessisset, qui appellatur Cherronesus, aquandique caussa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex numero, quum longius à navibus prædatum processissent, ab equitibus hostium sunt excepti: ex iis cognoverunt, Cæsarem ipsum in classe venisse, nec ullos milites in navibus habere. Qua re comperta, magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendæ rei crediderunt. itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus instruxerunt, Cæsarique redeunti cum classe occurrerunt: qui duabus de caussis eo die dimicare nolebat; quod & nullos milites in navibus habebat: & post horam x diei res agebatur: nox autem allatura videbatur majorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant: sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum; quod nulla satis idonea esset hortatio, qua neque virtutem posset notare, neque inertiam. Quibus de caussis naves, quas potuit, Cæsar ad terram detrahit: quem in locum illos successuros non existimabat. erat una navis Rhodia in dextro Cæsaris cornu longe ab reliquis collocata. hanc conspicati hostes non tenuerunt sese: magnoque impetu IV ad eam constratæ naves & complures apertæ contenderunt. cui coactus est Cæsar ferre subsidium: ne turpiter in conspectu contumeliam acciperet; quanquam, si quid gravius illi accidisset, merito casurum judicabat. Prælium commissum est magna contentione Rhodiorum: qui quum in omnibus dimicationibus & scientia & virtute præstitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant; ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. ita prælium secundissimum est factum. capta est una hostiū quadriremis: depressa est altera. deinde omnes epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis navibus propugna-

pugnatorum est interfecta. quod nisi nox prælium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, adverso vento leniter flante, naves onerarias Cæsar remulco victricibus suis Alexandriam deducit. Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, quum non jam virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se victos viderent. * quibus, & superioribus locis sublevabantur, ut ex ædificiis defendi possent: & materiam cunctam objicerent, quod nostræ classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. iidem, postea quam Ganymedes in concilio confirmavit, sese & eas, quæ essent amissæ, restituturum, & numerum adaucturum, magna spe & fiducia veteres efficere naves, accuratiusque huic rei studere atque inservire instituerunt: ac, tametsi amplius cx navibus longis in portu navalibusque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. videbant enim non auxilia Cæsari, non commeatus supportari posse, si classe ipsi valerent. Præterea nautici homines, & urbis & regionis maritimæ, quotidianoque usu à pueris exercitati, ad naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant; &, quantum parvulis navigiis profecissent, sentiebant: itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erant omnibus ostiis Nili custodiæ exigendi portorii caussa dispositæ. Naves veteres erant in occultis regiæ navalibus, quibus multis annis ad navigandum non erant usi. has reficiebant; illas Alexandriam revocabant. deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant: asseres remorum usum obtinebant. aliud naturalis sollertia, aliud urbis copia subministrabat. Postremo non longam navigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati serviebant, & in ipso portu confligendum videbant. itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes XXII, quinqueremes V confecerunt, ad has

minores apertasque complures adjecerunt: &, in portu periclitati remigio, quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seque ad confligendum omnibus rebus paraverunt. Cæsar Rhodias naves IX habebat (nam, X missis, una in cursu litore Ægyptio defecerat), Ponticas IIX, Lycias V, ex Asia XII. ex his quinqueremes V erant, & quadriremes X. reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræque apertæ. tamen virtute militum confisus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat. Postquam eo ventum est, ut sibi uterque eorum confideret; Cæsar Pharon classe circumvehitur, adversasque naves hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. inter has spatium CD passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naves videbatur. post hunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quæ quamque earum sequatur, & cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt; in fronte collocant XXII. reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. magnum præterea numerum minorum navigiorum & scapharum producunt cum malleolis ignibusque; si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terroris afferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ. sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ. Satisque diu inter ipsos est exspectatum, ab utris transeundi fieret initium: propterea quod, eo qui intrassent, & ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur. Rhodiis navibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Græcis, comparandus. hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. qui ubi Cæsaris animum advertit,

Vide-

Videris mihi, inquit, Cæsar, vereri, si hæc vada primus navibus intraveris, ne prius dimicare cogaris quam reliquam classem possis explicare. nobis rem committe. nos prælium sustinebimus. neque tuum judicium fallemus; dum reliqui subsequantur. hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari magno nobis & dedecori & dolori est. Cæsar illum adhortatus atq; omnibus laudibus prosecutus dat signum pugnæ. progressas ultra vadum IV Rhodias naves circumsistunt Alexandrini; atque in eas impetum faciunt. sustinent illi, atque arte sollertiaque se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transversa hosti objiceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus adversæ occurrerent. interim sunt reliquæ subsecutæ. tum necessario discessum ab arte est propter angustias loci, atque omne certamen in virtute constitit. neque vero Alexandriæ fuit quisquam aut nostrorum, aut opidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque & votis victoriam suis ab diis immortalibus exposceret. Minime autem erat par prælii certamen. nostris enim prorsus neque terra, neque mari effugium dabatur victis: omniaque victoribus erant futura in incerto. illi, si superassent navibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. simul illud grave ac miserum videbatur, perpaucos de summa rerum ac de salute omnium decertare: quorum si quis aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat, ut hoc majori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus, ne suam atque

omnium falleret opinionem, quorum judicio delectus ad pugnam proficisceretur. itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticisque sollertia atque ars præsidium ferret; neque numero navium præstantibus multitudo prodesset, neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri virtuti nostrorum possent adæquari. Capitur hoc prælio quinqueremis una, & biremis cum defensoribus remigibusque; & deprimuntur tres, nostris incolumibus omnibus. reliquæ propinquam fugam ad opidum capiunt; quas protexerunt ex molibus atque ædificiis imminentibus, & nostros adire propius prohibuerunt. Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimavit, ut insulam molemque ad insulam pertinentem in suam redigeret potestatem. perfectis enim magna ex parte munitionibus in opido, & illam, & urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes x, & levis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphasque imponit: alteram insulæ partem distinendæ manus caussa cum constratis navibus aggreditur, præmiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. ac primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt. uno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & litora armati defendebant, quo propter asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur: & scaphis navibusque longis v mobiliter & scienter angustias loci tuebantur. sed ubi locis primum cognitis, vadisque pertentatis, pauci nostri in litore constiterunt, atque hos sunt alii subsecuti; constanterque in eos, qui in littore æquo institerant, impetum fecerunt; omnes Pharitæ terga verterunt. his pulsis, custodia portus relicta, ad litora & vicum applicaverunt; seque ex navibus ad tuenda ædificia ejecerunt. neque vero diutius ipsi [ex] munitione se continere potuerunt. etsi erat non dissimile, at-

que Alexandriæ, genus ædificiorum (ut minora majoribus conferantur): turresque editæ & conjunctæ muri locum obtinebant. neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum, sed terror hominibus mentem consiliumque eripit, & membra debilitat; ut tunc accidit. qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, iidem perterriti fuga suorum, & cæde paucorum, XXX pedum altitudine in ædificiis consistere ausi non sunt, seque per molem in mare præcipitaverunt, & DCCC passuum intervallum ad opidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectique sunt, sed numerus captivorum omnino fuit DC. Cæsar, præda militibus concessa, ædificia diripi jussit; castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit; atque ibi præsidium posuit. hunc fuga Pharitæ reliquerant; fortiorem illum propioremque opido Alexandrini tuebantur. sed eum postero die simili ratione aggreditur; quod, his obtentis duobus, omnem navigiorum excursum & repentina latrocinia sublatum iri videbatur. jamque eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis è navibus sagittisque depulerat, atque in opidum redegerat; & cohortium III instar in terram exposuerat. non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur. reliquæ copiæ in navibus stationem obtinebant. Quo facto imperat pontem adversus hostem prævallari, &, qua exitus navibus erat, fornice exstructo, quo pons sustinebatur lapidibus oppleri atque obstrui: quorum altero opere effecto, nulla omnino scapha egredi posset; altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex opido se ejecere, & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt; eodemque tempore, quæ consueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quæ erat adversus pontem, & ex navibus contra

 molem.

molem. In his rebus occupato Cæſare, militeſque hortante, remigum magnus numerus & claſſiariorum ex longis navibus noſtris in molem ſe ejecit. Pars eorum ſtudio ſpectandi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum navigia hoſtium lapidibus ac fundis à mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur. ſed poſtquam ultra eum locum ab latere eorum aperto auſi ſunt egredi ex navibus Alexandrini pauci, ut ſine ſignis certiſque ordinibus, ſine ratione prodierant, ſic temere in naves refugere cœperunt. quorum fuga incitati Alexandrini ex navibus egrediebantur, noſtroſque acrius perturbatos inſequebantur. ſimul qui in navibus longis remanſerant, ſcalas rapere, naveſque à terra repellere properabant; ne hoſtes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites noſtri cohortium trium, quæ in ponte, ac prima mole conſtiterant, quum poſt ſe clamorem exaudirent, fugam ſuorum viderent, magnam vim telorum adverſi ſuſtinerent, veriti ne ab tergo circumvenirentur, & diſceſſu navium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem inſtitutam reliquerunt, & magno curſu incitati ad naves contenderunt. quorum pars proximas nacta naves multitudine hominum atque onere depreſſa eſt: pars reſiſtens & dubitans, quid eſſet capiendum conſilii, ab Alexandrinis interfecta eſt: nonnulli feliciore exitu expeditas ad ancoram naves conſecuti incolumes diſceſſerunt: pauci allevati ſcutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatarunt. Cæſar, quoad potuit, cohortando ſuos ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo verſatus eſt: poſtquam univerſos cedere animadvertit, in ſuum navigium ſe recepit. quo multitudo hominum inſecuta quum irrumperet, neque adminiſtrandi neque repellendi à terra facultas daretur; fore, quod accidit, ſuſpicatus, ſeſe ex navigio ejecit, atque

que ad eas, quæ longius conſtiterant, naves adnatavit. hinc ſuis laborantibus ſubſidio ſcaphas mittens, nonnullos conſervavit. navigium quidem ejus multitudine depreſſum militum, una cum hominibus interiit. hoc prælio deſiderati ſunt ex numero legionariorum militum circiter CD, & paullo ultra eum numerum claſſiarii & remiges. Alexandrini eo loco caſtellum magnis munitionibus, multiſque tormentis confirmaverunt, atque, egeſtis ex mari lapidibus, libere ſunt uſi poſtea ad mittenda navigia. Hoc detrimento milites noſtri tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut incenſi potius atque incitati magnas acceſſiones fecerint in operibus hoſtium expugnandis, in præliis quotidianis, quandocumque ſors obtulerat procurrentibus & erumpentibus Alexandrinis * manum comprehendi multum operibus, & ardentibus ſtudiis militum nec divulgata Cæſaris cohortatio ſubſequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi & continendi à periculoſiſſimis eſſent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum. Alexandrini, quum Romanos & ſecundis rebus confirmari, & adverſis incitari viderent, neque ullum belli tertium caſum noſſent, quo poſſent eſſe firmiores; ut conjectura conſequi poſſumus, aut admoniti à regis amicis, qui in Cæſaris erant præſidiis, aut ſuo priore conſilio, per occultos nuncios regi probato; legatos ad Cæſarem miſerunt, ut dimitteret regem, tranſireque ad ſuos pateretur: paratam enim omnem multitudinem eſſe confectam tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudeliſſima Ganymedis; facere id, quod rex imperaſſet: quo ſi auctore in Cæſaris fidem amicitiamque venturi eſſent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus ſe dederent. Cæſar, etſi fallacem gentem, ſemperque alia cogitantem, alia ſimulantem, bene cognitam habebat, tamen petentibus dare veniam utile eſſe ſtatuit:

quod si quo pacto sentirent ea, quæ postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat; sin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius atque honestius sese contra regem, quam contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. itaque regem cohortatus, ut consuleret regno paterno, parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendiis & ruinis esset deformata, cives suos primum ad sanitatem revocaret, deinde conservaret, fidem populo R. ubique præstaret; quum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret; dextera dexteram tenens dimittere cœpit adulta jam ætate puerum. at regius animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæsarem cœpit, ne se dimitteret. non enim regnum ipsum sibi conspectu Cæsaris esse jucundius. Compressis pueri lacrimis Cæsar ipse commotus celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrimas, quas in colloquio projecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones militesque lætabantur; quod nimia bonitas ejus fallaciis pueri elusa esset. quasi vero id Cæsar bonitate tantum adductus, ac non prudentissimo consilio fecisset. Quum duce assumto Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animadverterent; eludentibusque militibus regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quidquam proficere viderent; rumoresque exsisterent, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere, Suria Ciliciaque adduci, quod nondum Cæsari auditum erat; interea commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. itaque expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum

in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris commeatibus. quod ubi Cæsari nunciatum est, classem jubet expediri atque instrui. præficitur Ti. Nero. proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naves, atque in his Euphranor, sine quo nulla unquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem casum reservat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem prosequebatur. nam quum ad Canopum ventum esset; instructaque utrimque classis conflixisset, & sua consuetudine Euphranor primus prælium commisisset; & illic triremem hostium perforasset ac demersisset; proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est. cui subsidium nemo tulit: sive quod in ipso satis præsidii pro virtute ac felicitate ejus putarent esse; sive quod ipsi sibi timebant. itaque unus ex omnibus eo prælio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice periit. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus magnæ nobilitatis domi, scientiæque in bello, & virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Cæsaris, missus in Suriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, cum magnis copiis quas celeriter & propensissima civitatum voluntate & sua diligentia confecerat, itinere pedestri, quo conjungitur Ægyptus Suriæ, Pelusium adduxit: idque opidum firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci, (namque tota Ægyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur), repente magnis circumdatum copiis, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subjiciebat, & perseverantia constantiaque oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem, præsidiumque ibi suum collocavit. Inde re bene ge-

sta Alexandriam ad Cæsarem contendit; omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque adest victori, pacarat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat. Locus est fere regionum illarum nobilissimus non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen à similitudine litteræ cepit. nam pars quædam fluminis Nili, [mire] derivata inter se, duobus itineribus paullatim, medium inter se spatium relinquens, diversissimo ad litus intervallo [à] mari conjungitur. cui loco quum appropinquare Mithridatem Rex cognovisset; & transeundum ei flumen sciret; magnas adversus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridatem, vel sine dubio retineri posse credebat. quemadmodum autem optabat eum vinci; sic satis habebat interclusum à Cæsare à se retineri. quæ primæ copiæ flumen à Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prælium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus victoriæ societatem. quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit. quum vero incaute atque insolenter succedere eos munitionibus videret; eruptione undique facta, magnum numerum eorum interficit, quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naves, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent. qui ut paullulum ab illo timore se recrearunt, adjunctis iis, qui subsequebantur, rursus Mithridatem oppugnare cœperunt. Mittitur à Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret. cognoscit ex suis eadem hæc accidisse Rex. ita pene sub idem tempus & rex ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, & Cæsar ad recipiendum. celeriore fluminis Nili navigatione Rex est usus, in qua magnam & paratam classem habebat. Cæsar eodem itinere uti noluit; ne navibus in flumine dimicaret: sed, circumvectus eo mari, quod Africæ

partis

partis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus, prius tamen Regis copiis occurrit, quam is Mithridatem aggredi posset, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. Consederat cum copiis rex loco natura munito, quod erat ipse excelsior; planitia ex omnibus partibus subjecta. tribus autem ex lateribus variis genere munitionibus tegebatur. unum latus erat adjectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret; tertium palude cingebatur. Inter castra Regis & Cæsaris iter flumen intercedebat angustum, altissimis ripis; quod in Nilum influebat. aberat autem ab Regis castris millia passuum circiter VII. Rex, quum hoc itinere venire Cæsarem comperisset, equitatum omnem, expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Cæsarem prohiberent, & eminus ex ripis prælium impar inirent. nullum enim processum virtus habebat, aut periculum ignavia subibat. quæ res incendit dolore milites equitesque nostros; quod tam diu pari prælio cum Alexandrinis certaretur. itaque eodem tempore equites Germani dispersi vada fluminis quærentes, partim demissioribus ripis flumen transnarunt; & legionarii, magnis arboribus excisis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinoque aggere injecto, flumen transierunt. quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent. sed id frustra. namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt, pene omni reliqua multitudine interfecta. Cæsar, re præclarissime gesta, quum subitum adventum suum judicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad regis castra pertendit. hæc quum & opere magno vallata, & loci natura munita adverteret; confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret: lassos itinere, ac præliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit; ita-

que, non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longe à suis castris muniverat, brachiisque cum opere castrorum conjunxerat vici obtinendi caussa, Cæsar aggressus, omnibus copiis expugnat; non quo id minori numero militum consequi difficile factu putaret; sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeque eminus præliari cœperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur; una, quam liberum accessum habere demonstravi; altera, quæ mediocre intervallum inter castra & flumen Nilum habebat. maxima & electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat. plurimum autem proficiebant hostes in repellendis vulnerandisque nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. diversis enim telis nostri figebantur, adversi ex vallo castrorum, aversi ex flumine, in quo multæ naves instructæ funditoribus & sagittariis, nostros impugnabant. Cæsar, quum videret milites acrius præliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem; quumque animum adverteret excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis; quod & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi, decucurrissent in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes illo circuire castra, & summum locum aggredi, jussit; hisque Carsulenum præfecit & animi magnitudine, & rei militaris scientia virum præstantem. Quo ut ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diverso clamore & prælio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes discurrere cœperunt. quorum perturbatione, no-

stro-

ſtrorum animi adeo ſunt incitati, ut pene eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editiſſimum locum caſtrorum caperent: ex quo decurrentes magnam multitudinem hoſtium in caſtris interfecerunt. quod periculum plerique Alexandrini fugientes acervatim ſe de vallo præcipitaverunt in eam partem, quæ flumini erat adjuncta. horum primis in ipſa foſſa munitionis magna vi oppreſſis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. conſtat fugiſſe ex caſtris regem ipſum, receptumque in navem, & multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerſo navigio periiſſe. Re feliciſſime celerrimeque geſta, Cæſar, magnæ victoriæ fiducia proximo terreſtri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque ea parte opidi victor introiit, quæ præſidio hoſtium tenebatur. neque eum conſilium ſuum fefellit, quin hoſtes, eo prælio audito, nihil jam de bello eſſent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo opidanorum, armis projectis, munitionibuſque ſuis relictis, veſte ea ſumpta, qua ſupplices dominantes deprecari conſueverunt, ſacriſque omnibus prolatis, quorum religione precari offenſos iratoſque animos regum erant ſoliti, advenienti Cæſari occurrerunt, ſeque ei dediderunt. Cæſar in fidem receptos conſolatus, per hoſtium munitiones in ſuam partem opidi magna gratulatione venit ſuorum; qui non tantum bellum ipſum ac dimicationem, ſed etiam talem adventum ejus felicem fuiſſe lætabantur. Cæſar Ægypto atque Alexandria potitus reges conſtituit, quos Ptolemæus teſtamento ſcripſerat, atque obteſtatus erat populum Ro. ne mutarentur. nam majore ex duobus pueris rege amiſſo, minori tranſdidit regnum, majorique ex duabus filiis Cleopatræ, quæ manſerat in fide præſidiiſque ejus. minorem Arſinoën, cujus nomine diu regnaſſe impotenter Ganymeden docuimus, dedu-

cere ex regno ſtatuit; ne qua rurſus nova diſſenſio, prius quam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines ſeditioſos naſceretur. Legione veterana VI ſecum deducta, ceteras ibi relinquit; quo firmius eſſet eorum regum imperium: qui neque amorem ſuorum habere poterant, quod fideliter permanſerant in Cæſaris amicitia; neque vetuſtatis auctoritatem, paucis diebus reges conſtituti. ſimul ad imperii noſtri dignitatem utilitatemque publicam pertinere exiſtimabat, ſi permanerent in fide reges: præſidiis eos noſtris eſſe tutos, & hos, ſi eſſent ingrati, poſſe iiſdem præſidiis coërceri. ſic rebus omnibus confectis & collocatis, ipſe itinere terreſtri profectus eſt in Suriam. Dum hæc in Ægypto geruntur, rex Deiotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæſar Aſiam, finitimaſque provincias adminiſtrandas tranſdiderat, venit, oratum, ne Armeniam minorem, regnum ſuum, neque Cappadociam, regnum Ariobarzanis, poſſideri vaſtarique pateretur à Pharnace: quo malo niſi liberarentur, imperata ſibi facere, pecuniamque promiſſam Cæſari non poſſe ſe perſolvere. Domitius, non tantum ad explicandos ſumtus rei militaris, quum pecuniam neceſſariam eſſe judicaret, ſed etiam turpe populo Rom. & Cæſari victori, ſibique infame eſſe ſtatueret, regna ſociorum atque amicorum ab externo rege occupari; nuncios confeſtim ad Pharnacem miſit, Armenia Cappadociaque decederet, neve occupatione belli civilis, populi Rom. jus majeſtatemque tentaret. hanc denunciationem quum majorem vim habituram exiſtimaret, ſi propius eas regiones cum exercitu acceſſiſſet; ad legiones profectus, unam ex tribus XXXVI ſecum ducit, II in Ægyptum ad Cæſarem mittit, literis ejus evocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit; quod itinere terreſtri per Suriam erat miſſa. adjungit Cn. Domitius legioni XXXVI duas à Deiotaro, quas ille diſciplina atque armatura noſtra

com-

complures annos constitutas habebat, equitesque centum; totidemque ab Ariobarzane sumit. mittit P. Sextium ad C. Plætorium quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat; Quinctumque Patisium in Ciliciam ad auxilia accersenda. quæ copiæ celeriter omnes jussu Domitii Comanas convenerunt. Interim legati à Pharnace responsa referunt, Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine jure obtinere deberet; denique ejus regni caussa integra Cæsari servaretur: paratum enim se facere, quod is statuisset. Cn. Domitius, quum animadverteret eum Cappadocia decessisse non voluntate adductum, sed necessitate, quod facilius Armeniam defendere posset subjectam suo regno, quam Cappadociam longius remotam; quodque omnes III legiones adducturum Domitium putasset; ex quibus cùm II ad Cæsarem missas audisset, audaciusque in Armenia substitisset; perseverare cœpit, ut eo quoque regno decederet: neque enim aliud jus esse Cappadociæ atque Armeniæ: nec juste eum postulare, ut in Cæsaris adventum res integra differretur: id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. His responsis datis, cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisque superioribus iter facere instituit. nam ex Ponto à Comanis jugum editum silvestre est pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. cujus itineris has esse [certas] opportunitates, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, & quod Cappadocia his jugis subjecta magnam commeatus copiam erat subministratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regiaque munera Domitio ferrent. ea constanter omnia aspernabatur: nec sibi quidquam fore antiquius, quam dignitatem populi R. & re-

gna sociorum recuperare, legatis respondebat. Magnis & continuis itineribus confectis, quum adventaret Nicopolim, quod opidum in Armenia minore positum est plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, satis magno intervallo ab opido remotis, castra posuit longe à Nicopoli circiter millia passuum VII. Quibus ex castris, quum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque pene disposuit equites. magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari jussit; paganosque & opidanos in iis locis obversari: ut, si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris & pecora & homines animadverteret versari, tamquam amicorum adventu: sin vero ut in hostium fines veniret, præda diripienda milites dissiparentur, dispersique cæderentur. Hæc quum administraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium: quum hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra, spes pacis Domitio in iisdem castris morandi attulit caussam. ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus, ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra revocavit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraque opido contulit. quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto. in fronte enim, simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidiis. eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra sinistraque intervallis, simplicibus ordinibus instructis. perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructa. Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo versari, flagitarique à Domitio, ut quamprimum sibi subsidia mitteret, propiusque

ipse

ipſe Alexandriam per Suriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, ſi trahere tempus poſſet: quum diſcedendum celeriter Domitio putaret. itaque ab opido, qua facillimum acceſſum & æquiſſimum ad dimicandum noſtris videbat, foſſas II directas, non ita magno medio intervallo relicto, IV pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius conſtituerat ſuam non producere aciem. inter has foſſas aciem ſemper inſtruebat. equitatum autem ab lateribus omnem extra foſſam collocabat: qui neque aliter utilis eſſe poterat, & multum numero anteibat noſtrum equitatum. Domitius autem, quum Cæſaris magis periculo, quam ſuo, commoveretur; neque ſe tuto diſceſſurum arbitraretur, ſi conditiones, quas rejecerat, rurſus appeteret, aut ſine cauſſa diſcederet; ex propinquis caſtris in aciem exercitum eduxit. XXXVI legionem in dextro cornu collocavit; Ponticam in ſiniſtro; Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen anguſtiſſimum frontis reliquit intervallum, reliquis cohortibus in ſubſidiis collocatis. ſic utrimque acie inſtructa, proceſſum eſt ad dimicandum. Signo ſub idem tempus ab utroque dato, concurritur: acriter varieque pugnatur. nam XXXVI legio, quum extra foſſam in equitatum regis impetum feciſſet, adeo ſecundum prælium fecit, ut mœnibus opidi ſuccederet, foſſamque tranſiret, adverſoſque hoſtes aggrederetur. at Pontica ex altera parte legio, quum paullulum averſa hoſtibus ceſſiſſet, foſſam autem circuire [acies] ſecundo conata eſſet, ut aperto latere aggrederetur hoſtem, in ipſo tranſitu foſſæ confixa, & oppreſſa eſt. Deiotari vero legiones vix impetum ſuſtinuerunt. ita victrices regis copiæ cornu ſuo dextro, mediaque acie convertérunt ſe ad XXXVI legionem: quæ tamen fortiter vincentium impetum ſuſtinuit; magnis copiis hoſtium circumdata, præſentiſſimo animo pugnans in or-
bem

bem se recepit ad radices montium: quo Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. ita, Pontica legione pene tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, XXXVI legio in loca se superiora contulit, non amplius CCL desideratis. ceciderunt eo prælio splendidi ac illustres viri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit. Pharnaces rebus secundis elatus, quum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupavit: ibique & victor, & crudelissimus rex, quum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa opida expugnavit; bona civium Romanorum Ponticorumque diripuit: supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, ea quæ morte essent miseriora; Pontumque nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum: quæ provincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. namque eo missus æstate cum II legionibus Q. Cornificius Cæsaris quæstor pro prætore, quamquam erat provincia minime copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello ac dissensionibus vastata & confecta, tamen prudentia ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrederetur, & recepit, & defendit. namque & castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnavit; eaque præda milites donavit: quæ etsi erat tenuis, tamen in tanta provinciæ desperatione erat grata, præsertim virtute parta. & quum Octavius ex fuga Pharsalici prælii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis navibus Jadertinorum, quorum semper in Remp. singulare con-

constiterat officium, dispersis, Octavianis navibus erat potitus; ut vel classe dimicare posset, adjunctis captivis, navibus sociorum. & quum diversissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium victor Cæsar sequeretur; compluresque adversarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, se, reliquiis ex fuga collectis, contulisse audiret; litteras ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conscriptæ, proficisceretur in Illyricum, conjunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciæ inferretur, depelleret: sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adducerent. omnem enim illam partem regionemque vivo Cn. Pompeio bellum instauraturam esse credebat. Gabinius, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni, ac difficili; sive copiosiorem provinciam existimans, sive multum fortunæ victoris Cæsaris tribuens, sive virtute & scientia sua confisus, quam sæpe in bellis periclitatus magnas res & secundas ductu ausuque suo gesserat; neque provinciæ facultatibus sublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis, neque navibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari poterat; magnisque difficultatibus coactus non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. ita, quum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella aut opida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoque est à barbaris contemptus, ut, Salonam se recipiens in opidum maritimum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo prælio duobus millibus militum amplius amissis, centurionibus XXXIIX, tribunis IV, cum reliquis copiis Salonam se recepit; summaque ibi difficultate rerum omnium pressus paucis mensibus morbo periit. cujus & infelicitas vivi, & subita mors in magnam spem Octavium adduxit provinciæ potiundæ: quem tamen diutius

tius in rebus ſecundis & fortuna, quæ plurimum in bellis poteſt, diligentiaque Cornificii, & virtus Vatinii verſari paſſa non eſt. Vatinius, Brundiſii quum eſſet, cognitis rebus, quæ geſtæ erant in Illyrico, quum crebris litteris Cornificii ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur: & M. Octavium audiret cum barbaris fœdera percuſiſſe, compluribuſque locis noſtrorum militum oppugnare præſidia, partim claſſe per ſe, partim pedeſtribus copiis per barbaros: etſi gravi valetudine affectus, vix corporis viribus animum ſequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultateſque hiemis & ſubitæ præparationis. nam quum ipſe paucas in portu naves longas haberet, litteras in Achaiam ad Q. Kalenum miſit, uti ſibi claſſem mitteret. Quod quum tardius fieret, quam periculum noſtrorum flagitabat, qui ſuſtinere impetum Octavii non poterant; navibus actuariis, quarum numerus erat ſatis magnus, magnitudine quamquam non ſatis juſta ad prœliandum, roſtra impoſuit. his adjunctis navibus longis, & numero claſſis aucto, militibus veteranis impoſitis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundiſii, quum exercitus in Græciam tranſportaretur, profectus eſt in Illyricum, maritimaſque nonnullas civitates, quæ defecerant, Octavioque ſe tranſdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in ſuo conſilio prætervehebatur: nec ſibi ullius rei moram neceſſitatemque injungebat, quin, quam celerrime poſſet, ipſum Octavium perſequeretur. hunc oppugnantem Epidaurum terra marique, ubi noſtrum erat præſidium, adventu ſuo diſcedere ab oppugnatione coëgit, præſidiumque noſtrum recepit. Octavius, quum Vatinium claſſem magna ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognoviſſet, confiſus ſua claſſe, ſubſtitit ad inſulam Tauridem; qua regione Vatinius inſequens navigabat;

bat; non quod Octavium ibi restitisse sciret; sed quod eum longius progressum insequi decreverat. Quum propius Tauridem accessisset, distensis suis navibus, quod & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio hostis, repente adversam ad se venientem navem, antennis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animadvertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demittique antennas jubet, & milites armari; & vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naves subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani repente oppressi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies: ordine disposita magis Octaviana; paratior militum animis Vatiniana. Vatinius, quum animadverteret neq; navium se magnitudine, neque numero parem esse futuræ dimicationi, fortunæ rem committere maluit. itaque primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octavii impetum fecit. celerrime fortissimeq; contra illo remigante, naves adversæ rostris concurrunt adeo vehementer, ut navis Octaviana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prælium, concurriturque ad duces maxime. nam quum suo quisque auxilium ferret, magnum cominus in angusto mari prælium factum est: quantoque conjunctis magis navibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: qui admiranda virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubitabant; & dimicatione æquata, longe superiores virtute rem feliciter gerebant. deprimitur ipsius Octavii quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. ipse Octavius se in scapham confert: in quam plures quum confugerent, depressa scapha, vulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem. Eo receptus, quum prælium

lium nox dirimeret, tempestate magna velis profugit. sequuntur hunc suæ naves nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicarat. At Vatinius re bene gesta receptui cecinit; suisque omnibus incolumibus in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octaviana ad dimicandum processerat. capit ex eo prælio penterem I, triremes II, dicrotas IIX; complurésque remiges Octavianos: posteroque ibi die fuit, dum suas, captivasque naves reficeret. Post diem III contendit in insulam Issam; quod eo se recepisse ex fuga credebat Octavium. erat nobilissimum regionum earum opidum, conjunctissimumque Octavio. quo ut pervenit, opidani supplices se Vatinio dediderunt: comperitque, ipsum Octavium, parvis paucisq; navigiis vento secundo regionem Græciæ petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam, caperet. Ita brevi spatio re præclarissime gesta, provincia recepta, & Cornificio reddita, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisium, incolumi exercitu & classe, recepit. Iis autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, & Palæpharsali rem feliciter gerebat, Alexandriæque cum periculo magno, tum etiam majore periculi fama dimicabat, Cassius Longinus in Hispania proprætor provinciæ ulterioris obtinendæ caussa relictus, sive consuetudine naturæ suæ, sive odio, quod in illam provinciam susceperat quæstor, ex insidiis ibi vulneratus magnas odii sui fecerat accessiones: quod vel ex conscientia sua, quum de se mutuo sentire provinciam crederet, vel multis signis, & testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulant, animadvertere poterat; & compensare offensionem provinciæ exercitus amore cupiebat. itaq; quum primum in unum locum exercitum conduxit, H-S centenos militibus est pollicitus: nec multo post, quum in Lusitania Medobregam opidum, montemque Herminium, expugnasset, quo Medobregenses confugerant; ibique

que Imperator esset appellatus; iterum H-S centenis milites donavit. Multa præterea & magna præmia singulis concedebat: quæ speciosum reddebant præsentem exercitus amorem; paullatim tamen & occulte militarem disciplinam severitatemque minuebant. Cassius legionibus in hiberna dispositis ad jus dicendum Cordubam se recepit, contractumque in ea æs alienum gravissimis oneribus provinciæ constituit exsolvere; &, ut largitionis postulat consuetudo, per caussam liberalitatis speciosam plura largitori quærebantur; pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium simultatum caussæ tenues conjiciebantur. neq; ullum genus quæstus, aut magni & evidentis, aut minimi & sordidi, prætermittebatur, quo domus & tribunal imperatoris vacaret. nemo erat, qui modo aliquam jacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur. ita etiam magna solicitudo periculorum ad jacturas & detrimenta rei familiaris adjungebatur. Quibus de caussis accidit, ut, quum Longinus Imperator eadem faceret, quæ fecerat quæstor; similia rursus de morte ejus provinciales consilia inirent. horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus: qui, quum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cujus nomine peccabant: sibique, quod rapuerant, acceptum ferebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. V legionem novam conscribit. augetur odium & ex ipso delectu, & sumptu additæ legionis. complentur equitum III millia: maximisque onerantur impensis: nec provinciæ datur ulla requies. Interim litteras accepit à Cæsare, ut in Africam exercitum transjiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret: quod magna Cn. Pompeio Juba rex miserat auxilia, majoraque missurus existima-

ſtimabatur. Quibus litteris acceptis, inſolenti voluptate efferebatur, quod ſibi novarum provinciarum & fertiliſſimi regni tanta oblata eſſet facultas. Itaque ipſe in Luſitaniam proficiſcitur, ad legiones accerſendas, auxiliaque adducenda. certis hominibus dat negotium, ut frumentum naveſque c præpararentur, pecuniæque deſcriberentur atque imperarentur, ne qua res, quum rediſſet, moraretur. reditus ejus fuit celerior omnium opinione; non enim labor aut vigilantia cupienti præſertim aliquid Caſſio deerat. Exercitu coacto in unum locum, caſtris ad Cordubam poſitis, pro concione militibus exponit, quas res Cæſaris juſſu gerere deberet: polliceturque iis, quum in Mauritaniam transjeciſſet, H-S. centenos ſe daturum: v fore in Hiſpania legionem. ex concione ſe Cordubam recepit. eoque ipſo die, meridiana hora, quum in Baſilicam iret, quidam Minutius Silo cliens L. Racilii libellum, quaſi aliquid ab eo poſtularet, ut miles ei tranſdit: deinde poſt Racilium (nam is latus Caſſii tegebat) quaſi reſponſum ab eo peteret, celeriter dato loco, quum ſe inſinuaſſet, ſiniſtra corripit eum, dextraque bis ferit pugione. Clamore ſublato, fit à conjuratis impetus univerſis. Munatius Plancus proximum gladio transjicit lictorem. hoc interfecto, Q. Caſſium legatum vulnerat. Ibi T. Vaſius, & L. Mergilio ſimili confidentia Plancum municipem ſuum adjuvant. erant enim omnes Italicenſes. Ad ipſum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacentemque levibus ſauciat plagis. Concurritur ad Caſſium defendendum. ſemper enim berones complureſque evocatos cum telis ſecum habere conſueverat. à quibus ceteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam ſubſequebantur. Quo in numero fuit Calpurnius Salvianus, & Manilius Tuſculus. Minutius inter ſaxa, quæ jaciebant in itinere, fugiens opprimitur, & relato domum Caſſio, ad eum deducitur. Racilius in proximam

mam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis, quum id non dubitaret, accurrit lætus in castra; militibus vernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur. tollitur à multitudine in tribunal. prætor appellatur. nemo enim in provincia natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis, quo in numero erat II legio, non cum omni provincia consenserat in odio Cassii. nam legiones XXX & XXI paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino. V legio ibi nuper erat confecta. Interim nunciatur Laterensi vivere Cassium. Quo nuncio, dolore magis permotus, quam animo perturbatus reficit celeriter sese, & ad Cassium visendum proficiscitur. Re cognita, XXX legio signa Cordubam infert, ad auxilium ferendum imperatori suo. facit hoc idem XXI. subsequitur has V. quum II legiones reliquæ essent in castris, secundani veriti, ne soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum superiorum. Permansit in sententia legio vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta est. Cassius eos, qui nominati erant conscii cædis, jubet comprehendi: legionem V in castra remittit, cohortibus XXX retentis. indicio Minutii cognoscit, L. Racilium, & L. Laterensem, & Annium Scapulam maximæ dignitatis & gratiæ provincialem hominem, sibique tam familiarem, quam Laterensem & Racilium, in eadem fuisse conjuratione. nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici jubeat. Minutium libertis transdit excruciandum: item Calpurnium Salvianum, qui profitetur indicium, conjuratorumque numerum auget, vere, ut quidam existimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cruciatibus affectus L. Mergilio Squillus nominat plures: quos Cassius interfici jubet, exceptis iis, qui se pecunia redemerunt. nam palam H-S X

cum Calpurnio paciſcitur, & cum Q. Sextio quinquaginta, qui etſi maxime nocentes ſunt multati, tamen periculum vitæ, dolorque vulnerum pecunia remiſſus, crudelitatem cum avaritia certaſſe ſignificabat. Aliquot poſt diebus litteras à Cæſare miſſas accipit; quibus cognoſcit Pompeium in acie victum amiſſis copiis fugiſſe. Qua re cognita, miſtam dolori voluptatem capiebat. victoriæ nuncius lætitiam exprimebat: confectum bellum licentiam temporum intercludebat. ſic erat dubius animi, utrum nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, accerſit omnes, qui ſibi pecunias expenſas tulerant; acceptaſque eas jubet referri. quibus parum videbatur impoſuiſſe oneris, ampliorem pecuniam imperat. æqua autem ratione delectum inſtituit: quos ex omnibus conventibus coloniiſque conſcriptos tranſmarina militia perterritos ad ſacramenti redemptionem vocabat. magnum hoc fuit vectigal, majus tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum luſtrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad Trajectum; ipſe claſſem, quam parabat, ut inſpiceret, Hiſpalim accedit: ibique moratur: propterea quod edictum tota provincia propoſuerat, ut, quibus pecunias imperaſſet, neque contuliſſent, ſe adirent. Quæ evocatio vehementer omnes turbavit. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus mil. legionis vernaculæ fuerat, nunciat fama, legionem XXX, quam Q. Caſſius legatus ſimul ducebat, quum Ilurgim ad oppidum caſtra haberet, ſeditione facta, centurionibus aliquot occiſis, qui ſigna tolli non patiebantur, diſceſſiſſe, & ad II legionem contendiſſe, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum V cohortibus undeviceſimanorum egreditur. mane pervenit. ibi cum diem, ut quid ageretur, perſpiceret, moratus, Carmonam contendit. hic, quum legio XXX, & XXI, & cohortes IV, & V legio, totuſque

tusque convenisset equitatus, audit, IV cohortes a vernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam pervenisse legionem, omnesque ibi se conjunxisse, & T. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito concilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. paucis ei diebus affertur, conventum Cordubensem ab eo defecisse, Marcellumque aut voluntate, aut necessitate adductum (namque id varie nunciabatur) consentire cum Cordubensibus: II cohortes legionis V, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius his rebus incensus movet castra, & postero die Segoviam ad flumen Silicense venit. Ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit non sua sed Cæsaris absentis caussa sibi fidissimos esse, nullumque periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari provincia restitueretur. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaque videretur natura; simul ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine majoribus viribus uti videbatur, æque potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio se provinciam recuperare velle palam dictitabat. & forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeii: cujus nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed id qua mente commotus fecerit, conjectura sciri non potest. Certe hoc præ se Thorius ferebat: milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. frequens legionibus conventus obviam prodit, neque tantum virorum, sed etiam matrum familias, ac prætextatorum. deprecaturque, ne hostili adventu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare. Tantæ multitudinis precibus & lacrimis exercitus commotus, quum vide-

ret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine & memoria, tamque omnibus Cæsarianis, quam Pompeianis Longinum esse in odio, neque se conventum, neque M. Marcellum contra Cæsaris caussam posse perducere, nomen Pompeii ex scutis detraxerunt; Marcellum, qui se Cæsaris caussam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt, prætoremque appellarunt; & sibi conventum adjunxerunt; castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter IV millia passuum à Corduba, citra flumen Bætim in opidi conspectu loco excelso facit castra: litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi provinciæque Cæsaris caussa quamprimum veniret. Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia incendit. Cujus rei deformitate atque indignitate legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt. ut in aciem educerentur, orant, priusque confligendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimæ carissimæque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaque consumerentur. Marcellus, quum confligere miserrimum putaret, quod & victoris & victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum, neque suæ potestatis esse, legiones Bætim transducit, atque aciem instruit. Quum Cassium contra pro castris suis aciem instruxisse loco superiore videret, caussa interposita, quod is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. itaque copias reducere cœpit. Cassius, quo bono valebat, Marcellumque infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis interficit. Quum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitii difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Bætim transfert: crebroque uterque

que legiones in aciem educit; neque tamen confligitur, propter locorum difficultates. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus. habebat enim veteranas legiones, multisque prœliis expertas. Cassius fidei magis, quam virtuti legionum, confidebat. itaque quum castra castris collata essent, & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset, Longinus veritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis sibique infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celeriq; itinere Ullam contendit; quod sibi fidele esse opidum credebat. Ibi adeo conjuncta ponit mœnibus castra, ut & loci natura (namque Ulla in edito monte posita est) & ipsa munitione urbis, undique ab oppugnatione tutus esset. hunc Marcellus insequitur, & quam proxime potest Ullam castra castris confert: locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat, necessitate est adductus, ut neque confligeret, cujus si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat, neque vagari Cassium latius pateretur; ne plures civitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusque in circuitu opidi continuatis, Ullam, Cassiumque munitionibus clausit: quæ prius quam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione & inutilis necessarium consumeret frumentum. Paucis diebus litteris Cassii acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adjungitque ei legionem, quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxiliarias Hispanorum. namque, ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ civitates rebus Cassii studebant; plures Marcello favebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores

Marcelli munitiones. pugnatur utrimque acriter crebroque, ut accidit, fortuna ſæpe ad utrumque transferente victoriam; nec tamen umquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore provincia cum cohortibus legionariis xxxv, magnoque numero equitum, & reliquorum auxiliorum, venit ea mente Ullam, ut ſine ullo ſtudio contentiones Caſſii Marcellique componeret. huic venienti ſine dubitatione Marcellus ſe credit atque offert. Caſſius contra ſuis ſe tenet præſidiis, ſive eo quod plus ſibi juris deberi quam Marcello exiſtimabat, ſive eo quod, ne præoccupatus animus Lepidi eſſet obſequio adverſarii, verebatur. ponit ad Ullam caſtra Lepidus; neque habet à Marcello quidquam diviſi. ne pugnetur, interdicit. ad exeundum Caſſium invitat; fidemque ſuam in re omni interponit. Quum diu dubitaſſet Caſſius, quid ſibi faciendum, quidve Lepido eſſet credendum; neque ullum exitum conſilii ſui reperiret, ſi permaneret in ſententia; poſtulat, uti munitiones disjicerentur, ſibique liber exitus daretur. non tantum induciis factis, ſed prope jam conſtituta opera quum complanarent, cuſtodiæque munitionum eſſent deductæ, auxilia regis in id caſtellum Marcelli, quod proximum erat regiis caſtris, neque opinantibus omnibus, ſi tamen in omnibus fuit Caſſius (nam de hujus conſcientia dubitabatur), impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppreſſerunt. quod niſi celeriter, indignatione & auxilio Lepidi, prælium eſſet diremptum; major calamitas eſſet accepta. Quum iter Caſſio patefactum eſſet; caſtra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore Marcelluſque Cordubam cum ſuis proficiſcitur: Caſſius Carmonam. Sub idem tempus Trebonius proconſul ad provinciam obtinendam venit. de cujus adventu ut cognovit Caſſius, legiones, quas ſecum habuerat, equitatumque in hiberna diſtribuit: ipſe, omnibus ſuis rebus

rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibique adverso tempore navigandi naves conscendit, ut ipse prædicabat, ne se Trebonio, & Lepido, & Marcello committeret: ut amici ejus dictitabant, ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat: ut cæteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta in potestatem cujusquam veniret. Progressus secunda, ut hiberna, tempestate, quum in Iberum flumen noctis vitandæ caussa se contulisset, inde paullo vehementiore tempestate nihilo periculosius se navigaturum credens, profectus, adversis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, quum neque flectere navem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa navi periit.

Quum in Suriam Cæsar ex Ægypto venisset, atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret, litterisque urbanis animadverteret, multa Romæ male & inutiliter administrari, neque ullam partem Reipublicæ satis commode geri; quod & contentionibus Tribunitiis perniciosæ seditiones orirentur; & ambitione atque indulgentia Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quæ dissolvendæ disciplinæ severitatisque essent; eaque omnia flagitare adventum suum videret; tamen præferendum existimavit, quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, jura legesque acciperent, & externorum hostium metum deponerent. Hæc in Suria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat; quod hæ provinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto plus oneris videbat impendere sibi. Non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat, quum secundo prælio esset vehemen-

ter inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus civitatibus, quæ majore sunt dignitate, præmia benemeritis & viritim & publice tribuit: de controversiis veteribus cognoscit ac statuit. reges, tyrannos, dynastas provinciæ, finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis provinciæ tuendæ ac defendendæ dimittit & sibi & populo R. amicissimos. Paucis diebus in ea provincia consumptis, Sex. Cæsarem amicum & necessarium suum legionibus Suriæque præficit. ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cujus provinciæ civitates omnes evocat Tarsum: quod opidum fere totius Ciliciæ nobilissimum fortissimumque est. ibi, rebus omnibus provinciæ & finitimarum civitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur; magnisque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, venit Comana, vetustissimum & sanctissimum in Cappadocia Bellonæ templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos ejus deæ majestate, imperio & potentia secundus à rege consensu gentis illius habeatur. id homini nobilissimo Nicomedi Bithynio adjudicavit: qui regio Cappadocum genere ortus, propter adversam fortunam majorum suorum mutationemque generis, jure minime dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. fratrem autem Ariobarzanis Ariaraten, quum bene meritus uterque eorum de Rep. esset, ne aut regni hereditas Ariaraten sollicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub ejus imperio ac ditione esset: ipse iter cœptum simili velocitate conficere cœpit. Quum propius Pontum finesque Gallogræciæ accessisset, Deiotarus tetrarches Gallogræciæ tunc quidem pene totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse ceteri tetrarchæ contendebant,

sine

ſine dubio autem rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus, depoſitis regiis inſignibus, neque tantum privato veſtitu, ſed etiam reorum habitu, ſupplex ad Cæſarem venit oratum, ut ſibi ignoſceret, quod in ea parte poſitus terrarum, quæ nulla præſidia Cæſaris habuiſſet, exercitibus imperiiſque in C. Pompeii caſtris fuiſſet: neque enim ſe judicem debuiſſe eſſe controverſiarum populi Romani, ſed parere præſentibus imperiis. Contra quem Cæſar, quum plurima ſua commemoraſſet officia, quæ conſul ei decretis publicis tribuiſſet; quumque defenſionem ejus nullam poſſe excuſationem ejus imprudentiæ recipere coarguiſſet; quod homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ ſcire potuiſſet, quis urbem Italiamque teneret; ubi Senatus populuſq; Romanus, ubi Reſp. eſſet, quis deinde poſt L. Lentulum, C. Marcellum conſul eſſet: ſed tamen ſe concedere id factum ſuperioribus ſuis beneficiis, veteri hoſpitio atque amicitiæ, dignitati ætatique hominis, precibus eorum, qui frequentes concurriſſent hoſpites atque amici Deiotari ad deprecandum: de controverſiis tetrarcharum poſtea ſe cogniturum eſſe dixit: regium veſtitum ei reſtituit. Legionem autem, quam ex genere civium ſuorum Deiotarus armatura diſciplinaque noſtra conſtitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere juſſit. quum in Pontum veniſſet, copiaſque omnes in unum locum coëgiſſet; quæ numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant (excepta enim legione VI, quam ſecum adduxerat Alexandria veteranam, multis laboribus periculiſque functam, multiſque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adeo deminutam, ut minus ∞ hominum in ea eſſet; reliquæ erant III legiones, una Deiotari, duæ, quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium feciſſe cum Pharnace ſcripſimus, fuerant); legati à Pharnace miſſi Cæſarem adeunt, at-

que in primis deprecantur, ne ejus adventus hostilis esset. facturum enim omnia Pharnacen, quæ imperata essent. maximeque commemorabant nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare voluisse; quum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satis fecisset. Cæsar respondit se fore æquissimum Pharnaci, si, quæ polliceretur, repræsentaturus esset. monuit autem ut solebat, mitibus verbis, legatos, ne aut Deiotarum sibi objicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent. nam se neque libentius facere quidquam, quam supplicibus ignoscere; neque provinciarum publicas injurias condonare iis posse, qui non fuissent in se officiosi: id ipsum, quod commemorassent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui providisset, ne vinceretur, quam sibi, cui Dii immortales victoriam tribuissent. itaque se magnas & graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci. nam neque interfectis amissam vitam, neque exsectis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subissent: Ponto vero decederet confestim; familiasque publicanorum remitteret; ceteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quæ penes eum essent. si fecisset, jam tunc sibi mitteret munera, ac dona, quæ bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consuessent. miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis legatos remisit. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus; quum festinantem ac properantem Cæsarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur; quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur (nemini enim erat ignotum, plurimis de caussis ad Urbem Cæsarem revocari), lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustrari cœpit.

pit. Cæſar cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere conſueverat, tunc neceſſitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret. Ziela eſt opidum in Ponto poſitu ipſo,ut in plano loco, ſatis munitum. tumulus enim naturalis,velut manu factus, excelſiore undique faſtigio ſuſtinet murum. circumpoſiti ſunt huic opido magni multique interciſi vallibus colles: quorum editiſſimus unus, qui propter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitus noſtri, ſuperioribus locis atque itineribus pene conjunctus opido, magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multo longius millibus paſſuum III abeſt ab Ziela. hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium caſtrorum refectis operibus, copiis omnibus ſuis occupavit. Cæſar, quum ab hoſte millia paſſuum v caſtra poſuiſſet; videretque eas valles, quibus regia caſtra munirentur, eodem intervallo ſua caſtra munituras; ſi modo ea loca hoſtes priores non cepiſſent, quæ multo erant propiora regis caſtris; aggerem comportari jubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentiſque in caſtris relictis, prima luce, neque opinantibus hoſtibus, eum ipſum locum cepit, in quo Mithridates ſecundum prælium adverſus Triarium fecerat. huc omnem comportare aggerem è caſtris ſervitia, quæ ageret, juſſit; ne quis ab opere miles diſcederet; quum ſpatio non amplius ∞ paſſuum interciſa vallis caſtra hoſtium divideret ab opere incepto Cæſaris caſtrorum. Pharnaces, quum id repente prima luce animadvertiſſet, copias ſuas omnes pro caſtris inſtruxit; quas, interpoſita tanta locorum iniquitate, conſuetudine magis pervulgata militari credebat inſtrui Cæſar, vel ad opus ſuum tardandum, quo plures in armis tenerentur, vel ad oſtentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis quam manu defendere locum

Pharnaces videretur. itaque deterritus non est, quo minus prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulsus sive loci felicitate, sive auspiciis & religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus; sive paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta, quum more operis quotidiani magnam illam servorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset; sive etiam veterani fiducia exercitus sui, quem [cum legione] XXII in acie conflixisse, & vicisse, legati ejus gloriabantur; simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum à se, Domitio duce, sciebat; inito consilio dimicandi, descendere prærupta valle cœpit. cujus aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, & eo loco militum coarctationem. quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: quum interim Pharnaces eodem gradu, quo præruptam descenderat in vallem, ascendere adversus arduum collem instructis copiis cœpit. Cæsar incredibili ejus vel temeritate vel fiducia motus, neque opinans imparatusque oppressus eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere jubet, legiones opponit, aciem instruit. cujus rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris, nondum ordinibus instructis. falcatæ regiæ quadrigæ permistos milites perturbant, quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. insequitur has acies hostium; & clamore sublato confligitur, multum adjuvante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate: qui quum omnibus casibus belli intersunt, tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari. Magno atque acri cominus prælio facto, dextro cornu, quo veterana legio VI erat collocata, initium victoriæ natum est ab ea parte, quum in proclive detruderentur hostes; multo tardius, sed tamen iisdem Diis adjuvantibus, sinistro cornu, mediaque acie, totæ profligantur copiæ regis.

gis. quæ quam facile ſubierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulſæ premebantur loci iniquitate. itaque multis militibus partim interfectis, partim ſuorum ruina oppreſſis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen projectis, vallem tranſgreſſi, nihil ex loco ſuperiore inermes proficere poterant. at noſtri victoria elati ſubire iniquum locum, munitioneſque aggredi non dubitarunt. defendentibus autem iis cohortibus caſtra, quas Pharnaces præſidio reliquerat, celeriter caſtris hoſtium ſunt potiti. interfecta multitudine omni, aut capta ſuorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. cui niſi caſtrorum oppugnatio facultatem attuliſſet liberius profugiendi, vivus in Cæſaris poteſtatem adductus eſſet. Tali victoria toties victor Cæſar, incredibili eſt lætitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat: eratque ſubiti periculi recordatione lætior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, poſtero die cum expeditis equitibus ipſe proficiſcitur: legionem VI decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Deiotari domum remittit: II legiones cum Cœlio Vinciano in Ponto reliquit. ita per Gallogræciam Bithyniamque in Aſiam iter facit: omniumque earum provinciarum de controverſiis cognoſcit & ſtatuit: jura in tetrarchas, reges, civitates diſtribuit. Mithridaten Pergamenum, à quo rem feliciter celeriterque geſtam in Ægypto ſupra ſcripſimus, regio genere ortum, diſciplinis etiam regiis educatum (nam eum Mithridates rex Aſiæ totius propter nobilitatem Pergamo parvulum ſecum aſportaverat in caſtra, multoſque tenuerat annos), regem Boſphori conſtituit, quod ſub imperio Pharnacis fuerat; provinciaſque populi R. à barbaris atque inimicis regibus, interpoſito amiciſſimo rege, munivit. Eidem tetrarchiam [legibus] Gallogræcorum, jure

gentis & cognationis adjudicavit, occupatam & possessam paucis ante annis à Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas urbanarum seditionum pati videbatur. Rebus felicissime celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

A. HIRTII PANSÆ
COMMENTARIORUM
DE BELLO AFRICANO,

LIBER UNUS.

ÆSar, itineribus justis confectis, nullo die intermisso, ad XIV Cal. Jan. in Lilybæum pervenit: statimque ostendit, sese naves velle conscendere; quum non amplius legionem tironum haberet unam, equitesque vix DC. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi moræ quidquam fore speraret, & ut omnes in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet. nihilo tamen minus in navibus remiges militesque continere, & nullam prætermittere occasionem profectionis. quum præsertim ab incolis ejus provinciæ nunciarentur adversariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ IV, levis armaturæ magna vis, Scipionis legiones X, elephanti CXX, classesque esse complures; tamen non deterrebatur, animoque & spe confidebat. Interim in dies & naves longæ adaugeri, & onerariæ complures eodem concurrere, & legiones tironum convenire; in his veterana legio V, equitum ad II millia. Legionibus collectis VI, & equitum II millibus, ut quæque

prima

prima legio venerat, in naves longas imponebatur, equites autem in onerarias. ita majorem partem navium antecedere jussit, & insulam petere Aponsanam, quæ non abest à Lilybæo. ibique commoratus bona paucorum vendit publice: deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse navem conscendit a. d. vi. Kal. Jan. & reliquas naves statim est consecutus. ita vento certo, celerique navigio vectus, post diem quartam cum longis paucis navibus in conspectum Africæ venit. namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento dispersæ atque errabundæ diversa loca petierunt. Clupeam classe prætervehitur, inde Neapolim. complura præterea castella & opida non longe à mari relinquit. Postquam Adrumetum accessit, ibi præsidium erat adversariorum, cui præerat C. Considius. & à Clupeis secundum oram maritimam cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Maurorum circiter iii millibus apparuit. Ibi paulisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum. cujus numerus in præsentia fuit peditum iii millium, equitum cl. castrisque ante opidum positis, sine injuria cujusquam consedit; cohibetque omnes à præda. Opidani interim muros armatis complent. ante portam frequentes considunt ad se defendendum. quorum numerus ii legionum intus erat. Cæsar circum opidum vectus, natura loci perspecta, redit in castra. non nemo culpæ ejus imprudentiæque assignabat, quod neque certum locum gubernatoribus præfectisque, quem peterent, præceperat: neque, ut mos ipsius consuetudoque superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore iis perlectis, locum certum peterent universi. quod minime Cæsarem fefellerat. namque nullum portum terræ Africæ, quo classes decurrerent, pro certo tutum

ab

ab hostium præsidio fore suspicabatur: sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit à Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. itaque data facultate litteras conscribit, & eas captivo dat perferendas in opidum ad Considium. Quo simul atque captivus pervenisset, litterasque, ut erat mandatum, Considio porrigere cœpisset, prius quam acciperet ille, Unde inquit, istas? Tum captivus, [Venio] à Cæsare. Tunc Considius, Unus est, inquit, Scipio Imperator hoc tempore populi R. Deinde in conspectu suo captivum statim interfici jubet: litterasque nondum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam una nocte & die ad opidum consumpta, neque responsum ullum à Considio dabatur; neque ei reliquæ copiæ succurrebant; neque equitatu abundabat; & ad opidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironum; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat; & opidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnandum erat accessus; & nunciabantur auxilia magna equitatus opidanis suppetias venire: non est visa ratio ad oppugnandum opidum commorandi; ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumventus à tergo ab equitatu hostium laboraret. itaque castra quum movere vellet, subito ex opido erupit multitudo: atque equitatus subsidio, uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Juba ad stipendium accipiendum: castraque, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant: & ejus agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res quum animadversa esset, subito legionarii consistunt; & equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus XXX Galli Maurorum equitum II millia loco pellerent, urgerentque in opidum.

dum. Postquam repulsi & conjecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. quod quum sæpius facerent; & modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in opidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. ita, quanto longius ab opido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. interim in itinere ex opidis & castellis legationes venire, polliceri frumentum, paratosque esse, quæ imperasset, facere. itaque eo die castra posuit ad opidum Ruspinam. Kalendis Januar. inde movit, & pervenit ad opidum Leptim liberam civitatem & immunem. Legati ex opido veniunt obviam; libenter se omnia facturos, quæ vellet, pollicentur. Itaque, centurionibus ad portas opidi, & custodiis impositis, ne quis miles in opidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab opido secundum litus facit castra. eodem naves onerariæ & longæ nonnullæ casu advenerunt. reliquæ, ut est ei nunciatum, incertæ locorum, Uticam versus petere visæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neque mediterranea petere, propter navium errorem; equitatumque in navibus omnem continere, ut arbitror, ne agri vastarentur; aquam in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum è navibus exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Cæsarianis, adorti multos jaculis convulneraverunt, nonnullos interfecerunt. latent enim in insidiis cum equis inter convalles, & subito existunt, non ut in campo cominus depugnent. Cæsar interim in Sardiniam nuncios cum literis, & in reliquas provincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simul atque litteras legissent, mittenda curarent: exoneratisque partim navibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mit-

mittit. Interim cum x navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quæ deerrassent, & simul mare tuendum ab hostibus, jubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cercinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itaque unicuique præcipiebat, ut, fieri posset, necne, locum nullum excusatio haberet, nec moram tergiversatio. ipse interea ex perfugis & incolis, cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari (Regium enim equitatum in provincia Africa Scipio alebat), tanta homines esse dementia, ut mallent regis esse vectigales, quam cum civibus in patria in suis fortunis esse incolumes. Cæsar ad III Non. Jan. castra movet: Leptique VI cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis convertit: ibique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum; opidanisque imperat, ut plaustra jumentaque omnia sequantur. Itaque magno frumenti invento numero, Ruspinam redit. Hoc eum iccirco existimo fecisse, ne maritima opida post se vacua relinqueret, præsidioque firmata ad classim receptacula muniret. Itaque, ibi relicto P. Saserna, fratre ejus, quem Lepti proximo opido reliquerat cum legione, jubet comportari ligna in opidum quamplurima: ipse cum cohortibus VII, quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio & Vatinio rem gesserant, ex opido Ruspina egressus; proficiscitur ad portum, qui abest ab opido millia passuum II; ibique classem sub vesperum cum ea copia conscendit. omnibus in exercitu insciis, & requirentibus Imperatoris consilium; magno metu ac tristitia sollicitabantur. Parva enim cum copia, & ea tironum, neque omni exposita, in Africa contra magnas copias, & insidiosæ

natio-

nationis, equitatumque innumerabilem, se expositos videbant: neque quidquam solatii in præsentia, neque auxilium in suorum consilio animadvertebant, nisi in ipsius Imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate. animum enim altum & erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, & in ejus scientia & consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant. Cæsar in navibus una nocte consumpta, jam cœlo albente quum proficisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita Cæsar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in litore reliquos advenientes milites exspectare. Itaque sine mora navibus eis in portum receptis, & advectis militum equitumque copiis, rursus ad opidum Ruspinam redit, atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis xxx frumentatum est profectus. ex eo est cognitum Cæsaris consilium: illum cum classe navibus onerariis, quæ deerrassent, subsidio ire clam hostibus voluisse; ne casu imprudentes suæ naves in classem adversariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in præsidiis relicti sui milites fuissent; ne illi propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem, metu deficerent. Interim quum jam Cæsar progressus esset à castris circiter millia passuum III, per speculatores & antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longe à se visas. Et hercle cum eo nuncio pulvis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita Cæsar celeriter jubet equitatum universum, cujus copiam habuit in præsentia non magnam, & sagittarios, quorum parvus è castris exierat numerus, accersi, atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Jamque quum procul hostis conspici posset, milites in campo jubet galeari, & ad pugnam parari. quorum omnino numerus fuit xxx cohortium cum equitibus CD, & sagittariis **. Hostes interim,

terim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam: & inter eos levis armaturæ Numidas & sagittarios pedites interposuerant: & ita condensaverant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: & dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem. sagittarios ante aciem constituit: equites dextro sinistroque cornu opponit: & ita præcipit, ut providerent, ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur. existimabat enim se cum pedestribus copiis, acie instructa, dimicaturum. Quum utrimque exspectatio fieret; neque Cæsar se moveret; & cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus, decernendum videret; subito adversariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promovere, collesque complecti, & Cæsaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant. Acies interim mediæ quum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidæ levis armaturæ cum equitibus procurrunt; & inter legionarios pedites jacula conjiciunt. hic quum Cæsariani in eos impetum fecissent; illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant, dum equites rursus, cursu renovato, peditibus suis succurrerent. Cæsar novo genere pugnæ oblato, quum animadverteret ordines suorum in procurrendo turbari (pedites enim, dum equites longius à signis persequuntur, latere nudato, à proximis Numidis jaculis vulnerabantur, equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant), edicit per ordines, ne quis miles à signis IV pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confisus, Cæsaris paucitatem circumire conatur. equites Juliani pauci, multitudine

ne hostium defessi, equis convulneratis, paullatim cedere: hostis magis magisque instare. ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Cæsarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes conjecti pugnare cogebantur. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie, simul suos cohortari, nonnumquam legionarios Cæsaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tiro, tam ferocul us es? vos quoque iste verbis infatuavit. in magnum mehercule vos periculum impulit. misereor vestri. Tum miles, Non sum, inquit, tiro, Labiene, sed de legione x veteranus. Tum Labienus, Non agnosco, inquit, signa Decumanorum. Tum miles, Jam me, quis sim, intelliges. Simul cassidem de capite dejecit, ut cognosci ab eo posset; atque ita pilum viribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit; & ait: Labiene, Decumanum militem, qui te petit, scito esse. omnium tamen animi in terrorem conjecti, & maxime tironum. circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium jacula vitare. Cæsar interim, consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quammaximam porrigi, & alternis conversis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. ita coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam dividit; & unam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis conjectis in fugam vertit: neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. Idem altera pars equitum peditumque Cæsaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis, convulneratisque, ad sua præsidia sese, sic, ut erat, instructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius, & Cn. Piso cum equitibus Numidis ∞ c electis peditatuque ejusdem generis satis grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrunt. At hostes, suis ex terrore firmatis, rursusque renovatis animis, legionarios conversis

versis equitibus se recipientes novissimos adoriri, & impedire cœperunt, quo minus se in castra reciperent. Hac re animadversa, Cæsar jubet signa converti, & medio campo redintegrari prælium. Quum ab hostibus eodem modo pugnaretur; nec cominus ad manus rediretur; Cæsarisq; equites jumenta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata, ad insequendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent; dieique pars exigua jam reliqua esset; cohortibus equitibusque circundatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atque eorum essent potiti. itaque, signo dato, quum jam hostes languide negligenterque tela mitterent, subito immittit cohortes turmasque suorum: atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsis, post collemque dejectis, nacti locum, atque ibi paullisper commorati, ita ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones. itemque adversarii male accepti tum demum se ad sua præsidia contulerunt. Interim ea re gesta, & prælio dirempto, ex adversariis perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hostium complures equites peditesque: ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente & conatu venisse, ut novo atque inusitato genere prælii tirones, legionariique pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumventi opprimerentur: & ita Labienum dixisse pro concione; tantam sese multitudinem auxiliorum adversariis subministraturum, ut etiam cædendo in victoria fatigati vincerentur, atque à suis superarentur: quippe qui in illorum sibi confideret multitudine; primum, quod audierat, Romæ legiones veteranas dissentire, neque in Africam velle transire; deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos fideles jam sibi effecisset; maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum levisque
arma-

armaturæ. præterea ex fuga, prælioque Pompeiano, quos secum à Brundisio transportaverat ; equites Germanos Gallosque, ibique postea ex hybridis libertinis servisque conscripserat, armaverat, equoque frenato uti condocuerat. præterea regia auxilia, elephantes cxx, equitatusque innumerabilis, deinde legiones conscriptæ ex cujusquemodi generis amplius xii millibus. Hac spe atque ea audacia inflammatus Labienus, cum equitibus Gallis Germanisque ∞ dc, Numidarum sine frenis iix millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus ∞ c, peditum ac levis armaturæ quater tantis, sagittariis ac funditoribus, hippotoxotisque compluribus; his copiis pridie Non. Jan. post diem tertium quam Africam attigit, in campis planissimis purissimisque, ab hora diei quinta ad solis occasum est decertatum. In eo prælio Petreius graviter ictus ex acie recessit. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare majoribus copiis, vallumque ab opido Ruspina usque ad mare deducere, & à castris alterum eodem; quo tutius ultro citroque commeare, auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent: tela tormentaque ex navibus in castra comportare, remigum partem ex classe Gallorum, Rhodiorumque, Epibatarumque, armare, & in castra evocare; uti, si posset, eadem ratione, qua adversarii, levis armatura interjecta inter equites suos interponeretur. sagittariisque ex omnibus navibus Ityreis, Suriis, & cujusque generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. audiebat enim, Scipionem post diem tertium ejus diei, quo prælium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno & Petreio conjungere. cujus copiæ legionum iix, & equitum iv millium esse nunciabantur. officinas ferrarias instruere; sagittasque & tela uti fierent complura, curare; glandes fundere, sudes comparare; litteras in Siciliam nuncios-

ciosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent, ad arietes, cujus inopia in Africa esset: præterea ferrum plumbumque mitteretur. & animum etiam advertebat, frumento se in Africa nisi importaticio uti non posse. priore enim anno, propter adversariorum delectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam: præterea ex omni Africa frumentum adversarios in pauca opida & bene munita comportasse, omnemq; regionem Africæ exinanisse frumento: opida, præter pauca quæ ipsi suis præsidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri, & eorum incolas intra sua præsidia coëgisse commigrare, agros desertos ac vastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus privatos ambiendo & blande appellando aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat; & eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & alternas cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, jubet in plostris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæsaris onerariæ errabundæ male vagabantur, incertæ locorum atque castrorum suorum: quas singulas scaphæ adversariorum complures adortæ incenderant atque expugnaverant. Hac re nunciata Cæsari, classes circum insulas portusq; disposuit; quo tutius commeatus supportari posset. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis, assidueq; objurgare non desistebat. Tuus, inquit, pater, istuc ætatis quum esset, & animadvertisset Remp. ab audacibus sceleratisque civibus oppressam, bonosque aut interfectos aut exsilio multatos patria civitateque carere; gloria & animi magnitudine elatus, privatus, atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis, pene oppressam funditus & deletam Italiam, urbemque Romanam, in libertatem vindicavit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam,
Mau-

Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima notissimaque, conciliavit; adolescentulusque, atque eques Romanus triumphavit. atque ille non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti majorum dignitate [parta,] neque tantis clientelis, nominisque claritate præditus, in Remp. est ingressus. tu contra & patris nobilitate & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine diligentiaque præditus nonne eniteris, & proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi, Reique publicæ, atque optimo cuique efflagitatum? His verbis hominis gravissimi incitatus adolescentulus cum naviculis cujusquemodi generis xxx, inibi paucis rostratis, profectus ab Utica est in Mauritaniam, regnumque Bogudis est ingressus; expeditoque exercitu, numero servorum, liberorum, II millium, cujus partem inermem, partem armatam habuerat, ad opidum Ascurum accedere cœpit: in quo opido præsidium fuit regium. Pompeio adveniente, opidani usque eo passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas ac murum appropinquaret, subito eruptione facta prostratos perterritosque Pompeianos in mare passim navesque compulerunt. Ita re male gesta Cn. Pompeius filius naves inde avertit, neque postea litus attigit; classemque ad insulas Baleares versus convertit. Scipio interim cum iis copiis, quas paullo ante demonstravimus, Uticæ grandi præsidio relicto, profectus primum Adrumeti castra ponit: deinde ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii & Labieni copiis se conjungit; atque unis castris factis, III millia passuum longe considunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere. ita omnes adversarios intra munitiones continere. qua re Cæsariani gravi annona sunt conflictati;

ideo quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus ſupportatus erat; neque per anni tempus in mari claſſes ſine periculo vagari poterant; neque amplius millia paſſuum VI terræ Africæ quoquo verſus tenebant, pabulique inopia premebantur. Qua neceſſitate coacti veterani milites, equiteſque, qui multa terra marique bella confeciſſent, & periculis inopiaque tali ſæpe eſſent conflictati, alga è litore collecta, & aqua dulci eluta, & ita jumentis eſurientibus data, vitam eorum producebant. Dum hæc ita fierent, rex Juba, cognitis Cæſaris difficultatibus, copiarumque paucitate, non eſt viſum dari ſpatium convaleſcendi, augendarumque ejus opum. itaque comparatis equitum magnis peditumque copiis, ſubſidio ſuis, egreſſus è regno, ire contendit. P. Sitius interim, & rex Bogud, conjunctis ſuis copiis, cognito regis Jubæ egreſſu, propius ejus regnum copias ſuas admovere: Cirtamque opidum ejus regni opulentiſſimum adorti paucis diebus pugnando capiunt; & præterea duo opida Getulorum. quibus quum conditionem ferrent, ut opido excederent, idque ſibi vacuum tranſderent, conditionemque repudiaſſent, poſtea ab eis capti interfectique ſunt omnes. inde progreſſi agros opidaque vexare non deſiſtunt. Quibus rebus cognitis Juba, quum jam non longe à Scipione atque ejus ducibus abeſſet, capit conſilium, ſatius eſſe ſibi ſuoque regno ſubſidio ire, quam dum alios adjuturus proficiſceretur, ipſe ſuo regno expulſus, forſitan utraque re expelleretur. itaque rurſus ſe recepit, atque auxilia à Scipione etiam abduxit, ſibi ſuiſque rebus timens: elephantiſque XXX relictis, ſuis finibus opidiſque ſuppetias profectus eſt. Cæſar, quum de ſuo interim adventu dubitatio in provincia eſſet; neque quiſquam crederet ipſum, ſed aliquem legatum cum copiis in Africam veniſſe; conſcriptis litteris circum provinciam, omnes civitates facit de ſuo adven-

adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis opidis profugere, & in castra Cæsaris devenire, & de adversariorum ejus acerbitate crudelitateque commemorare cœperunt. quorum lacrimis querelisque Cæsar commotus, quum antea constitisset in stativis castris, æstate inita cunctis copiis auxiliisque accitis bellum cum adversariis gerere instituit; litterisque celeriter in Siciliam ad Allienum & Rabirium Postumum conscriptis, & per catascopum missis, ut sine mora, aut ulla excusatione hiemis ventorumque, exercitus sibi quam celerrime transportaretur: Africam provinciam perire, funditusque everti à suis inimicis: quod nisi celeriter sociis foret subventum, præter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere insidiisque reliquum futurum. atque ipse in tanta erat festinatione & exspectatione, ut postero die quam misisset litteras nunciumque in Siciliam, classem exercitumque morari diceret, noctes diesque oculos mentemque ad mare dispositos directosque haberet. nec mirum. animadvertebat enim villas exuri, agros vastari, pecus diripi trucidarique, opida castellaque dirui deserique, principesque civitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi. Iis se in miseriis, suamque fidem implorantibus auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molesque jacere in mare non intermittere. Scipio interim elephantes hoc modo condocefacere instituit. II instruxit acies: unam funditorum contra elephantos, quæ quasi adversariorum locum obtineret, & contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit. post illos autem aciem suam instruxit; ut, quum ab adversariis lapides mitti cœpissent, & elephanti perterriti se ad suos convertissent, rursus à

ſua acie lapidibus miſſis eos converterent adverſum hoſtem; quod ægre tardeque fiebat. rudes enim elephanti multorum annorum doctrina, uſuque vetuſto vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum hæc ad Ruſpinam ab utriſque ducibus adminiſtrantur, C. Virgilius Prætorius, qui Thapſo opido maritimo præerat, quum animadvertiſſet naves ſingulas cum exercitu Cæſaris incertas locorum atque caſtrorum ſuorum vagari, occaſionem nactus, navem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus & ſagittariis: eidem ſcaphas de navibus adjungit; ac ſingulas naves Cæſarianas conſectari cœpit: & quum plures adortus, pulſus fugatuſque inde diſceſſiſſet, nec tamen deſiſteret periclitari, forte incidit in navem, in qua erant duo Titi Hiſpani adoleſcentes, tribuni legionis V, quorum patrem Cæſar in ſenatum legerat, & cum his T. Salienus centurio legionis ejuſdem, qui M. Meſſallam legatum obſederat Meſſanæ, & ſeditioſiſſima oratione apud eum eſt uſus: ideoque & pecuniam, & ornamenta triumphi Cæſaris retinenda & cuſtodienda curaverat: & ob has cauſſas timebat ſibi. hic propter conſcientiam peccatorum ſuorum perſuaſit adoleſcentibus ne repugnarent, ſeſeque Virgilio tranſderent. itaque deducti à Virgilio ad Scipionem, cuſtodibus tranſditi, & poſt diem III ſunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem, petiſſe dicitur major Titus à centurionibus, uti ſe priorem, quam fratrem, interficerent; idque ab eis facile impetraſſe, atque ita eſſe interfectos. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in ſtationibus eſſe ſolebant, ab utriſque ducibus quotidie minutis præliis inter ſe pugnare non intermittunt. nonnunquam etiam Germani Gallique Labieniani cum Cæſaris equitibus, fide data, inter ſe colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim opidum, cui præerat Saſerna cum cohortibus III, oppugnare, ac vi irrumpe-

re,

re, conabatur: quod à defensoribus propter egregiam munitionem opidi, & tormentorum multitudinem, facile & sine periculo defendebatur. quod ubi ejus facere equitatus sæpius non intermittebat; & quum forte ante portam turma densa adstitisset; scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, & * ad Decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti opidum tentare. Scipio interim fere quotidie non longe à suis castris passibus CCC instruere aciem, ac majore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod quum sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius ejus copias accederet: despecta patientia Cæsaris exercitusque ejus, universis copiis productis, elephantisq; turritis XXX ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitum peditumque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe à Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis Cæsar jubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallum petierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se recipere, atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eo locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perveniret: quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. alii quoque equitatui edicit, uti quisque suo loco paratus armatusque præsto esset. at hæc non ipse per se coram, quum de vallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores & nuncios imperabat, quæ fieri volebat. animadvertebat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen sæpe à se fugatis, pulsis, perterritisque & con-

cessam vitam, & ignota peccata. quibus rebus numquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia conscientiaque animi victoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. præterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam. tum egregiæ munitiones castrorum, & valli fossarumque altitudo, & extra vallum styli cæci, mirabilem in modum consiti, vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant. scorpionum, catapultarum, ceterorumque telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem & tirocinium præparaverat, non hostium vi & metu commotus. patientem se, timidumque hostium opinioni præbebat. neque idcirco copias, quamquam erant paucæ, tironumque, non educebat in aciem, quod victoriæ suorum diffideret: sed referre arbitrabatur cujusmodi victoria esset futura. turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis adversariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. itaque constituerat gloriam exsultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset. Scipio interim paulisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem videretur, paullatim reducit suas copias in castra, & concione advocata, de terrore suo, desperationeque exercitus Cæsaris verba facit; & cohortatus suos, victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Cæsar jubet milites rursus ad opus redire, & per caussam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit. interim Numidæ Getulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim, quod ipse majoresque eorum beneficio C. Marii usi fuissent, Cæsaremque ejus affinem esse audiebant, in ejus castra per-

perfugere catervatim non intermittunt. quorum ex numero electis hominibus, illustriores Getulos, litteris ad suos cives datis cohortatus, ut manu facta, se suosque defenderent, & ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit. Dum hæc ad Ruspinam fiunt, legati ex Acilla civitate libera, etiam undique ad Cæsarem veniunt; seque paratos, quæcumque imperasset, & libenti animo facturos pollicentur: tantum orare & petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quo tutius id, & sine periculo facere possent: se & frumentum, &, quæcumque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile à Cæsare impetratis, præsidioque dato, C. Messium ædilitia functum potestate Acillam jubet proficisci. Quibus rebus cognitis Considius Longus, qui Adrumeti cum II legionibus, & equitibus DCC præerat, celeriter, ibi parte præsidii relicta, cum IIX cohortibus Acillam ire contendit. Messius celerius itinere confecto prior Acillam cum cohortibus pervenit. Considius interim, quum ad urbem cum copiis accessisset, & animadvertisset præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde paucis post diebus, equestribus copiis à Labieno adductis, rursus Acillanos castris positis obsidere cœpit. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum à Cæsare cum classe demonstravimus, Cercinnam pervenit. cujus adventu C. Decimius quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæsarem mittit. Allienus interim proconsul è Lilybæo in naves onerarias imponit legiones XIII, &

XIV, & equites Gallos DCCC; funditorum, ſagittariorumque mille, ac ſecundum commeatum in Africam mittit ad Cæſarem: quæ naves, ventum ſecundum nactæ, IV die in portum ad Ruſpinam, ubi Cæſar caſtra habuerat, incolumes pervenerunt. ita Cæſar duplici lætitia ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliiſque, tandem ſuis exhilaratis, annonæque levata ſollicitudine, deponit legiones; equiteſque ex navibus egreſſos jubet ex languore nauſeaque reficere; dimiſſos in caſtella munitioneſque diſponit. Quibus rebus Scipio, quique cum eo eſſent comites, mirari, & requirere: C. Cæſarem, qui ultro conſueſſet bellum inferre, ac laceſſere prælio, ſubito commutatum non ſine magno conſilio ſuſpicabantur. itaque ex ejus patientia in magnum timorem conjecti ex Getulis duos, quos arbitrabantur ſuis rebus amiciſſimos, magnis præmiis pollicitationibuſque propoſitis, pro perfugis ſpeculandi gratia in Cæſaris caſtra mittunt. qui ſimul ad eum ſunt deducti, petierunt, ut ſibi liceret ſine periculo verba proloqui. Poteſtate facta, Sæpenumero, inquiunt, Imperator, complures Getuli, qui ſumus clientes C. Marii, & propemodum omnes cives Romani, qui ſunt in legione IV & VI, ad te voluimus, in tuaque præſidia confugere; ſed cuſtodiis equitum Numidarum, quo id ſine periculo minus faceremus, impediebamur: nunc data facultate pro ſpeculatoribus miſſi à Scipione ad te cupidiſſime venimus, ut perſpiceremus, num quæ foſſæ, aut inſidiæ elephantis ante caſtra portaſque valli factæ eſſent; ſimulque conſilia veſtra contra eaſdem beſtias, comparationemque pugnæ cognoſceremus, atque ei renunciaremus. Qui collaudati à Cæſare, ſtipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. quorum orationem celeriter veritas comprobavit. namque poſtero die ex legionibus iis, quas Getuli nominaverunt, milites legionarii complures à Scipione in caſtra Cæſaris perfuge-

fugerunt. Dum hæc ad Ruſpinam geruntur, M. Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, ſervorum denique, & cujuſquemodi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque ſub manum Scipionis in caſtra ſubmittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tiſdro, in quo tritici modium millia CCC comportata fuerant à negotiatoribus Italicis, aratoribuſque, ad Cæſarem venere; quantaque copia frumenti apud ſe ſit, docent; ſimulque orant, ut ſibi præſidium mittat, quo facilius & frumentum, & copiæ ſuæ conſerventur. Quibus Cæſar in præſentia gratias agit; præſidiumque brevi tempore ſe miſſurum dicit; cohortatuſque ad ſuos cives jubet proficiſci. P. Sitius interim cum copiis Numidiæ fines ingreſſus, caſtello in montis loco munito locato, in quod Juba belli gerendi gratia & frumentum, & res ceteras, quæ ad bellum uſui ſolent eſſe, comportaverat, vi expugnando, eſt potitus. Cæſar, poſtquam legionibus veteranis II, equitatu levique armatura copias ſuas ex ſecundo commeatu auxerat, naves VI onerarias ſtatim jubet Lilybæum ad reliquum exercitum tranſportandum proficiſci: ipſe VI Kal. Febr. circiter vigilia prima imperat ſpeculatores apparitoreſque omnes ut ſibi præſto eſſent: itaque, omnibus inſciis, neque ſuſpicantibus, vigilia tertia jubet omnes legiones ex caſtris educi, atque ſe conſequi ad opidum Ruſpinam verſus, in quo ipſe præſidium habuit, & quod primum ad amicitiam ejus acceſſit: inde parvulam proclivitatem digreſſus, ſiniſtra parte campi propter mare legiones ducit. hic campus mirabili planicie patet millia paſſuum XV: quem jugum ingens à mari ortum, neque ita præaltum, velut theatri efficit ſpeciem. in hoc jugo colles ſunt excelſi pauci; in quibus ſingulæ turres ſpeculæque ſingulæ perveteres erant collocatæ; quarum apud ultimam præſidium & ſtatio fuit Scipionis. Poſtquam Cæſar ad jugum, de quo docui, adſcendit; atque in

unumquemque collem turres castellaque facere cœpit; atque ea minus semihora efficit; & postquam non ita longe ab ultimo colle turrique fuit, quæ proxima fuit castris adversariorum, in qua docui esse præsidium stationemque Numidarum; paulisper commoratus, perspectaque natura loci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attribuit; brachiumque medio jugo ab eo loco, ad quem pervenerat, usque ad eum, unde egressus erat, jubet dirigi ac muniri. quod postquam Scipio Labienusque animadverterunt, equitatu omni ex castris educto, acieque equestri instructa, à suis munitionibus circiter passus ∞ progrediuntur, pedestremque copiam in secunda acie minus passus CD à castris suis constituunt. Cæsar in opere milites adhortari, neque adversariorum copiis moveri. jam quum non amplius passuum MD inter hostium aciem suasque munitiones esse animadvertisset; intellexissetque ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos hostem propius accedere; necesseque haberet legiones à munitionibus deducere; imperat turmæ Hispanorum, ut ad proximum collem propere accurrerent, præsidiumque inde deturbarent, locumque caperent; eodemque jubet levis armaturæ paucos consequi subsidio. qui missi celeriter, Numidas adorti partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt, locoque sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit, quo celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu avertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit. quod ubi Cæsar conspexit, Labienum ab suis copiis longius abscessisse; equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna LV turribus exstructa, quæ Labieni prospectum impediebat, ne posset animadvertere ab equitatu Cæsaris se intercludi. itaque non prius vidit turmas Julianas,

quam

quam suos cædi à tergo sensit. ex qua re subito in terrorem converso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit. Galli Germanique, qui restiterant, ex superiore loco & post tergum circumventi, fortiterque resistentes conciduntur universi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animadverterunt; metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postea Scipione ejusque copiis campo collibusque exturbatis, atque in castra compulsis, quum receptui Cæsar cani jussisset, equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant: nonnulli qui ex Curionis prælio capti conservatique parem gratiam in fide partienda præstare voluerunt. horum corpora mirifica specie amplitudineque, cæsa toto campo, ac prostrata diverse jacebant. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidiis cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis male acceptis, occisis vulneratisque, intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar instructa acie secundum infimas jugi radices propius munitiones leniter accessit. jamque minus ∞ passuum ab opido Uzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ: quum Scipio veritus, ne opidum amitteret, unde aquari, reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consueverat; eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisque turritis interpositis, armatisque, suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animadvertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire, in eo loco, quo paullo ante commemoravi, ante opidum constitit, suamque aciem mediam eo opido

 texit.

texit. dextrum ſiniſtrumque cornu, ubi elephanti erant, in conſpectu patenti adverſariorum conſtituit. Quum jam prope ſolis occaſum Cæſar exſpectaviſſet, neque ex eo loco, quo conſtiterat, Scipionem progredi propius ſe animadvertiſſet, locoque ſe magis defendere, ſi res coëgiſſet, quam in campo cominus conſiſtere audere; non eſt viſa ratio propius accedendi eo die ad opidum; quoniam ibi præſidium grande Numidarum eſſe cognoverat, hoſteſque mediam aciem ſuam opido texiſſe; ſibique difficile factu eſſe intellexit, ſimul & opidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextro, & ſiniſtro; ex iniquiore loco, pugnare. præſertim quum milites à mane diei jejuni ſub armis ſtetiſſent defatigati. itaque reductis ſuis copiis in caſtra, poſtero die propius eorum aciem inſtituit exporrigere munitiones. Interim Conſidius, qui Acillam, & IIX cohortes ſtipendiarias Numidis Getuliſque obſidebat, ubi C. Meſſius cohortibus præerat, diu multumque expertus, magniſque operibus ſæpe admotis, & iis ab opidanis incenſis, quum proficeret nihil, ſubito nuncio de equeſtri prælio allato commotus, frumento, cujus in caſtris copiam habuerat, incenſo, vino, oleo, ceteriſque rebus, quæ ad victum parari ſolent, corruptis, Acillam, quam obſidebat, deſeruit; atque itinere per regnum Jubæ facto, copias cum Scipione partitus Adrumetum ſe recipit. interea ex ſecundo commeatu, quem à Sicilia miſerat Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius, & L. Ticida eques Romanus, ab reſidua claſſe quum erraviſſet, delataque eſſet vento ad Thapſum, à Virgilio ſcaphis naviculiſque actuariis excepta eſt, & ad Scipionem deducta. Item altera navis triremis ex eadem claſſe errabunda, ac tempeſtate ad Ægimurum delata à claſſe Vari & M. Octavii eſt capta: in qua milites veterani cum uno centurione, & nonnulli tirones fuerunt: quos Varus aſſervatos ſine

con-

contumelia deducendos curavit ad Scipionem. qui, postquam ad eum pervenerunt,& ante suggestum ejus constiterunt, Non vestra,inquit, sponte vos,certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu & imperio coactos, cives & optimum quemque nefarie consectari. quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si, id quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam & pecuniam donare: quapropter, quid sentiatis, proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, quum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis Centurio legionis XIV, Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago (non enim imperatorem te appello), quod mihi vitam incolumitatemque belli jure capto polliceris: & forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adjungeretur. Egone contra Cæsarem imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, ejusque exercitum, pro cujus dignitate victoriaque amplius XXXVI annis depugnavi,adversus armatusque consistam? Neque ego istud facturus sum, & te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. contra cujus enim copias contendas, si minus antea expertus es,licet nunc cognoscas: elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, & constitue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius X sumam. tunc ex virtute nostra intelliges, quid ex tuis copiis sperare debeas. Postquam hæc centurio præsenti animo adversus opinionem ejus est locutus;ira percitus Scipio,atque animo dolore incensus annuit centurionibus quid fieri vellet: atque ante pedes centurionem interfecit, reliquosque veteranos à tironibus jubet secerni. Abducite, inquit, istos, nefario scelere contaminatos, & cæde civium saginatos. sic extra vallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. Tiro-

nes autem jubet inter legiones dispertiri, & Cominium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Cæsar commotus, eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsum custodiæ caussa in salo esse jusserat, ut suis onerariis longisque navibus præsidio essent, ob negligentiam ignominiæ caussa dimittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edictum proponendum curavit. Per id tempus fere Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu. namque Virgiliarum signo confecto, circiter vigilia secunda noctis, nimbus cum saxea grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Cæsar, non more superiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat, sed in tertio quartoque die procedendo, propiusque hostem accedendo, castra communiebat; opereque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportaverat, ut præter ipsum militem & arma, neque vas, neque mancipium, neque ullam rem, quæ usu militi esse consuevit, in naves imponi pateretur. in Africam autem non modo sibi quidquam non acquisierant aut paraverant; sed etiam, propter annonæ caritatem, ante parata consumpserant. Quibus rebus attenuati, opido perquam pauci sub pellibus acquiescebant. reliqui ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus scopisque contextis, permanebant. itaque, subito imbre grandineque consecuta, gravati pondere, tenebris, aquaque omnes subruti disjectique, nocte intempesta, ignibus exstinctis, rebusque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte v legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Juba de equestri prælio Scipionis certior factus, evocatusque ab eodem litteris, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium

relicto,

relicto, ut sic, quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Cæsaris liberaretur, cum III legionibus, equitibusque frenatis DCCC, Numidis sine frenis, peditibusque ejus armaturæ grandi numero, elephantisque XXX, egressus è regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit, castris regiis seorsum positis, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longe à Scipione consedit. Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror, & exspectatione copiarum regiarum, exercitus ejus magis suspensiore animo ante adventum Jubæ commovebatur. Postquam vero castra castris contulit; despectis ejus copiis, omnem terrorem deponit. ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat. quo facto facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciamque regis adventu. nam postero die universas suas regisque copias cum elephantis LX productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit; ac paullo longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra. Cæsar postquam animadvertit Scipioni auxilia fere, quæ expectasset, omnia convenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per jugum summum cum copiis progredi cœpit, & brachia protinus ducere, & castella munire, propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Adversarii magnitudine copiarum confisi proximum collem occupaverunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. ejusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat; &, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat convallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subrutis: quæ erant transgrediendæ Cæsari ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: ultraque eam convallem olivetum

tum vetus crebris arboribus condensum. Hic quum Labienus animadvertisset, Cæsarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse convallem olivetumque transgredi, eorum locorum peritus in insidiis cum parte equitatus, levique armatura consedit: & præterea post montem collesque, equites in occulto collocaverat; ut, quum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, & re duplici perturbatus Cæsar, ejusque exercitus, neq; retro regrediundi, neque ultra procedendi oblata facultate, circumventus concideretur. Cæsar, equitatu ante præmisso, inscius insidiarum, quum ad eum locum venisset, abusi, sive obliti præceptorum Labieni, sive veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis. Quos Cæsaris equites consecuti partim interfecerunt, partim vivorum sunt potiti. deinde protinus collem petere contenderunt, atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat potitus, castra munivit. deinde ab suis maximis castris per medium campum, è regione opidi Uzitæ, quod inter sua castra, & Scipionis, in planitia positum erat, tenebaturque à Scipione, duo brachia instituit duci; & ita erigere, ut ad angulum dextrum sinistrumque ejus opidi convenirent. id hac ratione opus instruebat, ut, quum propius opidum copias admovisset, oppugnareque cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circumventus ab oppugnatione deterreretur: præterea, quo facilius colloquia fieri possent, & si qui perfugere vellent, id quod antea sæpe accidebat magno cum eorum periculo, tum facile & sine periculo fieret. voluit etiam experiri, quum propius hostem accessisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam

ad

ad reliquas caussas, quod is locus depressus erat, puteique ibi nonnulli fieri poterant. Aquatione enim longa & angusta utebatur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant à legionibus, interim pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari levisque armaturæ, præliis minutis cominus dimicabant. Cæsar ab eo opere quum jam sub vesperum copias in castra reduceret; magno incursu, cum omni equitatu, leviq; armatura, Juba, Scipio, Labienus in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani vi universæ subitæque hostium multitudinis pulsi parumper cesserunt. quæ res aliter adversariis cecidit. namq; Cæsar ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit. Equites autem, adventu legionum animo addito, conversis equis in Numidas cupide insequentes dispersosque impetum fecerunt, atque eos convulneratos usque in castra regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt. quod ni in noctem prælium esset conjectum; pulvisque vento flatus omnium prospectu offecisset; Juba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris venissent; equitatusque cum levi armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus IV & VI Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quas quisque poterat legiones pervenire. itemque equites Curiani diffisi Scipioni ejusque copiis, complures se eodem conferebant. Dum hæc circum Uzitam ab utrisque ducibus administrantur, legiones duæ, IX & X, ex Sicilia navibus onerariis profectæ, quum jam non longe à portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naves Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, veriti, ne in adversariorum, ut insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt; ac diu multumque jactati tandem multis post diebus siti inopiaque confecti ad Cæsarem pervenerunt. Quibus legionibus expositis, memor

in Italia pristinæ licentiæ militaris ac rapinarum certorum hominum, parvulam modo caussulam nactus Cæsar, quod C. Avienus Tribunus mil. x legionis navem commeatu, familia sua atque jumentis occupavisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribunis centurionibusque, Maxime vellem, inquit, homines suæ petulantiæ, nimiæque libertatis, aliquando finem fecissent, meæque lenitatis, modestiæ, patientiæque rationem habuissent. sed quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt, quo ceteri dissimiliter se gerant; egomet ipse documentum more militari constituam. C. Aviene, quod in Italia milites populi R. contra remp. instigasti; rapinasque per municipia fecisti; quodque mihi reique pub. inutilis fuisti; & pro militibus tuam familiam jumentaque in naves imposuisti: tuaque opera, militibus tempore necessario resp. caret: ob eas res, ignominiæ caussa, ab exercitu meo te removeo: hodieque ex Africa abesse, & quantum potest, proficisci jubeo. itemque te, A. Fontei, quod tribunus mil. seditiosus, malusque civis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Clusinas, quum ordines in meo exercitu beneficio, non virtute consecuti, ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis, & magis in seditione concitandi milites adversus vestrum imperatorem, quam pudoris, modestiæque fueritis studiosiores; indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis; missosque facio, &, quantum potest, abesse ex Africa jubeo. Itaque transdidit eos centurionibus; & singulis non amplius singulis additis, servos in navi imponendos separatim curavit. Getuli interim perfugæ, quos cum litteris mandatisque à Cæsare missos supra docuimus, ad suos cives perveniunt: quorum auctoritate facile adducti, Cæsarisque nomine persuasi, à rege Ju-
ba

ba desciscunt,celeriterque cuncti arma capiunt; contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis Juba distentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copiis,quas contra Cæsarem adduxerat, VI cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Getulos. Cæsar brachiis perfectis, promotisque eo usque, ut telum ex opido adjici non posset, castra munit; ballistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum, contraque opidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit: eoque V legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores notissimique, conspectum amicorum propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. namque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, ejusque beneficio agris finibusque donati, post Sullæ victoriam sub Hiempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, nocte jam luminibus accensis, cum equis calonibusque suis circiter ∞ perfugiunt in Cæsaris castra, quæ erant in campo proxime Uzitæ locata. Quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognoverunt, quum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nil attinere eum cum adversariis colloqui. quum nihilo minus ejus sermonem nuncius ad se referret, restaretque, ut reliqua, quæ vellet, perageret, viator postea ab Juba ad eum est missus, qui diceret, audiente Saserna, Vetat te rex colloqui. Quo nuncio perterritus discessit; & dicto audiens fuit regi. Usu venisse hoc civi Romano miror, & ei, qui à populo R. honores accepisset, incolumi patria, fortunisque omnibus, Jubæ barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuncio, aut, cæsis ejusdem partis civibus, incolumem reverti malle. Atque

que etiam superbius Jubæ factum, non in M. Aquinium hominem novum, parvumque Senatorem, sed in Scipionem hominem illa familia, dignitate, honoribusque præstantem. nam quum Scipio sagulo purpureo ante regis adventum uti solitus esset, dicitur Juba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti vestitu, atque ipse uteretur. itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret, & Jubæ homini superbissimo inertissimoque obtemperaret. Postero die universas omnium copias de castris omnibus deducunt; & supercilium quoddam excelsum nacti non longe à Cæsaris castris aciem constituunt; atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterque iis instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, constitit; sine dubio existimans, ultro adversarios, quum tam magnis copiis auxiliisque regis essent præditi, promptiusque prosiluissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros. equo circumvectus, legionesque cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur. ipse enim à suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat; quod in opido Uzitæ, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ. Eidem autem opido ad dextrum latus ejus cornu erat oppositum. verebaturque, ne, si prætergressus esset, ex opido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. præterea hæc quoque eum caussa tardavit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodum exercitus utriusque fuerunt in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas & Jubæ legiones; postea autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media à legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elephantos dextro sinistroque

cornu

cornu collocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis. post autem elephantos, armaturas leves, Numidasque substituerat auxiliares. Equitatum frenatum universum in suo dextro cornu disposuerat. sinistrum enim cornu opido Uzita claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi: propterea Numidas, levisque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei opposuerat, fere interjecto non minus ∞ passuum spatio, & ad collis radices magis appulerat, longiusque ab adversariorum, suisque copiis promoverat: id hoc consilio, ut, quum acies II inter se concucurrissent initio certaminis, paullo longius ejus equitatus circumvectus ex improviso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atque perturbatum jaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis ea die prœliandi. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro ejus cornu ordiar, & ad dextrum perveniam. Habuit in sinistro cornu legionem IX, VII: in dextro cornu XXX, XXIX: XIII, XIV, XXIIX, XXVI, in media acie: ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium collocaverat. Præterea ex tironum legionibus paucas adjecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & usque ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, & ita collocaverat, uti sinistrum suum cornu triplex esset. id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adjuvabat; sinistrum autem ut equitatus hostium multitudini resistere posset laborabat. eodemque suum omnem contulerat equitatum: &, quod ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem V præmiserat; levemque armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios varie passimque, locis certis, maximeque in cornibus collocaverat. Sic utrorumque exercitus instructi non plus passuum CCC interjecto spatio, quod forte ante id tempus acciderat numquam quin dimicaretur, à mane

à mane uſque ad horam x diei perſtiterunt. Jamque Cæſar dum exercitum reducere intra munitiones ſuas cœpiſſet; ſubito univerſus equitatus ulterior Numidarum Getulorumque ſine frenis ad dextram partem ſe movere, propiuſque Cæſaris caſtra, quæ erant in colle, ſe conferre cœpit; frenatus autem Labieni eques in loco permanere, legioneſque diſtinere: quum ſubito pars equitatus Cæſaris cum levi armatura contra Getulos injuſſu ac temere longius progreſſi, paludemque tranſgreſſi, multitudinem hoſtium ſuſtinere pauci non potuerunt, levique armatura deſerti, ac pulſi, convulneratique, uno equite amiſſo, multis equis ſauciis, levis armaturæ xxvi occiſis, ad ſuos refugerunt. Quo ſecundo equeſtri prælio facto Scipio lætus in caſtra nocte copias reduxit. [quod] proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit. namque poſtero die Cæſar cum parte equitatus ſui Leptim, frumenti gratia, miſit. in itinere prædatores equites Numidas Getuloſque ex improviſo adorti circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti ſunt. Cæſar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallumque & foſſam per medium campum ducere, adverſariorumque excurſionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, & ne jugo à Cæſare excluderetur, approperare. Ita duces utrique & in operibus occupati erant, & nihilo minus equeſtribus præliis inter ſe quotidie dimicabant. Interim Varus claſſem, quam antea Uticæ hiemis gratia ſubduxerat, cognito legionis VII & IIX ex Sicilia adventu, celeriter deducit; ibique Getulis remigibus epibatiſque complet; inſidiandique gratia progreſſus Adrumetum cum LV navibus pervenit. Cujus adventus inſcius Cæſar L. Ciſpium cum claſſe XXVII navium Thapſum verſus in ſtationem, præſidii gratia commeatus ſui, mittit: itemque Q. Aquilam cum XIII navibus longis Adru-

Adrumetum eadem de caussa præmittit. Cispius,quo erat missus, celeriter pervenit. Aquila tempestate jactatus, promontorium superare non potuit, atque angulum quendam tutum à tempestate nactus, cum classe se longius à prospectu removit. reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus, passimque in litore vagantibus, partim in opido victus sui mercandi gratia progressis, vacua a defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus, vigilia secunda Adrumeto ex Cothone egressus, primo mane Leptim universa classe vectus, naves onerarias, quæ longius à portu in salo stabant, incendit,& penteres duas,vacuas à defensoribus, nullo repugnante cepit. Cæsar interim celeriter per nuncios in castris, quum opera circuiret, certior factus, quæ aberant à portu millia passuum VI,equo admisso, omissis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim: ibique moratus, omnes ut se naves consequerentur, primum ipse navigiolum parvum conscendit; in cursu Aquilam multitudine navigiorum perterritum atque trepidantem nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim Varus celeritate Cæsaris audaciaque motus, cum universa classe, conversis navibus, Adrumetum versus fugere contendit. Quem Cæsar in millibus passuum IV consecutus,recuperata quinqueremi cum omnibus suis epibatis,atque etiam hostium custodibus CXXX in ea nave captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando erat commorata,onustam remigum epibatarumque,cepit. reliquæ naves hostium promontorium superarunt, atque Adrumetum in Cothonem se universæ contulerunt. Cæsar eodem vento promontorium superare non potuit; atque in salo in anchoris ea nocte commoratus,prima luce Adrumetum accedit; ibique navibus onerariis, quæ erant extra Cothonem, incensis, omnibusque reliquis aliis aut subductis, aut in Cothonem compulsis, paullisper commoratus, si forte

forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra. In ea nave captus est P. Vestrius eques Romanus, & P. Ligarius Afranianus, quem Cæsar in Hispania cum reliquis dimiserat, & postea se ad Pompeiū contulerat; inde ex prælio effugerat, in Africamq; ad Varum venerat. Quem ob perjurium perfidiamque Cæsar jussit necari. P. Vestrio autem, quod ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat, & quod ipse suam caussam Cæsari probaverat, se Nasidii classe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servatum, postea facultatem sibi nullam datam transeundi, ignovit. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris, & in omnibus fere villis, sub terra specus, condendi frumenti gratia, clam habeant, atque id propter bella maxime, hostiumq; subitum adventum præparent. Qua de re Cæsar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones II cum equitatu mittit à castris suis millia passuum X; atque inde magno numero frumenti onustos recepit in castra. Quibus rebus cognitis Labienus progressus à suis castris millia passuum VII, per jugum & collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ibi ipse quotidie existimans Cæsarem eadem sæpe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu levique armatura insidiaturus locis idoneis consedit. Cæsar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, sæpe idem faciendo, in negligentiam adducerentur, subito mane imperat porta Decumana legiones se IIX veteranas cum parte equitatus sequi: atque, equitibus præmissis, neque opinantes insidiatores subito in convallibus latentes levi armatura concidit circiter D. reliquos in fugam turpissimam conjecit. Interim Labienus cum universo equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. cujus vim multitudinis quum equites pauci Cæsariani jam sustinere non possent, Cæsar instru-

instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Juba Numidas eos, qui loco amisso fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit; atque præsidio Lepti, Ruspinæ, Acillæ relicto, Cispio, Aquilæque classe transdita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis, IV noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, & pervenit ad opidum Agar, quod à Getulis sæpe antea oppugnatum, summaque vi per ipsos opidanos erat defensum. ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno invento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, rediit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis copiis per jugum Cæsarem subsequi cœpit; atque ab ejus castris millia passuum VI longe trinis castris, dispartitis copiis, consedit. Opidum erat Zetta, quod aberat à Scipione millia passuum X, ad ejus regionem, & partem castrorum collocatum, à Cæsare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum XIIX. huc Scipio legiones II frumentandi gratia misit. Quod postquam Cæsar ex perfuga cognovit, castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse IV vigilia egressus præter hostium castra proficiscitur cum copiis, & opido potitur. legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: &, quum eo contendere conaretur, animadvertit copias hostium iis legionibus occurrere suppetias. quæ res ejus impetum retardavit. Itaque, capto C. Mutio Regino equite R. Scipionis familiarissimo, qui ei opido præerat, & P. Atrio equite R. de conventu Uticensi, & camelis XXII regis ad-

 ductis,

ductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra. Quum jam non longe à castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi; Labienus, Afraniusque cum omni equitatu, levique armatura, ex insidiis adorti agmini ejus extremo se offerunt, atque ex collibus primis exsistunt. Quod postquam Cæsar animadvertit, equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri; primo impetu legionum equitatus & levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa & dejecta est de colle. Quum jam Cæsar existimasset hostes pulsos deterritosque finem lacessendi facturos; & iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, levisque armaturæ, mirabili velocitate præditi; qui inter equites pugnabant, & una pariterque cum equitibus accurrere & refugere consueverant. Quum hoc sæpius facerent, & Julianos proficiscentes insequerentur, & refugerent instantes, propius non accederent, & singulari genere pugnæ uterentur; eosque jaculis convulnerare satis esse existimarent; Cæsar intellexit nihil aliud illos conari, nisi, ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset; ut exercitus ejus jejunus, qui à quarta vigilia, usque ad horam x diei, nihil gustasset, ac jumenta siti perirent. Quum jam ad solis occasum esset, & non totos c passus in horam IV esset progressus, equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. ita vim hostium, placide leniterque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextra sinistraque per colles præcurrere, coronæque in modum cingere multitudine sua Cæ-

ſaris copias, pars agmen extremum inſequi. Cæſaris autem non amplius tres aut quatuor milites veterani, ſi ſe convertiſſent, & pila viribus contorta in Numidas infeſtos conjeciſſent, amplius II millium numero ad unum terga vertebant; ac rurſus ad aciem paſſim, converſis equis, ſe colligebant, atque in ſpatio conſequebantur, & jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæſar, modo procedendo, modo reſiſtendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes ſuos ad unum in caſtris incolumes, ſauciis x factis, reduxit. Labienus, circiter CCC amiſſis, multis vulneratis, ac defeſſis, inſtando omnibus, ad ſuos ſe recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante caſtra in acie, terroris gratia, in conſpectu Cæſaris collocaverat, reducit in caſtra. Cæſar contra ejuſmodi hoſtium genera copias ſuas, non ut Imperator exercitum veteranum, victoremque maximis rebus geſtis, ſed ut laniſta tirones gladiatores condocefacere: quo pede ſe reciperent ab hoſte, & quemadmodum obverſi adverſariis, & in quantulo ſpatio reſiſterent, modo procurrerent, modo recederent, comminarenturque impetum, ac prope quo loco, & quemadmodum tela mitterent, præcipit. mirifice enim hoſtium levis armatura anxium exercitum noſtrum atque ſollicitum habebat: quia & equites deterrebat prælium inire, propter equorum interitum; quod eos jaculis interficiebat; & legionarium militem defatigabat propter velocitatem. gravis enim armaturæ miles ſimul atque ab his inſectatus conſtiterat, in eoſque impetum fecerat, illi veloci curſu facile periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæſar vehementer commovebatur: quia, quodcumque prælium, quoties erat commiſſum, equitatu ſuo, ſine legionario milite, hoſtium equitatui, levique armaturæ eorum, nullo modo par eſſe poterat. ſollicitabatur autem his rebus, quod nondum hoſtium legiones cogno-

verat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, levique armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc caussa, quod elephantorum magnitudo multitudoque militum animos detinebat in terrore. cui uni rei tamen invenerat remedium. namque elephantos ex Italia transportari jusserat, quo & miles noster speciemque & virtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis ejus telum facile adjici posset. ornatusque ac loricatus elephantus quum esset, quæ pars ejus corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eo tela conjicerentur. præterea, ut jumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine captarum non reformidarent. [Quibus ex rebus] largiter erat consecutus. nam & milites bestias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoscebant: equitesque in eos pila præpilata conjiciebant atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has caussas, quas supra commemoravi, sollicitabatur Cæsar, tardiorque & consideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine celeritateque excesserat. nec mirum. copias enim habebat in Gallia bellare consuetas locis campestribus, & contra Gallos homines apertos minimeque insidiosos; qui per virtutem, non per dolum, dimicare consueverunt. tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, & quid sequi, quid vitare conveniret. itaque quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed per caussam frumentandi, huc atque illuc raptaret: ideo quod hostium copias ab se, suoque vestigio non discessuras existimabat. atque post diem III productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco invitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere videt, reducit sub vesperum legiones in castra.

Le-

Legati interim ex opido Vacca, quod finitimum fuit Zettæ, cujus Cæſarem potitum eſſe demonſtravimus, veniunt. petunt & obſecrant, ut ſibi præſidium mittat. ſe res complures, quæ utiles bello ſint, adminiſtraturos. Per id tempus de eorum voluntate ſtudioque erga Cæſarem transfuga ſuos cives facit certiores: Jubam regem celeriter cum copiis ſuis, antequam Cæſaris præſidium eo perveniret, ad opidum adcucurriſſe, atque adveniente multitudine circumdata, eo potitum; omnibuſque ejus opidi incolis ad unum interfectis, dediſſe opidum diripiendum delendumque militibus. Cæſar interim, luſtrato exercitu a.d.XII Kal.Apr.poſtero die productis univerſis copiis, proceſſus à ſuis caſtris millia paſſuum V, à Scipionis circiter II millium interjecto ſpatio, in acie conſtitit. Poſtquam ſatis diuque adverſarios à ſe ad dimicandum invitatos ſuperſedere pugnæ animadvertit, reducit copias. Poſtero die caſtra movet, atque iter ad opidum Sarſuram, ubi Scipio Numidarum habuerat præſidium, frumentumque comportaverat, ire contendit. quod ubi Labienus animadvertit, cum equitatu levique armatura agmen ejus extremum carpere cœpit: atque ita lixarum mercatorumque, qui ploſtris merces portabant, interceptis ſarcinis, addito animo, propius audaciuſque accedit ad legiones, quod exiſtimabat, milites ſub onere ac ſub ſarcinis defatigatos pugnare non poſſe. Quæ res Cæſarem non fefellerat. namque expeditos ex ſingulis legionibus tricenos milites eſſe juſſerat. itaque eos in equitatum Labieni immiſſos turmis ſuorum ſuppetias mittit. Tum Labienus, converſis equis, ſignorum conſpectu perterritus, turpiſſime contendit fugere; multis ejus occiſis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad ſua ſe recipiunt ſigna, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per jugum ſummum collis dextrorſus procul milites ſubſequi non deſiſtit. Poſtquam

Cæsar ad opidum Sarsuram venit, inspectantibus adversariis, interfecto præsidio Scipionis, quum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipionis evocato, qui ibi præerat, atque à multitudine circumvento interfectoque, opido potitur; atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad opidum Tisdram pervenit, in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi præsidio, cohorteque sua gladiatorum. Cæsar opidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione ejus deterritus, protinus profectus circiter millia passuum IV ad aquam fecit castra; atque, inde IV die egressus, redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit. Thabenenses interim; qui sub ditione & potestate Jubæ esse consuessent, in extrema ejus regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt; rem à se gestam docent. petunt orantque, ut suis fortunis, de populo R. quod bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato, M. Crispum tribunum cum cohorte, & sagittariis, tormentisque compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia IV, equites CD, funditores sagittariique ∞, uno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaque tum his copiis, & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, IIX millibus passuum à suis castris, ab Scipionis vero IV millibus passuum longe constitit in campo. Erat opidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter CD habere consueverat. eo equitatu dextra sinistraque directo ab opidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atque in jugo inferiore instructis, non longius fere ∞ passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius
in

in uno loco Scipio commorabatur; & tempus diei in otio consumebatur; Cæsar equitum turmas suorum jubet in hostium equitatum, qui ad opidum in statione erat, facere impressionem; levemque armaturam, sagittarios funditoresque eodem submittit. Quod ubi cœptum est fieri, & equis concitatis Juliani impetum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere, & nihilo minus fortissime acerrimeque pugnare. quod ubi Cæsar animadvertit, CCC, quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proxima legione, quæ ei prælio in acie constiterat, jubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, sauciisque ac defatigatis integros, recentioribusque viribus equites subministrare. Postquam equites Juliani CD vim hostium ad IV millia numero sustinere non poterant, & à levi armatura Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant; Cæsar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto sui sublati universi in hostes impressione facta, in fugam adversarios dederunt, multis occisis, compluribus vulneratis. insecuti per III millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam X commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit, omnibus incolumibus. in quo prælio Pacidius graviter pilo per cassidem caput ictus, compluresque duces, ac fortissimus quisque interfecti vulneratique sunt. Postquam nulla conditione cogere adversarios poterat, ut in æquum locum descenderent, legionumque periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere propter aquæ penuriam se posse animadverteret; adversarios non eorum virtute confidere, sed aquarum inopia fretos, despicere se intellexit: pridie Non. Apr. tertia vigilia egressus, ab Agar XVI millia passuum nocte progres-

 sus,

ſus, ad Thapſum, ubi Vergilius cum grandi præſidio præerat, caſtra ponit, opidumque eo die circummunire cœpit, locaque idonea opportunaque complura præſidiis occupare; ne hoſtes intrare ad ſe, ac loca interiora capere poſſent. Scipio interim, cognitis Cæſaris conſiliis, ad neceſſitatem adductus dimicandi, ne per ſummum dedecus fidiſſimos ſuis rebus Thapſitanos & Vergilium amitteret; confeſtim Cæſarem per ſuperiora loca conſecutus, millia paſſuum IIX à Thapſo binis caſtris conſedit. Erat ſtagnum ſalinarum, inter quod, & mare, anguſtiæ quædam non amplius mille & quingentos paſſus intererant: quas Scipio intrare, & Thapſitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Cæſarem non fefellerat. namque pridie in eo loco caſtello munito, ibique trino præſidio relicto, ipſe cum reliquis copiis lunatis caſtris Thapſum operibus circummunivit. Scipio interim excluſus ab incepto itinere, ſupra ſtagnum poſtero die & nocte confecta, cœlo albente, non longe à caſtris, præſidioque, quod ſupra commemoravimus, ∞ D paſſibus, ad mare verſus conſedit, & caſtra munire cœpit. Quod poſtquam Cæſari nunciatum eſt, milites ab opere deductos, caſtris præſidio Aſprenate proconſule cum legionibus II relicto, ipſe cum expedita copia in eum locum citatim contendit; claſſiſque parte ad Thapſum relicta, reliquas naves jubet poſt hoſtium tergum quam maxime ad litus appelli, ſignumque ſuum obſervare; quo ſigno dato, ſubito clamore facto, ex improviſo hoſtibus averſis incuterent terrorem; ut perturbati ac perterriti reſpicere poſt terga cogerentur. Quo poſtquam Cæſar pervenit, & animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantoſque dextro ſiniſtroque cornu collocatos, & nihilo minus partem militum caſtra non ignaviter munire; ipſe acie triplici collocata, legione X, ſecundaque dextro cornu, IIX, & IX ſiniſtro, oppoſitis V legionibus in

quar-

quarta acie, ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis, levique armatura inter equites interjecta, ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum, præliaque superiora commemorans, blandeque appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui numquam in acie dimicassent, hortabatur, ut veteranorum virtutem æmularentur, eorumque famam, nomen, locumque, victoria parta, cuperent possidere: itaque in circumeundo exercitum, animadvertit hostes circa vallum trepidare, atque ultro citroque pavidos concursare, & modo se intra portas recipere, modo inconstanter immoderateque prodire. quumque idem à pluribus animadverti cœptum esset; subito legati evocatique obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam à diis immortalibus portendi. Dubitante Cæsare, atque eorum studio cupiditatique resistente, sibique, eruptione pugnari, non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, injussu Cæsaris, tubicen, à militibus coactus, canere cœpit. Quo facto, ab universis cohortibus signa in hostem cœpere inferri, quum centuriones pectore adverso resisterent, vique continerent milites, ne injussu imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent. Quod postquam Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo Felicitatis dato, equo admisso in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores, sagittariique concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo facto bestiæ stridore fundarum lapidumque perterritæ sese convertere, & suos post se frequentes stipatosque proterere, & in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti principes fugiunt. ita celeriter bestiis

circuitis, legiones vallo hostium sunt potitæ: & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani v legionis. nam quum in sinistro cornu elephantus vulnere ictus & dolore concitatus in lixam inermem impetum fecisset, eumque sub pede subditum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta vibrantique, stridore maximo premeret atque enecaret, miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ offerret: quem postquam elephantus ad se telo infesto venire animadvertit, relicto cadavere militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum. qui in ejusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, qua erat circumdatus, cædere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantus, milite abjecto; maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapso qui erant præsidio, ex opido eruptionem porta maritima faciunt; &, sive ut suis subsidio occurrerent, sive, ut, opido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur, atque ita per mare umbilici fine ingressi, terram petebant: qui à servis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in opidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis, passimque toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi. qui postquam ad ea castra, quæ petebant, perfugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cujus auctoritate imperioque rem gererent. qui postquam adverterunt neminem ibi esse præsidio, protinus armis abjectis in regia castra fugere contendunt. Quo postquam pervenerunt, eaque ab Julianis teneri vident, desperata salute in quodam colle consistunt;

atque

atque armis demissis, salutationem more militari faciunt. quibus miseris ea res parvo præsidio fuit. namque milites veterani ira & dolore incensi, non modo ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt, aut interfecerunt. in quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius: qui pilo transjectus consulto à milite interiit. item Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem adcucurrisset, interfectus esset. Quo facto complures equites R. senatoresque perterriti ex prælio se receperunt; ne à militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi assumpsissent immoderate peccandi, impunitate propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. itaque ii omnes Scipionis milites, quum fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæsare, & à militibus deprecante eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti. Cæsar trinis castris potitus, occisisque hostium X millibus, fugatisque compluribus, se recepit, L militibus amissis, paucis sauciis, in castra: ac statim ex itinere ante opidum Thapsum constitit; elephantosque LXIV ornatos armatosque cum turribus ornamentisque capit, captos ante opidum instructos constituit: id hoc consilio, si posset Vergilius, quique cum eo obsidebantur, rei male gestæ suorum indicio à pertinacia deduci. deinde ipse Vergilium appellavit, invitavitque ad deditionem, suamque lenitatem & clementiam commemoravit. quem postquam animadvertit responsum sibi non dare, ab opido recessit. postero die, divina re facta, concione advocata, in conspectu opidanorum milites collaudat: totumque exercitum veteranum donavit. præmia fortissimo cuique, ac bene merenti, pro suggestu tribuit. ac statim inde digressus, C. Rebello proconsule cum III ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum II Tisdræ, ubi Considius præerat, ad

obsidendum relictis, M. Messalla Uticam ante præmisso, cum equitatu ipse eodem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex prælio fugerant, quum Uticam versus iter facerent, perveniunt ad opidum Paradam. ubi, quum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Cæsaris præcucurrisset; vi opido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibusque rebus eorum congestis, ignem subjiciunt, atque ejus opidi incolas cujusque generis, ætatisque, vivos, constrictosque in flammam conjiciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio. deinde protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Uticensibus propter beneficium legis Juliæ parum in suis partibus præsidii esse existimaverat, plebem inermem opido ejecerat, & ante portam Bellicam castris fossâque parvula dumtaxat munierat, ibique, custodiis circumdatis, habitare coëgerat; senatum autem opidi custodia tenebat. Eorum castra ii equites adorti expugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Cæsaris favisse sciebant, ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Uticenses animo addito ex Cæsaris victoria, lapidibus fustibusque equites repulerunt. itaque, postquam castra non potuerant potiri, Uticam se in opidum conjecerunt; atque ibi multos Uticenses interfecerunt; domosque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secum opidum defenderent, & cæde rapinisque desisterent, &, quid sibi vellent, sciret, sedandæ eorum importunitatis gratia, singulis H-S C divisit. Idem Sulla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est: unaque cum iis ab Utica proficiscitur, atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Uticam perveniunt. Quos omnes Cato convocatos una cum CCC, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut servitia manumitterent,

opi-

opidumque defenderent. Quorum quum partem aſſentire, partem animum mentemque perterritam, atque in fuga deſtinatam habere intellexiſſet; amplius de ea re agere deſtitit, naveſque iis attribuit, ut, in quas quiſque partes vellet, proficiſceretur. ipſe omnibus rebus diligentiſſime conſtitutis, liberis ſuis L. Cæſari, qui tum ei pro quæſtore fuerat, commendatis, & ſine ſuſpicione, vultu atque ſermone, quo ſuperiore tempore uſus fuerat, quum dormitum iſſet, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita ſe transjecit. qui dum anima nondum exſpirata concidiſſet; & impetu facto in cubiculum ex ſuſpicione, medicus familiareſque continere atque vulnus obligare cœpiſſent, ipſe ſuis manibus vulnus crudeliſſime divellit, atque animo præſenti ſe interemit. Quem Uticenſes quamquam oderant partium gratia, tamen, propter ejus ſingularem integritatem, & quod diſſimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat, turreſque auxerat, ſepultura afficiunt. Quo interfecto, L. Cæſar, ut aliquid ſibi ex ea re auxilii pararet, convocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portæ aperirentur: ſe in Cæſaris clementia magnam ſpem habere. Itaque, portis patefactis, Utica egreſſus, Cæſari Imperatori obviam proficiſcitur. Meſſalla, ut erat imperatum, Uticam pervenit, omnibuſque portis cuſtodias ponit. Cæſar interim à Thapſo progreſſus Uſcetam pervenit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, ceterarumque rerum cum parvo præſidio habuerat. id adveniens potitur: deinde Adrumetum pervenit. Quo quum ſine mora introiſſet, armis, frumento pecuniaque conſiderata, Q. Ligario, C. Conſidio filio, qui tum ibi fuerat, vitam conceſſit. deinde eodem die Adrumeto egreſſus, Livineio Regulo ibi cum legione relicto, Uticam ire contendit: cui in itinere fit obvius L. Cæſar, ſubitoque ſe ad

genua projecit, vitamque sibi, nec amplius quidquam, deprecatur. cui Cæsar facile, & pro sua natura & instituto, concessit. item Cæcinæ, C. Ateio, P. Atrio, L. Cellæ patri & filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippique liberis, ex sua consuetudine, tribuit; circiterque noctem luminibus accensis Uticam pervenit, atque extra opidum ea nocte mansit. postero die mane opidum introiit; concioneque advocata, Uticenses incolas cohortatus gratias pro eorum studio erga se agit; cives autem Romanos negotiatores, & eos, qui inter ccc pecunias contulerant Varo & Scipioni, multis verbis accusatos, & de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent, edicit: se eis dumtaxat vitam concessurum; bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, ut, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem inducturum, & pecuniam multæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent. Quibus metu exsanguibus, de vitaque ex suo promerito desperantibus, subito oblata salute, libentes cupidique conditionem acceperunt: petieruntque à Cæsare, ut universis ccc uno nomine pecuniam imperaret. itaque bis millies H-S his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Rom. solverent, nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari. Rex interim Juba, ut ex prælio fugerat, una cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum pervenit; atque ad opidum Zamam, ubi ipse domicilium, conjuges, liberosque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam, carissimasque res compoitaverat, quodque inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem antea opidani, rumore exoptato de Cæsaris victoria audito, ob has caussas opido prohibuerunt, quod bello contra populum R. suscepto, in opido Zama lignis congestis, maxi-

maximam in medio foro pyram construxerat; ut, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis, eodemque projectis, igne subjecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atque una cum liberis, conjugibus, civibus, cunctaque gaza regia cremaretur. Postquam Juba ante portas diu multumque, primo minis pro imperio egisset cum Zamensibus: deinde quum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset, uti se ad suos Deos penates admitterent: ubi eos in sententia perstare animadvertit, nec minis, nec precibus suis moveri quo magis se reciperent; tertio petit ab eis, ut sibi conjuges liberosque redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino opidanos responsi reddere animadvertit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama discedit, atque ad villam suam cum M. Petreio, paucisque equitibus se confert. Zamenses interim legatos de iis rebus ad Cæsarem Uticam mittunt, petuntque ab eo, uti ante quam rex manum colligeret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi, quoad vita suppeteret, opidum, seque, ei reservare. Legatos collaudatos Cæsar domum jubet antecedere, ac suum adventum prænunciare. Ipse postero die Utica egressus cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Cæsarem veniunt, orantque ut sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia data, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiaque, propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Cæsarem; ab eoque sunt metu periculoque liberati. Dum hæc utrobique geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Getulisque præerat, cognita cæde suorum, Domitiique & legionum adventu perterritus, desperata salute, opidum deserit, seque clam cum paucis barbaris pecuniæ onustus subducit, atque in re-

regnum fugere contendit. quem Getuli sui comites in itinere, prædæ cupidi, concidunt; seque in quascumque potuere partes conferunt. C. interim Vergilius, postquam terra marique clausus se nihil proficere intellexit, suosque interfectos, aut fugatos, M. Catonem Uticæ sibi ipsum manus intulisse, regem vagum à suis desertum ab omnibus aspernari; Saburam, ejusque copias ab Sitio esse deletas; Uticæ Cæsarem sine mora receptum; de tanto exercitu reliquias esse nullas, quæ sibi suisque liberis prodessent: à Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seque & sua omnia & opidum proconsuli transdit. Rex interim Juba ab omnibus civitatibus exclusus, desperata salute, [quum jam conatus esset,] cum Petreio, ut per virtutem interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant: atque firmior imbecilliorem Juba Petreium facile ferro consumpsit. deinde ipse sibi quum conaretur gladio transjicere pectus, nec posset, precibus à servo suo impetravit, ut se interficeret; idque obtinuit. P. interim Sitius, pulso exercitu Saburæ præfecti Jubæ, ipsoque interfecto, quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte incidit in Faustum, Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Uticam diripuerant, iterque in Hispaniam tendebant, & erant numero circiter ∞D. itaque celeriter nocturno tempore, insidiis dispositis, eos prima luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit; Afranium & Faustum vivos capit cum conjuge & liberis. Paucis post diebus, dissensione in exercitu orta, Faustus & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suaque omnia concessit. Scipio interim cum Damasippo, & Torquato, & Plætorio Rustiano navibus longis diu multumque jactati, quum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis

P. Sitii per id tempus erat. à qua pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur. ibique Scipio cum iis, quos paullo ante nominavi, interiit. Cæſar interim, Zamæ auctione regia facta, boniſque eorum venditis, qui cives Romani contra populum R. arma tulerant, præmiiſque Zamenſibus, qui de rege excludendo conſilium ceperant, tributis, vectigalibuſque regiis abrogatis, ex regnoque provincia facta, atque ibi Criſpo Salluſtio proconſule cum imperio relicto, ipſe Zama egreſſus Uticam ſe recepit. ibi bonis venditis eorum, qui ſub Juba Petreioque ordines duxerant, item Thapſitanis H-S XX millia, conventui eorum H-S XXX millia, Adrumetanis H-S XXX, conventui eorum H-S L millia, multæ nomine, imponit. Civitates, bonaque eorum ab omni injuria rapiniſque defendit. Leptitanos, quorum ſuperioribus annis Juba bona diripuerat, & ad ſenatum queſti per legatos atque arbitris à ſenatu datis, ſua receperant, tricies centenis millibus pondo olei in annos ſingulos multat, ideo quod initio per diſſenſionem principum ſocietatem cum Juba inierant, eumque armis, militibus, pecunia juverant. Tiſdritanos, propter humilitatem civitatis, certo numero frumenti multat. His rebus geſtis, Idibus Jun. Uticæ claſſem conſcendit, & poſt diem III Carales in Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos quod Naſidium ejuſque claſſem receperant, copiiſque juverant, H-S C. millibus multat; & pro decumis octavas pendere jubet: bonaque paucorum vendit: & ante diem III Kal. Quinct. naves conſcendit; & à Caralibus ſecundum terram provectus, duodetrigeſimo die, eo quod tempeſtatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

A. HIR-

A. HIRTII PANSÆ COMMENTARIORUM DE BELLO HISPANIENSI,

LIBER UNUS.

PHarnace ſuperato, Africa recepta, qui ex iis prælіis cum adoleſcente Cn. Pompeio profugiſſent, quum & ulterioris Hiſpaniæ potitus eſſet, dum Cæſar muneribus dandis in Italia detinetur; quo facilius præſidia contra compararet Pompeius, in fidem uniuſcujuſque civitatis confugere cœpit. ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, provinciam vaſtare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ civitates ſua ſponte auxilia mittebant. item nonnullæ portas cludebant. ex quibus ſi qua oppida vi ceperat, quum aliquis ex ea civitate optime de Cn. Pompeio meritus civis eſſet, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur cauſſa, ut, eo de medio ſublato, ex ejus pecunia latronum largitio fieret. ita paucis commodis hoſte hortato, majores augeb-tur copiæ. ideoque crebris nunciis in Italiam miſſis, civitates contrariæ Pompeio auxilia ſibi depoſtulabant. C. Cæſar dictator III, deſignatus IV, multis itineribus ante confectis, quum celeri feſtinatione ad bellum conficiendum in Hiſpaniam conveniſſet, legati Cordubenſes, qui à Cn. Pompeio diſceſſerant, Cæſari obviam veniunt: à quibus nunciabatur, nocturno tempore opidum Cordubam capi poſſe, quod nec opinantibus adverſariis ejus provincia potitus eſſet, ſimulque quod tabellarii à Cn. Pompeio diſpoſiti omnibus locis eſſent, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæſaris adventu facerent. Multa præterea veriſimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præ-

præfecerat, Q. Pedium, & Q. Fabium Maximum de suo adventu facit certiores, ut, quem sibi equitatum ex provincia fecissent, præsidio mitterent. ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquavit, atque, ut ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Ullam opidum oppugnabat, & fere jam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex opido, cognito Cæsaris adventu, legati clam præsidia Cn. Pompeii, Cæsarem quum adiissent, petere cœperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsar eam civitatem omni tempore optime de populo R. meritam esse sciens, XI cohortes secunda vigilia jubet proficisci, parique equites numero. quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum, & non parum scientem, L. Julium Paciecum. qui quum ad Cn. Pompeii præsidia venisset, incidit idem temporis, ut tempestate adversa, vehementique vento afflictaretur. qua vi tempestatis ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset. Cujus incommodum summam utilitatem ipsis præbebat. Ita quum ad locum venerunt, jubet binos equites incedere, & recta per adversariorum præsidia ad opidum contendere. mediisque ex præsidiis quum quæreretur, qui essent; unus ex nostris respondit, ut sileat verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut opidum capiant; & partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam præstare, partim illo responso deterrebantur. Quum ad portam appropinquassent, signo dato, ab opidanis sunt recepti; & pedites, equitesque, clamore facto, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic illud quum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in iis castris fuissent, se prope captos

captos esse. Hoc misso ad Ullam præsidio, Cæsar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu ante præmisit: qui simul in conspectum opidi se dederunt, in equis recipiuntur. Hoc à Cordubensibus nequaquam poterat animadverti. Appropinquantibus, ex opido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exisset; loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum prælium fecerunt, sic ut ex finita hominum multitudine pauci in opidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius litteras fratri misit, ut celeriter sibi subsidio veniret; ne prius Cæsar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset. Ita Cn. Pompeius Ulla prope capta, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit. Cæsar, quum ad flumen Bætim venisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit. ita, insuper ponte facto, copias ad castra tripartito transduxit. Tenebant adversus opidum è regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartito. Huc quum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eum ab opido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet. ex qua contentione quotidiana minuta prælia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Quæ res quum ad majorem contentionem venisset, ab utrisque cominus pugna iniqua, dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur; & fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. hic alter alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, adversarios in æquum locum deducere, &

pri-

primo quoque tempore de bello decernere. quum animadverteret adversarios minime velle; quos ideo à via retraxerat, ut in æquum deduceret; copiis flumen transductis, noctu jubet ignes fieri magnos. ita firmissimum ejus præsidium Ateguam proficiscitur. Id quum Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura, multasque ballistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere cœpit. Cujus rei Pompeio quum nuncius esset allatus,eo die proficiscitur. Cujus in adventum, præsidii caussa Cæsar complura castella occupavit, partim suo equitatu, partim ut pedestres copiæ in statione, & in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima. itaque in illa obscuratione cum aliquot cohortibus, & equitum turmis circumcludunt Cæsaris equites, & concidunt, sic, ut vix in ea cæde pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum per convalles castra inter duo opida Ateguam & Ucubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, ceterisque, quæ ad opidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, vineasque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & natura edita ad rem militarem, quæ planicia dividuntur Sallo flumine; proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. ex ea regione opidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu utrorumque opidorum,neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas habuit, & signa XIII legionum. sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant, & una facta ex coloniis, quæ fuerunt in his regionibus. quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat. reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant. nam de levi armatura, & equitatu,

longe

longe & virtute & numero nostri erant superiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius; quod loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. nam fere totius ulterioris Hispaniæ regio propter terræ fecunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones, omnia loca, quæ sunt ab opidis remota, turribusque & munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis, teguntur. simulque in his habent speculas, &, propter altitudinem, longe lateque prospiciunt. Item opidorum magna pars ejus provinciæ montibus fere munita, & natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus adscensusque habeat difficiles. ita ab oppugnationibus natura loci distinentur: ut civitates Hispaniæ non facile ab hostibus capiantur. quod in hoc contigit bello. nam ubi inter Ateguam, & Ucubim, quæ opida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum opidorum, ab suis castris circiter millia passuum IV, grumus est excellens natura, qui appellatur Castra Postumiana. ibi præsidii caussa castellum Cæsar habuit constitutum. Pompeius, qui eodem jugo tegebatur loci natura, & quod remotum erat à castris Cæsaris, animadvertebat loci difficultatem, &, quod flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Cæsarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium submittendum se mitteret. Ista fretus opinione, tertia vigilia profectus castellum oppugnare cœpit, ut laborantibus succurreret. nostri, quum appropinquassent, clamore repentino, telorumque multitudine jactus facere cœperunt, uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, quum ex castello repugnare cœpissent, & majoribus castris Cæsari nuncius esset allatus, cum III legionibus est profectus: & quum ad eos appropinquasset,

fuga

fuga perterriti multi sunt interfecti,complures capti. in quibus multi præterea armis exuti fugerunt; quorum scuta sunt relata LXXX. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. is signa Saguntinorum retulit V, quæ ab opidanis cepit. suo loco præteritus est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Cæsarem venissent. Ea nocte Pompeius castra incendit, & ad Cordubam versus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen adversariorum insequitur, à vernaculis legionariis exceptus est, & interfectus. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompeii ex opido portabant: ex iis capti L cum jumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius, tribunus mil. qui fuisset Pompeii, ad nos transfugit. & noctis tertia vigilia in opido acerrime pugnatum est: ignemque multum miserunt; sic ut & omne genus, quibus ignis per jactus solitus est mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius eques Rom. ex castris adversariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos esse. quum venirent, cogniti sunt à militibus, qui antea cum Fabio & Pedio fuerant, & à Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, & à militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarii,qui à Corduba ad Pompeium missi erant,perperamque ad castra nostra pervenerant, præcisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda, ex opido ignem multum, telorumque multitudinem jactando,bene magnum tempus consumpserunt,compluresque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare cœperunt: quorum vis repressa à nostris, etsi opidani superiore

loco

loco defendebatur. L, quum eruptionem facere cœpissent, tamen virtute militum nostrorum [qui] etsi inferiore loco premebantur, [tamen] repulsi [adversarii] bene multis vulneribus affecti in opidum se contulerunt. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere: & quum nostri equites pauci in statione fuissent à pluribus reperti, de statione sunt dejecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius senatoris filius, cujus frater in castris Pompeii fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus à militibus, & interfectus est. idem temporis glans missa est inscripta; quo die ad opidum capiendum accederent, sese scutum esse posituram. Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum adscendere, & opidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna prioris muri pars dejecta est. quo facto ab opidanis, acsi suarum partium essent, conservati missos facere loricatos, quique præsidii caussa præpositi opido à Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Cæsar, se conditiones dare, non accipere, consuevisse. Qui quum in opidum reversi essent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt. propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die essent facturi. ita, corona circumdata, pugnatum est aliquamdiu vehementissime, simulque ballista missa à nostris turrem dejecit: qua adversariorum, qui in ea turre fuerant, v dejecti sunt, & puer, qui ballistam solitus erat observare. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit: neque à nostris prohibitus, falsaque illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo

loco

loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum levi armatura, impetu facto, loco sunt dejectæ, &, propter paucitatem nostrorum equitum, simulque levi armatura inter turmas adversariorum protritæ. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: & majore Pompeiani exsultabant gloria, longius quod nostris cedentibus prosequi cœpissent. Qui quum aliquo loco à nostris recepti essent, ut consuessent, ex simili virtute clamore facto, aversati sunt prælium facere. Fere apud exercitus hæc est equestris prælii consuetudo, quum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite progreditur, nequaquam par habetur. id quod in hoc accidit certamine. quum pedites ex levi armatura lecti ad pugnam equitibus nostris nec opinantibus venissent; idque in prælio animadversum esset; complures equites descenderunt. ita exiguo tempore eques pedestre; pedes equestre prælium facere cœpit: usque eo, ut cædem proxime à vallo fecerint. in quo prælio adversariorum ceciderunt CXXIII. compluresque armis exuti, multi vulneribus affecti in castra sunt redacti. nostri ceciderunt III. saucii XII. pedites & equites V. Ejus diei insequenti tempore pristina consuetudine pro muro pugnari cœptum est. quum bene magnam multitudinem telorum, ignemque nostris defendentibus injecissent; nefandum crudelissimumque facinus sunt aggressi, in conspectuque nostro hospites, qui in opido erant, jugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, sicut apud barbaros: quod post hominum memoriam nunquam est factum. Hujus diei extremo tempore à Pompeianis clam ad nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres aggeremque incenderent, & III vigilia eruptionem facerent. ita igne, telorumque multitudine jacta, quum bene magnam partem muri consumpsissent, portam, quæ è regione & in conspectu Pompeii castrorum fuerat,

aperuerunt, copiæque totæ eruptionem fecerunt, secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas, & harpagones ad casas, quæ stramentitiæ ab nostris hibernorum caussâ ædificatæ erant, diruendas & incendendas; præterea argentum & vestimenta; ut, dum nostri in præda detinerentur, illi cæde facta ad præsidia Pompeii se reciperent. nam quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum; tamen virtute freti, repulsos, multisque vulneribus affectos opido represserunt, prædaque & armis eorum sunt potiti, vivosque aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodemque tempore transfuga nunciavit ex opido, Junium, qui in cuniculo fuisset, jugulatione opidanorum facta, clamasse, facinus se nefandum, & scelus fecisse. nam eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras & focos suos recepissent; eosque hospitium scelere contaminasse: multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius jugulationem non fecisse. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano venit, & apud Cæsarem verba fecit: Utinam quidem Dii immortales fecissent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeii, factus essem; & hanc virtutis constantiam in tua victoria, non in illius calamitate præstarem. cujus funestæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cives R. indigentes præsidii, & propter patriæ luctuosam perniciem dedamur hostium numero: qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in adversa secundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis diurnisque operibus gladiorum ictus, telorumque missus exspectantes, victi, & deserti à Pompeio, tua virtute superati, salutem à tua clementia deposcimus; petimusque, ut, qualem te gentibus præstitisti, similem in civium deditione præstes. Remissis legatis, quum

quum ad portam venisset Ti. Tullius, quum eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, reversus est ad portam, & hominem apprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, simulque pugionem eduxisset, manum ejus incidit. Ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemque tempore signifer de legione prima transfugit; & nunciavit, quo die equestre prælium factum esset, suo signo perisse homines xxxv. neque licere castris Cn. Pompeii nunciari, neque dici perisse quemquam. Servus, cujus dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremque & filium in opido reliquerat, dominum jugulavit, & ita clam à Cæsaris præsidiis in Pompeii castra discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in opido ad defendendum compararentur. Ita, litteris acceptis, quum in opidum reversi essent, qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nunciarunt quam Pompeius concionem habuisset: quoniam opido subsidio non posset venire, noctu ex adversariorum conspectu se deducerent ad mare versum. unum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugæ ostenderent, tum, qui ita locutus esset, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehensi, qui ad opidum veniebant, quorum litteras Cæsar opidanis objecit, &, qui vitam sibi peteret, jussit turrem ligneam opidanorum incendere. id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum. quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. ita * facturus de ligno quum propius accessisset, ab opidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciavit, Pompeium, & Labienum, de jugulatione opidanorum indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acer-

rime; & turrim nostram, ut superiorem, incenderunt: idcirco, quod ventum opidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se dejecit, & ad nos transiliit, dixitque, se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Cæsarem; illam oppressam & jugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt dejectæ, in quibus scriptum est inventum: L. Minucius Cæsari: Si mihi vitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali virtute & constantia futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore opidanorum legati, qui antea exierant, Cæsarem adierunt; si sibi vitam concederet, sese insequenti die opidum esse dedituros. Quibus respondit, se Cæsarem esse, fidemque præstaturum. ita ante diem XI Kal. Martii opido potitus, Imperator est appellatus. Et Pompeius, ex perfugis quum deditionem opidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus. sed circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere cœpit. Cæsar movit, & propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus ex legione vernacula ad nos transfugit, & nunciavit, Pompeium opidanos Ucubenses convocasse, iisque imperavisse, ut, diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium, itemque adversariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in opido, quod fuit captum, servus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstravimus dominum jugulasse. Is vivus est combustus. Eodemque tempore centuriones loricati IIX ad Cæsarem transfugerunt ex legione vernacula, & equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, & saucii aliquot occiderunt ex levi armatura. Ea nocte speculatores prehensi servi III, & unus ex legione vernacula. Servi sunt in crucem sublati, militibus cervices abscissæ. Postero die equites cum levi armatura ex adversariorum castris ad nos

trans-

transfugerunt. Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores noſtros excucurrerunt: nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti ſunt equites IIX. Inſequenti die Pompeius ſecuri percuſſit homines LXXIV, qui dicebantur eſſe fautores Cæſaris victoriæ. reliquos in opidum juſſit deduci; ex quibus effugerunt CXX, & ad Cæſarem venerunt. Hoc præterito tempore, qui in opido Ategua Burſavolenſes, capti ſunt: legati profecti ſunt cum noſtris, uti rem geſtam Burſavolenſibus referrent, quid ſperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hoſpites jugulari: præterea multa ſcelera ab iis fieri, qui præſidii cauſſa ab his reciperentur. Qui quum ad opidum veniſſent, noſtri, qui fuiſſent equites R. & ſenatores, non ſunt auſi introire in opidum, præterquam qui ejus civitatis fuiſſent. Quorum reſponſis ultro citroque acceptis, & redditis, quum ad noſtros ſe reciperent, qui extra opidum fuiſſent, illi de præſidio inſecuti, ex averſione legatos jugularunt. duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæſari rem geſtam detulerunt, & ſpeculatores ad opidum Ateguam miſerunt. Qui quum certum comperiſſent, [legatorum reſponſa] ita eſſe geſta, quemadmodum illi retuliſſent, ab opidanis concurſu facto, eum, qui legatos jugulaſſet, lapidare, & ei manus intentare cœperunt; illius opera ſe periſſe. ita vix periculo liberatus petiit ab opidanis, ut ei liceret legatum ad Cæſarem proficiſci: illi ſe ſatisfacturum. Poteſtate data, qnum inde eſſet profectus, præſidio comparato, quum bene magnam manum feciſſet, & nocturno tempore per fallaciam in opidum eſſet receptus, jugulationem magnam facit. Principibus, qui ſibi contrarii fuiſſent, interfectis, opidum in ſuam poteſtatem recepit. Hoc præterito tempore, ſervi transfugæ nunciaverunt; opidanorum bona vendere, ne cui extra vallum liceret exire, niſi diſcinctum. Iccirco, quod, ex quo die

opidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque sibi ullam spem victoriæ propositam habere, ut si quis ex nostris transfugerit, in levem armaturam conjici, cumque non amplius XVI accipere. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decucurrerunt. nec, detinentibus * nostris, multis telis injectis, complures vulneribus affecere. hic tamen, ut ait Ennius, nostri cessere parumper. itaque, præter consuetudinem, quum à nostris animadversum esset cedere, centuriones ex legione V flumen transgressi duo restituerunt aciem; acriterque eximia virtute plures quum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita, quum is compar prælium facere cœpisset, & quum undique se circumveniri animadvertisset, parumper ingressus pedem offendit. Hujus concidentis viri casu passim audito, quum complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco adversarios ad vallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum student cædem facere, à turmis & levi armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent. nam & munitione præsidii ita coangustabantur, ut equites spatio intercluso vix se defendere possent. Ex his utroque genere pugnæ complures sunt vulneribus affecti, in quis etiam Clodius Aquirius. inter quos ita cominus est pugnatum, ut ex nostris, præter II centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die ab Soricaria utræque convenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompeius, quum animadverteret, castello se excludi Aspavia, quod ab Ucubi millia passuum V distat, hæc res necessario vocabat, ut ad dimicandum descenderet. neque tamen æquo loco

sui

ſui poteſtatem faciebat, ſed ex grumo excelſum tumulum capiebat, uſque eo, ut neceſſario cogeretur iniquum locum ſubire. Quo facto, quum utrorumque copiæ tumulum excellentem petiſſent, prohibiti à noſtris ſunt, dejectique planicie. Quæ res ſecundum noſtris efficiebat prælium. undique autem cedentibus adverſariis, noſtri magna in cæde verſabantur: quibus mons, non virtus, ſaluti fuit: quo ſubſidio tunc, niſi adveſperaſſet, à paucioribus noſtris omni auxilio privati eſſent. nam ceciderunt ex levi armatura CCCXXIV: ex legionariis CXXXIIX: præterquam quorum arma & ſpolia ſunt allata: Ita pridie II centurionum interitio hac adverſariorum pœna eſt litata. Inſequenti die pari conſuetudine, quum ad eundem locum ejus præſidium veniſſet, priſtino illo ſuo utebantur inſtituto. nam præter equites nullo loco æquo ſe committere audebant. Quum noſtri in opere eſſent, equitum copiæ concurſus facere cœperunt. ſimulque vociferantibus legionariis, quum locum efflagitarent, ut, conſueti inſequi, exiſtimare poſſent, ſe paratiſſimos eſſe ad dimicandum, noſtri ex humili convalle bene longe ſunt egreſſi, & planicie iniquiore loco conſtiterunt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in æquum locum non ſunt auſi deſcendere, præter unum Antiſtium Turpionem, qui fidens viribus, ex adverſariis ſibi parem eſſe neminem cogitare cœpit. hic, ut fertur, Achillis Memnoniſque congreſſus. Q. Pompeius Niger eques Romanus Italicenſis ex acie noſtra ad congrediendum progreſſus eſt. quoniam ferocitas Antiſtii omnium mentes converterat ab opere ad ſpectandum, acies ſunt diſpoſitæ. nam inter bellatores principes dubia erat poſita victoria, ut prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. ita avidi, cupidique ſuarum quiſque partium, * expertorum virorum, fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad dimican-

dum in planiciem se contulissent, scutorumque laudis insignis præfulgens opus cælatum, quorum * pugna esset prope profecto dirempta, nisi propter equitum * concessum, ut supra demonstravimus, levis armatura præsidii caussa non longe ab opere castrorum constitisset. Ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, adversarii cupidius sunt insecuti, universi clamore facto impetum dederunt. Ita metu perterriti, quum in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt. Cæsar ob virtutem, turmæ Cassianæ donavit millia XIII, & præfecto torques aureos II, & levi armaturæ millia X. Hoc die A. Bæbius, & C. Flavius, & A. Trebellius, equites Romani Astenses, argento prope tecti equites, ad Cæsarem transfugerunt; qui nunciaverunt equites Romanos conjurasse omnes, qui in castris Pompeii essent, ut transitionem facerent: servi indicio omnes in custodiam esse conjectos, è quibus, occasione capta, se transfugisse. Item hoc die litteræ sunt deprehensæ, quas mittebat Ursaonem Cn. Pompeius: S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia adversarios adhuc propulsos habemus; tamen, si æquo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio est, bellum confecissem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti præsidiis bellum ducunt: nam singulas civitates circumsident. inde sibi commeatus capiunt. Quare & civitates nostrarum partium conservabo, &* bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu privati, necessario ad dimicandum descendent.

Insequenti tempore quum nostri temere in opere distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nunciaverunt, a. d. III Nonarum Martii prælio, ad Soritiam quod factum est, ex eo tempore metum esse

esse magnum, & Attium Varum circum castella præesse. Eo die Pompeius castra movit; & circa Hispalim in oliveto constitit. Cæsar prius quam eodem est profectus, luna hora circiter VI visa est. ita castris motis Ucubim præsidium, quod Pompeius reliquit, jussit ut incenderent, & deusto opido in castra majora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte opidum quum oppugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam: contra Pompeium castra posuit. Pompeius opidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit. Milesque, qui fratrem suum in castris jugulasset, interceptus est à nostris, & fusti percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem quum esset ventum, castra contra Pompeium constituit. Sequenti die quum iter facere Cæsar cum copiis vellet, renunciatum est ab speculatoribus, Pompeium de III vigilia in acie stetisse. Hoc nuncio allato, vexillum proposuit. Iccirco enim copias eduxerat, quod Versaonensium civitati [fuissent fautores] antea litteras miserat, Cæsarem nolle in convallem descendere, quod majorem partem exercitum tironem haberet. Hæ litteræ vehementer confirmabant mentes opidanorum. Ita hac opinione fretus totum se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius opidi munitione, ubi castra habuit constituta. Namque, ut superius demonstravimus, loca excellentia tumulis contineri; interim nulla planitia dividit. Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planicies inter utraque castra intercedebat circiter millia passuum V, ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, opidi excelsi, & loci natura. Hinc dirigens proxima planicies æquabatur. cujus decursum antecedebat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri & voraginoso solo currebat ad dextram partem; & Cæsar, quum aciem directam

vidisset, non habuit dubium, quin media planicie in æquum ad dimicandum adversarii procederent. hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, ut locus illa planicie equitatum ornaret, & diei solisque serenitas: ut mirificum & optandum tempus prope ab Diis immortalibus illud tributum esset ad prælium committendum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, ut, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt: id quod adversarios existimabamus esse facturos. qui tamen à munitione opidi ∞ passibus longius non audebant procedere; in quo sibi prope murum adversarii constituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum æquitas loci adversarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam. Neque tamen illi à sua consuetudine discedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab opido, discederent. Nostri pede presso propius rivum quum appropinquassent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt. Erat acies XIII aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum levi armatura millibus VI. præterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostra præsidia LXXX cohortibus, & IIX millibus equitum. Ita, quum in extrema planicie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter vehementer esset periculosum. Quod quum à Cæsare esset animadversum, nequid temere culpa sua sequius admitteretur, eum locum definire cœpit. quod quum hominum auribus esset objectum, moleste & acerbe accipiebant se impediri quo minus prælium conficere possent. Hæc mora adversarios alacriores efficiebat, Cæsaris copias timore impediri ad committendum prælium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno tamen periculo accessus eorum habere-

beretur. Hic Decumani ſuum locum cornu dextrum tenebant, ſiniſtrum III & V legio, itemque cetera auxilia, & equitatus. Prælium clamore facto committitur. Hic etſi virtute noſtri antecedebant, adverſarii loco ſuperiore defendebantur acerrime, & vehemens fiebat ab utriſque clamor, telorumque miſſus, concurſus, ſic, ut prope noſtri diffiderent victoriæ. congreſſus enim & clamor, quibus rebus maxime hoſtes conterrentur, in collatu pari erant conditione. itaque ex utroque genere pugnæ, quum parem virtutem ad bellandum contuliſſent, pilorum miſſu fixa cumulatur, & concidit adverſariorum multitudo. Dextrum demonſtravimus Decumanos cornu tenuiſſe. qui, etſi erant pauci, tamen, propter virtutem, magno adverſarios timore eorum opera afficiebant, quod ſuo loco hoſtes vehementer premere cœperunt, ut ad ſubſidium, ne ab latere noſtri occuparentur, legio adverſariorum tranſduci cœpta ſit ad dextrum. Quæ ſimul eſt mota, equitatus Cæſaris ſiniſtrum cornu premere cœpit. at ii eximia virtute prælium facere incipiunt, ut locus in acie ad ſubſidium veniendi non daretur. Ita, quum clamori eſſet intermiſtus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma, adverſarioſque vehementiſſime pugnantes noſtri agere cœperunt. quibus opidum fuit ſubſidio; ita ipſis Liberalibus fuſi fugatique non ſuperfuiſſent, niſi in eum locum confugiſſent, ex quo erant egreſſi. in quo prælio ceciderunt millia hominum circiter XXX, & ſi quid amplius: præterea Labienus, Attius Varus: quibus occiſis utriſque funus eſt factum: itemque equites Romani partim ex urbe, partim ex provincia ad millia III. Noſtri deſiderati ad hominum ∞, partim peditum, partim equitum: ſaucii ad D: adverſariorum aquilæ ſunt ablatæ XIII, & ſigna, & faſces. Præterea duces

belli XVII capti sunt. Hos habuit res exitus. Ex fuga hac quum opidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis, pro cespite cadavera collocabantur, scuta & pila pro vallo, * insuper occisi, & gladii, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad opidum conversa universa, hostium timorem, virtutisque insignia * proposita viderent, & vallo circumcluderentur adversarii. * ita Galli tragulis jaculisque opidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare cœperat. Ex hoc prælio Valerius adolescens, Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit, & opidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci; & secunda vigilia ab opido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullisque peditibus, ad navale præsidium parte altera contendit Carteiam, quod opidum abest à Corduba millia passuum CLXX. Quo quum ad octavum milliarium venisset, P. Calvitius, qui castris antea Pompeii præpositus esset, ejus verbis nuncium mittit, quum minus belle haberet, ut mitteret lecticam, qua in opidum deferri posset. Litteris missis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in domum, quo erat delatus: qui arbitrati sunt clanculum venisse, ut ab eo, quæ vellent, de bello requirerent. quum frequentia convenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Cæsar ex prælio munitione circumdata, Cordubam venit: qui ex cæde eo refugerant, pontem occupaverunt. quum eo esset ventum, conviciari cœperunt, nos ex prælio paucos superesse; quo confugeremus. Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen transjecit, & castra posuit. Scapula totius seditionis familiæ & libertinorum caput, ex prælio Cordubam

dubam quum venisset, familiam & libertos convocavit. pyram sibi exstruxit, cenam afferri quam opimam imperavit, item optimis insternendam vestimentis. pecuniam & argentum in præsentia familiæ donavit. Ipse de tempore cenavit; * resinam & nardum identidem sibi infundit. Ita novissimo tempore servum jussit, & libertum, qui fuisset ejus concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incendere. Opidani autem, simul Cæsar castra contra opidum posuit, discordare cœperunt usque eo, ut clamor in castra nostra perveniret, fere inter Cæsarianos, & inter Pompeianos. Erant hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partim opidanorum servi, qui erant à Sex. Pompeio manumissi, tunc in Cæsaris adventum descendere cœperunt. legio XIII opidum defendere cœpit: nam quum jam repugnarent, turres ex parte & murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc quum animadverterent homines fugitivi, opidum incendere cœperunt: qui superati à nostris, sunt interfecti hominum millia XXII, præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar opido potitus. Dum hic detinetur, ex prælio, quos circummunitos superius demonstravimus, eruptionem fecerunt, & bene multis interfectis, in opidum sunt redacti. Cæsar Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita quum opidum sese tueri dixisset; Caninium legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad opidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianas partes præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum indignabatur clam quendam Philonem, illum, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat. Hic clam præsidia in Lusitaniam proficiscitur, & Cæcilium Nigrum nomine Barbarum ad Lenium convenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim

opidum denuo noctu per murum recipitur. præsidium vigilesque jugulant, portas præcludunt; de integro pugnare cœperunt. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renunciarunt, quod Pompeium in potestate haberent, quod ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar quum animadverteret, si opidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, & mœnia delerent. [Ita] consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere. id quod consulto non existimabant fieri. ita irrumpendo, naves, quæ ad Bætim flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, opido recuperato, Astam iter facere cœpit. ex qua civitate legati ad deditionem venerunt. Mundensesque, qui ex prælio in opidum confugerant, quum diutius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt, &, quum essent in legionem distributi, conjurant inter se, ut noctu signo dato, qui in opido fuissent, eruptionem facerent, illi cædem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte, vigilia tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt concisi Mundenses duces. Cæsar in itinere reliqua opida oppugnat. quæ propter Pomp. dissentire cœperant. pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat; pars, qui Pompeianarum partium essent fautores. Seditione concitata portas occupant. Cædes fit magna, saucius Pompeius naves xxx occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus, & equitatibus, ad persequendum celeriter iter faciens. Item IV die navigatione confecta, insequuntur. qui imparati à Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naves incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit, & locum quen-

quendam munitum natura occupat. Equites & cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis, certiores fiunt: diem & noctem iter faciunt. Pompeius humero & sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat, ut etiam talũ intorsisset: quæ res maxime impediebat. Ita, lectica à turre qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, quum à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco, quod propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, quem vix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent. Subeuntes in adventu nostri depelluntur telis: quibus cedentibus, cupidius insequebantur adversarii, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto, animadvertebatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit, pari autem & celeri festinatione circũ munitiones in jugo dirigunt, ut æquo pede cum adversariis congredi possent. A quibus quum animadversum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompeius, ut supra demonstravimus, saucius, & intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum: itemq; propter loci difficultatem, neque equo, neque vehiculo saluti suæ præsidium parare poterat. Cædes à nostris undique administrabatur, exclusa munitione, amissisque auxiliis. Ad convallem autem atq; exesum locum in speluncam Pompeius se occultare cœpit, ut à nostris non facile inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. quum Cæsar gradiebatur Hispalim, pridie Id. Apr. caput allatum, & populo datũ est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, quem supra demonstravimus, illa affectus lætitia, proximo se recepit castello, nonnullasque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, & bene magna manu com-

comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnunquam ex castello, propter eorum crebras excursiones, ejiciebatur; & sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartito signa distribuunt. erant parati, qui naves incenderent, incensisque qui subsidium repeterent. ii sic dispositi erant, ut à nullo conspectu omnium ad pugnam contenderent. Ita, quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum à Lusitanis tollitur. naves incenduntur: simulque qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumveniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur. nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad litus fuerant, occupant. Item complures nando, ad naves, quæ in salo fuerunt, se recipiunt. Anchoris sublatis, pelagus remis petere cœperunt. Quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fab. Max., quem ipse ad Mundam præsidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduis, hostesque circum sese interclusi, inter se decernere, facta cæde bene magna, * eruptionem faciunt. Nostri ad opidum recuperandum occasionem non prætermittunt, & reliquos vivos capiunt, ac deinde Ursaonem proficiscuntur; quod opidum magna munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem abverteret. Huc accedebat, quod aqua, præterquam in ipso opido, non erat. nam circumcirca rivus nusquam reperiebatur propius millia pass. IIX: quæ res magno erat adjumento opidanis. Tum prætereà accedebat, ut agger, materiesque, unde solitæ sunt turres agi, propius millia passuum VI non reperiebantur. Ac Pompeius, ut opidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum opidum succisam intro congessit. Ita necessario deducebantur

tur nostri, ut à Munda,quam proxime ceperant,materiem illo deportarent. Dum hæc ad Mundam geruntur & Ursaonem, Cæsar, quum à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione advocata, commemorat, Initio quæsturæ suæ eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse, &, quæ potuisset, eo tempore beneficia largitum esse. In sequenti prætura ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus imposuisset, à Senatu petisse, & eis pecuniis provinciam liberasse: simulque, patrocinio suscepto, multis legibus ab se in Senatum inductis, simul publicas privatasque caussas, multorum inimicitiis susceptis, defendisse; suo item in consulatu absentem, quæ potuisset, commoda provinciæ tribuisse: eorum omnium commodorum esse & immemores & ingratos in se, & in pop. R. hoc bello, & in præterito tempore cognosse. Vos jure gentium, inquit, & civium R. institutis cognitis, more barbarorum, populi R. Magistratibus sacrosanctis manus sæpe & sæpius attulistis: luce clara Cassium in medio foro nefarie interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint populi R. in hac provincia haberi. apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem ullo tempore retinere potuistis. Privatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens à vobis receptus fasces imperiumque sibi arripuit. Multis interfectis civibus, auxilia contra populum R. comparavit: agros, vestramque provinciam vestro impulsu depopulavit. In quos vos victores existimabatis? An me deleto, non animadvertebatis x habere legiones popul. R. quæ non solum vobis obsistere, sed etiam cœlum diruere possent? quorum laudibus & virtute.

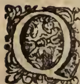
Desunt reliqua.

C. Ju-

C. JULII CÆSARIS FRAGMENTA.

EX LIBRIS EPISTOLARUM AD M. T. CICERONEM.

Cæſar Imp. s. d. Ciceroni Imp.

Vum Furnium noſtrum tantum vidiſſem, neque loqui, neque audire me commode potuiſſet, quum properarem, atque eſſem in itinere, præmiſſis jam legionibus; præterire tamen non potui, quin & ſcriberem ad te, & illum mitterem, gratiaſque agerem. etſi hoc officium & feci ſæpe, & ſæpius mihi facturus videor: ita de me mereris. inprimis à te peto, quoniam confido me celeriter ad Urbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo conſilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti poſſim. Ad propoſitum revertar: feſtinationi meæ brevitatique litterarum ignoſces. reliqua ex Furnio cognoſces. Vale. Ex Cic. lib. 9 Epiſt. ad Attic. Epiſt. 5.

Cæſar Imp. Ciceroni Imp. S.

Recte auguraris de me (bene enim tibi cognitus ſum) nihil à me abeſſe longius crudelitate. atque ego quùm ex ipſa re magnam capio voluptatem, tum, meum factum probari abs te, triumpho & gaudeo. neque illud me movet, quod ii, qui à me dimiſſi ſunt, diſceſſiſſe dicuntur, ut mihi rurſus bellum inferrent: nihil enim malo, quam & me mei ſimilem eſſe, & illos ſui. Tu velim mihi ad Urbem præſto ſis, ut tuis conſiliis atque opibus, ut conſuevi, in omnibus rebus utar. Dolabella tuo nihil mihi ſcito eſſe jucundius. hanc adeo habebo gratiam illi. neque enim aliter facere potuit: tanta ejus humanitas, is ſenſus, ea in me eſt benevolentia. Vale. Ex Cic. lib. 10 Epiſt. ad Attic. Epiſt. 9.

Cæsar Imp. Ciceroni Imp. S.

Etsi te nihil temere, nihil imprudenter facturum judicarem, tamen permotus hominum fama, scribendum ad te existimavi, & pro nostra benevolentia petendum, ne quo progredereris inclinata jam re, qua integra etiam progrediendum tibi non existimasses. namque & amicitiæ graviorem injuriam feceris, & tibi minus commode consulueris, si non fortunæ obsecutus videbere (omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur), nec caussam secutus (eadem enim tum fuit, quum ab eorum consiliis abesse judicasti), sed meum aliquod factum condemnasse: quo mihi gravius abs te nihil accidere potest: quod ne facias, pro jure nostræ amicitiæ à te peto. Postremo, quid viro bono, & quieto, & bono civi magis convenit, quam abesse à civilibus controversiis? quod nonnulli quum probarent, periculi caussa sequi non potuerunt, tu, explorato & vitæ meæ testimonio, & amicitiæ judicio, neque tutius neque honestius reperies quidquam, quam ab omni contentione abesse. XV *Kal. Mai. ex itinere. Vale.* Ex Cic. lib. 10 Epist. ad Attic. Epist. 9.

M. Furium quem mihi commendas, vel regem Galliæ faciam, vel Leptæ legatum: si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem. Ex Cic. lib. 7 Epist. ad Fam. Epist. 5 ad Cæs.

Neque pro cauto ac diligente se castris continuit. Ex Charis. lib. 1.

Quid quæris quid Cæsar ad me scripserit? quod sæpe; gratissimum sibi esse, quod quierim: oratque in eo ut perseverem. Ex Cic. lib. 8 Epist. ad Attic. Ep. 11.

De tribunatu quod scribis, ego vero nominatim petivi Curtio, & mihi ipse Cæsar nominatim Curtio paratum esse rescripsit. Ex Cic. lib. 3 Epist. ad Quinctum Fratrem, Epist. 1.

Quod quidem propemodum videor, ex Cæsaris literis, ipsius voluntate facere posse: qui negat neque honestius

nestius neque tutius mihi quidquam esse, quam ab omni contentione abesse. Ex Cic. lib. 10 ad Attic. Ep. 10.

Cæsar mihi ignoscit per literas, quod non venerim; seseque in optimam partem id accipere dicit. Facile patior quod scribit, secum Tullum & Servium questos esse, quia non idem sibi quod mihi remisisset, &c. sed tamen exemplum misi ad te Cæsaris literarum. Ex Cic. lib. 10 Epist. ad Attic. Epist. 3.

Sextius apud me fuit, & Theopompus pridie venisse à Cæsare narrabat literas: hoc scribere, sibi certum esse Romæ manere; caussamque eam adscribere, quæ erat in epistola nostra, ne se absente leges suæ negligerentur, sicut esset neglecta Sumptuaria. Ex Cic. lib. 13 Epist. ad Attic. Ep. 7.

Sed heus tu, celari videor à te. quomodonam, mi Frater, de nostris versibus Cæsar? Nam primum librum se legisse scripsit ad me ante: & prima, sic, ut neget se ne Græca quidem meliora legisse. Reliqua ad quendam locum ῥᾳθυμώτερα. hoc enim utitur verbo, &c. Ex Cic. lib. 2 Epist. ad Quinctum Fratrem, Epist. 15.

Ex Britannia Cæsar ad me Kal. Septemb. dedit literas, quas ego accepi A. D. IV Kal. Octob. satis commodas de Britannicis rebus: quibus, ne admirer, quod à te nullas acceperim, scribit se sine te fuisse cum ad mare accesserit, &c. Ex Cic. lib. 3 Ep. ad Quinctum Fratrem, Ep. 1.

Quum hanc jam epistolam complicarem, tabellarii à vobis venerunt A. D. XI Kal. Septemb. vicesimo die. O me solicitum! quantum ego dolui in Cæsaris suavissimis literis. sed quo erant suaviores, eo majorem dolorem illius ille casus afferebat. Ex Cic. lib. 3 Epist. ad Quinctum Fratrem, Ep. 1.

EX

EX LIBRIS EPISTOLARUM AD C. OPPIUM ET BALBUM CORNELIUM.

Cæsar Oppio & Cornelio S.

Gaudeo mehercule vos significare literis, quam valde probetis ea, quæ apud Corfinium sunt gesta. consilio vestro utar libenter, & hoc libentius, quod mea sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me praberem, & Pompeium darem operam ut reconciliarem. tentemus hoc modo si possumus omnium voluntates recuperare, & diuturna victoria uti: quoniam reliqui diuturnitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere prater unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. hæc nova sit ratio vincendi; ut misericordia, & liberalitate nos muniamus. id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri possunt. de his rebus, rogo vos, ut cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeii Præfectum, deprehendi: scilicet meo instituto usus sum, & eum statim missum feci. Jam duo Præfecti fabrum Pompeii in meam potestatem venerunt, & à me missi sunt. si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quam iis, qui & illi & mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificiis effectum est, ut Resp. in hunc statum perveniret. Ex Cic. lib. 9 Epist. ad Attic. Epist. 8.

Cæsar Oppio & Cornelio S.

A. D. VII *Id. Mart. Brundisium veni: ad murum castra posui. Pompeius est Brundisii: misit ad me Cn. Magium de pace. quæ visa sunt respondi. hoc vos statim scire volui. Quum in spem venero, de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam. Valete.* Ex Cic. lib. 9 Epist. ad Att. Ep. 16.

De Cæsare fugerat me ad te scribere: Video enim quas tu literas exspectaris. Sed ille scripsit ad Balbum, fasciculum illum epistolarum, in quo fuerat & mea, & Balbi, totum

totum sibi aqua madidum redditum esse: ut ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistolam. sed ex Balbi epistola pauca verba intellexerat. ad quæ rescripsit his verbis: De Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi: quantum autem conjectura consequebar, id erat hujusmodi, ut magis optandum quam sperandum putarem. Itaque postea misi ad Cæsarem eodem illo exemplo literas. Jocum autem illius de sua egestate ne sis aspernatus, &c. Ex Cic. lib. 2 Epist. ad Quinctum Fratrem, Epist. 11.

Libri sunt epistolarum C. Cæsaris ad C. Oppium & Balbum Cornelium, qui res ejus absentis curabant. in his epistolis quibusdam in locis inveniuntur literæ singulariæ, sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas incondite. nam verba ex his literis confici nulla possunt. erat autem conventum inter eos clandestinum, de commutando situ litterarum, ut inscriptio quidem alia alia locum & nomen teneret: sed in legendo locus cuique suus & potestas restitueretur, &c. est adeo Probi Grammatici commentarius satis curiose factus, de occulta literarum significatione epistolarum C. Cæsaris scriptarum. Ex Agell. lib. 17, c. 9.

EX LIBRIS EPISTOLARUM AD Q. PEDIUM.

Cæsar Q. Pedio S.

Pompeius se oppido tenet: nos ad portas castra habemus: conamur opus magnum, & multorum dierum, propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius faciamus. ab utroque portus cornu moles jacimus, ut aut illum quam primum transjicere, quod habet Brundisii copiarum, cogamus, aut exitu prohibeamus. Ex Cic. lib. 9 Ep. ad Attic.

EX LIBRO EPISTOLARUM AD PISONEM.

Locellum tibi signatum remisi. Ex Char. lib. 1.

EX

EX LIBRO EPISTOLARUM AD ANTONIUM.

Nam ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad se litterarum, in quibus erat, se audivisse, Cæsarem, & L. Metellum, in Italiam venisse, Romæ ut essent palam: id sibi non placere; ne qui motus ex eo fierent: prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse caussam cognovisset. deque eo vehementius erat scriptum. Ex Cic. ad Attic. lib. 11.

EX LIBRO EPISTOLARUM AD SERVILIUM.

P. Servilius pater ex literis quas sibi à Cæsare missas esse dicebat, significat valde te sibi gratum fecisse, quod de sua voluntate erga Cæsarem humanissime diligentissimeque locutus esses. Ex Cic. lib. 3 Ep. ad Quinctum Fratrem, Epist. 1.

DE C. JULII CÆSARIS EPISTOLIS TESTIMONIA.

Epistolæ quoque ejus ad Senatum extant: quas primus videtur ad paginas, & formam memorialis libelli convertisse: cum antea Consules & Duces non nisi transversa charta mitterent scriptas. extant & ad Ciceronem; item ad familiares domesticis de rebus. in quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo literarum ordine, ut nullum verbum effici posset. quæ si quis investigare & persequi vellet, quartam elementorum literam, id est, D pro A, & perinde reliquas commutet. Ex Suet. in Cæs. * Harum mentio apud Cic. in epist. 11, lib. 16. ad Famil. *Omnino & ipse Cæsar, amicus noster, minaces ad Senatum & acerbas literas miserat*, &c.

Scribere, & legere simul, dictare & audire solitum accepimus. epistolas vero tantarum rerum quaternas

pariter

pariter librariis dictare, aut si nihil ageret, septenas. Ex Plin. lib. 7. c. 15.

Ἐν ἐκείνῃ δὴ τῇ στρατείᾳ προσεξήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν, καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν. ὡς δ᾽ Ὄππιος φησι, καὶ πλείοσιν. λέγεται δὲ καὶ τὸ διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν, Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι. Ex Plut. in Cæsare.

EX ORATIONE IN FUNERE JULIÆ.

Quæstor Juliam amitam, uxorem Corneliam, defunctas laudavit è more pro rostris. sed in amitæ quidem laudatione, de ejus ac patris sui origine sic refert: Amitæ meæ Juliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus conjunctum est. nam ab Anco Marcio sunt Marcii Reges: quo nomine fuit mater. à Venere Julii, cujus gentis familia est nostra. Est ergo in genere & sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent; & cærimonia deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges. Ex Suet. in Cæs.

Ὅτε τῆς Μαρίου γυναικὸς ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς ὢν αὐτῆς, ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθεν, καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίου προθέσθαι. Ex Plut. in Cæsar.

EX ORAT. PRO BITHYNIS.

*C. Cæsar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio usus est. Vel pro hospitio regis Nicomedis, vel pro horum necessitate, quorum res agitur, refugere hoc munus M. * Vinici, non potui. nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin à proximis retineatur; neque clientes sine summa infamia deseri possunt, quibus etiam à propinquis nostris opem ferre instituimus.* Ex Agel. l. 5. c. 13. * Ita Fulvius Ursinus ex libri manuscripti corrupta scriptura.

Quid ergo? syngraphæ non sunt, sed res aliena est. Ex Julio Rufiniano de Figuris.

EX ORAT. PRO LEGE PLAUTIA.

Reperi tamen in oratione C. Cæsaris, qua Plautiam rogationem suasit; necessitatem dictam pro necessitudine, id est, jure Adfinitatis. verba hæc sunt: Equidem mihi videor pro nostra necessitate, non labore, non opera, non industria defuisse. Ex Agel. lib. 13, c. 3. & Nonio in voce *Necessitas.*

EX ORAT. IN CN. DOLABELLAM.

*Cæsar in Dolabellam: * Actionis illibuisti, quorum in ædibus fanisque posita, & honori erant, & ornatu. In libris quoque Analogicis omnia istiusmodi sine I litera dicenda censet.* Ex Agell. lib. 4, c. 16.

* Alias *Actionis allibuisti.* sed emendata Stephani & Tornesii editio: *Cæsar in Dolabellam Actionis* III. *Ibi isti, quorum,* &c.

Nono decimo ætatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno & vigesimo Cæsar Dolabellam, altero & trigesimo Asinius Pollio Catonem, non multo ætatem antecedens Calvus Vatinium, iis orationibus insecuti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus. Ex auctore Dialogi de oratoribus.

Cæterum composita seditione civili, Cornelium Dolabellam consularem & triumphalem virum repetundarum postulavit, absolutoque Rhodum secedere statuit. Ex Suet. in Cæs.

Divus quoque Julius, quam cælestis numinis, tam etiam humani ingenii perfectissimum columen, vim facundiæ propriæ expressit, dicendo in accusatione Cn. Dolabellæ, quem reum agit, extorqueri sibi caussam optimam L. Cottæ patrocinio. Ex Valer. Max. lib. 8, cap. 9.

C Cæsar Cn. Dolabellam accusavit, nec damnavit. Ex Pediano in orat. pro Marco Scauro.

Significat & Cæsarem, item adolescentem, in Dolabella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus est quan-

tum oportuit per Hortensium, &c. Ex Pediano in Divin

Ἐπανελθὼν δ᾽ εἰς Ῥώμην, Δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας, καὶ πολλαὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρείας αὐτῷ παρέσχον. ὁ μὲν οὖν Δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην. Ex Plut. in Cæs.

EX ORAT. AD MILITES.

Fama vero hostilium copiarum perterritos, non negando minuendove, sed insuper amplificando, ementiendoque confirmabat. itaque cum expectatio adventus Jubæ terribilis esset, convocatis ad concionem militibus; Scitote, inquit, paucissimis his diebus regem affuturum cum x *legionibus, equitum* xxx, *levis armaturæ* c *millibus, elephantisque* ccc. *proinde desinant quidam quærere ultra, aut opinari: mihique, qui compertum habeo, credant: aut quidem vetustissima nave impositos quocunque vento in quascunque terras jubebo avehi.* Ex Suet. in Cæs.

C. Cæsar apud milites de * *incommodis eorum; Non frustrabo vos, milites.* Ex Diomede lib. 1.

* Alias, *commodis.*

EX ORAT. PRO DECIO SAMNITE.

Nisi forte quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro rege, ceterosque cujusdam lenti luminis ac temporis libros legit, &c. Ex Auctore Dial. de orator.

EX ORAT. PRO SEXTILIO.

Quo enim iambo, qua procella verborum, impium Sextilii, caput obrui meretur? quod C. Cæsarem, a quo cum studiose, tum etiam feliciter gravissimi criminis reus defensus fuerat, &c. Ex Val. Max. lib 5, c. 3.

Ex

EX ORAT. DE CONJURATIS.

Catonem primum putat de animadversione dixisse, quam omnes ante dixerant prater Cæsarem. & cum ipsius Cæsaris tam severa fuerit, qui tum Pratorio loco dixerit, &c. Ex Cic. ad Attic. lib. 12.

Sed Cæsar, ubi ad eum perventum est, rogatus sententiam à consule, hujuscemodi verba locutus est: Omnes homines, &c. Ex Sallust. in Conjur.

Ὁ δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς, λόγον διῆλθεν πεφροντισμένον, ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπροὺς, οὐ δοκεῖ πάτριον οὐδὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. εἰ δὲ φρουροῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ἃς ἂν αὐτὸς ἕληται Κικέρων, μέχρι οὗ καταπολεμηθῇ κατακλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ' ἡσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γνῶναι παρέξειν. οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπου φανείσης, καὶ τοῦ λόγου δυνατῶς ἐπ' αὐτῇ ῥηθέντος, οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον ἀνιστάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν τὰς εἰρημένας γνώμας ἀπειπάμενοι πρὸς τὴν ἐκείνου κατέστησαν, ἕως ἐπὶ Κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτουλον περιῆλθεν. Ex Plutarch. in Cæs.

EX ORAT. IN :::::

Sic fac existimes: post has miserias, id est, postquam armis disceptari cœptum est de jure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. Nam & ipse Cæsar accusata acerbitate Marcelli (sic enim appellabat) laudataque honorificentissime & æquitate tua & prudentia, repente præter spem dixit, se Senatui roganti de Marcello, ne hominis (l. ominis) quidem causa negaturum. Ex Cic. lib. 4 Epist. ad Fam. Epist. ad Ser. Sulpicium.

EX ORAT. IN FUNERE CORNELIÆ.

Quæstor Juliam amitam, uxoremque Corneliam defunctas laudavit è more pro rostris. Ex Suet. in Cæs.

Τὸ μὲν οὖν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους διεξιέναι πάτριον ἦν Ῥωμαίοις, νέαις δ᾽ οὐκ ἦν ἐν ἔθει. πρῶτος εἶπεν Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης. Ex Plut. in Cæs.

DE C. JULII CÆSARIS ORATIONIBUS TESTIMONIA.

Tum Brutus: Orationes quidem ejus mihi vehementer probantur, complures autem legi, &c. Ex Cic. in Bruto.

Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quædam feruntur. Pro Q. Metello, quam non immerito Augustus existimat magis ab actuariis exceptam, male subsequentibus verba dicentis, quam ab ipso editam. nam in quibusdam exemplaribus invenio ne inscriptam quidem pro Metello, sed quam scripsit Metello, cum ex persona Cæsaris sermo sit, Metellum seque adversus communium obtrectatorum criminationes, purgantis. apud milites quoque in Hispania idem Augustus orationem esse vix ejus putat. quæ tamen duplex fertur, una quasi priore habita prælio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subita hostium incursione. Ex Sueton. in Cæs.

EX LIBRIS IN CATONEM.

Reliquit & de Analogia duos libros, & Anticatones totidem. Suet. in Cæs.

EX LIB. I.

Cæsar in Anticatone priore: Uno enim excepto, quem alius modi atque omnis natura finxit, suos quisque habet charos. Priscianus bis lib. 6, & lib. 7, & lib. 13.

INCERTA EX IISDEM.

Erunt officia antelucana, in quæ incidere impune ne

Cato-

Catoni quidem licuit. quem tamen C. Cæsar ita reprehendit, ut laudet. describit enim eos, quibus obvius fuerit, cum caput ebrii retexissent, erubuisse. deinde adjicit: Putares non ab illis Catonem, sed illos à Catone deprehensos. Potuitne plus auctoritatis tribui Catoni, quam si ebrius tum venerabilis erat? nostra tamen cœna ut apparatus & impendii sic temporis modus constet. neque enim hi sumus, quos vituperare ne inimici quidem possunt, nisi ut simul laudent. Ex Plin. lib. 3 Epist. ad Attil. Sever.

C. etiam Cæsar, gravis auctor lingua Latina, in Anticatone: Unius, inquit, arrogantia, superbiaque, dominatuque. Ex Agell. lib. 4, c. 16.

DE C. JULII CÆSARIS IN CATONEM SCRIPTIS TESTIMONIA.

Qualis futura sit Cæsaris vituperatio contra laudationem meam, perspexi ex eo libro, quem Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis: itaque misi librum ad Muscam, ut tuis librariis daret. volo enim eum divulgari. Ex Cic. ad Attic. lib. 12.

Hirtii epistolam si legeris, quæ mihi quasi προπλάσμα *videtur ejus vituperationis, quam Cæsar scripsit de Catone.* Ex lib. 12 ad Att.

Cum mihi Balbus nuper in Lanuvino dixisset, se & Oppium scripsisse ad Cæsarem, me legisse libros contra Catonem, & vehementer probasse. Ex lib. 13 ad Att.

Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Cæsar contra Catonem meum. Ex Cic. in Topic.

M. Ciceronis libro, quo Catonem cœlo æquavit, quid aliud Dictator Cæsar, quam rescripta oratione velut apud Judices respondit? Ex Tac. lib. 4.

*Hisque usum C. Cæsarem in vituperando Catone notaverit * Cicero.* Ex Quinct. lib. 3. (* in Topicis.)

Ut Catonem Tullius laudans: & duobus voluminibus Cæsar accusans. Ex Mart. Capell. lib. 5.

Atque utinam ritus veteres, & publica saltem
His intacta malis agerentur sacra. sed omnes
Noverunt Mauri, atque Indi, quæ psaltria penem
Majorem, quam sint duo Cæsaris Anticatones,
Illuc, &c. Ex Juven. Sat. VI.

Πυθόμενος δὲ ὡς ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ διειργάσατο, δῆλος μὲν ἦν δηχθείς, ἐφ' ᾧ δέ, ἄδηλον· εἶπε δ' οὖν· ὦ Κάτων φθονῶ σοι τοῦ θανάτου, καὶ γὰρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας· ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάτωνα τεθνεῶτα λόγος, οὐ δοκεῖ πράως ἔχοντος οὐδὲ εὐδιαλλάκτως σημεῖον εἶναι. πῶς γὰρ ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀναίσθητον ἐγχέας ὀργὴν τοσαύτην. Paulo post: Καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλοτιμίας πολιτικῆς συντετάχθαι διὰ τοιαύτην αἰτίαν. ἔγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος, ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος Κάτωνα. καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς, ὡς εἰκός, ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν. τοῦτο ἠνία Καίσαρα, κατηγορίαν αὐτοῦ νομίζοντα τὸν τοῦ τεθνεῶτος δι' αὐτὸν ἔπαινον. ἔγραψεν οὖν πολλάς τινας κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγαγών. τὸ δὲ βιβλίον Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται. καὶ σπουδαστὰς ἔχει τῶν λόγων ἑκάτερος διὰ Καίσαρα καὶ Κάτωνα πολλούς. Ex Plut. in Cæs.

Αὐτὸς δ' οὖν ὕστερον, ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ, παραιτεῖται, μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφυοῦς, καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος. Ex Plut. in Cæs.

Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκώμιον Κάπονος ἀντιγράφων τόν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον, ὡς μάλιστα τῷ Περικλέους ἐοικότα καὶ Θηραμένους ἐπαινεῖν. ὁ μὲν οὖν Κικέρωνος λόγος Κάτων· ὁ δὲ Καίσαρος, Ἀντικάτων γέγραπται. Ex Plut. in Cic.

EX LIBRIS DE ANALOGIA, AD M. T. CICERONEM.

Reliquit & de Analogia duos libros, &c. Ex Suet. in Cæſ.

EX LIB. I.

Quinetiam in maximis occupationibus cum ad te ipſum, inquit, in me intuens, de ratione Latine loquendi accuratiſſime ſcripſerit, primoque in libro dixerit verborum delectum originem eſſe eloquentiæ: tribueritque, mi Brute, huic noſtro, qui me de illo maluit quam ſe dicere, laudem ſingularem (nam ſcripſit his verbis, cum hunc nomine eſſet affatus): ac ſi cogitata præclare eloqui poſſent, nonnulli ſtudio, & uſu laboraverunt (cujus te pene principem copiæ, atque inventorem, bene de nomine ac dignitate Populi Romani meritum eſſe exiſtimare debemus), hunc facilem & cotidianum noluiſſe ſermonem, nunc pro relicto eſt habendum. Tum Brutus, amice hercule, inquit, & magnifice te laudatum puto, quem non ſolum principem atque inventorem copiæ dixerit, quæ erat magna laus, ſed etiam bene meritum de Populi Romani nomine & dignitate. Ex Cic. in Bruto.

C. Cæſar ille perpetuus dictator, Cn. Pompeii ſocer, à quo familia & appellatio Cæſarum deinceps propagata eſt, vir ingenii præcellentis, ſermonis præter alios ſuæ ætatis caſtiſſimi, in libris quos ad M. Ciceronem de Analogia ſcripſit, Arenas vitioſe dici exiſtimabat, quod Arena numquam multitudinis numero appellanda ſit, ſicuti neque Cœlum, neque Triticum. contra autem Quadrigas, etiamſi currus unus equorum quatuor junctorum unum ſit, plurativo ſemper numero dicendas putat, ſicut Arma, & Mœnia, & Comitia, & Inimicitias, &c. Paulo poſt: *Tunc prolato libro de Analogia primo verba hæc ex eo pauca memoriæ mandavi. nam quum prædixiſſet, neque Cœlum, Triticumve, neque*

neque Arenam multitudine significationem pati: Num tu, inquit, harum rerum natura accidere arbitraris, quod unam terram, & plures terras, & urbem, & urbes, & imperium, & imperia dicamus? neque Quadrigas in unam nominis figuram redigere, neque Arenam in multitudinis appellationem convertere possimus? Ex Agell. lib. 19, c. 8.

Atque id quod à C. Cæsare excellentis ingenii ac prudentiæ (ita Agellius Macrobius, *providentiæ*) *viro in primo de Analogia libro scriptum est, habe semper in memoria atque in pectore, ut tanquam scopulum sic fugias inauditum atque insolens verbum.* Ex Agell. lib. 1, c. 10; & Macrob. lib. 1 Saturn. c. 5.

EX LIB. II.

C. Cæsar in libro de Analogia secundo, hujus die, & hujus specie dicendum putat. Ex Agell. lib. 9, c. 14.

Panium Cæsar de Analogia libro secundo dici debere ait, sed Verrius contra. nam i *detracta Panum ait dici debere.* Ex Charis. lib. 1.

Cæsar de Analogia secundo, Fagos, Populos, Ulmos. Ex Charis. lib. 1.

Cæsar de Analogia secundo Turbonem non Turbinem etiam in tempestate dici debere ait, ut Cato Catonis, non ut homo hominis. Ex Charis. lib. 1.

Lacer an Laceris, &c. Cæsar de Analogia secundo, nec non Valgius de rebus per epistolam quæsitis. Ex Char. lib. 1.

Is homo, Idem compositum facit, nisi quia Cæsar libro secundo (de Analogia videlicet) *singulariter Idem, pluraliter Iidem dicendum affirmat. sed consuetudo hoc non servat.* Ex Char. lib. 1.

EX IISDEM, NON DISTINCTO LIBRO.

C. Cæsar gravis auctor linguæ Latinæ in libris Analogicis omnia istiusmodi (puta Senatu, Victu, Aspectu,

ctu, &c.) *fine* i *littera dicenda censet*. Ex Agell. lib. 4, c. 16.

Hic & hac Samnis, hujus Samnitis. sic Cæsar de Analogia. Ex Prisc. lib. 6.

Partum. Cæsar de Analogicis harum partum. Ex Char. lib. 1.

EX IISDEM, UTI VEROSIMILE EST, NON ADSCRIPTO TAMEN UBI LAUDANTUR LIBRO.

Mihi autem placet Latinam rationem sequi quousque patitur decor. neque enim jam Calypsonem dixerim, ut Junonem: quamquam secutus antiquos C. Cæsar utitur hac ratione declinandi. Quinctil. lib. 5, c. 5.

M. Tullius & C. Cæsar, mordeo memordi; pango pepigi; spondeo spepondi dixerunt. Agell. lib. 7, c. 9.

C. Cæsar ait, L *litera nominativo singulari neutra finita nomina eandem definitionem capere, quam capiant* E *litera terminata. huic animali, & ab hoc animali: huic puteali, & ab hoc puteali*. Char. lib. 1.

Aplustre. Omnium nominum quæ sunt neutri generis & in E *terminantur, ait Plinius, Cæsarem scisse eosdem esse ablativos, quales sunt dativi singulares*. Char. lib. 1.

A R *literis nomina neutralia terminata, ait Cæsar, quod dativo & ablativo pari jure funguntur, ut idem Plinius scribit*. Char. lib. 1.

Jubar. Plinius ait inter cætera etiam istud Cæsarem dedisse præceptum, quod neutra nomina A R *nominativo clausa, per* I *dativum ablativumque singulares ostendant: Jubar tamen & Far ab hac regula dissidere. nam huic jubari dicimus, ab hoc jubare, & huic farri, ab hoc farre*. Char. lib. 1.

Ac ne illa ratio recepta est quam Cæsar ponit in femininis, ut puppim, restim, pulvim. hoc enim modo & ab hoc cani, & ab hoc cane. Char. lib. 1.

Tribus III *junctis qualis posset syllaba pronunciari? nam postremum* I *pro vocali accipiendum, quod Cæsari artis Grammaticæ doctissimo placitum fuisse à Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur.* Priscian. lib. 1.

V, *loco consonantis posita, eandem prorsus in omnibus vim habuit apud Latinos quam apud Æoles digamma* F. *pro quo Cæsar hanc figuram* Ⅎ *scribere voluit. quod quamvis illi recte visum est, tamen consuetudo antiqua superavit.* Prisc. lib. 1.

Hæc pollis pollinis. sic Charisius. Probus autem & Cæsar, hoc pollen pollinis declinaverunt. Prisc. lib. 6.

Præterea Cæsar declinat, pubes puberis: Probus, pubes puberis: quidam, puber puberis. Prisc. lib. 6.

Quamvis Cæsar non incongrue protulit ens à verbo sum, es, est. Prisc. lib. 18.

Hoc lutum atque macellum singulari exire memento, licet Ennius, ista macella, dicatque & Cæsar, luta. Ex Capro.

Lacrumæ an Lacrimæ, Maxumus an Maximus, & si quæ similia sunt, scribi debeant, quæsitum. Terentius Varro tradidit Cæsarem per I *ejusmodi verba solitum esse enuntiare & scribere: inde propter auctoritatem tanti viri consuetudinem factam. Sed ego in antiquiorum, &c.* Cassiodorus ex Annæo Cornuto de Orthographia.

Varie etiam scriptitatum est, Mancupium, Aucupium, Manubiæ. siquidem C. Cæsar per I *scripsit, ut apparet ex titulis ipsius.* Ex Velio de Orthogr.

An ideo minor est M. Tullius Orator, quod idem artis hujus (Grammaticæ) *diligentissimus fuit, & in filio, ut in Epistolis apparet, recte loquendi usquequaque asper quoque exactor? Aut vim C. Cæsaris fregerunt editi de Analogia libri?* Quinct. lib. 1, c. 7.

APO-

APOPHTHEGMATA.

Sed tamen ipse Cæsar habet peracre judicium: & , ut Servius frater tuus, quem literatissimum fuisse judico, facile diceret, hic versus Plauti non est, hic est; quod tritas haberet aures notandis generibus Poëtarum, & consuetudine legendi: sic audio Cæsarem, quum volumina jam confecerit Ἀποφθεγμάτων, *si quid afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, rejicere solere. quod eo nunc magis facit, quia vivunt mecum fere quotidie illius familiares. Incidunt autem in sermone vario multa, quæ fortasse, illis quum dixi, nec illiterata, nec insulsa esse videantur. Hæc ad illum cum reliquis actis perferuntur. Ita enim ipse mandavit. Sic fit ut, si quid præterea de me audiat, non audiendum putet.* Cic. lib. 9 Epist. ad Fam. Ep. 16 ad Pap. Pætum.

DICTA COLLECTANEA.

Feruntur & à puero & ab adolescentulo quædam scripta, &c. item Dicta collectanea. quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. Suet. in Cæs.

EPHEMERIDES.

*C. Julius Cæsar quum dimicaret in Gallia, & ab hoste raptus equo ejus portaretur armatus, occurrit quidam ex hostibus qui eum nosset; & insultans ait * Cecos Cæsar, quod Gallorum lingua, Demitte, significat: & ita factum est, ut dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem.* Servius in lib. 11 Æneïdos Virgilii.

* Alias, *Cetos Cæsar.* Servius P. Danielis, *Cæsar Cæsar.* quod quid velit, docti examinent.

LIBRI AUSPICIORUM.

Sed contra Julius Cæsar XVI Auspiciorum libro negat nundinis concionem advocari posse, id est, cum po-

pulo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse. Macrob. lib. I Saturn. c. 16.

AUGURALIA.

Cæsar in Auguralibus: Si sincera pecus erat. Priscianus lib. 6.

DE DIVINATIONE.

Genus eloquentiæ duntaxat adolescens adhuc Strabonis Cæsar secutus videtur: cujus etiam ex Oratione, quæ inscribitur Pro Sardis, ad verbum nonnulla transtulit in divinationem suam. Suetonius in Cæsare. Erunt forte qui hoc ad Orationum Fragmenta pertinere existimabunt, me non multum repugnante.

ASTRONOMICA.

Nam Julius Cæsar ut Siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis disciplinis hausit: ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, ut ad Solis cursum finiendi anni tempus extenderet. Macrobius lib. I Saturn. c.16.

Tres autem fuere secta, Chaldæa, Ægyptia, Græca: his addit apud nos quartam Cæsar Dictator, annos ad Solis cursum redigens singulos, qui prius antecedebat. Ex Plin. lib.18, c. 25.

A Bruma in Favonium Cæsari nobilia sidera significant: III *Kal. Januarii matutino Canis occidens.* Paulo post: *Pridie Nonas Januarii Cæsari Delphinis matutino exoritur, & postero die Fidicula, quo Ægypto Sagitta vesperi occidit.* Paulo post: *A Favonio in æquinoctium vernum Cæsari significat* XVII *Kal. Martii triduum varie, &* VIII *Kal. Hirundinis visu, & postero die Arcturi exortu vespertino. item* III *Nonas Martii Cæsar Cancri exortu id fieri observavit.* Paulo post: *Cæsar & Idus Martias ferales sibi annotavit Scorpionis occasu.* Paulo post: III *Nonas Aprilis in Attica Vergiliæ vesperi occultantur. eadem postridie in Bœotia; Cæsari autem*

ri autem & Chaldæis, Nonis. Paulo post: *Cæsari* VI *Idus significatur imber Libræ occasu.* XIV *Kal. Maii Ægypto Suculæ occidunt vesperi, sidus vehemens, & terra marique turbidum*, XVI *Atticæ*, XV *Cæsari, continuoque triduo significat.* Paulo post: VI *Nonas Maii Cæsari Suculæ matutino exoriuntur, &* VIII *Idus Capella pluvialis.* Ex Plin. lib. 18, c. 26.

A Vergiliarum exortu significant Cæsari postridie Arcturi occasus matutini. Paulo post: XI *Kal. Cæsari Orionis gladius occidere incipit.* III *Non. Junii Cæsari, & Assyriæ Aquila vesperi oritur, &c.* XI *Kal. ejusdem Orionis gladius Cæsari occidere incipit.* Ex Plin. lib. 18, c. 27.

A Solstitio ad Fidiculæ occasum VI *Kal. Junii* (al. *Julii*) *Cæsari Orion exoritur.* Paulo post XVIII *Kal. Augusti, Ægypto Aquila occidit matutino, Etesiarumque prodromi flatus incipiunt, quod Cæsar* X *Kal. sentire Italiam existimavit.* Paulo post: *Aquila Attica matutino occidit:* III *Kal. regia in pectore Leonis stella matutino Cæsari immergitur.* Ex Plin. lib. 18, c. 28.

DE SIDERIBUS

etiam aliquid Poëticum edidit.

Sed nec aliquis pene Latinorum de hac arte Institutionis libros scripsit, nisi paucos versus Julius Cæsar, & ipsos tamen de alieno opere mutuatus. Jul. Firmicus Mathes. lib. 2 initio.

Exsecutus est etiam horum Siderum numerum Græce Aratus, Poëta disertissimus: Latine vero Cæsar, & decus eloquentiæ Tullius. Sed hi tantum nomina ipsorum & ortus, non autem apotelesmatum auctoritatem ediderunt: ita ut mihi videantur non aliqua Astrologiæ scientia, sed Poëtica potius elati licentia, docilis sermonis studia protulisse. Jul. Firmicus Mathes. lib. 8, c. 5.

POEMATA.

Reliquit & de Analogia libros duos, & Anticatones totidem, ac præterea Poëma quod inscribitur Iter. Quorum librorum primos, in transitu Alpium, quum ex citeriore Gallia, conventibus peractis, ad exercitum rediret: sequentes, sub tempus Mundensis prælii fecit: novissimum, dum ab Urbe in Hispaniam ulteriorem * IIII *& XX die pervenit.* Suetonius in Cæsare.

* VII & XX legit ex Strabone & Appian. Casaubonus.

Feruntur & à puero & ab adolescentulo quædam scripta: ut Laudes Herculis, tragœdia OEdipus, &c. *quos omnes libellos vetuit Augustus publicari.* Suet. in Cæsare.

Olus quoque silvestre est trium foliorum, D. Julii carminibus præcipue jocisque militaribus celebratum. alternis quippe versibus exprobravere lapsana se vixisse apud Dyrrhachium, præmiorum parsimoniam cavillantes. Est autem id cyma silvestris. Plin. 19, c. 8.

Donatus, seu potius Suetonius, in vita Terentii hos sub C. Julii Cæsaris nomine versus producit.

Tu quoque tu in summis, ô dimidiate Menander,
Poneris, & merito, puri sermonis amator.
Lenibus atque utinam scriptis adjuncta foret vis
Comica, ut æquato virtus polleret honore,
Cum Græcis neque in hac despectus parte jaceres.
Unum hoc maceror, & doleo tibi deesse, Terenti.

Sequens etiam Epigramma C. Julio Cæsari quidam inscribunt, alii Germanico.

Thrax puer astricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumque imæ partes rapido traherentur ab amne,
Abscidit tenerum lubrica testa caput.

Orba

Orba quod inventum mater dum conderet urna,
Hoc peperi flammis, cætera, dixit, aquis.

Illud vero Diſtichon:

FELTRIA. PERPETUO. NIVIUM. DAMNATA. RIGORE.
TERRA. MIHI. POSTHAC. NON. HABITANDA. VALE.

falſo Cæſari inſcriptum eſt, etſi quidam in membrana, alii in ſaxo exſtare dicant. Aiunt quoque Cæſaris Decretum Viterbii in Hetruria inventum; hoc exemplo:

C. JULIUS. CÆSAR. M. TULLIUM. CICERONEM. OB. EGREGIAS. EJUS. VIRTUTES. SINGULARES. ANIMI. DOTES. PER. TOTUM. ORBEM. NOSTRIS. ARMIS. VIRTUTEQUE. PERDOMITUM. SALVUM. ET. INCOLUMEM. ESSE. JUBEMUS. C. JABOLENUS. Nugæ nugæ.

INCERTA.

Unguenta dicuntur à locis, ut Telinum, cujus Julius Cæſar meminit, dicens: Corpuſque ſuavi Telino unguimur. Hoc conficiebatur in Inſula Telo, quæ eſt una ex Cycladibus, &c. Iſidorus lib. 4 Origin. c. 12.

Inſertum hoc ab Fulvio Urſino Fragmentis de Analogia. ut & illud ex Nonio in voce *Cinis*, nec non locum Plinii ex lib. 7, cap. 3. ubi alloquitur M. T. Ciceronem. Quid habuerit cauſſæ, cur hoc fecerit, comminiſci non potui. Quocirca inter INCERTA referendum duxi. Niſi quis potius Cæſari Straboni, non Dictatori tribuendum arbitretur. Si ad hunc modum addita una vocula ſcripſeris, erit integer Senarius.

Corpuſque ſuavi Telini unguine unguimur.

Idem Urſinus ex Priſciani lib. 8 Fragmentum hoc, *C. Cæſar, quæ res augurantur,* οἰωνοσκοπεῖται, ad Augu-

Auguralia transtulerat. ego prætermisi, quum isto Prisciani loco non *Caius Cæsar*, sed *Lucius Cæsar* legatur. Non est quod corruptum aliquis existimet. Citatur nominatim L. Cæsar à Festo, in voce *Majorem*. Ex eodem fortassis est quod apud Servium nuper ex Petri Danielis & Fuldanæ bibliothecæ membranis editum habemus. Commentario ad Æneïdos Virgilii lib. 1. *Occiso*, inquit, *Mezentio, Ascanium, sicut J. Cæsar* (verosimile mihi fit legendum *L. Cæsar*) *scribit, Iulum cœptum vocari dicunt, vel quasi ἰοβόλον, id est, sagittandi peritum, vel à prima barbæ lanugine, quam ἴουλον Græci dicunt, quæ ei tempore victoriæ nascebatur.* Hæc ibi. Similiter expunxi quod inter Fragmenta Epistolarum legebatur,

Vespera fatigatus, luce dormitans.

Non enim apud Charisium lib. 2, unde hæc descripta sunt, nominatur *Julius Cæsar*, sed *Aurelius Cæsar, lib.* 11, sive XI *Epistolarum ad Frontonem.* Quo comperto, auctoritatem Civis Romani insuper habui. Sed quid spuriis his diutius immoror, quin legitima, si quæ porro restant, Fragmenta collego?

Apud Cæsarem & Catuzum & Calvum lectum est: Quum jam fulva cinis fueris. Nonius in voce *Cinis*.

Salve primus omnium parens Patriæ appellate, primus in toga triumphum linguaque lauream merite, & facundiæ, Latinarumque literarum parens: atque (ut Dictator Cæsar hostis quondam tuus de te scripsit) omnium triumphorum lauream adepte majorem, quanto plus est ingenii Romani terminos in tantum promovisse, quam Imperii. Plin. lib. 7, c. 30 in fine, ubi de Cic.

Cicero Causarum XIII: *Re vendita iterum empta, unde manifestum sit venita non dici, sed aut venundata, aut vendita, ut Cicero. C. Cæsar: Possessiones redimi, eas postea pluris venditas.* Diomedes lib. 1.

Esseda, vehiculi vel currus genus, quo soliti sunt pugnare Galli. Cæsar testis est libro ad Ciceronem III: *Multa millia equitum atque essedariorum habet. Hinc & gla-*

& gladiatores essedarii dicuntur, qui curru certant. Junius Philargyrus in 3 Georg. Virgil.

Augustus quoque in Epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendat, quod is Calidum dicere quam Caldum (in libris forte de Analogia) *malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum, &, ut ipse Græco verbo significavit, περίεργον.* Quinct. lib. 1.

C. JULII CÆSARIS DICTA.

Tu, quæso, quidquid novi (multa autem exspecto) scribere ne pigrere. in his, de Sexto satisne certum: maxime autem de Bruto nostro: de quo quidem ille, ad quem diverti, Cæsarem solitum dicere: Magni refert, hic quid velit: sed quidquid vult, valde vult. (V. C. quidquid volet, valde volet) idque eum animadvertisse quum pro Deiotaro Niceæ dixerit, valde vehementer eum visum & libere dicere. Cic. lib. 14 Ep. ad Atticum, Epist. 1.

Proxime quum Sextii rogatu apud eum fuissem, exspectaremque sedens, quoad vocarer, dixisse eum: Ego dubitem, quin summo in odio sim, quum M. Cicero sedeat, nec suo commodo me convenire possit? Atqui, si quisquam est facilis, hic est. tamen non dubito, quin me male oderit. Cic. lib. 14 Ep. ad Attic. Epist. 1.

Aiebat, Cæsarem secum, quo tempore Sextii rogatu veni ad eum, quum exspectarem sedens, dixisse: Ego nunc tam sim stultus, ut hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, quum tamdiu sedens meum commodum exspectet? Cic. lib. 14 Epist. ad Attic. Ep. 2. Idem cum eo quod supra ex epistola prima attulimus.

Quo gaudio elatus, non temperavit quin paucos post dies frequenti curia jactaret, invitis & gementibus adversariis adeptum se quæ concupisset: proinde ex eo insultaturum omnium capitibus: ac, negante quodam per contumeliam, Facile hoc ulli feminæ fore, responderit quasi alludens: In Assyria quoque regnasse Semiramin; ma-

magnamque Asiæ partem Amazonas tenuisse quondam. Suet. in Cæs.

Pharsalica acie cæsos profligatosque adversarios prospicientem, hæc eum ad verbum dixisse refert Asinius Pollio: Hoc voluerunt. tantis rebus gestis C. Cæsar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petissem. Suet. in Cæs.

Consecutusque cohortes ad Rubiconem flumen, qui provinciæ ejus finis erat, paululum constitit, ac reputans quantum moliretur, conversus ad proximos, Et etiamnunc, inquit, regredi possumus. quod si ponticulum transierimus, omnia armis agenda erunt. Suet. in Cæs.

Cunctanti ostentum tale factum est. Quidam eximia magnitudine & forma, &c. Tunc Cæsar, Eatur, inquit, quo Deorum ostenta, & inimicorum iniquitas vocat. Jacta alea est, inquit. Suet. in Cæs.

Romam iter convertit: appellatisque de Rep. Patribus, validissimas Pompeii copias, quæ sub tribus Legatu, M. Petreio, & L. Afranio, & M. Varrone in Hispania erant, invasit; professus ante inter suos, Ire se ad exercitum sine duce, & inde reversurum ad ducem sine exercitu. Suet. in Cæs.

Prolapsus in egressu navis, verso ad melius omine, Teneo te, inquit, Africa. Suet. in Cæs.

Quum exspectatio adventus Jubæ terribilis esset, convocatis ad concionem militibus, Scitote, inquit, paucissimis his diebus Regem affuturum cum X *legionibus, equitum* XXX, *levis armaturæ* C *millibus, elephantis* CCC. *Proinde desinant quidam quærere ultra, aut opinari; mihique qui compertum habeo, credant: aut quidem vetustissima nave impositos quocunque vento in quascunque terras jubebo avehi.* Suet. in Cæs.

Jactare solitus, Milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse: nec Milites eos pro concione, sed blandiori nomine commilitones appellabat (etiam *Quirites*). Suet. in Cæs.

Famem & ceteras necessitates, &c. tantopere tolerabant,

bant, ut Dyrrhachina munitione Pompeius viso genere panis ex herba, quo sustinebantur, cum feris sibi rem esse dixerit, &c. Suet. in Cæs.

Quosdam infimi generis ad amplissimos honores provexit. Quum ob id culparetur, professus est palam, Si grassatorum & sicariorum ope in tuenda sua dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum. Suet. in Cæs.

Interrogatus cur repudiasset uxorem, Quoniam, inquit, meos tam suspicione, quam crimine judico carere oportere. Suet. in Cæs.

Acie Pharsalica proclamavit, Ut civibus parceretur. Suet. in Cæs.

Nec minoris impotentiæ voces propalam edebat, ut T. Ampius scribit: Nihil esse rempublicam. *appellationem modo sine corpore, ac specie. Sullam nescisse literas, qui Dictaturam deposuerit. Debere homines consideratius jam loqui secum, ac pro legibus habere quæ dicat.* Suet. in Cæs.

Eoque arrogantiæ progressus est, ut, Haruspice tristia, & sine corde exta sacro quodam nuntiante, Futura diceret lætiora quum vellet: nec pro ostento ducendum si pecudi cor defuisset. Suet. in Cæs.

Triumphanti & subsellia Tribunitia prætervehenti sibi unum è collegio Pontium Aquilam non assurrexisse, adeo indignatus, ut proclamaverit: Repete ergo à me Aquila Rempublicam Tribunus. nec destiterit per continuos dies quidquam cuiquam, nisi sub exceptione, polliceri, Si tamen per Pontium Aquilam licuerit. Suet. in Cæs.

Plebei Regem se salutanti, Cæsarem se, non Regem esse respondit. Suet. in Cæs.

De quo genere optime C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse, Si cantas, male cantas; si legis, cantas Quinct. lib. I.

Elevandi ratio est duplex, ut aut veniam quis, aut jactantiam minuat: quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpitiana, quod

quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur, Nunquam fugiens respexeris, inquit. Aut crimen objectum, ut Cicero, &c. Quinct. lib. 6.

Est & illa ex ironia fictio, qua usus est C. Cæsar. Nam quum testis diceret, à reo femina sua ferro petita, & esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset: Quid enim faceres, inquit. quum tu galeam & loricam haberes? Quinct. lib. 6.

*Sic fac existimes, post has miserias, id est, postquam armis disceptari cœptum est de jure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. Nam & ipse Cæsar, accusata acerbitate Marcelli (sic enim appellabat) laudataque honorificentissime & æquitate tua, & prudentia, repente præter spem dixit, se Senatui roganti de Marcello, ne *hominis quidem causa negaturum.* (* Sic Victorius edidit, eumque secutus Lambinus, cui tamen *ominis* legendum videtur. ipsum vide.) Cic. lib. 4 Epist. ad Famil. Epist. 4 ad Ser. Sulpicium.

Demetrio Megæ Siculo Dolabella rogatu meo Civitatem à Cæsare impetravit: qua in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur. Quumque propter quosdam sordidos, qui Cæsaris beneficia vendebant, tabulam in qua nomina Civitate donatorum incisa essent, revelli jussisset, eidem Dolabellæ, me audiente, Cæsar dixit, Nihil esse, quod de Mega vereretur; beneficium suum in eo manere. Cic. lib. 13 ad Famil. Epist. 36 ad Acilium.

DE C. JULIO CÆSARE.

Sed tamen, Brute, inquit Atticus, de Cæsare & ipse ita judico, & de hoc hujus generis acerrimo æstimatore sæpissime audio, illum fere omnium Oratorum Latine loqui elegantissime, nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Læliorum & Domitiorum familiis audiebamus, sed, quamquam id quoque credo fuisse, tamen ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis literis, & iis quidem reconditis & exquisitis, est consecutus, &c. Ex Cic. in Bruto.

Sed perge Pomponi de Cæsare, & redde quæ restant. Solum quidem, inquit ille, & quasi fundamentum Oratoris, &c. Cæsar autem rationem adhibens, consuetudinem vitiosam & corruptam, pura & incorrupta consuetudine emendat. itaque quum ad hanc elegantiam verborum Latinorum, quæ etiamsi Orator non sis, & sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est, adjungit illi oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tamquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine: hanc quum habeat præcipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere: splendidam quandam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica, & generosa quodammodo. Tum Brutus: Orationes quidem ejus, &c. atque etiam Commentarios quosdam scripsit rerum suarum, valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, & venusti, omni ornatu orationis tamquam veste detracta. sed dum voluit alios habere parata unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere, sanos quidem homines à scribendo deterruit, &c. Ex Cic. in Bruto.

Quid Oratorum? quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior, aut crebrior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior? Ex Cic. ad Cor. Nepot. apud Suet. in Cæs.

Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor; sale vero (mero) conditus, & facetiis Cæsar. Ex Cic. lib. 1 de offic.

Reliquit & rerum suarum Commentarios, Gallici, civilisque belli Pompeiani. nam Alexandrini, Africique & Hispaniensis incertus auctor est. alii enim Oppium putant, alii Hirtium: qui etiam Gallici belli novissimum, imperfectumque librum suppleverit. Paulo post: *Pollio Asinius parum diligenter, parumque integra veritate compositos putat; quum Cæsar pleraque & quæ per alios erant gesta, temere crediderit: & quæ per se, vel consulto, vel etiam memoria lapsus, perperam ediderit: existimat-*

que

que rescripturum & correcturum fuisse. Ex Suet. in Cæs.

C. vero Cæsar si tantum foro vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur; tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat: exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus proprie studiosus fuit, elegantia. Ex Quinctil. lib. 10.

Quid tantum noceret, vim Cæsaris, asperitatem Cœlii, diligentiam Pollionis, judicium Calvi, quibusdam in locis assumere? Ex Quinct. lib. 10.

Hinc vim Cæsaris, indolem Cœlii, subtilitatem Calidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpicii, acerbitatem Cassii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messallæ, sanctitatem Calvi reperiemus. Ex Quinct. lib. 12.

At tristior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Cæsar, amarior Cœlius, gravior Brutus, vehementior & plenior & valentior Cicero. Ex Auctore Dialogi de Orator.

Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ ἄριστα, καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν, &c. Ex Plut. in Cæs.

Ἐν δὲ Ῥώμῃ πολλὴ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ χάρις ἐξέλαμπεν. Ex Plut. in Cæs.

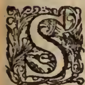
Ac mihi ex Græcis orationes Lysiæ ostentat; ex nostris Gracchorum, Catonisque: quorum sane plurimæ sunt circumcisæ & breves. ego Lysiæ, Demosthenem, Æschinem, Hyperidem, multosque præterea; Gracchis, & Catoni Pollionem, Cæsarem, Cælium, inprimis M. Tullium oppono, cujus oratio optima fertur esse, quæ maxima. Ex Plin. lib. 1 Epist.

Sed ego verear ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Calvum, Asinium Pollionem, M. Messallam, &c. Divum Julium, Divum Augustum, Divum Nervam, Ti. Cæsarem, &c. Ex Plin. lib. 5 Epist.

DE

DE GALLIÆ DIVISIONE ALDI MANUTII P. F. A. N. COMMENTARIUS,

Ad Franciſcum Morandum Sirenam.

SÆpe legendo incurrimus in hæc tria Galliæ cognomina, Togatæ, Comatæ, Brachatæ: nec tamen omnes, quæ ſit earum differentia, novere. quod oſtendere, brevi definitione propoſita, veterum teſtimonio conabimur. Definitur Gallia vel à regione, vel ab hominum cultu. à regione ſic: Gallia vel tranſalpina eſt, quæ ulterior etiam dicitur; vel ciſalpina, quæ citerior. utraque dividitur in duas; tranſalpina in Narbonenſem & comatam; ciſalpina in tranſpadanam & ciſpadanam. Rurſus à cultu definitur hoc modo: Gallia vel comata eſt, vel brachata, vel togata. comata eſt omnis tranſalpina præter Narbonenſem; brachata, quæ poſtea Narbonenſis dicta; togata, ciſalpina omnis. De comata probat Plinius lib. IV, c. XVII. Gallia, inquit, omnis, comata uno nomine appellata, in tria populorum genera dividitur; amnibus maxime diſtincta; à Scaldo ad Sequanam Belgica; ab eo ad Garumnam Celtica, eademque Lugdunenſis; inde ad Pyrenæi montis excurſum, Aquitania, Aremorica ante dicta. Apparet Narbonenſem omitti, de qua ſeparatim lib. III, cap. IV, jam locutus erat. Opinor autem antiquitus Galliam omnem tranſalpinam Comatam fuiſſe; poſtea vero Narbonenſem, in qua fuere Allobroges, provinciam à Romanis factam, Romanorum hominum conſuetudine alere comas deſiiſſe. Intonſas enim gentes vocat Plinius Alpinas quoque gentes, quarum nonnullas Narbonenſis opinor Galliæ partem fuiſſe. lib. XI, cap. XXXVII. Nómina, inquit,

ex eo

ex eo capillatis Alpium incolis, Galliæ Comatæ. Et, quanquam reliqua quoque Gallia à C. Cæsare in provinciæ formam est redacta: quia tamen Narbonensis prius provincia facta fuerat, ideo Provinciæ nomine, quod hodie quoque retinet, semper appellata. reliqua vero Gallia vetus Comatæ cognomen retinuit. propterea nec Agrippa, cum Galliam longe lateque metiretur, Narbonensis rationem habuit, quasi provinciæ separatæ. scripsit enim hæc Plinius eodem loco: Agrippa universarum Galliarum inter Rhenum, & Pyrenæum, atque Oceanum, ac montes Gebennam & Juram: quibus Narbonensem Galliam excludit, longitudinem CCCCXX ∞ passuum, latitudinem CCCXIII, computavit. & Catullus Comatam appellavit Galliam à Cæsare perdomitam.

Quis hoc potest videre, quis potest pati?
Mamurram habere, quod comata Gallia
Habebat omnis, ultima & Britannia?

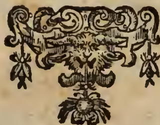
Quis porro dubitet, quin transalpina Gallia, non cisalpina, significetur in iis Antonii verbis, quæ recitat Cicero Philippica IIX? Galliam togatam remitto: comatam postulo. Fuit enim hoc Antonii consilium, ut cisalpinam Galliam D. Bruto, jam eam obtinenti, relinqueret, transalpinam autem, à L. Planco nunc administratam, quæ longe erat firmior, sibi assumeret, quo posset deinde, superatis alpibus, in Bruti provinciam, quæ togata Gallia à Romano vestitu vocabatur, impetum facere, Brutoque ejecto, urbem ipsam, exemplo Cæsaris, occupare. quod Ciceronem non fugit. subjecit enim in eo loco: Otiosus videlicet esse mavult. Et Philippica V. Est, inquit, opinio, decreturum aliquem Antonio illam ultimam Galliam, quam Plancus obtinet. Comata igitur omnis transalpina præter Narbonensem: togata vero cisalpina, quam ab Italia amnes duo, Rubico à supero mari, Arnus ab infero dirimebant.

Quod

Quod autem ait Plinius, Ab Ancone Gallica ora incipit, Togatæ Galliæ cognomine: in eo terminos jurisdictionis non spectavit. nam ita Anconem Italiæ adjudicasset: sed Gallorum veterum incolarum rationem habuit. quis autem Anconem cis Rubiconem esse nescit? Mela quoque Togatam nominat Galliam: & ait: Carni, & Veneti, colunt togatam Galliam. Placet autem Dionis verba recitare ex libro XLVI, quæ Galliarum distinctionem ostendant, adjuncta nominis caussa, & Togatæ, & Comatæ: Λεπίδῳ τὴν Ἰβηρίαν πᾶσαν, καὶ τὴν Γαλατίαν τὴν Ναρβωνησίαν, Ἀντωνίῳ δὲ τὴν λοιπὴν Γαλατίαν, τήν τε ἐντὸς τῶν Ἀλπίων, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτὰς οὖσαν, ἄρχειν δοθῆναι. Ἐκαλεῖτο δὲ ἐκείνη μὲν Τόγατα, ὅτι τε εἰρηνικωτέρα παρὰ τὰς ἄλλας ἐδόκει εἶναι, καὶ ὅτι καὶ τῇ ἐσθῆτι τῇ Ῥωμαϊκῇ τῇ ἀστικῇ ἐχρῶντο. ἤδη αὐτὴ καὶ δὴ Κόμᾱτα, ὅτι οἱ Γαλάται οἱ ταύτῃ ἐς κόμην τὸ πλεῖστον τὰς τρίχας ἀνιόντες, ἐπίσημοι κατὰ τοῦτο παρὰ τοὺς ἄλλους ἦσαν.

Brachata restat. hæc transalpinæ pars fuit, quæ postea Narbonensis nominata. Plinius lib. III, c. IV. Narbonensis provincia appellatur pars Galliarum, quæ interno mari alluitur. Brachata, ante dicta, amne Varo ab Italia discreta, Alpiumque saluberrimis Romano imperio jugis: à reliqua verò Gallia, latere Septentrionali, montibus Gebenna, & Jura. Et Mela lib. II, c. III. Pars Galliæ nostro mari apposita, fuit aliquando Brachata, nunc Narbonensis. Cicero etiam in oratione in Pisonem, Brachatæ illum cognationis dedecus appellat, quod avus ejus maternus trans Alpes natus erat. Et in oratione pro Fonteio, Sagatos, Brachatosque vocat Gallos, qui Fonteium accusabant: cum Narbonensi Galliæ, quod ipsa declarat oratio, Fonteius præfuisset. Quo patet, licet ea Galliæ pars nomen mutaverit; Narbonensis dicta, quæ Brachata fuerat, ipsas tamen Brachas non esse depositas. Brachæ au-

tem quasi tunica fuit omnis Galliæ transalpinæ, cui sagum imponebatur: comata tamen potius, quam à Brachis, dicta, quæ capillatior fuit. Quod si quis roget, cur Brachas tunicam fuisse Gallicam putem; recitabo illud Suetonii, quod in C. Cæsaris vita scriptum est: Iidem in curia Galli Brachas deposuerunt, latum clavum sumpserunt. Latus enim clavus tunica Senatorum Romæ fuit, quem Galli, Brachis depositis, sumpserunt.

NOMENCLATOR GEOGRAPHICUS

Omnium Germaniæ, Galliæ, & Britanniæ locorum, quorum apud Cæſarem fit mentio:

Excerptus quidem olim potiſſimum è Theſauro Geographico

ABRAHAMI ORTELII;

Sed nunc pleriſque locis utiliter auctus & emendatus.

A.

DUALDUBIS. Sic legit Ful. Urſinus apud Cæſarem; quo loco alii codices Alduaſdubis, & Alduaſdalis habent. Ptolemæo Dubis eſt. atque ita reſtituendum in Juliani Imp. epiſtolis, ubi Danubin invenies. Galliæ Lugdunenſis fluvius eſt, quem Poldus & Marlianus hodie *le Doux* nomen habere aiunt.

Aduatici, alias Atuatici, quorum Metropolis Atuatuca, ut apud Cæſarem, quanquam apud Ptolemæum Ἀτȣάκȣτον legitur. quæ olim civitas Tungrorum erat, ubi primum ſedes Epiſcopalis fuit: tranſlata deinde Trajectum Moſæ, hinc in vicum S. Lamberti. Itaque Atuatici ſunt Leodienſes.

Ædui. Civitas eorum hodie Auguſtodunum.

Agendicum. Civitas Senonum. Hodie *Sens*. Valde in ea exponenda delirarunt Scholiaſtæ Cæſaris. Eſt civitas Archiepiſcopalis.

Alexia. Cæſari Mandubiorum in Celtis opidum. Aleſia Paterculo ſcribitur. Diodoro & Polyæno lib. 8 Stratag. *l'Auſſois en Bourgogne* vocatur. Paradinus

dinus vero dicit ejus hodie nihil exſtare, præter nominis umbram, *Alize*; cui ſubſcribit Vigenereus.

Allobrogum caput fuit Vienna. quorum major pars ſub ducatu Sabaudiæ hodie. Olim tamen Sabaudi erant intra Alpes maritimas, ut eſt in Notitia imperii.

Alpes, montes longiſſimi tractus, qui Italiam à Germania & Gallia tanquam muro nativo ſeparant. Alpia & Alpionia olim dictos fuiſſe ſcribit Strabo. Stephano etiam Alpeia & Alpeioi dicuntur. Olpia ſint Phavorino. Hodie multis locis, in Germania, adhuc *Alpen* vocantur. Salpi videntur à Lycophrone appellari: ut ſentit ejus commentator Iſacius. Alpis, ſingulari numero, aliquando uſurpant Poëtæ. Abax vocat Serapio, cap. de reſina. De Alpibus vide Alciatum, in Commentariis ad Tacitum de moribus Germanorum: ſed in primis Joſiam Simlerum, in libello, quem De Alpibus inſcripſit.

Amagetobria. Ignoratur. Vide Magetobria.

Ambarri. Celtarum populi, ignorantur.

Ambiani. Belgicæ gens. *Amiens* hodie, Picardiæ urbs. Ambianum primum Sommonobriam dictam ſcribit Sigebertus: ſi Samarobrivam voluerit dicere, falſe; cum ex Cæſare & Antonino diverſas eſſe urbes conſtet. Ambiano idem Antoninus tribuit leg. XXIII.

Ambibarii. inter Aremoricos. ignorantur.

Ambialites aut Ambiliates in Celtica, ignorantur.

Ambivariti in Belgio, ignorantur.

Anartes. Cæſari ſunt populi Dacis vicini. *Walachi, Servii* & *Bulgari* ſunt Blaſio Vigenereo.

Ancalites. Britanniæ inſulæ populi. *Ankelut*, Glareano: *The hundred of Henley*, Camdeno.

Andes. *Le Duché d'Anjou.* Civitas Epiſcopalis Juliomagus, *la ville d'Angiers.*

Antuates. vide Nantuates.

Aquitania. Auguſtus diviſit Aquitaniam in tres maxi-

maximas provincias: primam Aquitaniam, cujus metropolis Avaricum Biturigum Cuborum: secundam Aquitaniam, cujus metropolis Burdigala Biturigum Vibiscorum: tertiam Novempopulaniam, cujus caput Augusta Ausciorum: Ea est, quam Cæsar Aquitaniam vocat, contenta intra Garumnam, Pyrenem, & Oceanum. Hodie ab ipsis Aquitanis vocatur Vasconia: quum Aquitaniæ nomen latius pateat. Itaque angustiores fines sunt Aquitaniæ Cæsaris, quam ut tertiam partem Galliæ facere possit.

Arar. Galliæ Narbonensis fluvius. Plinio & Virgilio Araris est. Ab Am. Marcellino Sangona appellari scribit Paradinus: Sauconna ego apud Marcellinum lego. Videtur Scoras à Polybio appellari. Hodie *Saone* vocatur. Auctor de fluminibus tradit antea Brigulum nuncupatum. Fides sit penes auctorem.

Arduenna. Galliæ maximus saltus in Belgio. nomen fere retinet: *Ardenne* enim nominant. Franc. Irenicus *Achterwalt* appellat: *Lütticherwalt* Rhenanus; quasi Leodiensium nemus dicas.

Arecomici. Duplices sunt: Volcæ Arecomici, ubi Nemausus, & Narbo: Tectosages, ubi Tolosa.

Aremoricæ civitates ponuntur à Cæsare in eo tractu qui Britannia minor Sigeberto vocatur. Hermionia etiam, & vulgo *Bretagne*, Rob. Cœnali auctore. Antiqua Britannica lingua hodie *Lhydaw* appellatur; ut scribit Humfredus in suo Britannicæ descriptionis fragmento. Joannes Lelandus *Armoria* idem significare dicit, quod, Supra mare, in ipsa Britannica lingua. Sunt Plinii Britanni, Pontico Virunnio si fidendum. Letavia quoque dicta fuit hæc Armorica.

Arverni. Celtarum populi. Aroerni Stephano. Hodie *Auvergne*.

Atrebates. *Le païs d'Artois*. quorum Civitas Origiacum, *Arras*.

Avaricum. Furor est aliam urbem putare ab ea,

quæ *Bourges* dicitur. Eſt, ut diximus, metropolis primæ Aquitaniæ.

Aulerci. Quadruplices fuerunt. Aulerci Eburovices, *le païs d'Evreus en Normandie*, ubi Epiſcopatus. Aulerci Diablintres. Aulerci Cenomani, *le païs du Mans.* Aulerci Brannovices.

Auſcii. Caput Novempopulaniæ, ſive Vaſconiæ Archiepiſcopatus. Auguſta Auſciorum, *la ville d'Auſch en Gaſcogne.*

Axona. *Aiſne.* notiſſimum flumen.

B.

BAcenis. Germaniæ ſilva Cæſari, Cheruſcos à Suevis dirimens, quam Althamerus putat *Thüringerwalt.* Ubi forte Semana Ptolemæi. Confundunt quidam cum Hercynia ſilva & Martiana, & *Schwartzwalt* nominant.

Batavi. Ptolemæo, Tacito & Cæſari Germaniæ inferioris regio eſt, ad oſtia Rheni poſita, quam hodie *Holland* vocant, ſed improprie. Ea enim Hollandiæ pars, quæ hodie inter veterem Rhenum & Vahalim fluvios à Lobico ad Oceanum uſque quaſi duobus brachiis conſtringitur, olim Batavia dicta fuit. Atque hic tractus etiamnum veteris nomenclaturæ veſtigia retinet. nam *Betuwe* ab incolis vocatur. Hæc fere Lamb. Hortenſius in libello Ultrajectinarum ſeceſſionum. Batavorum inſula hæc vocatur à Plinio, Dione, Cæſare & Tacito. *Betuwe*, Battua ab Aimonio, & Badua à Reginone nuncupatur.

Belgæ, ſeu Belgica, ſtatim è principio Commentariorum Cæſaris innoteſcunt.

Belgium. Eſt quidem regionis nomen in Belgis, non autem urbis, ut nugantur Scholiaſtæ. Sed nomen ignoratur.

Bellocaſſes, Verocaſſes, Baiocaſſes. *Le païs de Bayeus en Normandie.* urbs Epiſcopalis eorum Noviomagus. *la ville de Bayeus.*

Bel-

Bellocassi, aut Bellocasses. Sunt qui eandem cum Verocassibus, aut Velocassibus gentem faciant. eorumque rursus quidam, *Vergassins*, ad Sequanam; quorum opidum primarium *Gisors* esse volunt; quidam in ultimis Armoricæ Galliæ finibus ponunt. Marlianus vero distinguit, & Bellocassos Celtas ait, eos qui hodie Baiocenses: Velocasses autem Belgas, eosque qui hodie in Comitatu Flandriæ territorium *Cassel* occupant.

Bellovaci. in Belgica siti. *Beauvoisin.*

Bibracte, Æduorum longe maximum & copiosissimum opidum. *Beaulne* Orontio, in sua Galliæ tabula: item Vigenereo. Marlianus scribit nomen retinere. Bibracte aliquando Julia dicta fuit, nisi corruptus sit locus Panegyrici Constantino dicti; ubi hæc in calce leguntur: Bibracte quidem huc usque dicta est Julia. Bibracte & Augustodunum unum & eundem locum designare vult Petrus Sancto-Julianus in sua Burgundia. *Bevray d'Autun.*

Bibrax. Remorum opidum. ignoratur.

Bibroci (pro quo nonnulli, Bibrocassi, legunt), Britanniæ populi. Glareanus eos nominat *Bibrogger:* Camdenus, *The hundred of Bray.*

Bigerrones. in Novempopulania. quorum civitas Episcopalis Tarba. *Le comté de Bigorre en Gascogne.*

Bituriges duplices fecimus. Cubos, hodie *Berri*, & *le Duché de Berri.* Vibiscos, *la Seneschaucée de Bourdelois.* Cæsar Cuborum tantum meminit, quorum metropolim Avaricum supra fuisse diximus.

Boii. Transrhenani populi. Eorum pars quæ cum Helvetiis Galliam invaserat, in finibus Æduorum, ipsis Æduis deprecantibus, collocata, eos fines incoluisse creduntur, qui hodie *Bourbonnois.* Boia opidum etiam habet Cæsar.

Brannovices. Ignorantur.

Bratuspantum. Inter Bellovacos & Ambianos. ignoratur.

Britannia. Cæſaris tempore parum explorata regio: ſi aliis ſcriptoribus creditur. tamen accurate ſatis eam deſcribit Cæſar, unde ſunt qui dubitant an Commentarios iſtos ſcripſerit ipſe Cæſar.. Utut ſit, Britanniæ nomine Veteres comprehendebant omnem illam majorem inſulam, cum circumfuſis minoribus, quæ hodie in Angliæ & Scotiæ regna dividuntur.

C.

CAbillonum. Æduorum opidum Marliano; nomen retinens, *Chalons ſur Saone*.

Cadetes. In Aremoricis. Ignorantur.

Cadurci. *La Seneſchaucée de Querci*. Civitas Epiſcopalis Divona Cadurcorum. *La ville de Cahors*.

Cæreſii. Germaniæ populi, ignorantur.

Caletes. Belgicæ populi. Strabo eos ad Sequani oſtia pertingere facit. Eorum regionem eſſe putat Divæus, quæ hodie *le païs de Caulx*. Turnebus, eum tractum in quo hodie Diepa & Juliobona, & Caletenſes vocari.

Cantium. Britanniæ inſulæ promontorium Orientale Straboni, & Diodoro. Hodie *Northforland* appellatur. Cæſar totum hunc tractum inſulæ qui ſe verſus ortum extendit, Cantium vocat. Cantiam vocat Beda. Hodie vulgo *Kent* nominatur. Litus Saxonicum in lib. Notitiar. eſt.

Carnutes. *Le païs Chartrain*. urbs Epiſcopalis Autricum Carnutum. *La ville de Chartres*.

Caſſii. Britanniæ inſulæ Populi. *Gaſſerer*, Glareani. *Caiſhow*, Camdeni.

Catuaci in Belgis, ignorantur.

Caturiges. in Alpibus. *Le païs d'Embrun*. Eorum enim metropolis Archiepiſcopalis Aberodunum, *Embrun*.

Celtæ. Qui Cæſari fuerint, ſatis ipſe initio libri primi oſtendit. Nomen Celtarum alias latius extenditur. Græcique etiam Germanos ſub iis compre-

prehendebant, & omnes Gallos.

Cenimagni Britanniæ populi. Glareanus eos *Cunman* appellat. Eosdem cum Icenis esse vult Camdenus.

Cenomanni. *Le païs & Seneschaucée du Mans.* civitas Episcopalis Vindinum: *La ville du Mans.*

Centrones vicini Nerviis ignorantur. & suspecta est lectio.

Centrones in Alpibus. *Le païs de Tarantaise.* Civitas Archiepiscopalis Tarantasia.

Cherusci, Tacito, Paterculo & Straboni: Chærusici Ptolemæo: quos Vib. Sequester Cervecios nuncupat. Germaniæ populi, Baceni silva à Suevis divisi. *Mansfelders* ego existimo. *Luneburgenses* mavult H. Junius in sua Batavia. Vide Althamerum in Tacitum.

Cimbri. Germaniæ populi maxime Septemtrionales, *Jutlanders* sunt nostra tempestate. iidem cum Cimmeriis Straboni. Cerberios etiam ab Aristophanis Commentatore vocatos notat Becanus.

Cocosates (seu Cocossates Sexignani, ut Plinius nominat), Aquitaniæ populi.

Cocosates in Novempopulania, ignorantur.

Condrusii. &, ut existimat Vigenereus, Condrusones, Germaniæ populi, seu potius Belgicæ. *Condroz* hodie. Leodiensis Diœcesis tractus est, in quo caput est *Hoyum* opidum, ad Mosam. P. Divæus & H. Leodius. *Condostrum Austrasiæ* vocat Molanus in vita S. Beregisi.

Confluentes Mosæ & Rheni. in Belgica non longe ab opido *Bommel*.

Curiosolitæ. inter Armoricos, ad Oceanum. *Corisopetenses* multis esse, tradit Marlianus. vulgo *Cornoüaille*.

D.

DEcetia. urbs ad Ligerem, quæ ponte continetur etiam hodie, & nomen retinet. *Decise sur Loire.*

Diablintes, vel Diablintres. Celtæ. eosdem cum Diablindis Plinii facit Ursinus. Diaulitas Ptolemæi credit Villanovanus. *Leondoul* opidum iis adscribit Marlianus. Becanus vero in suis Atuaticis, *Linter* interpretatur: qui pagus est Brabantiæ ad Getam flumen.

Durocortorum. Urbs Archiepiscopalis, caput Remorum. *La ville de Reims.*

Duranium flumen. Hujus fluminis in octavo Commentario de Bello Gall. nomen quidem non extat, sed tamen ibi designatur, in cujus editissimo & maxime prærupto colle Uxellodunum situm est. *La riviere de la Dordone.* Nam prioribus quidem temporibus Duranius fluvius dictus, ut Ausonio & Sidonio: posterioribus vero Dordonia, ut Gregorio Turonensi. Nobilissimum & amplissimum flumen Aquitaniæ secundum Garumnam.

E.

EBurones, qui & Aulerci Eburones, Belgæ. Trevirorum clientes. Eburi Dioni. Horum urbs hodie Leodium & Leodicum dicitur; vulgo apud Gallos, *Liege*; Teutones, *Luyck*, & *Lüttich*.

Eburovices. urbs eorum Episcopalis, Mediolanum Eburovicum. *La ville d'Evreus.*

Elaver. Celtarum flumen in Arvernis. *Allier* Marliano. idem cum Eleari Sidonii. Vide Gabrielem Simeonium in Dialogo pio & speculativo.

Eleutheri. vox ipsa Græca satis indicat hoc nomine populos immunes dici. Ideo Eleutheri Suessones, Eleutheri Cadurci Cæsari.

Elusates. *Le païs d'Euse en Gascogne.* Eorum olim Episcopatus, Elusa Novempopulaniæ. Vide Ausonianas lectiones Josephi Scaligeri; ubi traducitur sententia stultissima eorum, qui Elusates eosdem cum Foxensibus faciunt.

Essui. ignorantur.

G.

GAbali. *Le païs de Givaudan*, quorum caput hodie urbs Mimatensis: *La ville de Mende en Givaudan.* Est civitas Episcopalis provinciæ Biturigum attributa. Nugantur qui hodie subjiciunt Arelatensi metropoli.

Galli. Quinam illi Cæsari, apparet ex initio libri primi Commentariorum ipsius De bello Gallico.

Garites in Novempopulania, sive Aquitania Cæsaris, ignorantur; nisi sint Gavaritavi, hoc est, *le païs de Gavardan.*

Garoceli. Inalpini populi. Marlianus & Paradinus eos in monte *Mont Cenis* dicto collocant. *Val de Morienne*, Vigenereo.

Garumna. fluvius Celtas ab Aquitanis dividens. Ptolemæo Garyna est, *Garonne* hodie. Garumnos hujus accolas nominat Cæsar.

Garumni in Novempopulania. ignorantur.

Gebenna. & Gebennici montes, qui Arvernos ab Helviis separant. Cemmenus mons Ptolemæo. *Montagnes de Cevennes.*

Genabum. Civitas Aurelianorum Episcopalis, olim Carnutibus attributa, ævo Cæsaris. *La ville d'Orleans.*

Geneva. Allobrogum op. ad Lacum Lemanum. Incolis *Geneve:* Helvetiis & Germanis *Genff.*

Gergovia. Distat horæ itinere à Claromonte civitate Episcopali Arvernorum, ubi quædam rudera & alia priscæ urbis vestigia extant: Vulgo locus dicitur Gergeoia, ut amici nostri nobis retulerunt.

Gergovia Boiorum VII Commentario de Bello Gallico manifesto suppositum à sciolis. Nam opidum Boiorum, quod Vercingetorix expugnare decreverat, non nominatur, ut alia loca apud Cæsarem designantur potius, quam nominantur. Quare nullum est Boiorum opidum nomine Gergovia.

Germania. incolis *Teutschland*, exteris *Alemagne.*

Gorduni. in Belgis. ignorantur.

Grudii. in Belgis. ignorantur.

Grudii. Nerviorum clientes. *Launois* Marliano, *Brugge*, Flandriæ urbs, Becano. Aliis Lovanium, seu, *Loven.*

H.

HArudes, populi transrhenani. ignorantur.

Helvetii. Satis à Cæsare descripti. *Schweitzer*, & *Eydgnossen*, incolis. *Suisses*, Gallis.

Helvii. Melius sine aspiratione. Populi ad ripam sinistram Rhodani, quorum civitas Episcopalis, Castrum, Vivario. *Le païs de Vivarez*, & *la ville de Viviers.* Hic nugantur rerum Gallicarum scriptores.

Hercynia. Silva in Germania maxima. Orcinia Eratosthenis, teste Apollonii Scholiaste. Orcynium Ptolemæo. Hercynius saltus, & Hercynium nemus Plinio. Rhellicanus in Annotationibus ad Cæsarem, & cum eo fere Althamerus ad Tacitum, hæc de isto nemore adferunt: Unam eandemque esse silvam, veterum Bacenim, Martianam, Gabritam, Semanam & Hercyniam. Hodie vero diversis nominibus appellari. nam juxta Friburgum Brisgaviæ *Schwartzwalt*; prope Heidelbergam, *Odenwalt*; prope Herbipolim *Steygerwalt*; ad Loniam amnem prope Confluentiam *Westerwalt*; prope Francfurdiam *Speshart*, in Saxoniæ faucibus ad Mansfeldensem ditionem, *Auff dem Hartz.* denique à Thuringis, *Thüringerwalt*; & *Behmerwalt* à Bohemis.

Hibernia. Insula maris Oceani. Incolis *Erin.* Germanis *Irlandt.*

Hibernia. Melius sine aspiratione Ibernia, & Ivernia, & Juverna.

I.

ICcius portus, Morinorum in Belgica navale, ut scribit Strabo. sed is Itium habet; ut etiam pleraque MS. Commentariorum Cæsaris. Hodie *Calais* est, ut Lhuydus ostendit: quam urbem vernaculo

voca-

vocabulo *Petresse* quandoque vocatam, scribit P. Oudegerst, in suis Flandrorum Annalibus. Sunt qui S. Audomari olim Iccium portum fuisse credunt, persuasi partim ex loci situ; qui cum valde humilis sit, prælta tamen litora urbem quodammodo cingunt, & sinum maris olim capacissimum fuisse indicant; partim ex vetusto urbis nomine, quo *Sithieu* vocitabatur, quasi dicas Sinus Ithii. His addam, distantiam, quæ est ab hoc opido ad proximum Britanniæ insulæ continentem, ad amussim cum CCCXX stadiis, quæ illi Strabo lib. 4 tribuit, hodie quadrare. tot namque stadia XIII milliaria nostratia efficiunt: quæ in hac distantia computantur. Cæsar eam XXX mil. passuum facit. Plinius quinquaginta. Dio lib. 39, sex millibus auget. Hunc portum videtur Plinius alio in loco Britannicum portum Morinorum vocare.

Jura & Jurassus mons: *Le mont Jura.* in Burgundionum finibus.

L.

LAtobriges; finitimi Helvetiis. ignorantur.

Lemanus. Lacus Helvetiorum. Limene, in Ptolemæo, & Lausonius in Itinerario Antonini nominatur. Hodie à Gallis *Lac de Losanne*, & *de Geneve*, dicitur: à Germanis *Genfferfee.*

Lemovices in prima Aquitania. *Limosin.* urbs Episcopalis Ratiastum, *Limoges.*

Lepontii. Rhætica gens Straboni, Helveticæ populi, apud quos Rheni fontes sint Cæsari. *Reinwälder*, summa Alpium habitantes, sunt Scudo. Lepontios Viberos nominat Plinius, qui Rhodani fontem accolunt. Forte *Suitenses* hodie dici putat Marlianus.

Levaci in Belgis, ignorantur.

Leuci. Belgæ. Eorum urbem vocat Ptolemæus Tullum, atque etiam Itinerarium Antonini. *Toul*, in Lotharingia, Marliano & Divæo.

Lexovii, vel Lexobii. Celtæ. *Lisieux* in Normanniæ Ducatu, ut Marliano & Vineto placet.

Ligeris, & Liger. Celtarum flumen maximum. *Loire.*

Limonum, opidum inter Mediolanum Santonum, & Augustoritum Pictonum, VIII Comment. de Bello Gallico. Ptolemæo, Antonino ignoratur.

Lingones. Celtæ. Longones habet Ptolemæus. Ligonicam urbem nominat Greg. Turonensis. *Langres*, hodie.

Lutetia. Opidum Parisiorum in insula Parisiorum, ubi hodie sedem regiam *Paris* locant. Lucotecia Ptolemæo, & Leucetia Juliano, in Misopogono, est.

M.

MAgetobria in Celtis, ignoratur.

Mandubii. Celtarum populi, quorum caput Alexia. in Ducatu Burgundico, ut putat Marlianus.

Marcomanni. Germaniæ populi, qui cum Ariovisto Galliam invaserant. *Merhern* hodie est Dubravio & aliis.

Matisco. Æduorum ad Ararim civitas. *Mascon.*

Matrona. Galliæ fluvius, Celtas à Belgis disterminans. hodie *Marne.*

Mediomatrices. Belgæ. quos *Westreicher* appellat Rhenanus. eorum metropolis *Metz* dicitur, in Lotharingia.

Mediomatrices. Eorum urbs Episcopalis Divodorum. *La ville de Metz.*

Menapii, Brabantiæ & Flandriæ maritimi populi.

Metiosedum ter nominatur à Cæsare. Posteris temporibus Melodunum dictum. Hodie *Melun.*

Metiosedum, aut Josedum. ad Sequanam opidum. Marliano *Corbeil* est.

Mona. Inter Angliam & Hiberniam insula. dubium

bium an illa quæ medio cursu inter utramque (ubi & Cæsar collocat) quæque hodie *Menau* ab incolis, & *Man* ab Anglis vocatur: an illa quæ proximior Angliæ, quæque *Mon*, & ab Anglis *Anglesey* dicitur.

Morini. quorum caput Taroana, urbs Episcopalis, sed nunc solo æquata. Retinet nomen, *Terouane*.

Morini. Belgæ. *Teroanne* indigetant Marlianus & alii. Bovillus *Monstreuil*.

Mosa. Galliæ Belgicæ celebris fluvius. Gallis hodie *Meuse*, Germanis *Maase*.

N.

NAnnetes, vel Namnetes, Ναμνῆται Ptolemæo. quorum urbs Episcopalis Condivienum. *La ville de Nantes*.

Nantuates. inter Veragros, & fines Genevensium, secundum ripam Lemanni. Longe fallit eos suum judicium, qui Monasterium Nantua inter Lugdunum & Genevam situm idem cum Nantuatibus faciunt. Diversæ enim sunt regiones. Neque ubi blanditur aliqua similitudo nominum, statim sine delectu de re proposita pronunciandum.

Narbo. Provinciæ Romanorum urbs, à qua & Gallia Narbonensis nomen servat *Narbone*.

Nemetes. Ad Rhenum populi. Rhenano & aliis *Spier*, ubi Camera imperialis.

Nemetocenna. in Belgis. ignoratur.

Nervii. quidam Tornacenses putant. Sed Cæsar ultra fines Tornacensium eos statuere videtur.

Nitiobriges. Populi secundæ Aquitaniæ, quorum civitas Episcopalis Aginnum. *Agen. La Seneschaucée d'Agenois*. Mira fuit omnium inscitia hactenus, qui Mompelienses faciunt. quasi in provincia Narbonensi bellum gesserit Cæsar. Errant itinere septem dierum.

Noricum regio & Norica urbs, in Germania. hodie forte Norimberga.

Noviodunum Æduorum. Civitas Nivernensium, ut

ut est in Notitia manuscripta. Est urbs Episcopalis. *Le duché de Nivernois. La ville de Nevers.*

Noviodunum Belgarum. Civitas Episcopalis *Noion.* Dicta fuit etiam Noviomagus. nam in Synodis, & Gestis Francorum, dicitur *Noviomum,* unde Gallicum nomen formatum. Sic ex Rigomago, Rigomum, *Riom:* ex Rotomago, Rotomum, *Roüen.*

Noviodunum Biturigum, ignoratur.

O.

OCelum. Cæsari & Straboni in Alpibus opidum, quod Villanovanus & Varrerius *Oulx* appellari aiunt, (*Ours* Itali dicunt). *Isilles* vocat Simlerus. *Esilles* Vigenereus. *Novalesiam* interpretatur Marlianus; & *Chielano* Castilioneus: sed male, ut docet Varrerius. Non esse idem cum Oscella Ptolemæi, quod in Lepontiis ponit, ostendit Scudus erudite.

Octodorus Veragrorum. Vicus S. Mauritii hodie, inquit Marlianus. *Martenach*, Vallesia vallis, Rhenanus & Scudus.

Osismi, vel melius Osismii. iidem qui Plinio Osismii: quosque Timios vocat Pithœus apud Strabonem, cui etiam Sismii sunt. ad mare Britannicum populi. *Landriguet* nominat Cœnalis.

P.

PÆmani. in Belgis. ignorantur.

Parisii. Ad Sequanam populi. hodie proprie *l'Isle de France*, & caput ejus *Paris.*

Petrogorii. in secunda Aquitania, *Le païs & Seneschaucée de Perigort.* Urbs eorum Episcopalis in duas partes divisa: in opidum, & civitatem. Opidum antiquitus Vesuna. Hodieque nomen retinet, ubi Episcopium. Civitas à populo nomen hodiernum nacta *Perigueus* dicitur.

Pictones in secunda Aquitania. *Le païs de Poitou.* Latissime patet. Urbs Episcopalis Augustoritum; *La ville de Poitiers.* Amplis. & florentiss. civitas.

Pleumosii. in Belgis. ignorantur.

Pre-

Preciani. in Novempopulania. ignorantur.

Provincia Romanorum, ea Galliæ pars quæ etiam Narbonenſis dicta. pars hodie nomen retinuit, *Provence*.

Pyrenæi. Pyrenæus ſaltus. Montes altiſſimi, qui Galliam ab Hiſpania ſeparant. *Los Pyreneos* Hiſpani in univerſum vocant. partes tamen ſeparatim diverſa nomina ſortiuntur.

R.

RAuraci. Ad Rhenum populi, Helvetiis vicini. *Baſler* ſunt Scudo, id eſt, Baſileenſis territorii incolæ.

Rhedones. in Aremoricis. urbs eorum Epiſcopalis Condate. *La ville de Renes en Bretagne*.

Rhemi. urbs Archiepiſcopalis eorum Durocortorum. *La ville de Reims*.

Rhenus. Fluvius notiſſimus Galliam à Germania ſeparans. Germanice *Rein*.

Rhodanus. Galliæ celebris fluvius, Provinciam Romanorum à Celtis diſpartiens, *Rhoſne* hodie.

Ruteni. in prima Aquitania. *La Seneſchaucée de Rouergue*. urbs eorum Epiſcopalis Segodunum. *Rodés*.

S.

SAbis. Belgicæ fluvius, Moſam influens, *Sambre*.

Samarobriva. *La ville d'Amiens*. Civitas Ambianorum Epiſcopalis. Multa multi de hac deblaterarunt ineptiſſime.

Santones. in ſecunda Aquitania: *La Seneſchaucée de Saintonge*. urbs eorum Epiſcopalis Mediolanum. *La ville de Saintes*. Inepte quidam libri per X, Xantones.

Scaldis. Hic Ptolemæi Tabuda. Fluvius Belgicæ, nomen ſervans: apud Teutones *Schelt*, Gallos *l'Eſcault*.

Seduni. Galliæ populi, Alpibus vicini. *Valleſia* ſuperior. item Sedunum metropolis, *Sion* Sabaudica

dica lingua, & Germanica *Sitten.*

Sedusi. inter Germanos. ignorantur.

Segni. in Belgis. ignorantur.

Segontiaci. Angliæ insulæ populi. à Glareano *Sengerer* nominantur. Apud Belgas fuisse putat Camdenus, in tractu *Holescot* nunc dicto.

Segusiani. *Le païs de Forés.* quorum duæ urbes. Forum Segusianorum, *Fours en Forés.* Unde *Forés* vulgare nomen, tanquam *Foreses*, id est, Forenses. Altera urbs Rodumna. hodie vicus celeberrimus ad Ligerim, *Rouane.* Ptolemæus Lugdunum ponit in Segusianis. non bene.

Senones. Vide Agendicum.

Sequana. Straboni Sequanus. flumen inter Celtas & Belgas. *Seyne.*

Sequani. *La Franche Comté.* Maxima Sequanorum civitas & Caput Visontio. *Besançon.* Civitas imperialis extra territorium Comitatus Burgundici.

Sesuvii. in Aremoricis. ignorantur.

Sibutzates. in Aquitania Cæsaris, sive Novempopulania. ignorantur.

Sicambri. Belgicæ populi. Olim fuisse videntur (ut Marliano placet) ubi hodie Gelriæ Ducatus est, inter Mosam nempe & Rhenum fluvios. Ptolemæo tamen (apud quem Syngambri scribuntur) sunt ab altera parte Rheni; cui subscribit Suetonius in Augusto. Zutphaniæ Comitatum eos obtinuisse nonnulli volunt. Sugambros nominat Strabo: atque ita plerumque vett. cod. Junius in sua Batavia putat *Sigem* opidum, *Sigenburch* arcem, & *Sigenberch* cœnobium, in Bergensi Comitatu, gentis servare nomen

Sotiates. in Novempopulania. *Sots* hodie vocatur. Opidum in edito colle positum patrimonii Ecclesiæ Metropolitanæ Ausciorum.

Suessones. *Soissons.* urbs eorum Episcopalis Augusta Suessonum.

Suevi.

Suevi. Maximam Germaniæ partem obtinebant. parum adhuc cognita ipſorum regio tempore Cæſaris. Hodie qui *Schwaben* appellantur, procul dubio partem tantum veteris Suevorum dominii obtinent.

T.

TAmeſis Ptolemæi Jamiſſa, maximus Angliæ fluvius. Incolis hodie etiamnum *Tames* ſcribitur, ſed *Tems* pronunciant.

Tarbelli. Ultimi populi Novempopulaniæ, ſive Aquitaniæ Cæſaris ad Aturri fluminis ripas. Eorum duæ urbes Epiſcopales. Aquæ Tarbellicæ, *Aqs.* & Baiona Lapurdenſium, *Baione au païs de Labourd.* Cave confundas cum Tarba Bigerronum, quæ longe hinc diſtat. quod fecit Ortelius. Vide Auſonianas lectiones Joſephi Scaligeri.

Taruſates. in Aquitania Cæſaris. ignorantur. Quidam volunt eſſe Turſam Epiſcopalem urbem in Auſciorum provincia. quæ nulla eſt in rerum natura, neque ullus Epiſcopatus eo nomine in omni Vaſconia. Turſan quidem eſt vicecomitatus patrimonii illuſtris gentis Labretiorum. Sed Turſan cum Taruſatibus idem facere, hoc eſt divinare, & fortaſſe delirare.

Taurentum in ſecunda provincia Narbonenſi. ignoratur. Qui Telonum dicunt eſſe, non meminerunt Telonum eſſe vetuſtam urbem, neque potuiſſe dici Taurentum, ſiquidem Telonum vocata eſt.

Tectoſages. Hi apud Cæſarem Germani ſunt (nam & hoc nomine populi fuere in Gallia) circum Herciniam ſilvam. Nicri fluminis ripam eos accoluiſſe putat Rhenanus. ubi adhuc hodie vetuſta arx eſt *Teck* dicta. Ful. Urſinus in Cæſare, Volcæ legit, pro Tectoſages. Volcæ Tectoſages alii; nec abſurde.

Tenchtheri. aliis Thenchteri, Appiano Tanchari, Plutarcho Tenterides, Tingri Ptolemæo. Germaniæ populi. Apud Willichium ſunt, qui hodie prope Rhenum, Luppiam & Lonam fluvios accolunt, ubi

ſunt pleriq; Haſſi, & nonnulli Franci. H. Junio ſunt qui Drentam incolunt, non abludente vocabulo.

Tigurinus pagus. Ejus caput & urbs olim fuit Aventicum, vulgo *Avenches*, ut indicat vetus inſcriptio, quæ Aventici extat, in qua legitur, GEN. PAG. TIGOR. hoc eſt, Genio pagi Tigorini. & urbs ipſa dicitur Aventicum Helvetiorum in alia inſcriptione.

Toloſates. Populi Narbonæ finitimi: nomen retinuere, *Thoulouſe*.

Treviri Cæſari, Tribori Ptolemæo. Triberi in Lib. Not. Belgicæ populi, qui hodie *Trieriſche* poſſunt appellari, à metropoli *Trier*.

Triboces. Ita Cæſari. Ptolemæo Tribocci. Germaniæ populi; qui hodie *Elſaſſer* Pyramio; *Straſburger*, ab eorum metropoli, Rhenano nominantur. Oſwaldo autem molitori, *Zun dreyen buchen*, vocantur. pagus eſt Alſatiæ: non male ad Tribocci vocem alludens.

Trinobantes, vel, Trinovantes, Angliæ populi. Hodie ſunt, ut Lelandus & Lhuydus affirmant, territorii Londinenſis. etiam Nevyllius; qui tamen latius extendit, & illis *Eſſex* & *Middelſex* adſcribit.

Tulingi. Celtæ Helvetiis finitimi. *Lothringer*, ut Germani pronunciant, vel *Lorainois*, ut Galli, Marliano & Rhellicano ſunt. *Stulingen* & *Nellenburg* Comitatus Scudo.

Turones. Eorum urbs Archiepiſcopalis Cæſarodunum, *Tours*. Apud Ptolemæum male legitur Τυρούπιοι pro Τυρόνιοι.

V.

VAngiones, Germaniæ populi ad Rhenum. *Wormiſcher Biſthumb* B. Rhenano & Lichtenavio. Sed contra affirmat Pirchaymerus Vangiones eſſe Spirenſes, Nemetes vero Wormatienſes. Sig. Gemblacenſis tamen, qui ante annos ſcripſit circiter quingentos, Wormatiam Vangionum urbem vocat.

cat. eandemque Vangionum Speculam aliquando vocatam, ex antiqua ibidem inſcriptione colligit Joannes Heroldus.

Ubii. Germaniæ populi, qui & Agrippinenſes Tacito, ubi & hodie Colonia Agrippina. *Ubich* pagus in agro Juliacenſi forte horum nomen ſervat.

Velauni. Pagus Velaunenſis. *Le païs de Velai.* Eorum urbs Epiſcopalis *Anicia. Le Pui en Velai. Le Pui noſtre Dame.*

Vellaunodunum. Senonum opidum, hodie *Auxerre* Cœnali. Sed Vigenereo *Chaſteaulandon*; aliis *Ville neuve en Loraine.*

Velocaſſes. Vide Bellocaſſes.

Veneti. Inter Armoricos. *Vannes* hodie in Britannia minori.

Veragri. quorum urbs Octodorus. Vide Octodorus.

Verbigenus. Pagus Helvetiorum, ignoratur.

Veromandui. Eorum urbs Auguſta Veromanduorum *(S. Quentin en Vermandois)* Ptolemæo, & in Martyrologio.

Veſontio. Metropolis maxima Sequanorum. vide Sequani.

Vienna. Allobrogum ad Rhodanum urbs, ſub Medulis. *Vienne* hodie.

Unelli. ignorantur.

Vocates. in Novempopulania, ignorantur.

Vocontii. Eorum duæ civitates Epiſcopales. Dia Vocontiorum, *Die en Dauphiné.* item Vaſio Vocontiorum, *Vaiſon au Contat de Veniſſe.*

Vogeſus. Mons in finibus Lingonum, unde Moſa profluit, *Mont de Faucilles* dicitur Vineto.

Volcæ. vide Arecomici.

Uſipetes. Germaniæ populi, quos Plutarchus in vita Julii Huſipas vocat. Rhellicano ſunt intra Rhenum & montes in Haſſia, in eo loco qui *Hochrug* appellatur. Hos Uſipetes putat Willichius eoſdem

eſſe

esse cum Usipiis Taciti, & Visspiis Ptolemæi: item Sysipetibus Appiani. Usipii tamen & Usipetes sunt apud Tacitum diversi populi. Nusipi sunt Straboni, ut censet H. Junius in sua Batavia, ubi eos *Zutphen* hodie vocari, quidquid alii dicant, adfirmat. Vispos Ptolemæi alios esse ab his, docent ejus tabulæ.

Wahalis, sive Walis. Batavorum fluvius, aut potius pars Rheni. *Waal* hodie dicitur. Tacitus Nabaliæ fluminis etiam meminit. sed, *Vahalis*, ibi quoque legunt.

Uxellodunum in finibus Cadurcorum primæ Aquitaniæ in prærupto colle, qui Duranio flumini imminet, situm. Hodie nomen retinet. Incolis *Lo puech d'Ussoldun*, id est, Podium Uxelloduni. Ibi quotidie effodiuntur multi nummi veteres. quædam etiam monumenta venerandæ vetustatis extant. Situm est in territorio opidi Martelli. Fons etiam ille de quo mentio fit in ejus oppugnatione Commentario VIII, ostenditur à rusticis, qui, mirum dictu, per manus traditum à majoribus habent, Uxellodunum à Cæsare obsessum & vix tandem expugnatum fuisse. Ridiculi sunt, qui *Cadenac* interpretantur. Vide Duranium.

INDEX
RERUM ET VERBORUM
MEMORABILIUM,

Quæ in Commentariis Cæſaris habentur.

Ægri

B.

Cele-

N.

Te-

T. Cæ-

V.